

www.mruni.eu

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ

Rima Ažubalytė
Raimundas Jurka
Marijus Šalčius
Jolanta Zajančauskienė

MRU
MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka,
Marijus Šalčius, Jolanta Zajančkauskienė

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ

Metodinė priemonė

Vilnius
2014

Leidiny yra finansuojamas iš projekto „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr. VP1-2.2-ŠMM-04-V-06-015) lėšų.

Recenzavo:

Doc. dr. Marina Gušauskienė, Mykolo Romerio universitetas

Dr. Ramūnas Jurgaitis, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

Atsakingoji redaktorė

Doc. dr. J. Zajančkauskienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto 2013 m. spalio 31 d. posėdyje (protokolo Nr. 1BTPI-2) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2013 m. gruodžio 16 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-8) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės ir valdymo pirmosios pakopos studijų programos komiteto 2014 m. sausio 16 d. posėdyje (protokolo Nr. 10-162) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2014 m. sausio 24 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-6) pritarta leidybai.

***Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti
dalinama, taisyoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.***

T U R I N Y S

PRATARMĖ.....	5
PIRMA DALIS. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMAS	7
I. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMO BENDROSIOS NUOSTATOS.....	9
II. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMAS PRIVATAUS IR PRIVAČIAI VIEŠO KALTINIMO BYLOSE	16
III. ATSKIRŲ IKITEISMINIŲ TYRIMŲ PRADĖJIMO YPATUMAI.....	23
IV. IKITEISMINIO TYRIMO PRADŽIOS REGISTRAVIMAS.....	29
V. ATISISAKYMAS PRADĖTI IKITEISMINĮ TYRIMĄ.....	30
ANTRA DALIS. IKITEISMINIO TYRIMO BENDROSIOS NUOSTATOS	43
I. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTAI IR JŲ KOMPETENCIJA.....	45
II. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTŲ VEIKSMAI PRADĖJUS IKITEISMINĮ TYRIMĄ	55
III. IKITEISMINIO TYRIMO ATLIKIMO VIETA	57
IV. IKITEISMINIO TYRIMO TERMINAI	64
TREČIA DALIS. ĮRODINĖJIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE.....	75
I. ĮRODYMŲ SAMPRATA IR JIEMS KELIAMŲ REIKALAVIMAI	78
1. Įrodymų liečiamumas (sąsajumas)	80
2. Įrodymų (duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai ištirti ir išnagrinėti) leistinumumas	82
2.1. Duomenų gavimas įstatymų nustatyta tvarka (BPK 20 str. 1 d.)	82
2.2. Duomenų gavimas teisėtais būdais (BPK 20 str. 4 d.)	87
2.2.1. Įrodymų (duomenų) gavimas norminiuose aktuose nustatytu būdu ir duomenų gavimas neuždraustu būdu	88
2.2.2. Duomenų gavimas laikantis įstatymo numatytų duomenų rinkimo, fiksavimo, tikrinimo, vertinimo procedūrų.....	90
2.3. Įrodymų leistinumumas: nuosprendžio grindimas tik teisiamejame posėdyje išnagrinėtais įrodymais	95
3. Įrodymų (duomenų) patikrinamumas (tikrumas)	95
II. ĮRODINĖJIMO PROCESO SAMPRATA IR ETAPAI.....	96
1. Įrodymų (duomenų) rinkimas ir fiksavimas.....	109
2. Duomenų patikrinimas.....	121
3. Duomenų tyrimas teisme, pripažinimas įrodymais ir įrodymų vertinimas	123
III. ĮRODYMŲ KLASIFIKAVIMAS. ĮRODYMŲ RŪŠYS	125

KETVIRTA DALIS. NEVIEŠO POBŪDŽIO (SLAPTI) IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMAI	149
I. NEVIEŠO POBŪDŽIO (SLAPTŲJŲ) TYRIMO VEIKSMŲ SAMPRATA	151
II. ELEKTRONINIŲ RYŠIŲ TINKLAIS PERDUODAMOS INFORMACIJOS KONTROLĖ, JOS FIKSAVIMAS IR KAUPIMAS (BPK 154 STRAIPSNIS).....	160
III. SAVO TAPATYBĖS NEATSKLEIDŽIANČIŲ IKITEISMINIO TYRIMO PAREIGŪNŲ VEIKSMAI (BPK 158 STRAIPSNIS).....	170
IV. NUSIKALSTAMĄ VEIKĄ IMITUOJANTYS VEIKSMAI (BPK 159 STRAIPSNIS)	175
4.1. Provokacijos apibrėžtis	182
4.2. Provokacijos formos.....	194
V. SLAPTAS SEKIMAS (BPK 160 STRAIPSNIS)	200
PENKTA DALIS. IKITEISMINIO TYRIMO YPATUMAI ATSKIRŲ KATEGORIJŲ BAUDŽIAMOSIOSE BYLOSE	215
I. BYLŲ DĖL JURIDINIŲ ASMENŲ PADARYTŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ PROCESAS 217	
1. Įrodinėjimo ypatumai, kuriuos lemia juridinio asmens, kaip baudžiamosios atsakomybės subjekto, specifiškumas.....	217
1.1. Juridinis asmuo. Sąvoka	218
1.2. Juridinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąlygos (BK 20 str. 2, 3 d.).....	221
1.2.1 Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalį	221
1.2.2. Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 3 dalį.....	233
2. Procesiniai bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų ypatumai.....	236
2.1 Proceso tvarka.....	236
2.2 Trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovas	237
2.3 Juridiniams asmenims taikomos procesinės prievartos priemonės	242
II. TEISMO BAUDŽIAMOJO ĮSAKYO PRIĖMIMO PROCESAS.....	249
1. Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso samprata ir jo požymiai.....	249
2. Ikiteisminis tyrimo pabaigos ypatumai.....	254
III. PAGREITINTAS PROCESAS.....	262
1. Pagreitinto proceso samprata ir jo požymiai.....	262
2. Ikiteisminis tyrimo ypatumai	264

PRATARMĖ

Igyvendinant projektą „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr. VPI-2.2-ŠMM-04-V-06-015), pirmiausia buvo atliekama teisės saugos institucijų apklausa, susijusi su ikiteisminio tyrimo problemomis (apklausos tikslinės grupės – teisėjai, prokurorai, Policijos departamento ir jam pavaldžių įstaigų ekspertai), įvardytos probleminės sritys, kuriose kyla daugiausia problemų taikant baudžiamojo proceso teisės normas. Apibendrinus gautą informaciją, buvo nurodytos tokios probleminės baudžiamojo proceso sritys: įrodymai ir įrodinėjimas; ikiteisminio tyrimo veiksmai; neviešo pobūdžio (slapti) ikiteisminio tyrimo veiksmai; pagreittintas procesas; baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas; taikomos laikinos procesinės prievartos priemonės juridiniams asmenims, traukiamiems baudžiamojon atsakomybėn; traukiamo baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovavimas. Kitos nurodytos temos bus įtrauktos į ikiteisminio tyrimo pareigūnų mokymo kursų programą.

Paminėtina, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai ikiteisminio tyrimo metu neatlieka visų būtinų ikiteisminio tyrimo veiksmų, patvirtinančių ar paneigiančių tam tikras nusikalstamos veikos aplinkybes. Ikiteisminio tyrimo kokybei neigiamos įtakos turi menkos baudžiamojo proceso teisės žinios. Pavyzdžiui, nusikalstamos veikos imitavimo modelis neskiriamas nuo provokavimo daryti nusikaltimą ir pan. Taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūnai dažnai yra neinformuoti apie Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimus ar papildymus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnams ypač trūksta teorinių žinių apie įrodinėjimo procesą, nustatant nusikalstamos veikos požymius, įrodinėtinas aplinkybes, turinčias reikšmės tam, kad byla būtų teisingai išspręsta, ir pan.

Atsižvelgus į nurodytą poreikį, buvo parengta metodinė priemonė „Baudžiamojo proceso teisė“. Rengiant „Baudžiamojo proceso teisės“ metodinę priemonę, buvo įvertintos skirtingos problemos ir jų sprendimo taikymo praktinės rekomendacijos. Ši metodinė priemonė yra būtina metodologinė pagalba ikiteisminio tyrimo pareigūnams, pagrįsta praktiniu poreikiu ir lei-

džianti pareigūnams įgyti gebėjimų tinkamai aiškinti ir taikyti atitinkamas baudžiamojo proceso teisės normas.

Metodinę priemonę sudaro penkios dalys. Kiekviena tema turi savo loginę struktūrą. Prieš kiekvieną temą pateikiami klausimai, kurie detalizuoja, kokie temos aspektai bus atskleisti teoriniame tekste. Pats tekstas, skirtas nagrinėjamai temai, yra suskirstytas į dalis pagal temos klausimus. Autorių nuomone, svarbiausi temos aspektai – sąvokos, nagrinėjamo instituto bruožai ar požymiai – išskirti skirtingu šriftu. Tekstuose paprastai pateikiami nagrinėjamos temos bendrieji klausimai, pasiūlomos įvairios nuomonės, nurodomi nagrinėjamo instituto pagrindiniai bruožai, požymiai, taip pat aprašomos procedūros. Tekstuose daug remiamasi Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksu ir kitais baudžiamojo proceso teisės šaltiniais. Be to, tekstuose, atsižvelgus į kiekvienos temos specifiką, taip pat remiamasi teismų praktika, baudžiamojo proceso teisės mokslo doktrina. Temose, skirtose atskiroms stadijoms, daugiau dėmesio skiriama konkrečioms procedūroms. Tekstų išnašose nurodomi naudoti šaltiniai (pabraukta aut.).

Siekiant dar kartą pabrėžti pagrindinius temos klausimus, taip pat žinias, kurias klausytojai turėtų įgyti, po tekstu yra pateikti klausimai. Klausytojas, sau atsakęs į pateiktus klausimus, gali pats pasitikrinti atsakymų teisingumą vėl peržvelgęs tekstą.

Po klausimais pateikiamos praktinė(s) užduotis(ys). Remiantis baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, teismų praktika ir doktrina reikia argumentuoti visas situacijoje nurodytas aplinkybes. Praktinė(es) užduotį(is) galima atlikti raštu ar grupėje aptarti žodžiu. Dėstytojas turi aptarti pateiktą užduotį ir įvertinti pateiktus atsakymus.

Metodinė medžiaga „Baudžiamojo proceso teisė“ yra skirta Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir jai pavaldžių įstaigų tyrėjams. Šią metodinę priemonę taip pat būtų galima panaudoti Viešojo saugumo fakulteto vykdomuosiuose pirmos pakopos studijų mokymuose, skirtuose būsimiems policijos pareigūnams, tęstinėse studijose, kvalifikacijos kėlimo mokymuose ir vidaus tarnybos statute numatytuose įvadinio mokymo kursuose.

**Pagarbiai,
autorių vardu
Jolanta Zajančkauskienė**

PIRMA DALIS

IKITEISMINIO TYRIMO
PRADĖJIMAS

- I. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMO BENDROSIOS NUOSTATOS.
- II. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMAS PRIVATAUS IR PRIVAČIAI VIEŠO KALTINIMO BYLOSE.
- III. ATSKIRŲ IKITEISMINIŲ TYRIMŲ PRADĖJIMO YPATUMAI.
- IV. IKITEISMINIO TYRIMO PRADŽIOS REGISTRAVIMAS.
- V. ATSISAKYMAS PRADĖTI IKITEISMINĮ TYRIMĄ.

I. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMO BENDROSIOS NUOSTATOS

Teisinėje literatūroje ikiteisminis tyrimas apibrėžiamas labai įvairiai. Vieni apibrėžimai labiau akcentuoja ikiteisminį tyrimą atliekančias institucijas, kiti detalizuoja šių įstaigų pareigūnų atliekamus procesinius veiksmus, tretėi atskleidžia šios stadijos uždavinių turinį. Nepaisant šios įvairovės, ikiteisminis tyrimas yra pirmoji baudžiamojo proceso stadija, trunkanti nuo sprendimo pradėti ikiteisminį tyrimą priėmimo iki bylos perdavimo pirmosios instancijos teismui, ikiteisminio tyrimo nutraukimo arba perėjimo į priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Ikitėisminio tyrimo pradėjimas reiškia ir baudžiamojo proceso pradžia¹.

Ikitėisminis tyrimas pradėdamas tik tada, kai yra tam tikrų procesinių ir faktinių prielaidų visuma. Faktinė prielaida pradėti ikiteisminį tyrimą – tai tikėtinos informacijos apie galimai padarytą nusikalstamą veiktą buvimas, o procesinė – aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, nebuvimas. Ikitėisminis tyrimas pradėdamas tais atvejais, kai yra abi šios prielaidos. Tačiau yra dvi išimtys, kai, net ir esant minėtosioms prielaidoms, ikiteisminis tyrimas vis tiek nebus pradėdamas, tai privataus kaltinimo ir privačiai viešo kaltinimo bylos. Abiem šiais atvejais vyks ar ne baudžiamasis procesas priklauso nuo nukentėjusiojo valios (su išimtimis, kurios bus aptartos vėliau). Kai padaroma nusikalstama veiktą, kuri yra priskiriama privataus kaltinimo bylų kategorijai, ikiteisminis tyrimas apskritai nėra atliekamas, o nukentėjęs asmuo turi teisę pats ginti savo interesus, kreipdamasis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijai priskirtų nusikalstamų veiktų, yra būtina trečioji prielaida – nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau tekste – BPK) 166 straipsnis numato, kad ikiteisminis tyrimas pradėdamas: 1) gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiktą; 2) prokurorui

¹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 286.

ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiems nustačius nusikalstamos veikos požymius².

Minėtasis BPK straipsnis apibrėžia ne tik ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdus, bet ir subjektus, kuriems įstatymų leidėjas suteikė teisę pradėti ikiteisminį tyrimą. Taigi teisę pradėti ikiteisminį tyrimą turi tik prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas (įskaitant ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovą). Subjektų sąrašas yra baigtinis ir plečiamai aiškina- mas negali būti.

Sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą, atsižvelgiant į faktinę situaciją, gali būti išreiškimas šiomis formomis:

- 1) rezoliucija;
- 2) tarnybiniu pranešimu;
- 3) prokuroro reikalavimu;
- 4) prokuroro nutarimu.

Dažniausiai ikiteisminis tyrimas yra pradedamas rezoliucija arba tarnybiniu pranešimu. Rezoliucija – tai prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno priimtas sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą. Rezoliucija yra ganėtinai universali ikiteisminio tyrimo pradėjimo forma, ji gali būti užrašoma ant: prokuratūroje ar ikiteisminio tyrimo įstaigoje gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką. Rezoliucijos tekstas rašomas esamojo laiko pirmuoju asmeniu. Rezoliucijoje nurodoma: nusikalstamos veikos kvalifikavimas pagal konkretų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau tekste – BK) specialiosios dalies straipsnį, jo dalį ir punktą, rezoliuciją užrašiusio asmens pareigos, parašas, vardas ir pavardė, rezoliucijos užrašymo data. Taip pat rezoliucija gali būti užrašoma ant ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno, kuriam nesuteikti įgaliojimai pradėti ikiteisminį tyrimą, surašyto pranešimo, kuriame nurodyti faktai apie padarytą nusikalstamą veiką, išaiškėję jam atliekant savo tiesiogines tarnybines funkcijas, arba kito prokuroro ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno tarnybinio pranešimo, jeigu pagal jį nebuvo pradėtas ikiteisminis tyrimas.

² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341 (su pakeitimais ir papildymais).

Tarnybinis pranešimas apibrėžiamas kaip prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno pranešimas, kuriame nurodomi prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nustatyti faktai apie padarytą nusikalstamą veiką ir išreiškiamas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą arba pranešama apie jau pradėtą ikiteisminį tyrimą. Sprendimo pradėti ikiteisminį tyrimą tekstas rašomas esamojo laiko pirmuoju asmeniu. Sprendime nurodomas tiriamos nusikalstamos veikos kvalifikavimas pagal konkretų BK specialiosios dalies straipsnį, jo dalį ir punktą³. Pastebėtina, kad praktikoje neretai dar vis pasitaiko situacijų, kai ant ikiteisminio tyrimo pareigūno, kuris ir pats turi teisę pradėti ikiteisminį tyrimą, tarnybinio pranešimo ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas papildomai užrašo rezoliuciją pradėti ikiteisminį tyrimą. Tokia praktika laikytina pertekline ir keistina.

Kiek rečiau naudojamos ikiteisminio tyrimo pradėjimo formos yra prokuroro reikalavimas ir nutarimas. Prokuroro sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą išreiškiamas reikalavimo forma, kai BPK 167 straipsnio 2 dalyje bei 409 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais tyrimas pradedamas dėl BPK 167 straipsnio 1 dalyje ir 407 straipsnyje nurodytų nusikalstamų nusikaltimų ar baudžiamųjų nusižengimų. Prokuroro reikalavimas išreiškiamas rezoliucija arba atskiru rašytiniu dokumentu ar nutarimu.

Prokuroro nutarimu ikiteisminis tyrimas pradedamas tais atvejais, kai juo yra panaikinamas neteisėtas ar nepagrįstas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir priimamas sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą. Taip pat prokuroro nutarimas, kaip ikiteisminio tyrimo pradėjimo forma, gali būti suprantamas kaip prokuroro sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą dėl pagal realiąją ar idealiąją sutaptį padarytų nusikalstamų veikų ar dėl dviejų arba daugiau asmenų padarytų skirtingų nusikalstamų veikų, kai dėl vienu veikų sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą gali būti išreiškiamas rezoliucija arba tarnybiniu pranešimu, o dėl kitų veikų – prokuroro reikalavimu.

Skundas, pareiškimas ar pranešimas apie nusikalstamą veiką suprantamas kaip fizinio ar juridinio asmens kreipimasis į prokuratūrą ar ikiteismini-

³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 94-3713.

nio tyrimo įstaigą žodžiu, raštu ar elektroninio ryšio priemonėmis, pranešant apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką, nurodant jos padarymo laiką, vietą, būdą, padarinius ir, jei yra žinoma, ją padariusį ir nukentėjusį asmenis. Nors įstatymo leidėjas įvardijo tris skirtingas kreipimosi į teisės saugos institucijas formas: skundas, pareiškimas ar pranešimas apie padarytą nusikalstamą veiką, tačiau šių sąvokų baudžiamajo proceso įstatyme nedetalizavo. Ikiteisminio tyrimo praktikoje nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo dažniausiai rašo skundą, jo teisėti atstovai bei kiti fiziniai asmenys – pareiškimą, juridiniai asmenys – pranešimą. Tačiau jeigu informacija apie nusikalstamą veiką pateikiama net ir kitaip įvardytame arba apskritai neįvardytame rašte, tai nėra pagrindas atsisakyti registruoti tokio rašto, o juolab atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą.

Informacija ikiteisminio tyrimo įstaigai arba prokuratūrai apie padarytą nusikalstamą veiką gali būti pateikiama raštu arba žodžiu. Netoleruotina, tačiau vis dar pasitaikanti praktika, kai informacija apie nusikalstamą veiką neregistruojama vien dėl to, kad ji yra pateikta žodžiu ir iš tokią informaciją pateikusio asmens reikalaujama tai padaryti raštu. Dėl žodinių skundų, pareiškimų ar pranešimų ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar prokuroro padėjėjas privalo surašyti nustatytos formos protokolą-pareiškimą. Jį pasirašo pareiškėjas ir skundą, pareiškimą ar pranešimą priėmęs pareigūnas. Prieš priimant skundą, pareiškimą ar pranešimą, pareiškėjas privalo būti pasirašytinai įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės, numatytos BK 236 straipsnyje, t. y. už melagingą įskundimą arba pranešimą apie nebūtą nusikaltimą. Toks įspėjimas surašomas kaip pareiškėjo atskiras rašytinis pareiškimas, kad jis yra įspėtas dėl baudžiamosios atsakomybės pagal BK 236 straipsnį, arba įrašomas į protokolą-pareiškimą.

Taip pat draudžiama atsisakyti priimti skundus, pareiškimus ar pranešimus apie nusikalstamą veiką, motyvuojant tuo, kad juose nurodytos nusikalstamos veikos tyrimo organizavimas yra priskirtas kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai ar prokuratūrai, arba tuo, kad toks skundas, pareiškimas ar pranešimas būtų greičiau išnagrinėtas, jei pareiškėjas tiesiogiai kreiptųsi į kitą ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokuratūrą, arba tuo, kad pareiškėjas skundą, pareiškimą ar pranešimą pateikė kito asmens interesais, neturėdamas atstovaujamo asmens pavedimo ar įgaliojimo.

Paštu ikiteisminio tyrimo įstaigoje ar prokuratūroje gauti skundai, pareiškimai ar pranešimai apie nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą nagrinėjami, jeigu juose nurodytas pareiškėjo vardas ir pavardė, gyvenamoji vieta arba juridinio asmens pavadinimas ir būstinės adresas. Pageidautina, kad šiuose dokumentuose būtų nurodyta ir kita kontaktinė informacija – telefono numeris, elektroninio pašto adresas ar kt., kuri palengvintų komunikaciją su pareiškėju. Skundas, pareiškimas ar pranešimas turi būti pasirašyti pareiškėjo. Elektroninio ryšio priemonėmis gauti skundai, pareiškimai ar pranešimai nagrinėjami, jeigu jų tikrumas patvirtintas saugiu elektroniniu parašu. Tokie skundai, pareiškimai ar pranešimai nagrinėjami tokia pačia tvarka kaip ir rašytiniai skundai, pareiškimai ar pranešimai. Jei elektroninio ryšio priemonėmis gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo tikrumas nepatvirtintas saugiu elektroniniu parašu, tačiau turima informacijos, leidžiančios nustatyti tokį skundą, pranešimą ar pareiškimą parašiusį asmenį, toks skundas, pranešimas ar pareiškimas nagrinėjamas taip pat, kaip ir rašytiniai skundai, pareiškimai ar pranešimai apie nusikalstamą veiką.

Kiek keblesnė situacija su anoniminiais skundais, pareiškimais ar pranešimais apie nusikalstamą veiką. Praktikoje toks skundo anonimiškumas labai dažnai yra vertinamas kaip pagrindas apskritai atsisakyti nagrinėti tokį kreipimąsi. Vis dėlto ikiteisminio tyrimo įstaigoje ar prokuratūroje gauti anoniminiai skundai, pareiškimai ar pranešimai apie nusikalstamą veiką turi būti nagrinėjami, jeigu tokiame skunde, pranešime ar pareiškime nurodytos faktinės aplinkybės gali būti patikslintos ir nežinant pareiškėjo asmens duomenų.

BPK 8 straipsnyje įtvirtintas proceso kalbos principas reikalauja, kad ikiteisminio tyrimo įstaigoje ar prokuratūroje gauti, surašyti ne valstybine kalba skundai, pareiškimai ar pranešimai turi būti išverčiami į valstybinę kalbą.

Tais atvejais, kai gautame skunde, pranešime ar pareiškime išdėstyti klausimai nepriskiriami prokuratūros kompetencijai (pavyzdžiui, pranešimas apie Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekse (toliau tekste – ATPK) numatytą administracinę teisės pažeidimą), toks skundas, pranešimas ar pareiškimas ne vėliau kaip per 5 darbo dienas persiunčiamas jį nagrinėti įgaliotai institucijai.

Iki 2010 m. spalio 1 d. kaip atskiras ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdas buvo laikomas bent vieno ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro, numatyto BPK, procesinio veiksmo atlikimas. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“ numatė, kad jei informaciją apie galimą nusikalstamą veiką tikrinantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas nustato nusikalstamos veikos požymius, jis gali pats nuspręsti pradėti ikiteisminį tyrimą, surašydamas tarnybinį pranešimą, ir atlikti pirminius tyrimo veiksmus arba gali pradėti ikiteisminį tyrimą, atlikdamas būtinus pirminius BPK numatytus proceso veiksmus. Atlikti pirminius neatidėliotinus proceso veiksmus, prieš tai elektroninio ryšio priemonėmis nepranešus budėtoju, galima tik tokiu atveju, kai iškyla realus pavojus žmogaus gyvybei, sveikatai, nuosavybei, visuomenės ar valstybės saugumui ir dėl laiko stokos negalima susisiekti su budėtoju. Tokiais atvejais atlikęs tyrimo veiksmus ikiteisminio tyrimo pareigūnas elektroninio ryšio priemonėmis praneša budėtoju apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, o vėliau surašo tarnybinį pranešimą apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, kuriame nurodo atliktus proceso veiksmus, duomenis, pagrindžiančius priimtą sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą, ir kodėl apie numatomą atlikti pirmąjį proceso veiksmą nebuvo pranešta budėtoju. Tačiau nuo 2010 m. spalio 1 d. įsigaliojus BPK pakeitimams⁴, toks ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagrindas tapo neaktualus, nes BPK 168 straipsnio 1 dalyje buvo įtvirtinta galimybė atlikti įvykio vietos apžiūrą, įvykio liudytojų apklausas, gauti iš valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų, pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, reikalaujamus duomenis ar dokumentus, atlikti pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, apklausas nepradėjus ikiteisminio tyrimo.

Ikiteisminis tyrimas taip pat gali būti pradedamas, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras patys nustato nusikaltimo ar baudžiamajo nusizengimo požymius. Pareigūnai nusikalstamos veikos požymius gali nustatyti tiek tirdami kitas nusikalstamas veikas, tiek bet koku kitu būdu.

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso papildymo 3-1 straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742.

Praktikoje dažniausiai pasitaiko atvejų, kad tokiu būdu pradedamas ikiteisminis tyrimas, kai tiriant kitą nusikalstamą veiką nustatoma naujos veikos požymių. Pavyzdžiui, tiriant nusikaltimą kelių transporto eismo saugumui (BK 281 str.) nustatoma, kad eismo įvykį sukėlusio asmens vairuotojo pažymėjimas yra suklastotas. Tokiu atveju pareigūnai turi dvi alternatyvas: įtariamajam papildomai greta BK 281 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos inkriminuoti BK 300 straipsnio 2 dalyje numatytą nusikalstamą veiką arba pradėti naują ikiteisminį tyrimą dėl disponavimo suklastotu dokumentu. Ikteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, nustatęs nusikalstamos veikos požymius, privalo apie tai surašyti tarnybinį pranešimą. Surašius tarnybinį pranešimą laikoma, kad ikiteisminis tyrimas yra pradėtas. Pastebėtina, kad iki 2007 m. rugsėjo 1 d. ikiteisminio tyrimo pareigūnui teisė pačiam pradėti ikiteisminį tyrimą nebuvo suteikta, tokią kompetenciją turėjo tik ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas ar šio įgaliotas asmuo.

Ikteisminio tyrimo įstaigose darbas privalo būti organizuojamas taip, kad būtų užtikrinta galimybė priimti informaciją apie padarytą nusikalstamą veiką ir atlikti neatidėliotiną jos patikrinimą viso įstaigos nustatyto darbo metu, o policijos įstaigose – visą parą. Šioms funkcijoms atlikti įstaigos vadovas turi būti paskyręs atsakingus pareigūnus (budėtojus).

Budėtojas, gavęs informacijos apie galimą nusikalstamą veiką, ją registruoja nustatyta tvarka ir organizuoja neatidėliotiną tokios informacijos patikrinimą. Elektroninio ryšio priemonėmis gauta informacija apie galimą nusikalstamą veiką archyvuojama įstaigos vidaus teisės aktuose nustatyta tvarka.

Nepaisant ikiteisminio tyrimo įstaigose esančios opios finansinės ir žmogiškųjų išteklių situacijos, informaciją apie galimą nusikalstamą veiką tikrinantis ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas privalo kaip įmanoma greičiau nuvykti į budėtojo nurodytą vietą ir įsitikinti, ar nurodyta informacija atitinka tikrovę. Operatyvumas tokioje situacijoje yra išties labai svarbus, nes net menkiausias delsimas gali sukelti itin skaudžias ir negrįžtamas pasekmes. Tai patvirtina pastaruoju metu vis dažniau žiniasklaidoje girdimos situacijos, kai dėl to, kad pareigūnai nereaguoja arba dėl nepakankamai skubiai reaguoja į pranešimus apie daromas nusikalstamas veikas yra nužudomi žmonės. Neatidėliotino informacijos apie galimą nusikalstamą veiką patikrinimo metu ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnams yra su-

teikta teisė atlikti tam tikrus procesinius veiksmus, tačiau tiek BPK, tiek kiti baudžiamąją procesinę veiklą reglamentuojantys teisės aktai išakmiai draudžia nepradėjus ikiteisminio tyrimo atlikti procesinės prievartos elementų turinčius veiksmus. Vienintelė išimtis yra nusikalstamos veikos vietoje arba tuoj pat po jos padarymo užklupto asmens laikinas sulaikymas.

Minėtųjų rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos 49 punktą numato, kad jei informaciją apie galimą nusikalstamą veiką tikrinantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas nustato nusikalstamos veikos požymių, jis gali pats nuspręsti pradėti ikiteisminį tyrimą, surašyti tarnybinį pranešimą ir atlikti pirminius tyrimo veiksmus. Vis dėlto abejotinas šios nuostatos įgyvendinimo realybėje tikslingumas. Pasitvirtinus informacijai apie padarytą nusikalstamą veiką, yra kur kas svarbiau skubiai ir kokybiškai užfiksuoti pirminius duomenis apie šią veiką, o ne gaišti brangų laiką surašant tarnybinį pranešimą. Juolab kad pirminius procesinius veiksmus – įvykio vietos apžiūrą, įvykį mačiusių liudytojų apklausas leidžiama atlikti ir nepradėjus ikiteisminio tyrimo. Todėl tokioje situacijoje rekomenduotina telefonu arba įstaigoje įrengta visą parą veikiančia elektroninio ryšio linija, skirta fiksuoti pranešimus automatinio režimu, informuoti budėtoją, kad informacija apie padarytą nusikalstamą veiką pasitvirtino, ir kiek įmanoma skubiau atlikti pirminius procesinius veiksmus. Šiuo atveju tarnybinis pranešimas turėtų būti surašomas atlikus ir užfiksuojus procesinius veiksmus arba sugrįžus į ikiteisminio tyrimo įstaigą.

II. IKITEISMINIO TYRIMO PRADĖJIMAS PRIVATAUS IR PRIVAČIAI VIEŠO KALTINIMO BYLOSE

Tam tikrais atvejais, kai net ir yra akivaizdžių nusikalstamos veikos požymių, taip pat kai nesama aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas nėra galimas, ikiteisminis tyrimas vis tiek nepradedamas. Tai nusikalstamos veikos, patenkančios į privataus bei privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijas. Nusikalstamos veikos, numatytos BK [139](#) straipsnio 1 dalyje, [140](#) straipsnio 1 dalyje, [148](#), [152](#), [154](#), [155](#), [165](#), [168](#) straipsniuose, [187](#) straipsnio 1 ir 3 dalyse, [188](#) straipsniuose, yra priskiriamos privataus kaltinimo kategorijai. Veikos, numatytos BK [145](#) straipsnyje, [149](#) straipsnio 1 dalyje, [150](#) straipsnio 1 dalyje, [151](#) straipsnio 1 dalyje, [178](#) straipsnio 1 ir 4 dalyse, [179](#)

straipsnio 1 ir 3 dalyse, 182 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 183 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 184 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 186 straipsnyje, 294 straipsnio 1 dalyje, priskiriamos privačiai viešo kaltinimo kategorijai.

Dėl privataus kaltinimo bylų kategorijai priskirtų nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas nepradedamas net ir tuomet, kai yra nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo skundas, pareiškimas ar prašymas. Tačiau draudžiama atsisakyti priimti skundą, pareiškimą ar pranešimą apie BPK 407 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką motyvuojant vien tuo, kad ikiteisminis tyrimas tokiose bylose nėra atliekamas. Kai padaroma BPK 407 straipsnyje numatyta nusikalstama veika, asmuo, gindamas savo interesus, turi teisę pats kreiptis į teismą ir įgyti privataus kaltintojo statusą. Tačiau BPK 409 straipsnis numato, kad tais atvejais, kai nėra žinomas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, ikiteisminis tyrimas pradedamas ir atliekamas bendra tvarka. Tokia įstatymo išimtis paaiškinama ikiteisminio tyrimo įstaigų ir prokuratūros pareiga atskleisti nusikalstamas veikas. Ikiteisminio tyrimo metu nustatčius nusikalstamą veiką padariusį asmenį, toks ikiteisminis tyrimas turi būti nutraukiamas, nes išnyksta BPK 409 straipsnio 3 dalyje numatyti pagrindai ir nukentėjusiajam pasiūloma kreiptis su skundu į teismą privataus kaltinimo tvarka⁵.

Privačiai viešo kaltinimo bylų atveju ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tada, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Taigi net ir tais atvejais, kai pareigūnai nustato, pavyzdžiui, akivaizdžius vagystės (BK 178 str. 1 d.) požymius, tačiau jei nėra nukentėjusiojo skundo, ikiteisminis tyrimas nepradedamas. Skirtingai negu privataus kaltinimo bylų, privačiai viešo kaltinimo bylų atveju, gavus skundą ar pareiškimą apie padarytą nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, ikiteisminis tyrimas pradedamas ir vyksta bendra tvarka. Atkreiptinas dėmesys, kad dėl BPK 167 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų skundą ar pareiškimą gali paduoti tik nukentėjusysis ar teisėtas jo atstovas. Jei nukentėjusysis yra nepilnametis ar neveiksnius asmuo, jo atstovais pagal įstatymą gali būti tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kurios globoja nukentėjusįjį ar rūpinasi juo (BPK 53 str). Taip pat nukentėjusysis gali turėti atstovą pagal įgaliojimą, juo gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato pa-

⁵ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-195-174/2008.

dėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį nukentėjusysis įgaliuoja atstovauti savo interesams (BPK 55 str.). Taigi šiuo atveju kaimynų, draugų ar kitų pašalinių asmenų skundas ar pareiškimas apie padarytą BPK 167 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką nėra pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą. Tačiau tokį skundą ar pareiškimą draudžiama atsisakyti priimti motyvuojant vien tuo, kad jį pateikė ne nukentėjusysis ar jo teisėtas atstovas. Nagrinėdamas tokį skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras privalo imtis priemonių gauti patikslinimą tiesiogiai iš nukentėjusiojo arba jo teisėto atstovo. Jeigu vis dėlto patikslinimo metu nukentėjusysis ar teisėtas jo atstovas pareiškia, jog jis nepageidauja, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas, tokiu atveju priimamas nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą.

BPK nenumatyta nei formos, nei turinio reikalavimų nukentėjusiojo skundui ar jo teisėto atstovo pareiškimui, ar prokuroro reikalavimui BPK 167 straipsnio prasme. Dėl to neretai kyla neaiškumų. Teismų praktikoje nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo formai aukštų reikalavimų nekeliama. Pripažįstama, kad toks skundas (pareiškimas) gali būti paduodamas tiek raštu, tiek žodžiu. Pastaruoju atveju turi būti surašomas protokolas – pareiškimas. Tačiau visais atvejais turi būti aiški nukentėjusiojo (jo teisėto atstovo) valia pradėti baudžiamąjį procesą dėl padarytos nusikalstamos veikos⁶.

BPK 167 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo metu nustatčius, jog įtariamojo veikoje yra ir tokios nusikalstamos veikos, dėl kurios tyrimas daromas tik pagal nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą, ar prokuroro reikalavimą, požymių, tai ikiteisminis tyrimas dėl tos veikos daromas tik gavus atitinkamą skundą, pareiškimą ar reikalavimą. Minėta situacija gali susiklostyti dėl to, kad pradėdant ikiteisminį tyrimą tiesiog trūko duomenų tinkamai kvalifikuoti nusikalstamą veiką ir tik vėliau, tyrimo metu, paaiškėjo, jog veika kvalifikuotina pagal BK straipsnį, pagal kurį ikiteisminis tyrimas yra pradėdamas tik esant nukentėjusiojo skundui arba jo teisėto atstovo pareiškimui. Kita galima priežastis – prade-

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. liepos 29 d. Baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių aplinkybes, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2010, 33.

dant ikiteisminių tyrimą buvo padaryta klaida ir nebuvo pastebėta, kad ikiteisminis tyrimas pradėtas nesant skundo arba pareiškimo. Paašėjęs BPK 167 straipsnio 4 dalyje numatytai aplinkybei, turi būti imamasi priemonių, siekiant išsiaiškinti, ar skundas (pareiškimas) bus pateikti. Jeigu ikiteisminių tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas, tai, nustatęs tokią aplinkybę, nedelsiant turi raštu informuoti nukentėjusį, jo atstovą, prokurorą, jei prokuroras – raštu turi informuoti nukentėjusį, jo teisėtą atstovą ir išsiaiškinti jų teisę pateikti skundą ar pareiškimą⁷. Paašėjęs aplinkybei, kad ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas nesant skundo (pareiškimo), kai toks skundas buvo būtinas, procesiniai veiksmai negali būti atliekami, kol bus išsiaiškinta, ar skundas (pareiškimas) bus pateiktas. Jeigu apie susiklosčiusią situaciją informavus nukentėjusį ar teisėtą jo atstovą skundas (pareiškimas) nėra pateikiamas, ikiteisminis tyrimas BPK 3 straipsnio 1 dalies 6 punkto pagrindu turi būti nutraukiamas.

Teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai tik bylos nagrinėjimo teisme metu paašėja, kad ikiteisminis tyrimas dėl BPK 167 straipsnio 1 dalyje nurodytos nusikalstamos veikos buvo pradėtas ir daromas nesant nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo, ar prokuroro reikalavimo, arba dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos – nesant prokuroro reikalavimo. Vertinant tokius atvejus ir sprendžiant, ar baudžiamoji byla turėtų būti nutraukta, ar esant tam tikroms sąlygoms vis dėlto galėtų būti toliau nagrinėjama, teismų praktika nėra vienoda. Vienais atvejais teismai baudžiamąją bylą besąlygiškai nutraukia. Kitais atvejais, teismai laikosi nuosaikesnės pozicijos ir tam, kad baudžiamoji byla būtų nutraukta, taiko papildomus kriterijus: atsižvelgia į ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro padarytas klaidas, nesiimant priemonių informuoti nukentėjusiojo (jo teisėto atstovo) apie skundo (pareiškimo) būtinybę ir nenutraukiant baudžiamąjo proceso, taip pat į nukentėjusiojo teisėtus interesus. Be to, pažymima, kad tokiais atvejais dėl veikų, nurodytų BPK 407 straipsnyje, turi būti užtikrinama nukentėjusiojo galimybė susitaikyti su kaltinamuoju (pagal analogiją BPK 417 str. 2 d.)⁸.

⁷ Bučiūnas, G.; Gruodytė, E. *Ikteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 25.

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. liepos 29 d. Baudžiamąjo proceso kodekso normų, nustatančių aplinkybes, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, taikymo teismų praktikoje apžvalga. *Teismų praktika*. 2010, 33.

Atnaujinus nutrauktą ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamos veikos, nurodytos BPK 167 straipsnio 1 dalyje, 407 straipsnyje, naujas nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas ar prokuroro reikalavimas nereikalingas.

Praktikoje pasitaiko atvejų, kai ikiteisminis tyrimas dėl BPK 167 straipsnio 1 dalyje nurodytų nusikalstamų veikų pradėdamas pagal nukentėjusiojo skundą, tačiau vėliau jis pareiškia, kad pageidauja jį atsiimti ir tolesnio baudžiamojo proceso nebenori. Nors BPK 3 straipsnio 1 dalies 6 punktą numato, kad baudžiamasis procesas negali būti pradėtas, o pradėtas turi būti nutrauktas, jeigu nėra nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo arba prokuroro reikalavimo pradėti procesą, tais atvejais, kai procesas gali būti pradėtas tik pagal nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą arba prokuroro reikalavimą, tačiau pradėjus tokį ikiteisminį tyrimą, toliau jis vyksta bendra tvarka, ir nukentėjusiojo (jo teisėto atstovo) pareiškimas, kad jis atsiima pirminį savo skundą, nėra pagrindas nutraukti ikiteisminį tyrimą.

Išimtiniais atvejais, kai padaromos BPK 167 ir 407 straipsniuose numatytos nusikalstamos veikos, ikiteisminis tyrimas vis dėlto pradėdamas bendra tvarka. Esant šiems išimtiniais atvejais ikiteisminis tyrimas pradėdamas prokuroro reikalavimu. Kai padaroma BPK 167 ir 407 straipsniuose numatyta nusikalstama veika, prokuroro reikalavimu ikiteisminis tyrimas pradėdamas esant bent vienai iš trijų aplinkybių:

1) atitinkama nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, – nesvarbu, yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar jo nėra;

2) atitinkama nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris apskritai negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valios ginti savo teisėtus interesus ir (arba) negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti tam tikrų veiksmų (imtis kitų priemonių), kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti, – nesvarbu, yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar jo nėra;

3) atitinkama nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus ir yra (pats arba per teisėtą savo atstovą) ją išreiškęs (yra pats arba per teisėtą savo atstovą įstatymų nustatyta tvarka kreipęsis į kompetentingą instituciją ar pareigūną), tačiau veiksmų, kuriuos jis gali (pats arba per teisėtą savo

atstovą) atlikti (kitų priemonių, kurių jis gali imtis) šiems savo teisėtiems interesams ginti, objektyviai negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti.

Privataus kaltinimo bylų procesas – tai specifinis teisinis konfliktų sprendimo būdas, kai tam tikro konflikto kriminalizavimą ir asmens patraukimą baudžiamojon atsakomybėn lemia ne valstybės institucijų, bet nukentėjusiojo valia kreiptis į kompetentingas valstybės institucijas, kad būtų pradėtas baudžiamasis procesas, ir kai, iki pat asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, pripažinimo kaltu arba nekaltu, konflikto šalys turi galimybę susitaikyti ir šitaip sudaryti teises prielaidas nutraukti pradėtą baudžiamąjį procesą. Todėl iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tokia įstatymų leidėjo valia suteikti teisę prokurorui pradėti ikiteisminį tyrimą net ir tais atvejais, kai to nepageidauja pats nukentėjęsysis (t. y. prieš jo valią), iškreipia privataus kaltinimo instituto esmę ir paskirtį. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. ir 2006 m. birželio 15 d. nutarimuose pabrėžė, kad pagal BPK 409 straipsnio 1 dalį prokuroras neturi įgaliojimų pradėti baudžiamąjį procesą dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos, kai nėra nė vienos iš BPK 409 straipsnio 1 dalyje nurodytų sąlygų (ta veika neturi visuomeninės reikšmės ir ja nėra padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti savo teisėtų interesų)⁹. Pagal BPK 409 straipsnio 1 dalį prokuroras taip pat neturi įgaliojimų pradėti baudžiamąjį procesą dėl BPK 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos, kai nusikalstama veika, kuri neturi visuomeninės reikšmės, buvo padaryta žala asmeniui, kuris gali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus, tačiau tokios valios nei pats, nei per teisėtą savo atstovą neišreiškia, t. y. nėra nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo¹⁰. Taigi vadovaujantis pastaraisiais Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimais, akivaizdu, kad prokuroro kompetencija pradėti ikiteisminį tyrimą dėl BPK 407 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų nėra neribota.

Kai BPK 167 straipsnio 1 dalyje ir 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę ar jomis padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti savo teisėtų interesų, ikiteisminis

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2514.

¹⁰ Ten pat.

tyrimas gali ir privalo būti pradėtas prokuroro reikalavimu. Paprastai tokiais atvejais prokuroras turėtų surašyti nutarimą. Tačiau teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad prokuroro reikalavimas gali būti išreikštas ir kito-
kia forma, pavyzdžiui, pavedimu. Nors Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu patvirtintose rekomendacijose „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“ yra nustatytas prokuroro reikalavimo formos pavyzdys, tačiau šiuo atveju esminę reikšmę turi tai, kad prokuroro surašomame procesiniame dokumente (reikalavime) būtų nurodyti argumentai, pagrindžiantys BPK 167 straipsnio 2 dalyje ir 409 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos bent vienos aplinkybės buvimą.

Jeigu informacija apie padarytas BPK 167 ir 407 straipsniuose numatytas nusikalstamas veikas gaunama ikiteisminio tyrimo įstaigoje, surinkta medžiaga perduodama prokurorui spręsti dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo prokuroro reikalavimu.

Prokuroras, priimdamas sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą dėl BPK 167 ar 407 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų, turi atsakingai įvertinti, ar nukentėjęs asmuo iš tiesų dėl svarbių priežasčių negali ginti savo interesų ir ar tokia nusikalstama veika tikrai turi visuomeninę reikšmę. Sprendžiant, ar nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, būtina atsižvelgti į tai, kad vien nukentėjusiojo užimamos pareigos ar socialinis statusas savaime nenulemia nusikalstamos veikos visuomeninės reikšmės, nes įstatymui ir teismui visi asmenys yra lygūs, nepaisant jų veiklos rūšies ir pobūdžio bei kitų aplinkybių, o tą patį procesinį statusą turintys baudžiamąjo proceso dalyviai turi ir tokias pačias teises bei pareigas. Minėtas įstatymų numatytas pagrindas sietinas ne su kuriuo nors vienu nusikalstamos veikos požymiu ar keliais iš jų, o su įvairiais nusikalstamos veikos požymiais ir įvairiomis jos padarymo aplinkybėmis. Sprendžiant, ar nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, kiekvienu atveju būtina įvertinti, kokie padariniai visuomenei, valstybei ir teisinei sistemai galėtų atsirasti, jeigu dėl šios veikos ir dėl kitų analogiškų veikų baudžiamasis procesas nebūtų pradėtas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad sprendžiant, ar asmuo dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtų savo interesų, būtina atsižvelgti į tai, kad šis teisinis pagrindas taikomas tokioms situacijoms, kai asmuo apskritai negali pats arba per teisėtą savo atstovą išreikšti

valios ginti savo teisėtus interesus arba negali pats ar per teisėtą savo atstovą atlikti tam tikrų veiksmų, kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti (pavyzdžiui, dėl fizinės ar psichinės negalios, teisinio subjektiškumo nebuvimo ir kt.), taip pat ir tokioms situacijoms, kai nors asmuo ir gali pats arba per teisėtą savo atstovą išreikšti valią ginti savo teisėtus interesus, gali pats arba per teisėtą savo atstovą atlikti tam tikrus veiksmus, kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti, tačiau šių veiksmų objektyviai negali pakakti, kad tie interesai būtų apginti (pavyzdžiui, dėl negalėjimo gauti reikalingos informacijos, neturėjimo teisės atlikti reikiamus proceso veiksmus, dėl asmens, padariusio nusikalstamą veiką, teisinės neliečiamybės ir kt.)¹¹.

Galima situacija, kad prokuroras tuoj pat negauna informacijos apie padarytą nusikalstamą veiką ar iš pradžių, gavęs tokią informaciją, neįžvelgia tokios veikos pavojingumo laipsnio, dėl kurio būtinas baudžiamasis persekiojimas. Tokiu atveju prokuroras reikalavimą pradėti ikiteisminį tyrimą gali pateikti ir vėliau, iki pat senaties terminų suėjimo¹².

III. ATSKIRŲ IKITEISMINIŲ TYRIMŲ PRADĖJIMO YPATUMAI

2011 m. gruodžio 15 d. įsigaliojo daug diskusijų visuomenėje sukėlęs Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, kuris smurtą artimoje aplinkoje priskyrė prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų. Įstatymo 7 straipsnis numato, kad gavę pranešimą apie smurtą artimoje aplinkoje, policijos pareigūnai, atvykę į įvykio vietą arba patys būdami to įvykio liudininkai, užrašo duomenis apie smurto artimoje aplinkoje faktą ir pradeda ikiteisminį tyrimą. Iškart po įstatymo įsigaliojimo kilo nemažai klausimų ir problemų dėl jo taikymo. Viena iš jų – ikiteisminio tyrimo pradėjimas. Dažniausiai artimoje aplinkoje¹³ padaromos nusikalstamos veikos yra kvalifikuojamos pagal BK straipsnius, kurie yra priskiriami

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 7-254; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2514.

¹² Goda, G., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 423.

¹³ Artima aplinka – aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praecityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį.

privataus arba privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijoms, kai ikiteisminio tyrimo pradėjimas yra įmanomas tik tada, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas arba prokuroro reikalavimas. Tačiau minėtojo įstatymo 7 straipsnis numato, kad smurtą patyręs asmuo skundo neteikia. Praktikoje iškilo nemažai neaiškumų, kuriuo vis dėlto teisės aktu, sprendžiant ikiteisminio tyrimo pradėjimo klausimą, reikia vadovautis – Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymu ar BPK. Būtinai nukentėjusiojo skundas ikiteisminiam tyrimui pradėti ar ne. Kadangi, vadovaujantis minėtojo įstatymo nuostatomis, kiekvienas smurto artimoje aplinkoje atvejis turi visuomeninę reikšmę ir norint pradėti ikiteisminį tyrimą nukentėjusiojo skundas nereikalingas, tuomet ar būtinas prokuroro reikalavimas pradėti ikiteisminį tyrimą? Šiuos neaiškumus buvo bandoma pašalinti įvairiais aplinkraščiais ir tik 2013 m. liepos 13 d. įsigaliojo BPK pakeitimai¹⁴, kurie šioje srityje įnešė aiškumo. Pagrindinis šių pakeitimų tikslas ir buvo, suderinant Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo bei galiojančių baudžiamųjų įstatymų nuostatas, sudaryti teisėsaugos institucijoms sąlygas operatyviau, greičiau išnagrinėti smurtu artimoje aplinkoje pasireiškiančias nusikalstamas veikas ir taip sustiprinti asmenų, kenčiančių nuo smurto artimoje aplinkoje, apsaugą. Pastebėtina, kad pirminis šių BPK pakeitimų projekto variantas Lietuvos Respublikos Seimui buvo pateiktas dar 2011 m. gruodžio 2 d. Minėti pakeitimai numato, kad, jeigu BK 145 straipsnyje, 149 straipsnio 1 dalyje, 150 straipsnio 1 dalyje, 151 straipsnio 1 dalyje, 148, 152 ir 165 straipsniuose nurodytos nusikalstamos veikos turi smurto artimoje aplinkoje požymių, ikiteisminis tyrimas pradedamas, nesvarbu, ar yra nukentėjusiojo skundas arba jo teisėto atstovo pareiškimas. Šiais atvejais ikiteisminis tyrimas pradedamas ir procesas vyksta bendra tvarka.

Artima aplinka yra labai jautri ir savita socialinė sritis, todėl ir ikiteisminiai tyrimai dėl smurto artimoje aplinkoje yra ganėtinai specifiniai. Neretai nukentėjusysis, pagal kurio skundą pradedamas ikiteisminis tyrimas, vėliau persigalvoja ir pareiškia, kad su įtariamuoju susitaikė, jam pretenzijų neturi ir pageidauja atsiimti skundą. Dėl negalimumo atsiimti skundą ir ikiteisminį tyrimą, kuris buvo pradėtas dėl BPK 167 straipsnio 1 dalyje

¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 167, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 75-3773.

numatytos nusikalstamos veikos, BPK 3 straipsnio 1 dalies 6 punkto pagrindu nutraukti jau buvo aptarta anksčiau. Tačiau kaip spręsti klausimą, kai padaroma BPK 407 straipsnyje nurodyta nusikalstama veika? BPK 3 straipsnio 1 dalies 5 punktas numato, kad baudžiamasis procesas nepradedamas, o pradėtas turi būti nutrauktas, jeigu nukentėjusysis susitaikė su asmeniu, kaltinamu šio Kodekso 407 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos padarymu. Taip pat BPK 413 straipsnis numato galimybę privataus kaltinimo byloje nukentėjusiajam susitaikyti su kaltinamuoju. Vis dėlto teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad minėti du baudžiamąjį procesą institutai smurto artimoje aplinkoje byloje nėra taikomi. Iš esmės tai grindžiama tuo, kad kiekvienas smurto artimoje aplinkoje atvejis turi visuomeninę reikšmę ir jau pradėtas ikiteisminis tyrimas toliau vyksta bendra tvarka¹⁵. Todėl nukentėjusysis ir įtariamasis (kaltinamasis), esant būtinioms sąlygoms, gali susitaikyti tik BK 38 straipsnyje nustatyta tvarka. Pavyzdžiui, Klaipėdos apygardos teismas baudžiamąjį byloje Nr. 1A-571-361/2012 konstatavo, kad nuteistasis apeliaciniame skunde nurodo, jog susitaikė su nukentėjusiaja, tai remiantis BPK 3 straipsnio 1 dalies 5 punktu, jeigu nukentėjusysis susitaikė su asmeniu, kaltinamu šio kodekso 407 straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos padarymu, baudžiamasis procesas negali būti pradėdamas, o pradėtas turi būti nutrauktas. Tačiau tokius apelianto argumentus teismas vertino kaip nepagrįstus. Šilalės rajono apylinkės prokuratūrai pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka perdavus bylą nagrinėti pirmosios instancijos teismui, E. M. buvo kaltinamas pagal BK 140 straipsnio 1 dalį už tai, kad apsvaigęs nuo alkoholio tyčia užgriuvo ir sudavė delnu, taip pat kumščiu sukėlė fizinį skausmą ir nežymiai sutrikdė sveikatą kartu gyvenančiai mamai J. M. Pagal Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 1 straipsnį smurtas artimoje aplinkoje priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, prokuroro reikalavimu atliekamas ikiteisminis tyrimas. Taigi atsižvelgiant į specialųjį teisinį reguliavimą, BK 140 straipsnio 1 dalyje numatyta veika, kuria kaltinamas E. M., nors ir priskiriama prie nagrinėjamų privataus kaltinimo tvarka (BPK 407 str.), tačiau, kadangi laikoma turinti visuomeninę

¹⁵ Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismo 2012 m. birželio 21 d. nuosprendis baudžiamąjį byloje Nr. 1A-650/2012; Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. liepos 10 d. nutartis baudžiamąjį byloje Nr. 1A-642/2012; Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. liepos 12 d. nutartis baudžiamąjį byloje Nr. 1A-571-361/2012 ir kt.

reikšmę, dėl jos buvo atliekamas ikiteisminis tyrimas ir byla perduota nagrinėti pirmosios instancijos teismui, kaltinimą teisme palaikė prokuroras, vadinasi, baudžiamasis procesas vyko bendra tvarka. Pagal bendrą tvarką, jeigu nagrinėjant baudžiamąją bylą nukentėjęs asmuo susitaiko su kaltininku, teismas vertina, ar yra sąlygos atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 38 straipsnį¹⁶.

Ikiteisminio tyrimo pradėjimo specifika pasižymi ne tik smurto artimoje aplinkoje atvejais, bet ir tyrimais, susiję su gaisrais, tyrimais mirties priežastiai nustatyti bei dėl dingusio be žinios asmens.

Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamento ar jam pavaldžios įstaigos (toliau tekste – PAGD) pareigūnai, gavę informaciją apie gaisrą, atlieka neatidėliotą informacijos patikrinimą ir užgesinę gaisrą apžiūri gaisravietę. Nustačius, kad gaisras buvo tyčinis (tyčinio gaisro atveju dažniausiai nusikalstama veika kvalifikuotina pagal BK 187 str. 2 d.), PAGD pareigūnas nedelsdamas turi apie tai pranešti policijos įstaigai, kurios veiklos teritorijoje kilo gaisras. Policijos įstaigos budėtojas, gavęs tokią informaciją, paveda policijos įstaigos darbuotojui vykti į gaisro vietą ir patikrinti, ar informacija apie galimai padarytą nusikalstamą veiką išties atitinka tikrovę. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, patikrinęs informaciją ir priėmęs sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą (jeigu pareigūnas turi teisę pradėti ikiteisminį tyrimą, toks sprendimas turi būti išreiškiamas tarnybiniu pranešimu, jei ne, tuomet surašomas tarnybinis pranešimas, ant kurio tokią teisę turintis pareigūnas užrašo rezoliuciją), atlieka pirminius tyrimo veiksmus. Kadangi pirminiai tyrimo veiksmai dažniausiai būna įvykio vietos apžiūra bei įvykio liudytojų apklausos, todėl jie gali būti atlikti ir formaliai ikiteisminio tyrimo nepradėjus. Tokiose situacijose ikiteisminio tyrimo pareigūnas atlieka procesinius veiksmus, o PAGD pareigūnas dalyvauja kaip specialistas, galintis nustatyti gaisro priežastį ir kitas su tuo susijęs aplinkybes. Tais atvejais, kai PAGD pareigūnas, tikrindamas informaciją apie gaisrą, nustato, kad padaryta nusikalstama veika kvalifikuotina pagal BK 187 straipsnio 1 ar 3 dalis arba pagal 188 straipsnį, nuo gaisro nukentėjusiam asmeniui privalo išaiškinti, jog ikiteisminis tyrimas dėl tokių veiksmų gali būti pradėtas tik tada, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto

¹⁶ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. liepos 12 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-571-361/2012.

atstovo pareiškimas, o nusikalstamos veikos padarymu įtariamą asmuo nėra žinomas. Deja, praktikoje tai retai atliekama, tačiau asmuo turi teisę pateikti ir žodinį skundą ar pareiškimą, o minėti pareigūnai privalo surašyti nustatytos formos protokolą-pareiškimą. Jei tokioje situacijoje skundas ar pareiškimas nėra gaunamas ir nėra pagrindo manyti, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų, arba kad nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, ikiteisminis tyrimas nėra pradedamas ir priimti nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nereikia.

Tais atvejais, kai yra duomenų, jog buvo padaryta nusikalstama veika, numatyta BK 187 straipsnio 1 ir 3 dalyse arba 188 straipsnyje, ir nėra žinomas nuo gaisro nukentėjęs asmuo arba toks asmuo dėl kitų svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų, arba paaiškėjusi nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, PAGD pareigūnas surinktą medžiagą perduoda prokurorui, kad šis spręstų dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo prokuroro reikalavimu¹⁷.

Policijos įstaigoje gavus informaciją apie asmens mirties faktą, kaip ir kitais atvejais, turi būti organizuojamas šios informacijos operatyvus patikrinimas. Mirties faktą turi teisę nustatyti: asmens sveikatos priežiūros specialybių gydytojai, gydytojas patologas, gydytojas teisės medicinos ekspertas, gydytojų konsiliumas, skubios nestacionarinės medicinos pagalbos įstaigų slaugos specialistai, slaugos specialistas, tiesiogiai atlikęs mirusio asmens sveikatos priežiūrą nesant gydytojo. Tais atvejais, kai įvykio vietoje nėra nė vieno iš minėtųjų asmenų, turinčių teisę konstatuoti mirties faktą, informaciją apie asmens mirties faktą tikrinantis policijos pareigūnas privalo iškviešti į įvykio vietą asmens sveikatos priežiūros gydytoją arba skubios nestacionarinės medicinos pagalbos įstaigos slaugos specialistą. Vienintelė išimtis, kai minėti asmenys gali būti nekviečiami, tai, kai yra įvykę vėlyvieji lavoniniai reiškiniai.

Pirminės informacijos apie asmens mirties faktą tikslinimo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi išsiaiškinti, kur ir kokiomis aplinkybėmis rastas miręs asmuo, kokiomis ligomis sirgo, kokius vartojo vaistus ir kt.

¹⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 94-3713.

Taip pat pareigūnas, nepradėjęs ikiteisminio tyrimo, turi teisę atlikti kartu su mirusiuoju gyvenusių ar įvykio vietoje buvusių asmenų apklausas, atlikti lavono išorinę apžiūrą, jeigu asmuo mirė gydymo įstaigoje, susipažinti su jo mediciniais dokumentais. Šie procesiniai veiksmai fiksuojami atitinkamuose protokoluose, o kitos, informacijos patikslinimo metu nustatytos, aplinkybės – tarnybiniame pranešime.

Jeigu mirties priežastis yra aiški ir ją galima pagrįsti mediciniais dokumentais arba lavoną apžiūrėjęs ambulatorinės ar stacionarios sveikatos priežiūros įstaigos asmens sveikatos priežiūros gydytojas nustato nesmurtinės mirties priežastį, policijai apie tokį atvejį gali būti nepranešama ir procesinis sprendimas dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo nėra priimamas. Jeigu apie tokį įvykį policijos įstaigai buvo pranešta, tačiau informacijos patikslinimo metu nenustatoma, kad galėjo būti padaryta nusikalstama veika ar kad mirtis galėjo būti smurtinė, ir jei yra žinoma mirusiojo asmenybė, ikiteisminis tyrimas mirties priežasčiai nustatyti nepradedamas, priimamas nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Kai randamas neatpažinto žmogaus lavonas ir nepavykus nustatyti jo asmenybės, ikiteisminis tyrimas visais atvejais privalo būti pradėtas.

Atlikus informacijos patikslinimą ir nustatčius, kad asmens mirtis galėjo būti smurtinė, tačiau nesant pakankamų duomenų konstatuoti, jog buvo padaryta nusikalstama veika, pradedamas ikiteisminis tyrimas asmens mirties priežasčiai nustatyti. Ikiteisminis tyrimas pradedamas tarnybiniu pranešimu, jeigu informacijos patikslinimą atlikęs pareigūnas turi teisę pradėti ikiteisminį tyrimą, arba rezoliucija, kuri užrašoma ant pareigūno atlikusio informacijos patikslinimą tarnybinio pranešimo. Nors aptariant ikiteisminio tyrimo pradėjimo formas buvo minėta, kad procesiniame dokumente pradėti ikiteisminį tyrimą turi būti nurodoma konkreti nusikalstamos veikos kvalifikacija, tačiau šiuo atveju veika nekvalifikuojama, o procesiniuose dokumentuose ir ikiteisminio tyrimo registracijos įrašuose nurodomas skaičių kodas – 555000.

Jeigu informacijos apie asmens mirties faktą patikrinimo metu nustatomi nusikalstamos veikos požymiai, nedelsiant yra pradedamas ikiteisminis tyrimas. Procesiniame dokumente – tarnybiniame pranešime arba rezoliucijoje – nurodoma konkreti nusikalstamos veikos kvalifikacija. Tokiu atveju lavono išorinę apžiūrą atlieka ne informacijos patikslinimą at-

liekantis pareigūnas, bet teismo medikas. Nors rekomenduojama lavoną apžiūrėti jo radimo vietoje, tačiau ne visuomet dėl objektyvių priežasčių tai įmanoma atlikti, todėl apžiūra gali būti atlikta ir jį pergabenus į kitą vietą. Visa tai fiksuojama ne ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno tarnybiniame pranešime, bet įvykio vietos apžiūros protokole. Tais atvejais, kai atliekant ikiteisminį tyrimą mirties priežastčiai nustatyti, nustatomi nusikalstamos veikos požymiai (pavyzdžiui, specialistas, atlikęs lavono tyrimą, specialisto išvadoje konstatuoja, kad mirtis buvo smurtinė), ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas apie tai surašo tarnybinių pranešimų ir toliau ikiteisminis tyrimas tęsiamas jau pagal konkretų BK straipsnį.

IV. IKITEISMINIO TYRIMO PRADŽIOS REGISTRAVIMAS

BPK 166 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad kiekvienas ikiteisminio tyrimo pradžios atvejis užregistruojamas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro nustatyta tvarka. Šią tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“. Pradėtas ikiteisminis tyrimas nedelsiant turi būti užregistruojamas ikiteisminių tyrimų registre, suteikiant pradėtam ikiteisminiam tyrimui eilės numerį.

Minėtas ikiteisminių tyrimų registras tvarkomas ir laikomas ikiteisminio tyrimo įstaigos operatyvaus valdymo padalinyje (budėtųjų dalyje) arba prokuratūros raštinėje. Paskui užpildoma tyrimo rezultatų statistinė kortelė apie pradėtą ikiteisminį tyrimą. Ši statistinė kortelė perduodama ikiteisminio tyrimo įstaigos statistikos grupei ar specialistui, atsakingam ikiteisminio tyrimo įstaigoje už statistinę apskaitą. Jeigu ikiteisminis tyrimas pradeda prokuratūroje, statistinė kortelė siunčiama policijos įstaigos statistikos grupei ar specialistui, atsakingam už statistinę apskaitą¹⁸. Tais atvejais, kai tikrinant pirminę informaciją apie nusikalstamą veiką nustatoma, kad ji yra akivaizdžiai neteisinga, apie tai taip pat pažymima informacijos registre.

¹⁸ Bučiūnas, G.; Gruodytė, E. *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 22.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą, apie tai ne vėliau kaip kitą dieną pranešama skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką pateikusiam asmeniui. Pranešimo forma teisės aktuose nėra reglamentuota, vis dėlto jame turėtų būti nurodoma ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagrindas, pradėjimo data, BK straipsnis, pagal kurį pradėtas ikiteisminis tyrimas, tyrimą atliekančios prokuratūros ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pavadinimas bei pareigūno kontaktiniai duomenys.

V. ATISISAKYMAS PRADĖTI IKITEISMINĮ TYRIMĄ

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus BPK iš esmės pakito požiūris į baudžiamąjį procesą pradėjimą. Skirtingai negu iki tol, baudžiamasis procesas pradėdamas visų pirma tam, kad būtų galima išsiaiškinti, ar tikrai buvo padaryta nusikalstama veika. Atsižvelgiant į tai, vadovaujantis pirmine kodekso redakcija, ikiteisminis tyrimas turėjo būti pradėdamas net ir tais atvejais, kai iš gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo nebuvo galima patikimai spręsti, kad nusikalstama veika buvo tikrai padaryta. Kodekso autorių nuomone, ikiteisminio tyrimo pradėjimas niekieno teisių nesuvaržo, nesukelia jokių kitų neigiamų padarinių, todėl ikiteisminis tyrimas turi būti atliekamas net ir tuo atveju, kai yra pakankamai tikėtina, jog procesas, atlikus vos keletą tyrimo veiksmų, turės būti nutrauktas. Didesnių neigiamų padarinių sukelia ne ikiteisminio tyrimo pradėjimas ir jo nutraukimas, o nepagrįstas ikiteisminio tyrimo nepradėjimas, nes tokiu atveju neįvykdoma BPK 2 straipsnyje įtvirtinta pareiga atskleisti nusikalstamas veikas ir baudžiamasis procesas neatlieka savo paskirties¹⁹.

Vis dėlto tam tikrais išimtiniais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi teisę atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. BPK įtvirtintų atvejų, kada ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi pagrindą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, sąrašas per kodekso galiojimo dešimtmetį akivaizdžiai išsiplėtė ir dabar šiuos atvejus galime suskirstyti į keturias grupes:

¹⁹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamąjį procesą teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 310.

- 1) iš skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką akivaizdu, kad buvo padarytas teisės pažeidimas, tačiau dėl jo baudžiamoji atsakomybė nekyla;
- 2) skunde, pareiškime ar pranešime apie nusikalstamą veiką nurodytos aplinkybės akivaizdžiai neatitinka tikrovės;
- 3) iš skundo, pareiškimo ar pranešimo akivaizdu, kad buvo padaryta nusikalstama veika, tačiau ji yra priskirta privataus kaltinimo bylų kategorijai (BPK 407 str.) ir nėra duomenų, kad asmuo dėl svarbių priežasčių negalėtų ginti savo teisėtų interesų, arba kad veika turi visuomeninę reikšmę;
- 4) yra aiški BPK 3 straipsnyje numatyta, aplinkybė, dėl kurios baudžiamasis procesas negalimas.

Kaip pavyzdys pirmajam atvejui iliustruoti galėtų būti asmens skundas, kad kaimynas iš jo pavogė 50 Lt vertės dviratį. Šiuo atveju akivaizdu, kad buvo padarytas teisės pažeidimas, tačiau jis užtraukia tik administracinę, ATPK 50 straipsnyje numatytą, atsakomybę dėl smulkaus svetimo turto pagrobimo. Antruoju atveju atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą galima tik tada, kai skunde, pareiškime ar pranešime apie nusikalstamą veiką nurodytos aplinkybės akivaizdžiai neatitinka tikrovės, pavyzdžiui, pareiškėjas nurodo, kad jį buvo pagrobę ateiviai. Jeigu abejojama skunde, pareiškime ar pranešime nurodytų aplinkybių tikrumu ir nėra galimybių jų patikrinti nepradėjus ikiteisminio tyrimo, tyrimas turi būti pradėtas. Trečiasis atvejis, kai padaroma nusikalstama veika, dėl kurios procesas vyksta privataus kaltinimo tvarka, jau buvo aptartas anksčiau. Vargu ar būtų tikslinga visais atvejais eikvoti finansinius ir žmogiškuosius teisėsaugos institucijų išteklius, kai, pavyzdžiui, sugėrovai vienas kitam nežymiai sutrikdo sveikatą (BK 140 str. 1 d.), o kitą rytą vėl kartu toliau girtauja.

Baudžiamasis procesas negali būti pradėtas ir vykti betiksliai vien tam, kad vyktų. Procesas turi prasmę tik tada, kai jį pradėjus ir tęsiant, tikimasi pasiekti kokių nors tikslų, baudžiamojo proceso atveju – išsiaiškinti padarytą nusikalstamą veiką, ją padariusį asmenį ir jam pritaikyti baudžiamajame įstatyme numatytą sankciją. BPK 3 straipsnyje įtvirtintos aplinkybės ir yra tie stabdžiai, kurie neleidžia pradėti baudžiamojo proceso, nes joms esant procesas taptų betikslis. BPK 3 straipsnio 1 dalyje yra numatytos aš-

tuonios aplinkybės, kurioms esant baudžiamasis procesas negali būti pradėtas, o pradėtas turi būti nedelsiant nutrauktas.

Pagrindas ikiteisminiam tyrimui pradėti – tai pakankamas kiekis informacijos, kad galbūt padaryta veika, turinti BK nustatytų požymių. Kartais iš prokuratūroje ar ikiteisminio tyrimo įstaigoje gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką negalima daryti kategoriškos išvados, kad nusikalstama veika tikrai buvo arba nebuvo padaryta. Dėl šios priežasties BPK numato tam tikrus veiksmus, kuriuos pasitelkus išsiaiškintamos neaiškios skundo, pareiškimo ar pranešimo aplinkybės, lemiančios sprendimo pradėti arba atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą priėmimą. Iki 2010 m. spalio 1 d. įsigaliojusių BPK pakeitimų vienintelis veiksmas, kurį pareigūnai galėjo atlikti nepradėję ikiteisminio tyrimo, tai buvo skundo, pareiškimo ar pranešimo patikslinimas. Jokie kiti procesiniai veiksmai, nepradėjus ikiteisminio tyrimo, negalėjo būti atliekami. Patikslinimas buvo suprantamas kaip prokuroro, jo pavedimu prokuroro padėjėjo ar ikiteisminio tyrimo pareigūno gautas rašytinis pareiškėjo ar nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens papildomas paaiškinimas ar pareiškimas, kuriuo detalizuojami ar papildomi skunde, pareiškime ar pranešime nurodyti faktai apie padarytą nusikalstamą veiką, ir (ar) įstatymų nustatyta tvarka iš jų arba valstybės ar savivaldybės įstaigų gauti dokumentai ir (ar) duomenys, turintys reikšmės gautam skundui, pareiškimui ar pranešimui nagrinėti²⁰. Sistemškai analizuojant BPK ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 patvirtintų rekomendacijų „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“ nuostatas, galima daryti išvadą, kad patikslinimas nebuvo laikomas procesiniu veiksmu, nes iki minėtųjų BPK pakeitimų pirmo procesinio veiksmo atlikimas jau buvo laikomas ikiteisminio tyrimo pradėjimu. Galimybė gauti skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką patikslinimą išliko ir šiandien galiojančioje kodekso redakcijoje.

Per BPK galiojimo dešimtmetį požiūris į ikiteisminio tyrimo pradėjimą šiek tiek pakito. Kategoriška pozicija, kad ikiteisminio tyrimo įstaigoje ar prokuratūroje gavus skundą pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą

²⁰ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 11 d. įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos „Dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 94-3713.

veiką, kone visais atvejais būtina pradėti ikiteisminį tyrimą, pradėjo švelnėti. Baudžiamojo proceso praktika parodė, kad beatodairiškas ikiteisminio tyrimo pradėjimas nėra pagrįstas ir nepadedą siekti procesinių tikslų. Viena vertus, ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai yra apkraunami nereikalingu darbu, kai pradėjus ikiteisminį tyrimą ir atlikus pirminius procesinius veiksmus tampa aiškios aplinkybės, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas ir jis privalo būti nutrauktas. Tokia ydinga praktika reikalavo nemažų tiek žmogiškųjų, tiek ir finansinių išteklių. Kita vertus, praktika parodė, kad pirminės kodekso redakcijos autorių pozicija, jog ikiteisminio tyrimo pradėjimas niekieno teisių nesuvaržo, nesukelia jokių kitų neigiamų padarinių, nepasitvirtino. Galima rasti nemažai pavyzdžių, kai ikiteisminio tyrimo pradėjimas remiantis vien gandaiis, o kartais ir konkurentų pateikiama tikrovės neatitinkančia informaciją, bei potencialaus įtariamojo įvardijimas sužlugdė ne vieną verslą ar sugriovė privačių asmenų karjerą. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad proceso pradėjimas nesant tam pagrindo, t. y. nesant pakankamai duomenų, jog buvo padarytas nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, galėtų būti vertinamas kaip neleistinas žmogaus teisių varžymas²¹. Atsižvelgiant į tai, 2010 m. rugsėjo 21 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė BPK pakeitimus²², leidžiančius, nepradėjus ikiteisminio tyrimo, gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenims patikslinti, atlikti:

- 1) įvykio vietos apžiūrą;
- 2) įvykio liudytojų apklausas;
- 3) iš valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų, pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, gauti reikalaujamus duomenis ar dokumentus;
- 4) pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, apklausą.

²¹ Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-211-193/2012; Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. birželio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-624-366/2012; Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. kovo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-179-166/2011 ir kt.

²² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3-1 straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742.

BPK numatė, kad tokie skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenų patikslinimo veiksmai privalo būti atlikti per kuo trumpesnius terminus. BPK įtvirtinta nuostata „per kuo trumpesnius terminus“ buvo vertinamojo pobūdžio, todėl praktikoje buvo vadovaujamosi minėtų Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijų dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos 10 ir 62 punktuose įtvirtintomis nuostatomis, kad jei skundas, pareiškimas ar pranešimas yra tikslinamas, prokuroras, jo pavedimu prokuroro padėjėjas ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas patikslinimą privalo gauti per kuo trumpesnius terminus. Jei per dvidešimt darbo dienų patikslinimas nėra gaunamas, prokuroras privalo apie tai informuoti aukštesnįjį prokurorą, o ikiteisminio tyrimo pareigūnas – ikiteisminio tyrimo įstaigos padalinio vadovą, nurodant patikslinimo negavimo priežastis. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas ar jos struktūrinio padalinio vadovas ar aukštesnysis prokuroras nustatydavo terminą, per kurį turi būti gautas patikslinimas ir priimtas proceso sprendimas. Nors minėta rekomendacijų redakcija numatė tik patikslinimo gavimo terminą, tačiau praktikoje buvo taikoma analogija ir 20 darbo dienų terminas buvo taikomas ir minėtiems procesiniams veiksams, kuriais tikslinami skundo pareiškimo ar pranešimo duomenys, atlikti. 2012 m. birželio 21 d. buvo priimtas BPK pakeitimas²³, numatantis, kad pastarieji procesiniai veiksmai turi būti atlikti per kuo trumpesnius terminus, bet ne ilgiau kaip per dešimt dienų. Pagrindinis tikslas, kurio buvo siekiama minėtu pakeitimu, – pagerinti ikiteisminio tyrimo kokybę ir paspartinti ikiteisminio tyrimo procesą, kad nebūtų nepagrįstai vilkinamos bylos, kad per trumpiausią laiką, t. y. ne ilgiau kaip per dešimt dienų, būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika, o ikiteisminiai tyrimai pradedami tik esant nusikalstamai veikai²⁴. Nors pareigūnai patikslinamuosius procesinius veiksmus turi atlikti ne ilgiau kaip per dešimties darbo dienų laikotarpį, tačiau jeigu iš skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką akivaizdu, kad buvo padaryta nusikalstama veika, arba atvirakščiai, kad nurodyti duomenys yra akivaizdžiai neteisingi

²³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valskybės žinios*. 2012, Nr. 78-4030.

²⁴ Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2678 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-07-23]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=386236&p_query=&p_tr2=2>.

ar yra aiškios BPK 3 straipsnio 1 dalyje numatytos aplinkybės, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas, procesinis sprendimas pradėti arba atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą turi būti priimamas nedelsiant.

Procesinį sprendimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą turi teisę priimti prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Tiesa, ikiteisminio tyrimo pareigūno kompetencija šioje srityje yra ribota, nes ikiteisminio tyrimo pareigūnas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą gali tik ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo arba jo įgalioto asmens sutikimu. Sutikimo formos BPK nenumato, praktikoje tai dažniausiai išreiškiama rezoliucijos forma, kuri yra užrašoma ant nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą.

Atsisakydami pradėti ikiteisminį tyrimą, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo surašyti motyvuotą nutarimą. Nutarime turi būti nurodoma, koks prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, dėl kokio skundo, pareiškimo ar pranešimo (trumpai aprašant skundo, pareiškimo ar pranešimo turinį) ir dėl kokių motyvų atsisako pradėti ikiteisminį tyrimą. Sprendimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, kaip ir bet kuris procesinis sprendimas, turi būti pagrįstas aiškiais, logiškais, nedviprasmiškais teisiniais argumentais, jame neturi būti prieštarų išvadų. Deja, praktikoje nutarime atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą neretai apsiribojama vien nuoroda į BPK 3 straipsnio 1 dalyje numatytą vieną iš aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas yra negalimas. Tokia praktika yra nepriimtina ir nutarime atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą turi būti nurodyti išsamesni motyvai, kodėl skunde, pareiškime ar pranešime nurodyti duomenys yra akivaizdžiai neteisingi arba kuo remiantis daroma išvada, kad yra viena ar kita aplinkybė, dėl kurios baudžiamasis procesas negalimas. Tik esant motyvuotam nutarimui pareiškėjas gali įvertinti, ar motyvai, kurių pagrindu buvo nuspręsta atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, yra pagrįsti, ir apsispręsti, pasinaudoti ar ne jam garantuojama teise tokį nutarimą skųsti instancine tvarka. Motyvų nebuvimas teismų praktikoje yra vertinamas kaip pagrindas panaikinti nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą kaip nepagrįstą ir neteisėtą²⁵. Taip pat nutarime atsisakyti pradėti ikiteisminį ty-

²⁵ Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-392-511/2013; Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-415-337/2012; Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 20 nutartis baudžiamojoje byloje Nr.1S-21-303/2012 ir kt.

rimą privalo būti nurodyta tiksli jo apskundimo tvarka, t. y. per kokį terminą ir kokiai prokuratūrai ar teismui nutarimas gali būti apskūstas.

Nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nuorašas siunčiamas skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką padavusiam asmeniui (arba jo teisėtam atstovui). Nors BPK nenumato termino, per kurį nutarimo nuorašas turėtų būti išsiųstas, tačiau atsižvelgiant į susiformavusią ikiteisminio tyrimo praktiką, tai turėtų būti padaryta ne vėliau kaip kitą darbo dieną po nutarimo priėmimo. Jeigu nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą priima ikiteisminio tyrimo pareigūnas, nutarimo nuorašą turi siųsti ne tik pareiškėjui, bet ir prokurorui. Prokurorui nutarimo nuorašas turi būti išsiųstas per dvidešimt keturias valandas. Prokuroras, gavęs ikiteisminio tyrimo pareigūnų nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, privalo patikrinti jo pagrįstumą. Jeigu, prokuroro nuomone, nutarimas yra pagrįstas, jis jo teisėtumą patvirtina kitoje nutarimo pusėje užrašydamas pareigas, vardą ir pavardę, taip pat pasirašydamas bei nurodydamas tikrinimo datą. Konkrečios prokuratūros vadovybė gali nustatyti ir kitokią ikiteisminio tyrimo pareigūnų priimtų nutarimų atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą teisėtumo patvirtinimo tvarką. Jeigu prokuroras mano, kad sprendimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą yra nepagrįstas, jis savo nutarimu panaikina ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ir tyrimą pradeda pats.

Vis dar dažnai pasitaikanti praktika, kai prokurorui yra siunčiamas ne tik nutarimo nuorašas, bet ir visa medžiaga, kuri buvo surinkta tikslinant skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką duomenis. Vis dėlto tokia praktika laikytina pertekline, nes BPK numato tik nutarimo teisėtumo ir pagrįstumo tikrinimą. Tik tais atvejais, kai prokurorui kilo abejonių dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą teisėtumo ir pagrįstumo, papildomai iš ikiteisminio tyrimo įstaigos turėtų būti išsireikalaujama visa skundo, pareiškimo ar pranešimo nagrinėjimo medžiaga.

BPK 168 straipsnio 4 dalis numato, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą gali būti skundžiamas prokurorui, o prokuroro nutarimas – ikiteisminio tyrimo teisėjui. Jeigu prokuroras nepanaikina nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, jo sprendimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Ikiteisminio

tyrimo teisėjo priimtas sprendimas skundžiamas apygardos teismui. Tokias ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis apygardos teismui gali skųsti skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką padavę asmenys, taip pat prokuroras, priėmęs nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ar nutarimą nepanaikinti ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Apygardos teismas, išnagrinėjęs skundą dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, kuria yra išspręsti skundai dėl prokuroro nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą ar prokuroro sprendimo nepanaikinti ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, turi teisę: atmesti skundą ir tokią ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį palikti galioti; panaikinti tokią ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį ir priimti naują nutartį; pakeisti tokią ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį.

Prokuroras, atmesdamas skundą arba panaikindamas ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, priima nutarimą. Ikiteisminio tyrimo teisėjo ir apygardos teismo sprendimai yra išreiškiami nutartimis.

Skundai gali būti paduodami per septynias dienas nuo nutarimo ar nutarties nuorašo gavimo datos. Įstatymų leidėjas, 2007 06 28 įstatymu Nr. X-1236²⁶, įtvirtino galimybę minėtą septynių dienų terminą išimtiniais atvejais atnaujinti ir BPK 168 straipsnio 4 dalyje numatė, kad turintys teisę paduoti skundą asmenys, kurie dėl svarbių priežasčių praleido apskundimo terminą, turi teisę prašyti turinčio įgaliojimus nagrinėti skundą prokuroro arba ikiteisminio tyrimo teisėjo atnaujinti praleistą terminą. Prašymas atnaujinti minėtą terminą negali būti paduodamas praėjus daugiau kaip šešioms mėnesiams po skundžiamo sprendimo priėmimo. Šiuo atveju svarbia apskundimo termino praleidimo priežastimi laikytina: 1) laisvės atėmimas dėl administracinio arešto, sulaikymo, suėmimo ar bausmės atlikimo; 2) nutrūkęs susisiekimas dėl epidemijos, priešo užpuolimo, nepaprastai didelio potvynio ar panašios nenugalimos jėgos; 3) išvykimas į tolimąjį plaukio-

²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41-1, 77-2, 80-1, 374-1, 374-2, 412-1 straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

jimą; 4) šaukiamam asmeniui netikėta jo stambaus turto netektis; 5) ikiteisminio tyrimo įstaigai, prokurorui ar teismui adresuota sveikatos apsaugos ministro nustatytos formos pažyma patvirtinta liga, dėl kurios asmuo negali atvykti pagal šaukimą; 6) šeimos narių ar artimųjų giminaičių mirtis arba staiga susidariusi pavojinga jų gyvybei būklė; 7) šaukimo negavimas arba pavėluotas gavimas. Priežasčių sąrašas nėra baigtinis, ir prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo sprendimu svarbia nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą apskundimo termino praleidimo priežastimi gali pripažinti ir kitas priežastis.

Kaip jau buvo minėta, prokuroras, nagrinėjantis skundą dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno sprendimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, turi teisę arba skundą atmesti, arba tokį pareigūno nutarimą panaikinti ir pats pradėti ikiteisminį tyrimą. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, nagrinėjantis skundą dėl prokuroro nutarimo atmesti skundą dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą arba dėl prokuroro nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, turi teisę tikrinti tik šių nutarimų teisėtumą ir pagrįstumą, tačiau priėmus sprendimą juos panaikinti, pats pradėti ikiteisminio tyrimo neturi teisės. Taip pat teisė pradėti ikiteisminį tyrimą nėra suteikta ir apygardos teismui. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo teisėjo ar apygardos teismo nutartyje tik konstatuojami pažeidimai, kurie buvo padaryti priimant skundžiamus nutarimus ir pasiūloma juos pašalinti. Praktikoje, skundžiant prokuroro nutarimą arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį, pareiškėjai neretai prašo ne tik panaikinti minėtus procesinius sprendimus bet ir pradėti ikiteisminį tyrimą. Tačiau toks prašymas negali būti tenkinamas, nes pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnį teisė organizuoti ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauti yra suteikta išimtinai tik prokurorui ir įstatymo leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį šios funkcijos būtų perkeliamos teismams.

Neretai skunde, pareiškime ar pranešime nurodomos aplinkybės apie teisės pažeidimą, už kurį atsakomybė numatyta ne BK, o kituose teisės aktuose (pavyzdžiui, ATPK). Tokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras privalo priimti nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Atsisakius pradėti ikiteisminį tyrimą ir esant duomenų apie administracinę teisės pažeidimą ar kituose teisės aktuose numatytą nusižengimą, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas nutarimu atsisakyti pradėti

ikiteisminį tyrimą perduoda šį skundą, pareiškimą ar pranešimą ir patikslinimą išspręsti Administracinių teisės pažeidimų kodekse ar kituose teisės aktuose nustatyta tvarka. Pavyzdžiui, kai yra duomenų apie smulkaus sve-timo turto pagrobimą (ATPK 50 str.), skundas, pareiškimas ar pranešimas perduodamas nagrinėti apylinkės teismui, kurio veiklos teritorijoje buvo padarytas administracinis teisės pažeidimas. Nutarimas, kuriuo atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą ir yra iškeliama administracinio teisės pažeidimo byla, kartu su visa skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenų patikslini-mo metu (jeigu toks patikslinimas buvo atliekamas) surinkta medžiaga ne vėliau kaip per 3 darbo dienas nuo nutarimo priėmimo dienos turi būti persiunčiama institucijai ar pareigūnui, kompetentingam nagrinėti tokio administracinio teisės pažeidimo bylą²⁷. Taip pat ATPK 255 straipsnis nu-mato prokuroro, kurio nutarimu buvo iškelta administracinio teisės pažeidimo byla, teisę dalyvauti teisme nagrinėjant tokią bylą, pareikšti prašymus ir apskųsti šiose bylose priimtus nutarimus. Deja, praktikoje šia teise pro-kurorai pasinaudoja labai retai.

²⁷ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.

KLAUSIMAI

Kokie yra ikiteisminio tyrimo pradėjimo dėl nusikalstamų veikų, priskiriamų viešo kaltinimo ir privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijai, esminiai skirtumai?

Paaiškinkite galimus baudžiamąjį proceso baigties variantus, kai ikiteisminio tyrimo metu arba bylos nagrinėjimo teisme paaiškėja, kad ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas nesant nukentėjusiojo skundo, kai toks skundas buvo būtinas ikiteisminiam tyrimui pradėti.

Paaiškinkite pagrindų, kuriems esant ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi teisę atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, turinį.

Atskleiskite ikiteisminio tyrimo pradėjimo prielaidas ir procesinę tvarką.

Kokia yra informacijos apie galimai padarytą nusikalstamą veiką patikrinimo organizavimo ir atlikimo tvarka?

PRAKTINĖS UŽDUOTYS

1. 2013-07-20 į Kauno apskrities vyriausiąjį policijos komisariatą kreipėsi J. Ramanauskienė, žodžiu pranešdama, kad jos sugyventinis 2013-07-19 apie 20.30 val. namuose, esančiuose Laivės al. 190-2, Kaune, jai ranka sudavė du smūgius į nugaros sritį, taip sukeldamas fizinį skausmą. Policijos pareigūnai J. Ramanauskienei paaiškino, kad pagal žodinius pareiškimus ikiteisminis tyrimas nėra pradedamas. J. Ramanauskienė, grįžusi namo, surašė pareiškimą ir 2013-07-21 vėl atvyko į Kauno apskrities vyriausiąjį policijos komisariatą. Policijos pareigūnai šį pareiškimą užregistravo ikiteisminių tyrimų registre ir įstaigos viršininko rezoliucija pradėjo ikiteisminį tyrimą. 2013-08-12 J. Ramanauskienė atvyko pas ikiteisminį tyrimą atliekantį pareigūną ir pateikė rašytinį prašymą atsiimti 2013-07-22 pareiškimą, nes su sugyventiniu jau susitaikė ir jam atleido.

Remdamiesi baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, argumentuotai įvertinkite policijos pareigūnų veiksmus bei priimtus procesinius sprendimus ir galimas baudžiamojo proceso baigties alternatyvas.

2. 2013-07-05 Kauno apskrities vyriausiojo policijos komisariate gautas A. Petraičio skundas, kuriame nurodoma, kad naktį kaimynas J. Jonaitis iš jo pavogė 10 000 Lt vertės motociklą. Pareiškėjas teigė, kad matė, kaip J. Jonaitis motociklą paslėpė savo garaže. Tikslindamas nusikalstamos veikos aplinkybes, tyrėjas 2012-07-07 apklausė A. Petraitį, 2013-07-18 priėmė nutarimą ir atliko kratą J. Jonaičio garaže, tačiau motociklo nerado. Atsižvelgiant į tai, kad motociklo nurodytoje vietoje nebuvo rasta, o ir kitos A. Petraičio skundo aplinkybės kėlė daug abejonių, tyrėjas 2013-07-19 priėmė nutarimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą. Šį nutarimą kartu su visa skundo nagrinėjimo medžiaga 2013-07-24 išsiuntė kontroliuojančiam prokurorui. Taip pat nutarimo nuorašą išsiuntė ir A. Petraičiui. A. Petraitis nutarimo nuorašą pašte atsiėmė 2013-07-25 ir kitą dieną išvyko uždarbiauti į Norvegiją. 2013-12-02 grįžęs iš Norvegijos minėtą nutarimą apskundė Kauno apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Remdamiesi baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, argumentuotai įvertinkite policijos pareigūnų veiksmus bei priimtus procesinius sprendimus ir galimas tolesnės baudžiamojo proceso eigos alternatyvas.

ANTRA DALIS

IKITEISMINIO TYRIMO BENDROSIOS NUOSTATOS

- I. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTAI IR JŲ KOMPETENCIJA.
- II. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTŲ VEIKSMAI PRADĖJUS IKITEISMINĮ TYRIMĄ.
- III. IKITEISMINIO TYRIMO ATLIKIMO VIETA.
- IV. IKITEISMINIO TYRIMO TERMINAI.

I. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTAI IR JŲ KOMPETENCIJA

Ikiteisminio tyrimo subjektais vadinami proceso subjektai, kurie sprendžia dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, atlieka ikiteisminio tyrimo veiksmus ir priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo²⁸. Ikiteisminio tyrimo subjektai yra: ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas. Nukentėjusysis, įtariamasis, kaltinamasis ir kiti baudžiamojo proceso dalyvių ar kitų dalyvaujančių baudžiamajame procese asmenų grupei priskiriami asmenys nėra laikomi ikiteisminio tyrimo subjektais.

BPK 18 straipsnyje ikiteisminio tyrimo pareigūnas apibrėžiamas kaip ikiteisminio tyrimo įstaigoje dirbantis asmuo, kuris šios įstaigos ar jos padalinio vadovo ar jų įgaliotų asmenų pavedimu atlieka BPK numatytus ikiteisminio tyrimo veiksmus: siekia nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir tokios veikos aplinkybes. Iš ikiteisminio tyrimo pareigūno sąvokos akivaizdu, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnu gali būti tik ikiteisminio tyrimo įstaigoje dirbantis asmuo, tačiau ne kiekvienas šioje įstaigoje dirbantis pareigūnas yra ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus turi teisę tik tie ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai, kuriems tai paveda šios įstaigos ar jos padalinio vadovas ar jų įgaliotas asmuo. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atlikdamas ikiteisminį tyrimą, turi teisę atlikti visus BPK numatytus procesinius veiksmus, išskyrus tuos, kurių atlikimas priskiriamas išimtinai prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijai. Ikiteisminio tyrimo pareigūno teisės ir pareigos yra numatytos BPK 172 straipsnyje, numatančiame, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo:

- 1) atlikti būtinus proceso veiksmus, kad būtų greitai ir išsamiai atskleistos nusikalstamos veikos;
- 2) vykdyti visus prokuroro nurodymus;
- 3) prokuroro nustatytu laiku pranešti šiam apie ikiteisminio tyrimo eigą.

²⁸ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 292.

Nors iš šios ganėtinai lakoniškos BPK nuostatos akivaizdu, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra procesiškai priklausomas nuo prokuroro, tačiau tai nereiškia, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prieš atlikdamas kiekvieną procesinį veiksma, turi laukti prokuroro nurodymų. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas, kaip ir prokuroras, yra asmeniškai atsakingas už sėkmingą ikiteisminio tyrimo tikslų pasiekimą, todėl privalo būti procesiškai aktyvus ir savarankiškai spręsti, kokius jo kompetencijai priskiriamus veiksmus ir kada atlikti. Ydinga ir netoleruotina praktika, kai ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas delsia savarankiškai atlikti procesinius veiksmus ir laukia, kol tai paves padaryti ikiteisminį tyrimą kontroliuojantis prokuroras. Sutiktina su kai kurių autorių nuomone, kad pirminėje kodekso redakcijoje ikiteisminio tyrimo pareigūno vaidmuo baudžiamajame procese buvo nepagrįstai sumenkintas, tačiau, analizuojant pastarųjų penkerių metų BPK pakeitimus, akivaizdu, jog ikiteisminio tyrimo pareigūno procesinio savarankiškumo apribojimas nepasiteisino ir kiekvienais metais ikiteisminio tyrimo veiksmų, kuriuos savarankiškai gali atlikti ikiteisminio tyrimo pareigūnas, įvairovė nuolat plečiama (pavyzdžiui, beveik dešimtmetį ikiteisminio tyrimo pareigūnas neturėjo kompetencijos taikyti nė vienos kardomosios priemonės, o nuo 2010 m. spalio 1 d. jis turi teisę neatidėliotiniais atvejais įtariamiesiems skirti švelniausias kardomasias priemones).

Procesiniu aspektu ikiteisminio tyrimo pareigūnu taip pat yra ir ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnis numato, kad ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras, taigi prokuroras yra tiesiogiai atsakingas už ikiteisminio tyrimo pareigūnų tinkamą procesinę veiklą. Nors iki 2010 m. spalio 1 d. už ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinės veiklos kontrolę *de facto* buvo atsakingi ir ikiteisminio tyrimo įstaigų ar jų padalinių vadovai, tačiau tokia jų funkcija nebuvo įtvirtinta BPK. Dėl to kildavo nemažai problemų, kai būdavo sprendžiamas atsakomybės už netinkamą ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinės veiklos kontrolę klausimas. Dažniausiai atsakomybė tekdavo tik ikiteisminį tyrimą kontroliavusiam prokurorui, o pareigą kontroliuoti pavaldžių pareigūnų veiklą turėjo ir ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jų padalinio vadovai. Todėl įstatymų leidėjas 2010 m. rug-

sėjo 21 d. įstatymu Nr. XI-1014²⁹ BPK papildė nuostata, kad ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas yra ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atsakingas už jam pavaldžių įstaigos ar jos padalinio, kurių pagrindinė ar viena iš funkcijų yra atlikti ikiteisminį tyrimą, pareigūnų darbo organizavimą ir jų veiklos kontrolę. Ikteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovo pareigas detalizuoja 172 straipsnis, numatantis, kad šie pareigūnai kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinę veiklą taip, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Atsižvelgiant į tai, šiuo metu, sprendžiant atsakomybės už netinkamą ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinės veiklos kontrolę klausimą, turi būti vertinami ne tik prokuroro bet ir ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovo veiksmai. Ikteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas, vykdydamas ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiklos kontrolę, privalo organizuoti ir kontroliuoti skundų, pareiškimų ir pranešimų apie nusikalstamas veikas priėmimą, registravimą ir proceso sprendimų dėl jų priėmimą laiku, tinkamai paskirstyti darbo krūvį pavaldiems ikiteisminio tyrimo pareigūnams, reguliariai susipažinti su jam pavaldžių pareigūnų atliekamų ikiteisminių tyrimų medžiagomis ir duoti pavedimus dėl procesinių veiksmų atlikimo, organizuoti ir kontroliuoti prokuroro nurodymų bei pavedimų dėl proceso veiksmų ir sprendimų įvykdymą reikiamu laiku. Ikteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovo nurodymai ir pavedimai dėl ikiteisminio tyrimo negali prieštarauti ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio prokuroro nurodymams ir pavedimams. Ikteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas, nesutikdamas su prokuroro nurodymais, turi teisę apie tai informuoti aukštesnįjį prokurorą.

BPK 165 straipsnis numato ganėtai platų sąrašą ikiteisminio tyrimo įstaigų, turinčių teisę atlikti ikiteisminį tyrimą. Vienintelė universali ikiteisminio tyrimo įstaiga yra policija, kuriai prokuroras gali pavesti atlikti bet kurios nusikalstamos veikos ikiteisminį tyrimą ar atskirus nusikalstamos veikos ikiteisminio tyrimo veiksmus. Kitos institucijos, išvardytos BPK 165 straipsnio 1 dalyje, ikiteisminio tyrimo įstaigos yra tada, kai tiriamos nusikalstamos veikos, išaiškėjusios šioms institucijoms atliekant tiesiogines

²⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3-1 straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 113-5742.

funkcijas, numatytas jų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose. Tokios tyrimo įstaigos yra: Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Specialiųjų tyrimų tarnyba, Karo policija, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, Lietuvos Respublikos muitinė, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas. Specifiniai subjektai, atliekantys ikiteisminį tyrimą, yra: tolimajame plaukiojime esančių jūros laivų kapitonai, kurie atlieka ikiteisminį tyrimą dėl laivo įgulos narių ir keleivių nusikalstamų veikų, padarytų tolimojo plaukiojimo metu, ir Kalėjimų departamento pareigūnai, areštinių, kardomojo kalinimo ir pataisos įstaigų direktoriai arba jų įgalioti pareigūnai, kurie atlieka ikiteisminį tyrimą dėl tose įstaigose padarytų nusikalstamų veikų. BPK nereglamentuoja, dėl kokios nusikalstamos veikos kuri ikiteisminio tyrimo įstaiga turėtų atlikti ikiteisminį tyrimą. Toks ikiteisminio tyrimo dėl konkrečiame BK straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos atlikimo priskyrimas konkrečiai ikiteisminio tyrimo įstaigai yra reglamentuotas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu Nr. I-109 patvirtintose rekomendacijose „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“. Pastebėtina, kad nors Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymais patvirtintos rekomendacijos yra privalomos ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorams, tačiau minėtas nusikalstamų veikų paskirstymas ikiteisminio tyrimo įstaigoms yra tik rekomendacinio pobūdžio ir prokurorui suteikia teisę pavesti tirti bet kurią nusikalstamą veiką ar atlikti atskirus tyrimo veiksmus bet kuriai kitai, negu numatyta rekomendacijose, ikiteisminio tyrimo įstaigai.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2004 m. gegužės 13 d. nutarime konstatavo, kad Lietuvos Respublikos prokuratūra – tai centralizuota, specifinius valdingus įgaliojimus turinti valstybės institucija, ji nepriskiriama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalyje nurodytoms valstybės valdžią vykdančioms institucijoms. Ji nėra teisminės valdžios sudedamoji dalis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnyje yra įtvirtintos prokurorų funkcijos: prokuroras organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja, taip pat palaiko valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose; prokuroras įstatymo nustatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus. Taip pat minėtame straipsnyje yra įtvirtinta, kad prokuroras, vykdydamas savo funkcijas, yra nepriklausomas ir klauso tik įstatymo. Taigi prokuroras yra specifinius valdingus įgalioji-

mus turintis valstybės pareigūnas. Niekas kitas, išskyrus prokurorą, negali organizuoti ikiteisminio tyrimo ir jam vadovauti, taip pat niekas kitas, išskyrus prokurorą, negali palaikyti valstybinio kaltinimo baudžiamosiose bylose.

BPK prokuroro sąvoka įtvirtinta 35 straipsnyje, numatančiame, kad prokuroras yra Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras ir jam pavaldūs prokurorai, dalyvaujantys baudžiamajame procese pagal savo kompetenciją. Prokuratūrą sudaro Generalinė prokuratūra ir teritorinės – apygardų prokuratūros, apygardos prokuratūrą sudaro apylinkių prokuratūros ir apygardos prokuratūros specializuoti skyriai³⁰. BPK nediferencijuoja, kokius įgaliojimus turi skirtingų grandžių prokuratūrų prokurorai. BPK vartojamas žodis „prokuroras“ suprantamas apibendrintai, kaip bet kurios prokuratūros prokuroras. Kokius įgaliojimus baudžiamajame procese turi generalinės prokuratūros prokurorai, o kokius – teritorinės, detalizuoja Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas ir Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. balandžio 17 d. įsakymu Nr. I-141 patvirtinti Lietuvos Respublikos prokuratūros ir prokurorų kompetencijos nuostatai.

Prokuroro veiklos tikslas – ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas, tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nebūtų nuteistas nekaltas. Konstitucinė prokuroro funkcija organizuoti ikiteisminį tyrimą suprantama kaip prokuroro teisė nuspręsti, ar ikiteisminis tyrimas turi būti pradedamas (jei ikiteisminį tyrimą pradeda ikiteisminio tyrimo įstaiga, prokuroras turi įsitikinti, kad tai padaryta pagrįstai), kas ikiteisminį tyrimą turi atlikti (pats prokuroras, tam tikra ikiteisminio tyrimo įstaiga ar kelios ikiteisminio tyrimo įstaigos), kada ir dėl kokių veiksmų atlikimo reikia kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją³¹. Prokuroro vadovavimas ikiteisminiam tyrimui pasireiškia tuo, kad jis priima sprendimus dėl tyrimo krypties ir apimties. Prokuroras prireikus turi duoti privalomus ikiteisminio tyrimo pareigūnams nurodymus dėl konkrečių tyrimo veiksmų atlikimo, panaikinti neteisėtus ar nepagrįstus jų nutarimus, tam tikrais atvejais pavesti kriminalinės žvalgybos

³⁰ Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas, *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 81-1514; *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 42-1919.

³¹ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 292.

subjektams panaudoti kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus ar priemones. Iš visų ikiteisminio tyrimo subjektų prokuroro įtaka ikiteisminiam tyrimui yra didžiausia. Tik prokuroras gali priimti sprendimus: dėl tyrimų sujungimo ir atskyrimo, dėl ikiteisminio tyrimo sustabdymo, dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, išskyrus BPK 214 straipsnio 1 dalyje numatytus atvejus, dėl nutraukto ikiteisminio tyrimo atnaujinimo, dėl tyrimo užbaigimo ir kaltinamojo akto surašymo, dėl kreipimosi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl šio teisėjo kompetencijai priskirtų veiksmų atlikimo. Ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam funkcijos vykdymo turinys skirtinguose ikiteisminiuose tyrimuose skiriasi. Labai sunkių ir sunkių nusikaltimų padarymo atvejais prokuroras turi nuolat sekti, kaip vyksta ikiteisminis tyrimas, ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams nuolat duoti reikalingus nurodymus. Lengvesnių nusikalstamų veikų padarymo atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnams prokuroras gali suteikti daugiau galimybių savarankiškai atlikti ikiteisminį tyrimą³².

Ikiteisminio tyrimo organizavimas ir vadovavimas jam turi būti grindžiamas asmeninės atsakomybės už ikiteisminio tyrimo sėkmę principu. Tai reiškia, kad tas pats prokuroras ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja nuo pat jo pradžios iki užbaigimo, taip pat tas pats prokuroras vėliau palaiko valstybinį kaltinimą visų instancijų teismuose. Visi ikiteisminio tyrimo metu iškylantys klausimai ar problemos turi būti derinami tiesiogiai su tyrimą organizuojančiu ir jam vadovujančiu prokuroru.

Asmeninės atsakomybės principas taikomas ir prokurorui, kuris pats atlieka ikiteisminį tyrimą arba kuriam laikinai pavedama organizuoti konkrečios nusikalstamos veikos tyrimą ar atskirų proceso veiksmų atlikimą. Prokuroras, pats atlikdamas ikiteisminį tyrimą ar atskirus proceso veiksmus arba organizuodamas proceso veiksmų atlikimą, turi teisę pasitelkti ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnus. Prokuroras, atliekantis ikiteisminį tyrimą, kartu organizuoja šį tyrimą ir jam vadovauja. Tokiu atveju aukštesnysis prokuroras privalo kontroliuoti, kaip vyksta prokuroro atliekamas ikiteisminis tyrimas.

Tiek ikiteisminį tyrimą organizuojančio ir jam vadovujančio, tiek paties atliekančio ikiteisminį tyrimą ar atskirus jo veiksmus prokuroro procesinę veiklą kontroliuoja aukštesnysis prokuroras. Nors BPK numato, kad

³² Ten pat, p. 293.

aukštesnysis prokuroras nustato prokurorų padarytus proceso įstatymų pažeidimus, panaikina neteisėtus ar nepagrįstus jų nutarimus ir duoda prokurorams privalomus nurodymus, tačiau nepateikia aukštesniojo prokuroro sąvokos. Aukštesniojo prokuroro sąvoka yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 15 straipsnyje.

Nors aukštesnysis prokuroras turi teisę patikrinti prokuroro ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno proceso veiksmų ir sprendimų teisėtumą bei pagrįstumą, panaikinti prokuroro nutarimus ir duoti prokurorams privalomus nurodymus, tačiau neturi teisės nurodyti, kokį procesinį sprendimą priimti. Taip garantuojamas prokuroro veiklos savarankiškumas ir nepriklausomumas. Kadangi, kaip matyti iš anksčiau nurodytos įstatymo nuostatos, vienam atitinkamos grandies prokuratūros prokurorui aukštesnieji gali būti keli prokurorai, todėl praktikoje asmenys neretai prokuroro priimtus sprendimus skundžia keliems aukštesniesiems prokurorams tikėdamiesi, kad bent vienas iš jų skundą patenkins. Tačiau Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas numato, kad skundą dėl prokuroro priimto procesinio sprendimo gali išnagrinėti tik vienas aukštesnysis prokuroras, priimant motyvuotą nutarimą. Asmuo, nesutikdamas ir su aukštesniojo prokuroro sprendimu, turi teisę jį skųsti teismui.

Tam tikrais atvejais, kai byla yra ypač sudėtinga arba didelės apimties, ikiteisminiam tyrimui ar atskiriems jo veiksams atlikti arba ikiteisminiam tyrimui organizuoti ir jam vadovauti, gali būti sudaromos tyrimo grupės iš kelių prokurorų. Ypatingas bylos sudėtingumas ar didelė jos apimtis yra vertinamieji kriterijai, tačiau teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad šių kriterijų buvimą lemia padarytų nusikalstamų veikų, įtariamųjų ar nukentėjusiųjų bei liudytojų didelis skaičius, dalies proceso dalyvių (nukentėjusiųjų arba liudytojų) gyvenimas užsienio valstybėse, reikalingų duomenų gavimas iš užsienio valstybių įstaigų ir gautų dokumentų vertimas iš užsienio kalbų, daug laiko reikalaujančių ekspertizių atlikimas ir jų sudėtingumas, proceso veiksmų ar kitų dokumentų ir panašiai³³. Tyrimo ir ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam grupės sudaromos aukštesniojo

³³ Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. vasario 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-66/2013; Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. vasario 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-61/2013; Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-49/2013; Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-371/2012; ir kt.

prokuroro sprendimu, kuris yra išreiškiamas nutarimu. Nutarime turi būti nurodyta, kuris iš grupės narių yra jos vadovas. Kurio aukštesniojo prokuroro nutarimu grupė bus sudaryta, priklauso nuo to, kokios prokuratūros ar struktūrinio padalinio prokurorai patenka į jos sudėtį. Pavyzdžiui, jeigu tyrimo grupė sudaroma iš kelių tos pačios prokuratūros padalinių prokurorų, sprendimą dėl jos sudarymo priims tos prokuratūros vyriausiasis prokuroras ar jo pavaduotojas. Taip pat tyrimo grupė ikiteisminiam tyrimui atlikti gali būti sudaroma ir iš prokurorų bei ikiteisminio tyrimo pareigūnų. Nutarimą dėl tokios grupės sudarymo priima aukštesnysis prokuroras. Jeigu į grupės sudėtį patenka keli prokurorai, nutarime turi būti nurodyta, kuris iš prokurorų vadovauja ikiteisminiam tyrimui. Dėl tyrimo veiksmų tyrimo grupės vadovas grupės nariams turi teisę duoti nurodymus ir pavedimus, tačiau kiekvienas tyrimo grupės prokuroras sprendimus priima savarankiškai ir vienvaldiškai. Skundus dėl tyrimo grupės ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų ir nutarimų nagrinėja grupės vadovas, o dėl tyrimo grupės prokurorų – aukštesnysis prokuroras. Prašymus ikiteisminio tyrimo klausimais nagrinėja tyrimo grupės vadovas arba jo žodiniu ar rašytiniu pavedimu grupės prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas³⁴.

Kaip jau buvo minėta, prokuroras turi teisę duoti ikiteisminio tyrimo pareigūnams privalomus nurodymus dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo. BPK nenumato, kokios formos tokie pavedimai turėtų būti, todėl prokuroras juos gali duoti tiek žodžiu, tiek raštu. Pavedimai ar nurodymai ikiteisminio tyrimo pareigūnui turėtų būti duodami raštu tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas nesutinka su tyrimui vadovaujančio prokuroro žodiniu nurodymu ar pavedimu ir apie tai informuoja ikiteisminio tyrimo įstaigas ar jos padalinio vadovą, kuris turi teisę reikalauti, kad prokuroras duotų rašytinį nurodymą ar pavedimą, ir to reikalauja. Prokuroras, organizuodamas ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaudamas, turi teisę iš ikiteisminio tyrimo pareigūno reikalauti reguliariai pateikti susipažinti baudžiamosios bylos medžiagą, derinti proceso veiksmų planą ir jų įvykdymo terminus, reikalauti pateikti paaiškinimus, kodėl proceso veiksmai nebuvo atlikti nu-

³⁴ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2008 m. birželio 19 d. įsakymas Nr. I-86 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. vasario 25 d. įsakymo Nr. I-40 „Dėl rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 72-2783.

statytais terminais, nustatytu periodiškumu, organizuoti ikiteisminio tyrimo eigos aptarimą.

Teisėti prokuroro reikalavimai ir nutarimai yra privalomi visoms valstybės, savivaldybių institucijoms ir įstaigoms, pareigūnams, tarnautojams ir darbuotojams, fiziniams bei juridiniams asmenims ir turi būti vykdomi visoje Lietuvos valstybės teritorijoje. Tačiau atsakomybė, kai teisėtų prokuroro reikalavimų nevykdo proceso dalyvis ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, yra skirtinga. Kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas atsisako vykdyti ikiteisminį tyrimą organizuojančio ir jam vadovaujančio prokuroro nurodymus, prokuroras turi kelias alternatyvas:

- 1) nurodyti ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovui, kad ikiteisminio tyrimo atlikimas būtų pavestas kitam ikiteisminio tyrimo pareigūnui;
- 2) įspėti prokuroro nurodymų ir pavedimų nevykdančių ikiteisminio tyrimo pareigūną nedaryti teisės pažeidimų;
- 3) prokuroro nurodymų ir pavedimų nevykdančiam ikiteisminio tyrimo pareigūnui iškelti drausmės bylą.

Prokuroras vienu metu gali panaudoti tiek vieną iš nurodytųjų, tiek ir visas kartu reagavimo priemones. Ikitaisminio tyrimo pareigūnas įspėjamas ir jam drausmės byla iškeliama prokuroro nutarimu, kuris gali būti skundžiamas aukštesniajam prokurorui, o šiam skundą atmetus, Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui. Apie drausmės bylos nagrinėjimo rezultatus ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas privalo pranešti bylą iškėlusiam prokurorui ir jeigu buvo nuspręsta nebausti ikiteisminio tyrimo pareigūno, aukštesnysis prokuroras turi teisę tokį sprendimą apskūsti aukštesniosios arba centrinės ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovui.

Mažiausią įtaką ikiteisminiam tyrimui turi ikiteisminio tyrimo teisėjas. Ikitaisminio tyrimo teisėjas yra apylinkės teismo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus ir priimti sprendimus. Tai nėra tik šioms pareigoms atlikti skiriamas teisėjas, bet kuriam apylinkės teismo teisėjui gali būti pavesta tam tikrą laikotarpį eiti ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigas. Verta pastebėti, kad skirtinguose Lietuvos miestuose paplitusi skirtinga tvarka, kada apylinkės teismo teisėjai atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas, vienuose miestuose kiekvieną

dieną šias funkcijas atlieka vis kitas teisėjas, kituose – teisėjai keičiasi kas savaitę. Tvarką, kada ir kuris teisėjas atlikinės ikiteisminio tyrimo funkcijas, paliekama laisvė nustatyti apylinkės teismo pirmininkui. Nustatydamas šią tvarką jis dažniausiai atsižvelgia į teisėjų darbo krūvius ir kitas organizacines aplinkybes. Ikiteisminio tyrimo teisėjo pareigybė baudžiamajame procese atsirado visai neseniai, tačiau daugelyje Vakarų Europos valstybių toks pareigūnas procese dalyvauja nuo XIX a. ar XX a. pradžios. Tiesa, jo įgaliojimų apimtis įvairiose valstybėse akivaizdžiai skiriasi. Lietuvoje pasirinktas pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis. Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių tyrimo veiksmų inicijuoti negali ir į procesą yra įtraukiamas prokuroro nuožiūra³⁵. Taip pat tam tikrais atvejais inicijuoti ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijų atlikimą gali ir proceso dalyviai. BPK 173 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka šiuos procesinius veiksmus: 1) skiria ir sankcionuoja procesinių prievartos priemonių taikymą; 2) prisaikdina ir apklausia liudytojus ir nukentėjusiuosius; 3) apklausia įtariamuosius; 4) priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo BPK 214 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais; 5) tvirtina prokuroro nutarimus nutraukti ikiteisminį tyrimą BPK 214 straipsnio 2 dalyje numatytais atvejais; 6) tvirtina prokuroro nutarimus atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą BPK numatytais atvejais; 7) nagrinėja proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų; 8) atlieka kitus šiame Kodekse numatytus veiksmus. Visus minėtus procesinius veiksmus, išskyrus proceso dalyvių skundų nagrinėjimą, ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka tik gavęs prokuroro prašymą. Kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją prokuroras gali savo iniciatyva arba gavęs prašymą iš proceso dalyvių. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, išnagrinėjęs prokuroro prašymą ir nusprendęs, kad jis yra nepagrįstas, jį nutartimi atmeta. Tokia nutartis per septynias dienas nuo nutarties gavimo dienos gali būti skundžiama apygardos teismui. Pažymėtina, kad teisėjas negali nagrinėti baudžiamosios bylos, jeigu joje, ikiteisminio tyrimo metu, atlikinėjo ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas.

³⁵ Goda, G.; Kazlauskas, M.; Kuconis, P. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 76.

II. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTŲ VEIKSMAI PRADĖJUS IKITEISMINĮ TYRIMĄ

Viena iš anksčiau minėtų formų pradėjus ikiteisminį tyrimą, tolesnė proceso eiga priklauso nuo to, koks ikiteisminio tyrimo subjektas – ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras – pradėjo tyrimą. Kai ikiteisminį tyrimą pradeda prokuroras, jis turi dvi alternatyvas:

- 1) pats atlikti ikiteisminį tyrimą;
- 2) ikiteisminio tyrimo atlikimą pavesti ikiteisminio tyrimo įstaigai.

Tais atvejais, kai prokuroras nusprendžia ikiteisminį tyrimą atlikti pats, tai neužkerta galimybės vėliau jo atlikimą pavesti ikiteisminio tyrimo įstaigai, ir, atvirkščiai, jeigu tyrimo atlikimas buvo pavestas ikiteisminio tyrimo įstaigai, prokuroras bet kuriuo metu turi teisę tokį tyrimą perimti ir toliau jį atlikti pats. Paprastai patys ikiteisminį tyrimą turėtų atlikti generalinės prokuratūros prokurorai ypatingos svarbos bylose, o svarbiose bylose – apygardų prokuratūrų specializuotų skyrių prokurorai arba apylinkių prokuratūrų skyrių vyriausieji prokurorai arba jų pavaduotojai. Ypatingos svarbos laikytinos bylos dėl nusikalstamų veikų, padarytų organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų bei jų narių, ar esant kitiems organizuoto nusikalstamumo požymiams, dėl korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų, taip pat dėl nusikalstamų veikų, turinčių ypatingą visuomeninę reikšmę, arba kai būtina formuoti vienodą ikiteisminio tyrimo praktiką. Svarbiomis laikytinos bylos dėl nusikalstamų veikų, padarytų organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų bei jų narių, ar esant kitiems organizuoto nusikalstamumo požymiams bei dėl korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų³⁶.

Kai ikiteisminį tyrimą pradeda ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ne vėliau kaip kitą darbo dieną apie tai raštu turi pranešti pareiškėjui ir prokurorui. Pranešime prokurorui turi būti nurodoma: sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą priėmusio pareigūno ir ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno pareigos, vardas ir pavardė; ikiteisminio tyrimo numeris ir jo pradėjimo

³⁶ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2012 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. I-141 „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros ir prokurorų kompetencijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 46-2281.

pagrindas (skundas, pareiškimas, pranešimas apie nusikalstamą veiką); pareiškėjo (nukentėjusiojo) asmens duomenys; trumpas tiriamos nusikalstamos veikos aprašymas ir preliminarus veikos kvalifikavimas; įtariamo asmens duomenys (jei yra žinomi); ar yra pagrindas nagrinėti bylą pagreitinoto proceso tvarka; ar reikia sudaryti tyrimo grupę iš skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų. Pradėjus ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas, kol iš prokuroro bus gautas pavedimas atlikti tyrimą, turi pavesti konkrečiam ikiteisminio tyrimo pareigūnui atlikti visus būtinus, jo kompetencijai priskirtus, procesinius veiksmus. Toks pavedimas išreiškiamas rezoliucijos forma. Prokuroras, gavęs pranešimą apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, turi tris alternatyvas:

- 1) pats atlikti visą ikiteisminį tyrimą ar atskirus jo veiksmus;
- 2) pavesti atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus ikiteisminio tyrimo įstaigai, kuri praneša prokurorui apie pradėtą ikiteisminį tyrimą;
- 3) pavesti atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai.

Prokuroras, spręsdamas, kurios rūšies ikiteisminio tyrimo įstaigai pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą, turi atsižvelgti į minėtas rekomendacijas dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms ir į tai, kas atliks kriminalinės žvalgybos veiksmus, kur yra ikiteisminio tyrimo pareigūno darbo vieta, įvertinti tyrėjų patirtį tam tikrų nusikalstamų veikų tyrime bei kitas aplinkybes, kurios gali būti svarbios, norint veiksmingai ir skubiai ištirti nusikalstamą veiką. Praktikoje dažniausiai tolesnis ikiteisminio tyrimo atlikimas pavedamas tai pačiai ikiteisminio tyrimo įstaigai, kuri tyrimą ir pradėjo. Tačiau prokuroras, manydamas, kad kitoje įstaigoje ikiteisminis tyrimas bus atliktas efektyviau ir operatyviau, jį atlikti gali pavesti ir kitai BPK 165 straipsnyje numatytai ikiteisminio tyrimo įstaigai. Pavyzdžiui, nors ikiteisminį tyrimą dėl vagystės iš karinio dalinio teritorijos pradėjo policija, tačiau, atsižvelgiant į krašto apsaugos sistemos specifiką, tokioje situacijoje karo policija turi didesnes procesines galimybes greitai ir išsamiai ištirti nusikalstamą veiką ir nustatyti ją padariusį asmenį.

Prokuroras, gavęs pranešimą apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, turi kuo įmanoma greičiau priimti sprendimą dėl tolesnio tyrimo atlikimo. Spren-

dimas turi būti išreiškiamas raštu. Prokuroras taip pat turi teisę sudaryti tyrimo grupę iš kelių skirtingų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų. Pavyzdžiui, tiriant nusikalstamas veikas, susijusias su gaisru, tikslinga sudaryti tyrimo grupę iš PAGD ir policijos pareigūnų. Sprendimą sudaryti tyrimo grupę prokuroras išreiškia nutarimu. Tiek priimant sprendimą pavesti tolesnį ikiteisminį tyrimą atlikti ne jį pradėjusiai ikiteisminio tyrimo įstaigai, tiek ir sudaryti tyrimo grupę, rekomenduotina, kad prokuroras prieš tai tokio sprendimo perspektyvas aptartų su ikiteisminio tyrimo įstaigų ar jų padalinių, kurie atliks tyrimą, vadovais.

III. IKITEISMINIO TYRIMO ATLIKIMO VIETA

Ikiteisminį tyrimą atlieka tos vietovės, kurioje padaryta nusikalstama veika, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo įstaigos, kurios veiklos teritorijoje padaryta nusikalstama veika, pareigūnas. Tai yra bendroji nuostata, pagal kurią nustatoma ikiteisminio tyrimo atlikimo vieta. Taigi pagrindinis kriterijus, lemiantis, kurios vietovės ikiteisminio tyrimo įstaiga ar prokuratūra atliks ikiteisminį tyrimą, yra nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo vieta. Sprendžiant, kuri iš BPK 165 straipsnyje numatytų ikiteisminio tyrimo įstaigų atliks ikiteisminį tyrimą dėl konkrečios nusikalstamos veikos, vadovaujamosi Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 8 d. įsakymu Nr. I-109 patvirtintų rekomendacijų „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“ nuostatomis. Pavyzdžiui, jeigu Laisvės alėjoje, Kaune, įvykdoma vagystė, ikiteisminį tyrimą atliks Kauno apskrities vyriausiojo policijos komisariato Kauno miesto centro policijos komisariatas, tačiau jeigu Laisvės alėjoje, esančioje Kauno miesto savivaldybėje, valdininkui bus duotas kyšis, greičiausiai ikiteisminį tyrimą dėl šios nusikalstamos veikos atliks Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos Kauno valdybos pareigūnai.

Nuo nusikalstamos veikos padarymo vietos priklauso ir ikiteisminio tyrimo organizavimas bei vadovavimas jam. Generalinės prokuratūros prokurorai pagal generalinio prokuroro nustatytą kompetenciją savo procesinius įgaliojimus vykdo visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Teritorinių prokuratūrų prokurorai pagal kompetenciją savo įgaliojimus vykdo jiems paskirtose apygardos ir apylinkės teritorijoje, kuri atitinka teismo veiklos

teritoriją. Generalinio prokuroro pavedimu prokurorai gali vykdyti procesinius įgaliojimus ir kitoje teritorijoje ar teisme³⁷. Kurios prokuratūros prokuroras organizuos ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaus, nusprendžiama pagal tai, kokia nusikalstama veika buvo padaryta. Generalinės prokuratūros prokurorai organizuoja centrinių ikiteisminio tyrimo įstaigų atliekamą ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja ypatingos svarbos bylose (dėl nusikalstamų veikų, padarytų organizuotų grupių ir nusikalstamų susivienijimų bei jų narių, ar esant kitiems organizuoto nusikalstamumo požymiams; dėl korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų; dėl nusikalstamų veikų, turinčių ypatingą visuomeninę reikšmę, arba kai būtina formuoti vienodą ikiteisminio tyrimo praktiką). Apygardos prokuratūrų specializuotų skyrių prokurorai organizuoja apskrities vyriausiųjų policijos komisariatų organizuoto nusikalstamumo tyrimo padalinių, ekonominių nusikaltimų tyrimo padalinių, policijos imuniteto padalinių, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos, Muitinės kriminalinės tarnybos teritorinių padalinių ikiteisminio tyrimo pareigūnų, kurių darbo vieta yra apygardos prokuratūros veiklos teritorijoje, atliekamą ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja, taip pat bylose dėl vaikų seksualinio išnaudojimo (BK 149–153, 162, 309 str.), dėl asmens socialinių teisių pažeidimo (BK 176 ir 177 str.), dėl netinkamo žmonių gydymo ir bylose teisingose apygardos teismui, taip pat Generalinės prokuratūros departamento ar skyriaus vyriausiojo prokuroro arba jo pavaduotojo pavedimu organizuoja centrinės ikiteisminio tyrimo įstaigos atliekamą ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja. Likusius ikiteisminius tyrimus organizuoja ir jiems vadovauja apygardų prokuratūrų apylinkių prokuratūrų prokurorai. Teritorinės prokuratūros prokuroras dažniausiai duoda pavedimus ar nurodymus tik tos prokuratūros veiklos teritorijoje esančioms ikiteisminio tyrimo įstaigoms.

Siekiant užtikrinti, kad nusikalstama veika būtų iširta kuo greičiau ir išsamiau, tyrimas gali būti pavestas kitos vietovės prokurorui arba ikiteisminio tyrimo įstaigai. Konkrečių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti, kad nusikalstama veika kitos vietovės prokuratūroje ar ikiteisminio tyrimo įstaigoje bus greičiau ir išsamiau iširta, baudžiamojo proceso įstatymas nenumato. Paprastai atlikti ikiteisminį tyrimą pavedama kitos

³⁷ Goda, G., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 74.

vietovės prokurorui arba ikiteisminio tyrimo įstaigai, kai šioje vietovėje yra dauguma proceso dalyvių arba yra didžioji dalis įrodomosios informacijos. Tačiau gali būti ir kitos aplinkybės, kurios leidžia manyti, kad kitoje vietovėje nusikalstama veika bus iširta greičiau ir išsamiau. Pavyzdžiui, nusikalstamą veiką padarė prokuroras, dirbantis toje pačioje prokuratūroje kuri pagal bendrąsias ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymo taisykles turėtų kontroliuoti tokį ikiteisminį tyrimą. Šiuo atveju, siekiant, kad nusikalstama veika būtų iširta objektyviai ir skaidriai, ikiteisminio tyrimą atlikti ir jį organizuoti turėtų būti pavedama kitos vietovės ikiteisminio tyrimo įstaigai ir prokuratūrai.

Sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo ar organizavimo ir vadovavimo jam perdavimo kitai prokuratūrai turi teisę priimti generalinis prokuroras ar jo pavaduotojas, Generalinės prokuratūros departamento skyriaus vyriausiasis prokuroras ar jo pavaduotojas, apygardos prokuratūros vyriausiasis prokuroras ar jo pavaduotojas arba apygardos prokuratūros apylinkės prokuratūros vyriausiasis prokuroras ar jo pavaduotojas. Šis sprendimas išreiškiamas pavedimu.

Tam tikrų nusikalstamų veikų padarymo atveju ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymas yra ganėtinai komplikuoatas. Pavyzdžiui, pastaruoju metu nemažėja sukčiavimo atvejų, kai nusikaltėliai apgaule, telefoninio pokalbio metu ar bendraudami internetu išvilioja iš žmonių internetinės bankininkystės duomenis ir juos panaudoję paima greituosius kreditus arba iš nukentėjusiojo asmens banko sąskaitos perveda pinigus į savo ar kitų asmenų sąskaitas. Viena iš problemų tiriant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas yra nuolat kylantys nesutarimai tarp teritorinių prokuratūrų dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymo. Sprendžiant šiuos nesutarimus prarandamas tyrimui brangus laikas. Paprastai ikiteisminį tyrimą dėl minėtų nusikalstamų veikų pradeda ikiteisminio tyrimo įstaigos, kurios veiklos teritorijoje gyvena nukentėjusysis, pareigūnai. BK 4 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad nusikalstamos veikos padarymo vieta yra vieta, kurioje asmuo veikė arba turėjo ir galėjo veikti, arba vieta, kurioje atsirado baudžiamojo įstatymo numatyti padariniai. Bendrininkų nusikalstamos veikos padarymo vieta yra vieta, kurioje ši veika buvo padaryta, o jeigu vienas iš bendrininkų veikė kitoje vietoje, – jo veikimo vieta. Vykdamas minėtos kategorijos nusikalstamas veikas, kaltininkas iš pradžių neteisėtai (ap-

gaule) įgyja nukentėjusiojo elektroninės mokėjimo priemonės duomenis (BK 214 str.), paskui, pasinaudodamas šiais neteisėtai įgytais duomenimis, pažeisdamas informacinės sistemos apsaugos duomenis, t. y. save identifikuodamas kaip teisėtą duomenų naudotoją, prisijungia prie internetinės bankininkystės sistemos (BK 1981 str.) ir atlieka neteisėtas finansines operacijas, pervesdamas pinigus iš nukentėjusiojo banko sąskaitos į savo ar nusikaltimo bendrininkų sąskaitas ir taip apgaule įgyja svetimą turtą ar turtinę teisę (nusikalstamų veikų, numatytų BK 215, 182 str., idealioji sutaptis). Kadangi nusikaltimų, numatytų BK 214, 215 ir 1981 straipsnyje, sudėtis yra formalioji, šių nusikalstamų veikų padarymo vieta sietina su kaltininko veikimo vieta. Nusikaltimo, numatyto BK 182 straipsnyje, sudėtis yra materialioji, todėl jo padarymo vieta siejama su padarinių atsiradimo vieta, t. y. vieta, kur buvo užvaldytas turtas ar įgyta teisė į turtą. Kad būtų galima nustatyti šios nusikalstamos veikos padarymo vietą, taip pat tinkamai kvalifikuoti kaltininko nusikalstamus veiksmus, yra būtina išaiškinti nusikaltimo baigtumo momentą. Svetimo turto įgijimas apgaule (sukčiavimas) laikomas baigtu, kai kaltininkas įgyja galimybę turtą valdyti ar juo naudotis ar disponuoti savo nuožiūra, o svetimos turtinės teisės įgijimo baigtumas sietinas su atitinkamo juridinio fakto įtvirtinimo momentu, kai kaltininkas juridiskai tampa turtinės teisės turėtoju, neatsižvelgiant į tai, ar jis ją įgyvendino. Kai sukčiaujant užvaldomas materialus turtas, nusikaltimo padarymo vieta yra ten, kur kaltininkas gali juo realiai disponuoti savo nuožiūra. Tais atvejais, kai dėl apgaulės suklaidintas asmuo arba banko elektroninė sistema perveda pinigus į kaltininko sąskaitą, paprastai laikoma, kad kaltininkas įgijo turtinę teisę. Kai kuriais atvejais svetimo turto ir turtinės teisės įgijimo požymiai gali sutapti (pavyzdžiui, banko sąskaitoje esančių pinigų ir teisės į juos įgijimas). Tokiu atveju sukčiavimo baigtumo momentas nustatomas įvertinus konkrečias bylos aplinkybes. Tuo atveju, kai kaltininkas, vykdydamas nusikaltimą, siekia užvaldyti ir užvaldo grynuosius pinigus, sukčiavimas yra baigtas ten, kur pats kaltininkas ar nusikaltimo bendrininkai gali jais laisvai disponuoti. Tais atvejais, kai kaltininko nurodymu iš nukentėjusiojo sąskaitos apgaule pervestas lėšas išgrynina asmuo, kuris nesuvokia, kad vykdo nusikaltimą, nusikaltimas taip pat laikomas baigtu toje vietoje, kur šis asmuo galėjo savo nuožiūra disponuoti grynaisiais pinigais. Sukčiavimas, įgyjant turtinę teisę, laikomas baigtu, kai apgaule įtvirtinamas

juridinis faktas, suteikiantis kaltininkui turtinę teisę neatsižvelgiant į tai, ar šis ją įgyvendino, t. y. kai iš nukentėjusiojo sąskaitos, atlikus neteisėtą finansinę operaciją, negrynieji pinigai patenka į kaltininko ar nusikaltimų bendrininkų sąskaitas ir jie jais gali tam tikrą laiką disponuoti. Taigi šiuo atveju nusikaltimo padarymo vieta siejama su kredito įstaigos sąskaita, į kurią buvo pervesti pinigai. Praktikoje sąskaitos buvimo vieta siejama su juridinio ar fizinio asmens sąskaitos atidarymo sutartyje deklaruotu buveinės ar gyvenamosios vietos adresu. Tuo atveju, kai pats nukentėjęsysis laiku pastebi apgaulę ir jo prašymu bankas sustabdo neteisėtą finansinę operaciją arba dėl banko ir teisėsaugos pareigūnų laiku atliktų veiksmų kaltininkas nespėja atlikti finansinių operacijų su jo sąskaitoje esančiais nukentėjusiojo pinigais, laikoma, kad nusikaltimas yra nebaigtas dėl priežasčių, nepriklausančių nuo kaltininko valios, ir kaltininko veiksmai kvalifikuojami kaip neteisėtos finansinės operacijos atlikimas ir pasikėsinimas įgyti teisę į turtą.

Atsižvelgiant į aptartas nuostatas, minėtos kategorijos nusikaltimų specifiką ir tendencijas Lietuvoje (nusikaltimai vykdomi ir jų padariniai atsiranda elektroninėje erdvėje, didžiąją dalį šių nusikaltimų organizuoja ir vykdo pataisos namuose laisvės atėmimo bausmes atliekantys nuteistieji – būtent jiems patenka didžioji dalis iš nusikalstamos veikos gautų pajamų) bei įvertinus galimas pagrindinių elektroninių ir kitų įrodymų (nusikaltimo padarymui naudojamų mobiliojo ryšio telefonų, SIM kortelių, kompiuterinės technikos ir įrangos, kuria naudojantis neteisėtai jungiamasi prie nukentėjusiojo elektroninės banko sąskaitos, atliekamos neteisėtos finansinės operacijos), buvimo vietas, jų skubaus radimo ir fiksavimo svarbą bei galimybes, Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra siūlo tokią ikiteisminio tyrimo atlikimo vietas nustatymo tvarką:

1. Jeigu atlikus pirminius tyrimo veiksmus gaunama pakankamai duomenų apie nusikaltimo iniciatoriaus ir organizatoriaus (dažniausiai tai yra asmuo, kuris apgaulė, telefoninio pokalbio metu ar bendraudamas internetu išvilioja iš žmonių internetinės bankininkystės duomenis) veikimo ir galimų nusikaltimo pėdsakų buvimo vietą, ikiteisminį tyrimą turėtų atlikti vietovės, kurioje veikė šis asmuo, ikiteisminio tyrimo pareigūnai.
2. Kai duomenų apie nusikaltimo organizatoriaus veikimo vietą negaunama arba kai nustatoma, kad nusikaltimo organizatorius ir vykdytojas yra tas pats asmuo, ikiteisminį tyrimą rekomenduotina pavesti atlikti vietas,

kurioje būdamas veikia (neteisėtai įgijęs svetimus elektroninės bankininkystės duomenis, internetu neteisėtai jungiasi prie nukentėjusiojo elektroninės banko sąskaitos ir atlieka neteisėtas finansines operacijas, t. y. naudoja apgaulę banko elektroninės sistemos atžvilgiu ir taip įgyja savo ir nusikaltimo bendrininkų naudai teisę į nukentėjusiojo turtą) tiesioginis nusikaltimo vykdytojas, ikiteisminio tyrimo pareigūnams.

3. Kai dėl tam tikrų priežasčių nustatyti nusikaltimo organizatoriaus ar vykdytojo veikimo vietą yra sudėtinga (pavyzdžiui, kaltininkas prie nukentėjusiojo sąskaitos jungiasi iš užsienio IP adresu, nepavyksta nustatyti IP adreso, iš kurio buvo jungtasi prie nukentėjusiojo elektroninės banko sąskaitos ir pan.), vadovaujantis BPK 174 str. 1 d. nuostatomis, ikiteisminis tyrimas turi būti atliekamas pagal pagrindinės nusikalstamos veikos, numatytos BK 182 straipsnyje, padarymo vietą, t. y. pagal padarinių atsiradimo vietą³⁸.

Tokio pobūdžio ikiteisminių tyrimų atlikimas ir organizavimas bei vadovavimas jiems turėtų būti pavedamas atitinkamai specializuotiems ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorams.

Kai dalis įrodomosios informacijos yra kitoje vietovėje negu atliekamas ikiteisminis tyrimas, ne visuomet būtina skubėti perduoti ikiteisminio tyrimo atlikimą kitos vietovės prokuratūrai ar ikiteisminio tyrimo įstaigai. Tokiu atveju duomenims, turintiems reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, surinkti galima pasinaudoti atskirųjų pavedimų institutu. Kai tam tikrus procesinius veiksmus būtina atlikti kitos prokuratūros ar ikiteisminio tyrimo įstaigos veiklos teritorijoje, tiek ekonomiškai, tiek laiko sąnaudų atžvilgiu, kur kas tikslingiau yra procesinės pagalbos kreiptis į tos vietovės prokuratūrą ar ikiteisminio tyrimo įstaigą, negu pačiam pareigūnui vykti atlikti šių veiksmų. BPK 175 straipsnyje numato, kad prireikus tyrimo veiksmus atlikti kitoje vietovėje, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas gali patys juos atlikti arba pavesti tai padaryti atitinkamam prokurorui ar ikiteisminio tyrimo įstaigai. Ikiteisminio tyrimo įstaiga pavedimus gali duoti tik tokios pat rūšies ikiteisminio tyrimo įstaigai, pa-

³⁸ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2012-12-17 aiškinamasis raštas „Dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymo tiriant elektroninėje erdvėje vykdomus sukčiavimus“ Nr. 17.10-1687.

vyzdžiui, Karo policijos Kauno įgula duoda atskirąjį pavedimą Karo policijos Klaipėdos įgulai. Tais atvejais, kai yra būtina, kad tam tikrus procesinius veiksmus atliktų kitos rūšies ikiteisminio tyrimo įstaiga, ikiteisminio tyrimo pareigūnas apie tokią būtinybę praneša tyrimui vadovaujantiui prokurorui, o šis savo ruožtu duoda atskirąjį pavedimą kitoje vietovėje esančiai kitos rūšies negu atliekanti tyrimą ikiteisminio tyrimo įstaigai. Prokuroras atskiruosius pavedimus gali duoti tiek kitos vietovės prokurorui, tiek ir bet kuriai ikiteisminio tyrimo įstaigai.

BPK nereglamentuoja atskirųjų pavedimų formos, todėl jie gali būti duodami tiek žodžiu, tiek raštu. Vis dėlto ikiteisminio tyrimo praktikoje dažniausiai atskirasis pavedimas yra duodamas raštu. Atskirasis pavedimas turi būti siunčiamas prokuratūros ar ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovui. Atskirajame pavedime trumpai apibūdinama veika, dėl kurios vyksta ikiteisminis tyrimas, ir preciziškai suformuluojamas pats pavedimas. Tiksliai nurodoma, kokį veiksmažodį pavedama atlikti, kaip geriausia jį būtų atlikti (pavyzdžiui, surašomi asmeniui, kurį prašoma apklausti, užduotini klausimai). Norint, kad geriau būtų atliktas pavedimas, prie jo gali būti pridėdami ikiteisminio tyrimo medžiagos atskirų dokumentų nuorašai (pavyzdžiui, ankstesnių apklausų protokolai). Jei kitoje vietovėje prašoma atlikti veiksmažodį, susijusį su procesinės prievartos taikymu, kuris gali būti paskiriamas tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi ir tokios nutarties priėmimą inicijuojant kitos vietovės prokurorui, tam prokurorui kartu su atskiruoju pavedimu turi būti siunčiama ikiteisminio tyrimo metu surinkta medžiaga (patvirtinanti dokumentų nuorašai), kuria remiantis prokuroras galėtų įrodyti, kad būtina taikyti atitinkamą procesinę prievartos priemonę³⁹.

Prokuroras, gavęs kitos vietovės prokuroro atskirąjį pavedimą, nurodytus procesinius veiksmus gali atlikti pats arba juos pavesti atlikti ikiteisminio tyrimo įstaigai. Prokuroras privalo pats atlikti tuos veiksmus, kurie priskiriami prokuroro kompetencijai. Ydinga, tačiau gana dažnai pasitaikanti praktika, kai prokurorai ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai, vykdydami atskirąjį pavedimą, aklaipsiriboja vien jame nurodytų procesinių veiksmų atlikimu. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, atlikdami atskirajame pavedime nurodytus proceso veiksmus ir matydami būtinybę

³⁹ Goda, G., et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 450.

atlikti papildomus, privalėtų juos atlikti, jeigu tai padės greitai ir išsamiai iširti nusikalstamą veiką. Esant reikalui rekomenduotina dėl papildomų veiksmų atlikimo tikslingumo pasitarti su atskirąjį pavedimą davusiu ikiteisminio tyrimo pareigūnu ar prokuroru. Kita vertus, greičiausiai šiuos papildomus procesinius veiksmus ateityje vis tiek teks atlikti. Pavyzdžiui, atskiruoju pavedimu buvo pavesta atlikti vieno įtariamąjo apklausą (apie kitus įtariamuosius duomenų nebuvo) ir apklausos metu įtariamasis prisipažino, kad nusikalstamą veiką įvykdė su bendrininku. Tokioje situacijoje tikėtina, kad ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras, gavęs įvykdytą atskirąjį pavedimą ir susipažinęs su jo rezultatais, vėl kreipsis į tą pačią kitos vietovės prokuratūrą ar ikiteisminio tyrimo įstaigą, prašydamas apklausti ir antrą įtariamąjį.

Galimybės atsisakyti vykdyti atskirąjį pavedimą nėra numatyta, nebent to padaryti negalima dėl objektyvių priežasčių. Apie tokias priežastis būtina nuodugniai ir kuo įmanoma skubiau informuoti atskirąjį pavedimą davusį prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną. Atskirieji pavedimai privalo būti įvykdyti per kuo trumpesnius terminus.

IV. IKITEISMINIO TYRIMO TERMINAI

Baudžiamąjo proceso terminai nustato procesinę reikšmę turinčių veiksmų pradžios, įvykdymo ar pabaigos laiką. Dažniausiai terminus baudžiamajame procese nustato įstatymas, tačiau įstatymų numatytais atvejais terminus gali nustatyti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teisėjas ir teismas.

Ikiteisminio tyrimo terminai skaičiuojami valandomis, dienomis ir mėnesiais. Skaičiuojant ikiteisminio tyrimo terminus, valanda ir diena, kurią prasideda terminas, nėra įskaitomas. Dienomis skaičiuojamas terminas pasibaigia paskutinės dienos dvidešimt ketvirtą valandą. Jeigu proceso veiksmas turi būti atliekamas pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ar teisme, terminas pasibaigia nustatyto darbo pabaigos metu. Mėnesiais skaičiuojamas terminas pasibaigia paskutinio mėnesio atitinkamą dieną. Jeigu paskutinis mėnuo atitinkamos dienos neturi, terminas pasibaigia paskutinę to mėnesio dieną. Jeigu terminas pasibaigia ne darbo dieną, paskutine termino diena laikoma pirmoji po jos einanti darbo die-

na. Terminas nelaikomas praleistu, jeigu skundas ar kitoks dokumentas iki termino pabaigos įteiktas paštui, o sulaikytų arba suimtų asmenų paduotas skundas ar kitoks dokumentas įteiktas kalinimo vietos administracijai. Dėl svarbių priežasčių praleistas terminas gali būti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi atnaujintas.

Kiek gyvuoja tyrimas, tiek gyvuoja problema, kad jis trunka per ilgai. Tai lemia tradicinės priežastys: tyrėjo darbo krūvis, motyvacijos stoka, išsilavinimo spragos, nepalanki tyrimo situacija, korupcijos apraiškos, materialinio aprūpinimo stoka ir daugelis kitų⁴⁰. BPK 1 ir 2 straipsnių nuostatos įpareigoja ikiteisminį tyrimą atliekančius bei jį organizuojančius ir jam vadovaujančius pareigūnus greitai atskleisti nusikalstamą veiką.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau tekste – EŽTK) 6 straipsnio 1 dalyje bei BPK 44 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta kaltinamojo teisė, kad jo byla būtų išnagrinėta per trumpiausią terminą. Nors iš pirmo žvilgsnio galima pagalvoti, kad minėta nuostata yra skirta tik teisminiam bylos nagrinėjimui, tačiau nacionalinių bei tarptautinių teismų praktikoje ši nuostata aiškinama plečiamai, apimant visą baudžiamąjį procesą trukmę, t. y. įskaičiuojant ir ikiteisminio tyrimo trukmę⁴¹. Dėl per ilgai trunkančio ikiteisminio tyrimo ilgėja visa baudžiamąjį procesą trukmė. Per ilgai trunkantis baudžiamasis procesas neretai yra vertinamas kaip žmogaus teisių pažeidimas. Šiuo metu Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) prieš Lietuvą yra priėmęs 71 sprendimą, kuriuose buvo konstatuotas bent vienas EŽTK nuostatų pažeidimas. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovė Europos Žmogaus Teisių Teisme 2012 metų veiklos ataskaitoje nurodė, kad pernelyg ilga bylų nagrinėjimo trukmė išlieka viena iš dažniausiai pasikartojančių EŽTT konstatuojamų

⁴⁰ Ancelis, P., et al. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. 2011, Vilnius, p. 32.

⁴¹ Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas byloje *Novikas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45756/05; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Kravtas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 12717/06; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Maneikis prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 21987/07; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. sausio 5 d. sprendimas byloje *Šulcas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 35624/04 ir kt.

pažeidimų bylose prieš Lietuvą priežasčių⁴². EŽTT, sprenddamas, ar baudžiamasis procesas truko per ilgai, iš esmės vertina tris pagrindinius kriterijus:

- 1) bylos sudėtingumą;
- 2) pareiškėjo elgesį ikiteisminio tyrimo bei baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu;
- 3) valdžios institucijų elgesį atliekant jų kompetencijai priskirtas funkcijas ikiteisminio tyrimo bei baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu.

EŽTT praktikoje nėra nei griežtai apibrėžtų standartų, pagal kuriuos vertinami minėti kriterijai, nei bendrų terminų, kuriuos peržengus būtų galima konstatuoti per ilgą baudžiamąjį procesą trukmę. Šis vertinimas atliekamas atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes bei proceso trukmės reikšmę ir įtaką pareiškėjui. Pavyzdžiui, pareiškėjui V. Zabolėnui 1994 m. buvo pareikšti įtarimai dėl sukčiavimo. 1994-10-29 buvo areštuotas jo turtas, o 1996-09-28 pateikti kaltinimai dėl sukčiavimo ir kitų finansinių nusikaltimų. 2004-12-03 byla buvo nutraukta suėjus patraukimo baudžiamajon atsakomybėn senaties terminui, tačiau pareiškėjas pateikė apeliaciją, argumentuodamas, kad jis turėjo būti išteisintas. Procesas truko iki 2005-11-10, kai Vilniaus apygardos teismas priėmė nutartį dėl atsakymo nagrinėti pareiškėjo apeliacinį skundą. EŽTT pažymėjo, kad nors pareiškėjo turtas buvo areštuotas 1994 m., vertintino laikotarpio pradžia laikytina 1995-06-20, kai Lietuvoje įsigaliojo EŽTK. Taigi procesas pareiškėjo byloje truko 10 metų ir beveik 5 mėnesius. Proceso trukmė vertintina pagal EŽTT praktikoje suformuluotus kriterijus – bylos sudėtingumą, pareiškėjo ir kompetentingų institucijų bei pareigūnų elgesį. Nagrinėjamu atveju byla buvo laikoma sudėtinga, *inter alia*, dėl kaltinamųjų skaičiaus ir finansinio nusikaltimų pobūdžio. Taip pat proceso trukmę beveik metais padidino pareiškėjo siekis, kad būtų priimtas išteisinamasis nuosprendis. Vis dėlto bylą tyrusios nacionalinės institucijos taip pat padarė klaidų. Ypač dėmesį EŽTT atkreipė į tai, kad kasacinės instancijos teismas grąžino bylą nagrinėti iš naujo, vėliau byla du kartus grąžinta tyrimui papildyti ir galiausiai nutraukta suėjus patraukimo baudžiamajon atsakomybėn se-

⁴² Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovės Europos Žmogaus Teisių Teisme 2012 metų veiklos ataskaita [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-07-31]. <[http://www.tm.lt/dok/LRV_atstovo_ataskaita_2012\(1\).pdf](http://www.tm.lt/dok/LRV_atstovo_ataskaita_2012(1).pdf)>.

naties terminui. Atsižvelgdamas į šias aplinkybes EŽTT konstatavo, kad proceso trukmė buvo per ilgą ir neatitiko protingo termino reikalavimo⁴³.

Kitoje byloje, *Maneikis prieš Lietuvą*, EŽTT konstatavo, kad pareiškėjo atžvilgiu baudžiamasis procesas truko beveik 11 metų. Teismas pripažino, kad byla buvo sudėtinga ir ne visais atvejais atsakingomis už delsimą laikytinos institucijos, tačiau šioje byloje EŽTT ypatingą dėmesį kreipė valstybės institucijų veiksmų įtaikai pareiškėjui, t. y. aplinkybės, kad bylos nagrinėjimas pirmosios instancijos teisme užtruko daugiau nei 6 metus ir pareiškėjui beveik 10 metų buvo taikomas namų areštas, sudarė pakankamą pagrindą išvadai, jog bendra proceso trukmė viršijo protingo termino reikalavimą⁴⁴.

EŽTT, vertindamas bylos sudėtingumą, atsižvelgia į visus bylos aspektus, kurie gali būti susiję tiek su faktu, tiek su teisės klausimais. Pirmuoju aspektu vertinama tariamai padarytų nusikalstamų veikų skaičius, kaltinamųjų skaičius, įrodymų kiekis bei jų rinkimo sudėtingumas. Antruoju aspektu, – *inter alia*, teisės aktų kaita, krašto politinės ir (ar) ekonominės sistemos reformos, kelių procesų tarpusavio sąryšis, bylų sujungimas, teisės klausimų sudėtingumas. Nors įtariamasis ar kaltinamasis neturi pareigos bendradarbiauti su teisėsauga, EŽTT, vertindamas proceso trukmę, neišskaičiuoja laikotarpį, kai šie asmenys slapstymusi ar kitokiu savo elgesiu lėmė atitinkamus reikšmingesnius delsimus. Vertindamas įtariamajam ar kaltinamajam priskirtinus delsimus, EŽTT taip pat atsižvelgia ir į jų grynųjų elgesį. EŽTT laikosi pozicijos, kad kiekviena valstybė savo teismines sistemas turi organizuoti taip, kad, *inter alia*, baudžiamojo proceso eiga atitiktų įmanomai trumpiausio laiko reikalavimą. Jeigu tai įgyvendinti nepavyksta, tai valstybė turi atsakyti už bet kokius reikšmingus delsimus. Nepriimtini jokie atsikirtimai dėl per ilgą baudžiamojo proceso, kurį nulemia, *inter alia*, tokie daugeliui valstybių svarbūs faktoriai kaip pernelyg didelis teismų darbo krūvis, personalo stoka, perėjimas prie demokratinės politinės sistemos bei rinkos ekonomikos⁴⁵.

⁴³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Zabulėnas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44438/04.

⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Maneikis prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 21987/07.

⁴⁵ Nevera, A.; Jurgelaitienė, G. Per ilgą baudžiamojo proceso trukmę ir teisinės gynybos priemonės. *Verslo ir teisės aktualijos*. 2009, 4: 179.

Ilgą laikotarpį BPK nebuvo numatyti konkretūs terminai, per kuriuos turėjo būti atliekamas ikiteisminis tyrimas, ir tik 2010 m. spalio 1 d. įsigaliojo BPK 176 straipsnio pakeitimai, numatantys, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausius terminus, bet ne ilgiau kaip:

- 1) dėl baudžiamojo nusižengimo – per tris mėnesius;
- 2) dėl nesunkių, apysunkių ir neatsargių nusikaltimų – per šešis mėnesius;
- 3) dėl sunkių ir labai sunkių nusikaltimų – per devynis mėnesius.

Pastebėtina, kad Lietuvos įstatymų leidėjo įtvirtinti terminai ikiteisminiam tyrimui dėl konkretaus sunkumo nusikalstamos veikos atlikti yra ganėtinai trumpi, palyginti juos su kaimyninėmis valstybėmis. Pavyzdžiui, pagal Latvijos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymą, ikiteisminio tyrimo atlikimo terminai pradedami skaičiuoti nuo to momento, kai yra nustatomas galimas įtariamasis. Skaičiuojant nuo šio momento, ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas nuo šešių mėnesių, kai padaromas baudžiamasis nusižengimas, iki aštuoniolikos mėnesių, kai padaromas ypač sunkus nusikaltimas. Taip pat BPK 176 straipsnio 2 dalis numato, kad ikiteisminis tyrimas turi būti prioritetas bylose, kuriose įtariamieji yra suimti.

Nors BPK to nenumato, tačiau Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. spalio 5 d. įsakymu Nr. I-300 patvirtintas ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos aprašas detalizuoja specifinių ikiteisminių tyrimų atlikimo terminus. Pavyzdžiui, ikiteisminis tyrimas mirties priežastčiai arba dingusio be žinios asmens buvimo vietai nustatyti turėtų būti atliktas ne ilgiau kaip per tris mėnesius, o tyrimas dėl nusikalstamų veikų nepilnamečių asmenų seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui laikomas prioritetu ir turi būti atliktas per kuo trumpiausią laiką, bet ne ilgiau kaip per keturis mėnesius⁴⁶.

BPK nustatyti terminai, per kuriuos turi būti atliktas ikiteisminis tyrimas, nepanaikina teisėsaugos institucijų pareigūnų pareigos ikiteisminį tyrimą užbaigti per trumpiausius terminus, todėl aukštesnysis prokuroras, kaip subjektas, vykdamas ikiteisminį tyrimą organizuojančio ir jam va-

⁴⁶ Generalinės prokuratūros 2012 m. spalio 5 d. įsakymas Nr. I-300 „Dėl Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2010 m. spalio 15 d. įsakymo Nr. I-142 „Dėl Ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 118-5966.

dovaujančio prokuroro procesinę kontrolę, turi teisę nurodyti atlikti ikiteisminį tyrimą ir per trumpesnius, negu numatyta BPK 176 straipsnyje, terminus.

Nors BPK 176 straipsnio nuostatos yra ganėtinai imperatyvaus pobūdžio, vis dėlto praktikoje neretai dėl vienu ar kitų priežasčių (pavyzdžiui, atliekamas ilgai trunkantis objektų tyrimas), ne visuomet pavyksta ikiteisminį tyrimą užbaigti per nustatytus terminus. Dėl to BPK yra numatyta, kad dėl bylos sudėtingumo, didelės apimties ar kitų svarbių aplinkybių šio straipsnio 1 dalyje numatytus terminus ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio prokuroro prašymu gali pratęsti aukštesnysis prokuroras rezoliucija. Ikiteisminio tyrimo terminas gali būti pratęstas ne ilgiau kaip trims arba šešioms mėnesiams. Ikiteisminio tyrimo termino pratęsimui iki trijų mėnesių nėra keliami kokie nors papildomi reikalavimai, tačiau terminą pratęsti iki šešių mėnesių galima tik tais atvejais, kai yra atlikti visi būtini proceso veiksmai ir vykdoma įtariamojo paieška arba užduoties specialistui (ekspertizės) atlikimas truks ilgiau kaip tris mėnesius nuo ikiteisminio tyrimo termino pratęsimo dienos, arba užsienio valstybės įstaigoms, tarptautinėms organizacijoms išsiųstas teisinės pagalbos prašymas, kurio įvykdymas truks ilgiau kaip tris mėnesius nuo ikiteisminio tyrimo pratęsimo dienos, arba didelės apimties dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, vertimas į lietuvių ar užsienio kalbą truks ilgiau kaip tris mėnesius nuo ikiteisminio tyrimo pratęsimo dienos. Minėta galimybė ikiteisminio tyrimo atlikimo terminą pratęsti trims arba šešioms mėnesiams tėra didžiausia pratęsimo riba ir suteikia teisę aukštesniajam prokurorui terminą pratęsti ir trumpesniai laikotarpiui.

Ikiteisminio tyrimo terminas pradedamas skaičiuoti nuo ikiteisminio tyrimo pradėjimo dienos ir skaičiuojamas iki ikiteisminio tyrimo nutraukimo arba baudžiamosios bylos perdavimo pirmosios instancijos teismui. Atskirtuose ikiteisminiuose tyrimuose ikiteisminio tyrimo terminas skaičiuojamas nuo ikiteisminio tyrimo dėl konkrečios nusikalstamos veikos pradėjimo dienos, kai ikiteisminis tyrimas yra atskiriamas dėl kelių nusikalstamų veikų – nuo anksčiau pradėto ikiteisminio tyrimo dėl konkrečios nusikalstamos veikos pradėjimo dienos, o sujungtuose ikiteisminiuose tyrimuose – nuo ilgiau trunkančio ikiteisminio tyrimo pradėjimo dienos.

Pradėjus ikiteisminį tyrimą ir jį pavedus atlikti konkrečiai ikiteisminio tyrimo įstaigai, ikiteisminį tyrimą organizuojantis ir jam vadovaujantis prokuroras pavedime nustato terminą, per kurį ikiteisminis tyrimas turi būti baigtas, taip pat terminą, po kiek laiko tyrimą atliekantis pareigūnas privalo pateikti pranešimą apie ikiteisminio tyrimo eigą. Ikteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas per prokuroro nustatytą terminą privalo pateikti raštu ar elektroninio ryšio priemonėmis pranešimą apie ikiteisminio tyrimo eigą, o prokuroro reikalavimu – ir ikiteisminio tyrimo planą su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir atvykti į tyrimo eigos aptarimą. Kai ikiteisminis tyrimas trunka ilgiau kaip dvylika mėnesių, pildyti ikiteisminio tyrimo planą yra privaloma. Ikteisminio tyrimo pareigūno parengtas planas turi būti derinamas su ikiteisminiam tyrimui vadovujančiu prokuroru. Vėlesniuose pranešimuose apie ikiteisminio tyrimo eigą nurodoma tik naujai paašikėjusi informacija.

Iki BPK 176 straipsnyje numatyto ikiteisminio tyrimo termino pabaišos (arba termino, iki kurio ikiteisminio tyrimo terminas buvo pratęstas) likus ne mažiaus kaip septynioms dienoms, ikiteisminio tyrimo pareigūnas pateikia ikiteisminį tyrimą organizuojančiam ir jam vadovujančiam prokurorui pranešimą apie ikiteisminio tyrimo eigą. Toks pranešimas turi būti vizuotas ikiteisminio tyrimo įstaigos arba jos padalinio vadovo. Pranešimas gali būti pateiktas raštu tiesiogiai prokurorui arba elektroninio ryšio priemonėmis. Ikteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras pateikia aukštesniajam prokurorui prašymą pratęsti ikiteisminio tyrimo terminą bei ikiteisminio tyrimo pareigūno pranešimo apie tyrimo eigą kopiją. Aukštesnysis prokuroras, gavęs tokį prokuroro prašymą, turi keletą alternatyvų:

- 1) pratęsti ikiteisminio tyrimo terminą, t. y. rezoliucijoje nurodyti datą, iki kurios terminas pratęšiamas;
- 2) pareikalauti pateikti papildomos informacijos apie ikiteisminio tyrimo eigą, tyrimo veiksmų planą ir (ar) ikiteisminio tyrimo medžiagą;
- 3) pavesti tiesiogiai pavaldžiam prokurorui patikrinti pateiktą ikiteisminio tyrimo medžiagą;
- 4) duoti rašytinius nurodymus dėl reikiamų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo;
- 5) rengti ikiteisminio tyrimo eigos aptarimą, į kurį gali būti kviečiami informaciją apie tyrimo eigą pateikę, ikiteisminį tyrimą organizuojantis ir

- jam vadovaujantis prokuroras, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar padalinio vadovas ir kiti pareigūnai. Aptarimas gali būti protokoluojamas. Protokolą surašo prokuroras ar prokuroro padėjėjas. Protokolo kopijos įteikiamos aptarime dalyvavusiems prokurorams ir kitiems pareigūnams;
- 6) pagal savo kompetenciją priimti kitus proceso sprendimus ar imtis reagravimo priemonių.

Aukštesniojo prokuroro sprendimas pratęsti ikiteisminio tyrimo terminą išreiškiamas rezoliucija, užrašoma ant prokuroro prašymo pratęsti ikiteisminio tyrimo terminą. Vėliau šis prašymas grąžinamas ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui ir pridedamas prie baudžiamosios bylos medžiagos.

Atnaujinus proceso veiksmų atlikimą byloje, kurioje buvo priimtas sprendimas tęsti nenustatytų asmenų, trauktinų baudžiamojon atsakomybėn, paiešką arba sustabdyti ikiteisminį tyrimą, teismui grąžinus bylą prokurorui arba panaikinus nutarimą sustabdyti ar nutraukti ikiteisminį tyrimą, taip pat BPK 217 straipsnyje nustatyta tvarka atnaujinus ikiteisminį tyrimą ir kai jau yra suėję BPK 176 straipsnio 1 dalyje numatyti ikiteisminio tyrimo terminai, prokuroras turi nedelsdamas kreiptis į aukštesnįjį prokurorą su prašymu pratęsti ikiteisminio tyrimo terminą.

Kai ikiteisminio tyrimo terminas laiku nebuvo pratęstas ir yra praleistas, ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras prašymu atnaujinti praleistą terminą ir jį pratęsti kreipiasi į aukštesnįjį prokurorą. Nusprendęs atnaujinti ikiteisminio tyrimo terminą, aukštesnysis prokuroras priima nutarimą atnaujinti ikiteisminio tyrimo terminą ir jį pratęsti. Tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo veiksmai buvo atliekami nepratęsus ikiteisminio tyrimo termino, jų rezultatai gali būti naudojami tolesniame baudžiamajame procese tik atnaujinus ikiteisminio tyrimo terminą ir jį pratęsus.

KLAUSIMAI

Remdamiesi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija ir baudžiamajo proceso įstatymo nuostatomis, apibrėžkite prokuroro nepriklausomumą ir savarankiškumą baudžiamajame procese.

Koks yra asmeninės atsakomybės už ikiteisminio tyrimo sėkmę principo turinys?

Apibūdinkite ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo ir aukštesniojo prokuroro vykdomos procesinės veiklos kontrolės formas.

Kokios yra pagrindinės taisyklės, kuriomis remiantis nustatoma ikiteisminio tyrimo atlikimo vieta, tiriant telefoninio sukčiavimo nusiikalstamas veikas?

Nurodykite sąlygas, kurioms esant ikiteisminio tyrimo atlikimo terminas gali būti pratęstas iki šešių mėnesių.

PRAKTINĖS UŽDUOTYS

1. Vilniaus apskrities vyriausiajame policijos komisarijate 2012-01-02 buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl nepilnametės V. V. išžaginimo, pagal požymius nusikalstamos veikos, numatytos BK 149 straipsnio 3 dalyje. Ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas J. Juozaitis viso tyrimo metu buvo savarankiškas ir su tyrimą kontroliavusiu Vilniaus apygardos prokuratūros Vilniaus apylinkės prokuratūros prokuroru P. Petraičiu nė karto nekontaktavo. 2012-05-20 J. Juozaitis, manydamas, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, ikiteisminio tyrimo medžiagą kaltinamajam aktui surašyti perdavė kontroliavusiam prokurorui. Prokuroras, manydamas, kad duomenų dėl įtariamojo kaltės nepakanka, 2012-07-05 davė J. Juozaičiui rašytinius nurodymus dėl papildomų procesinių veiksmų atlikimo. J. Juozaitis, manydamas, kad prokuroro duoti rašytiniai nurodymai yra

pertekliniai, atsisakė juos vykdyti ir tokius veiksmus raštu apskundė Vilniaus apygardos vyriausiajam prokurorui.

Remdamiesi baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir ikiteisminio tyrimo praktika, argumentuotai įvertinkite J. Juozaičio bei P. Petraičio veiksmus ir priimtus procesinius sprendimus, ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo bei aukštesniojo prokuroro vaidmenį nagrinėjamoje situacijoje, taip pat tolesnes baudžiamojo proceso perspektyvas.

2. Šiaulių apskrities VPK buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK 182, 1981, 214 ir 215 straipsniuose. Ikteisminio tyrimo metu buvo nustatyta, kad nenustatytas asmuo iš kompiuterio interneto kavinėje, esančioje Laisvės al. 503, Kaune, apgaulės būdu iš nukentėjusiosios V. L. išviliojo prisijungimo duomenis prie jai priklausančios banko sąskaitos internetinės bankininkystės. Vėliau šiuos duomenis perdavė kitam, taip pat ikiteisminio tyrimo metu nenustatytam, asmeniui. Tyrimo metu buvo nustatyta tik tai, kad šis asmuo veikė Vilniaus mieste. Šis asmuo prisijungė prie V. L. internetinės bankininkystės ir iš jos sąskaitos pervedė 5000 Lt į įtariamojo P. P. sąskaitą. Įtariamasis P. P. minėtus pinigus išgrynino bankomate, esančiame Vasario 16-osios g. 69, Šiauliuose. Ikteisminio tyrimo metu pavyko nustatyti tik vieną nusikalstamą veiką padariusį asmenį, t. y. P. P., tačiau jis prisipažino, kad veikė ne vienas, bet nusi kaltimo bendrininkų nenurodė. Kadangi tyrimo metu buvo nustatyta, kad P. P. veikė ne vienas, o nusikalstamos veikos bendrininkai veikė skirtinguose Lietuvos miestuose, tarp skirtingų miestų ikiteisminio tyrimo įstaigų kilo ginčas, kurios vietovės ikiteisminio tyrimo įstaigai turi būti pavesta atlikti ikiteisminį tyrimą.

Remdamiesi baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir ikiteisminio tyrimo praktika, argumentuotai atsakykite, kaip turėtų būti sprendžiamas nurodytas ginčas dėl ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos nustatymo.

TREČIA DALIS

ĮRODINĖJIMAS
BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

- I. ĮRODYMŲ SAMPRATA IR JIEMS KELIAMY REIKALAVIMAI.
- II. ĮRODINĖJIMO PROCESO SAMPRATA IR ETAPAI.
- III. ĮRODYMŲ KLASIFIKAVIMAS. ĮRODYMŲ RŪŠYS.

Baudžiamąjo proceso paskirtis – priimtas materialiu požiūriu teisingas sprendimas – gali būti įgyvendinta tik teisingai nustatčius faktines praeityje vykusią (galbūt nusikalstamą) įvykių aplinkybes. Kiekviena nusikalstama veika palieka pėdsakus (materialius ir nematerialius), kuriuos nustatčius yra gaunama informacija apie reikšmingas nusikalstamai veikai įrodyti aplinkybes. Taigi įrodinėjimo procesas yra asmens pažintinės veiklos dalis, t. y. praeities įvykių, kurie yra reikšmingi tiriamai bylai, pažinimas. Praeities įvykių pažinimas nuo praeityje įvykdytos nusikalstamos veikos pažinimo skiriasi teisinėmis pasekmėmis, todėl baudžiamajam procesiniam pažinimui yra keliami specifiniai reikalavimai, kurie savo ruožtu riboja pažinimą, pavyzdžiui, draudžiama versti duoti parodymus prieš save, draudžiama rinkti duomenis provokuojant ir pan. Taigi „įrodinėjimo procedūros, įrodymams keliami reikalavimai, daugkartinės teisėtumo kontrolės skirtingose baudžiamąjo proceso stadijose taisyklės yra sukurtos tam, kad užtikrintų duomenų apie nusikalstamos veikos įvykį ir jo aplinkybes tikrumą“⁴⁷ bei žmogaus, patekusio į baudžiamąjo proceso sritį, teisių apsaugą. Procesinis įstatymas – nusikalstamos veikos teisinio pažinimo metodas, kuriuo remiantis galima iširti, įforminti ir įrodyti nusikalstamą veiką⁴⁸, o įrodinėjimas baudžiamajame procese – tai procesinė baudžiamosios bylos aplinkybių pažinimo forma⁴⁹.

Dėl šių priežasčių „įrodinėjimas yra viena svarbiausių baudžiamąjo proceso sudėtinių dalių ir viena pagrindinių baudžiamąjo proceso subjektyvios veiklos krypčių“⁵⁰. Normoms, reglamentuojančioms įrodinėjimą, gali būti priskirta didžioji dalis Baudžiamąjo proceso kodekso normų: pradedant baudžiamąjo proceso principais, baigiant pakankamai techninio pobūdžio normoms. Šiame leidinyje, atsižvelgus į pareigūnų anketavimo rezultatus, bus apsiribota reikalavimais, keliamais įrodymams, taip pat neviešų tyrimo

⁴⁷ Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 51.

⁴⁸ Stungys, K. Baudžiamasis ir baudžiamąjo proceso įstatymai – žmogaus teisių garantas. Žmogaus teisių problema baudžiamąjoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga. Vilnius. 1995, p. 34.

⁴⁹ Rinkevičius, J. *Procesiniai įrodinėjimo baudžiamosiose bylose pagrindai*. Vilnius. 1990, p. 4.

⁵⁰ *Baudžiamąjo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga*. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

veiksmų atlikimo ypatumais⁵¹. Dėl ribotos leidinio apimties nebus nagrinėjamos atskirų tyrimo veiksmų atlikimo procedūros⁵², taip pat atskirų įrodymų gavimo, panaudojimo, vertinimo ypatumai.

I. ĮRODYMŲ SAMPRATA IR JIEMS KELIAMŲ REIKALAVIMAI

Prieš pradėdant kalbėti apie įrodymus, reikia pabrėžti, kad pagal BPK klausimą dėl duomenų panaudojimo priimant galutinį sprendimą byloje priima teismas: „*Ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla*“ (BPK 20 str. 2 d.).

Tačiau toli gražu ne kiekvienas tyrimas yra baigiamas teismo sprendimu – ikiteisminis tyrimas gali būti nutraukiamas tiek privalomais, tiek neprivalomais pagrindais (BPK 212 str.), teismo sprendimai gali būti skundžiami aukštesnei instancijai, todėl pagal savo kompetenciją priimdami galutinį ar tarpinį sprendimą dėl ikiteisminio tyrimo eigos, dėl sprendimo apskundimo ir pan., duomenis, esančius ikiteisminio tyrimo ar baudžiamosios bylos medžiagoje, vertina ir kiti baudžiamąjį procesą dalyviai. Kalbant apie klasikinį baudžiamąjį procesą galutinį sprendimą, kuriuo išsprendžiamas asmens kaltės ar nekaltumo klausimas ir klausimas dėl baudžiamosios atsakomybės taikymo – teismo nuosprendį, pasakytina, kad tik teismai „*pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu*“ (BPK 20 str. 5 d.) priima sprendimą, ar duomenys pripažįstami įrodymais. Tam, kad duomenys būtų pripažinti įrodymais, jie turi būti renkami, fiksuojami, tikrinami ir atitikti visus įrodymams keliamus reikalavimus. Taigi šiame leidinyje, nagrinėjant įrodymų savybes, įrodymų klasifikacijas, rūšis, vartojami abu terminai – duomenys ir įrodymai – arba, atsižvelgiant į kontekstą, vienas iš jų.

⁵¹ Jie nagrinėjami 3 skyriuje.

⁵² Pl. žr. Ancelis, P.; Aleksonis, G.; Bučiūnas, G.; Juškevičiūtė, J.; Šalčius, M.; Šlepetys, R.; Šukys, M. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 258. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-29] <<http://ebooks.mruni.eu/product/tyrimo-veiksmai-baudiamajame-procese26714>>.

Įrodymams keliami reikalavimai

Pagrindiniai įrodymų sampratos elementai, taip pat reikalavimai, keliami įrodymams, yra įtvirtinti BPK 20 straipsnio 1, 2, 4 punktuose: „*Įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys. <...> Įrodymais gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina ar paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai. <...> Įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti šiame kodekse numatytais proceso veiksmais.*“

Šio straipsnio nuostatų analizė leidžia įvardyti šiuos **įrodymams (duomenims) keliamus reikalavimus arba būtinas įrodymų savybes:**

1. **Liečiamumas (sąsajumas);**
2. **Leistinumas;**
3. **Patikrinamumas (tikrumas).**

Įvertinant tai, kad **įrodymų teorija yra ne įstatymo, o doktrinos ir teismų praktikos analizės objektas, nenuostabu, kad terminai – liečiamumas arba sąsajumas, leistinumas, tikrumas – nėra tiesiogiai vartojami įstatymo leidėjo. Tiesa, literatūros šaltiniuose reikalavimai, keliami įrodymams, šiek tiek įvairuoja, tačiau jų esmė beveik nesikeičia: „<...> Dažniausiai tiek literatūroje, tiek teismų praktikoje nurodomi šie įrodymams keliami reikalavimai: liečiamumas (sąsajumas), leistinumas, tikrumas ir pakankamumas.“⁵³ Tačiau čia laikomasi požiūrio, kad pakankamumas – tai ne įrodymo kaip tokio, o įrodymų viseto savybė, todėl prie reikalavimų, keliamų įrodymams (duomenims), nenagrinėjamas. Baudžiamojo proceso vadovėlyje nurodomos dvi būtinos (privalomos) duomenų savybės, be kurių jie negali būti pripažįstami įrodymais – tai sąsajumas (liečiamumas) ir leistinumas⁵⁴ – patikrinamumą (tikrumą) laikant leistinumo dalimi. Apibendrinant pasakytina, kad nustačius, jog duomenys neatitinka bent vieno norminių aktų reglamentuoto ar teismų precedentuose suformuoto kriterijaus – kad ir kaip jis būtų pavadintas – jie negali būti pripažinti**

⁵³ Belevičius, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumo probleminiai aspektai. Kurapka, V., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 329.

⁵⁴ Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras. 2011, p. 165.

įrodymais ir jais negalima remtis priimant sprendimas baudžiamajame procese.

Prieš pradėdant kalbėti apie įrodymų (duomenų, reikšmingų bylai iš-tirti ir išnagrinėti) sąsajumą (liečiamumą) ir leistinumą, būtina atkreipti dėmesį, kad įrodymai – tai turinio ir formos vienovė: nei vien tiktai turinys, t. y. tam tikri duomenys be formos (pavyzdžiui, anoniminis pranešimas), nei forma be turinio (pavyzdžiui, prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką, kartu teigiant, kad dėl apsvaigimo jokių įvykio detalių neįmanoma prisiminti) negali tapti įrodymu baudžiamajame procese.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat formuoja praktiką, kad ne-užtenka byloje tam tikrų įrodymų šaltinių, būtina, kad kiekvienas įrodymų šaltinis būtų „pripildytas“ duomenų, kurie yra susiję su reikšmingomis by-lai aplinkybėmis: „SMS žinutės, tapusios asmens nuteisimo pagal BK 233 straipsnio 1 dalį pagrindu, iš kasatoriaus telefono į nukentėjusiojo telefoną buvo siunčiamos 2011 m. balandžio 28 d. nuo 19.11 iki 19.41 val., kai L. I. jau buvo pripažintas baudžiamąjį procesą dalyviu. Jų turinys buvo toks: 1) „jei neatsiimsi pareiškimo iki rytojaus vidurkis ant tavęs rytoj apsisiras uz re- ketą skambinėjai jam ir prasei pinigų išsklotinė paimta“; 2) „Tavo motina pa- rašius“; 3) „Is taves vaidas ka nors paeme ar as?“; 4) „Tai nx motina parase?“; 5) „Krc“. Žinučių turinys rodo, kad A. P. pirmoje žinutėje kreipiasi į nuken- tėjusįjį ir prašo atsiimti pareiškimą, nes priešingu atveju atsiras pareiškimas prieš jį patį. Kitų keturių žinučių turinys nėra informatyvus BK 233 straips- nio požymių prasme ir negali būti vertinamas kaip įrodymas, patvirtinantis BK 233 straipsnyje numatyto nusikaltimo padarymą.“⁵⁵

1. Įrodymų liečiamumas (sąsajumas)

Įrodymais gali būti tik tokie duomenys, kurie patvirtina ar paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai. Įstatymai nenustato įrodinėtinų aplinkybių „sąrašo“, nes kiekviena byla yra unika- li, tačiau tiek teoriškai, tiek praktiškai kiekvienoje byloje būtina nustatyti atitinkamas aplinkybes, kurios leistų išspręsti kaltės (nekaltumo) ir bau- džiamosios atsakomybės klausimą. **Įrodinėjimo dalykas** – įstatymo nusta-

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-291/2013.

tyta specifinė aplinkybių visuma, kuri apibūdina tiriamąjį įvykį ir padeda teisingai išspręsti baudžiamąją bylą. Taigi įrodymų sąsajumas tai **įrodymų turinio ir įrodinėjimo dalyko (arba bylai reikšmingų aplinkybių) ryšys.**

Įrodymai (duomenys) yra laikomi susijusiais su įrodinėjimo dalyku, jei:

1. Įrodymai (duomenys) yra susiję su nusikalstamos veikos sudėties elementais – tiek subjektyviais, tiek objektyviais;
2. Įrodymai (duomenys) yra susiję su lengvinančiomis ar sunkinančiomis atsakomybę aplinkybėmis; viktimologiniais duomenimis;
3. Įrodymai (duomenys) yra susiję su padarytos žalos dydžiu ir pobūdžiu;
4. Įrodymai (duomenys), pagrindžiantys atitinkamos procesinės prievartos priemonės taikymo tikslingumą; bausmę ar poveikio priemonę, ar atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, spręsdamas duomenų sąsajumo klausimą, yra nurodęs, kad teismas gali remtis duomenimis, kurie nurodo bent vieną reikšmingą aplinkybę, šiuo atveju nusikalstamos veikos padarymo vietą: „<...> Pagal šių asmenų parodymus teismas galėjo nustatyti labai svarbią bylos faktinę aplinkybę, kad nukentėjusieji buvo sužaloti būtent policijos komisariate, o ne kur nors kitur, taigi buvo gauti duomenys, patvirtinantys aplinkybę, turinčią reikšmės bylai teisingai išspręsti (BPK 20 straipsnio 3 dalis). Dėl to kasatoriaus teiginys, kad pirmosios instancijos teismas, konstatuodamas jo tarnybinių įgaliojimų viršijimą, panaudojant fizinį smurtą prieš R. M. ir V. J., negalėjo remtis su byla nesusijusiais L. T., B. T. ir A. G. parodymais, nepagrįstas.⁵⁶

Siekiant užtikrinti konstitucinį asmens privataus gyvenimo principą, baudžiamajame procese neturi būti renkama perteklinė informacija, tačiau neretai viena iš proceso šalių gali laikytis pozicijos, kad vieni ar kiti duomenys yra nesusiję su bylos aplinkybėmis. Taigi, be to, kad turi būti vertinamos duomenų sąsajos su įrodinėjimo dalyku, taip pat reikia atsižvelgti į tai, kokią „vertę“ duomenys turi nusikalstamai veikai ištirti ir išnagrinėti.

Įrodymai pripažįstami susijusiais su byla, jeigu juos galima panaudoti bent vienam iš šių tikslų:

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-614/2004.

- 1) nustatyti byloje įrodinėtinas aplinkybes;
- 2) nustatyti tarpinius faktus;
- 3) surasti kitus įrodymus;
- 4) patikrinti kitų įrodymų tikrumą ir išsamumą;
- 5) patvirtinti ar paneigti tiriamas versijas.

2. **Įrodymų (duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai iširti ir išnagrinėti) leistinumai**

Įrodymų leistinumai – tai reikalavimas duomenis, reikšmingus nusikalstamai veikai iširti ir išnagrinėti, gauti ir naudoti laikantis atitinkamų taisyklių, kurios yra skirtos nustatyti duomenų pripažinimo įrodymais kriterijams⁵⁷. Šį reikalavimą galima struktūriškai atskleisti per kelis pjuvius:

1.1. Duomenų gavimas įstatymų nustatyta tvarka (BPK 20 str. 1 d.);

1.2. Duomenų gavimas teisėtais būdais (BPK 20 str. 4 d.);

1.3. Nuosprendžio grindimas tik teisiamaajame posėdyje išnagrinėtais įrodymais (BPK 301 str.).

2.1. **Duomenų gavimas įstatymų nustatyta tvarka (BPK 20 str. 1 d.)**

Šis reikalavimas reiškia, jog duomenų gavimo baudžiamajame procese pagrindas ir procedūros turi būti apibrėžti norminių aktų, ir yra kildinami iš bendro reikalavimo, kad procesas būtų teisėtas, bei taisyklių dėl baudžiamojamo proceso įstatymo galiojimo: „1. *Proceso tvarką nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojamo proceso kodeksas, galiojantis proceso veiksmų atlikimo metu.* 2. *Nesvarbu, kur padaryta nusikalstama veika, baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikos teritorijoje vyksta pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojamo proceso kodeksą.* 3. *Jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias taisykles negu šis Kodeksas, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės*“ (BPK 4 str.).

⁵⁷ Doktrinoje įrodymų leistinumai taip pat nagrinėjamas, siejant jį su įrodymų atmetimu, uždraudimu, nepripažinimu, pripažinimu niekiniais. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamą samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 586–588; Juozapavičius, A. *Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, naudojimo neleistinumai Lietuvos baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2012.

Nuostata, kad duomenis galima gauti tik įstatymų nustatyta tvarka, aiškinant ją gramatiškai reiškia, kad jokių kitų norminių aktų nuostatos negali būti pagrindu gauti duomenis, kuriais būtų remiamasi baudžiamajame procese. Tačiau sisteminis Konstitucijos, tarptautinių sutarčių, BPK 4 straipsnio aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad įrodymų teisės, kaip ir viso baudžiamojo proceso teisės, šaltiniai, be abejonės, yra Konstitucija, Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys (BPK 4 str. 3 d.), įstatymai ir kiti norminiai aktai, kurie yra tiesiogiai paminėti Baudžiamojo proceso kodekse – tai yra Baudžiamasis kodeksas, Civilinio proceso kodeksas (žr., pavyzdžiui, BPK 113 str. 2 d.⁵⁸; BPK 212 str.).

„Įrodymais gali būti pripažinti ir užsienio valstybėse surinkti duomenys. Tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka iš užsienio valstybės gauti duomenys negali būti nepripažįstami įrodymais dėl to, kad užsienio valstybių įstatymai nustato kitokią nei Lietuvos Respublikos BPK duomenų rinkimo ir fiksavimo tvarką, jei jie užsienio valstybėje buvo gauti nepažeidžiant visuotinai pripažintų žmogaus teisių apsaugos standartų.“⁵⁹

Teismai savo sprendimuose aiškina šią BPK nuostatą plečiamai⁶⁰. Taigi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinė septynių teisėjų kolegija yra konstatavusi, kad „Pradėjus ikiteisminį tyrimą, duomenys apie nusikalstamą veiką, ją padariusį asmenį ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, renkami BPK nustatyta tvarka, o kitų įstatymų nustatyta tvarka gali būti tik ieškoma duomenų šaltinių, ku-

⁵⁸ BPK 113 str. 2 d. numatyta speciali civilinio ieškinio įrodinėjimo taisyklė: „Kai nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo šis Kodeksas nereglementuoja, taikomos atitinkamos civilinio proceso normos, jeigu jos neprieštarauja baudžiamojo proceso normoms.“

⁵⁹ Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 167–168.

⁶⁰ Nors Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalgoje konstatuota, kad duomenys, kurie teismo gali būti pripažinti įrodymais, gali būti renkami „<...> Operatyvinės veiklos įstatymo, taip pat kitų teisėsaugos institucijų organizaciją ir veiklą reglamentuojančių įstatymų nustatyta tvarka: Policijos veiklos, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Prokuratūros, Advokatūros, Valstybės saugumo departamento ir kt.“ (Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. [interaktyvus] [žiūrėta 2013- 09-30] http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=32350), vis dėlto pabrėžtina, kad apžvalgos nėra įrodymų teisės privalomas šaltinis, ir tik teismo sprendimas konkrečioje baudžiamojoje byloje gali būti laikomas teismo precedentu ir joje nustatytu normos aiškinimu gali būti remiamasi kitoje byloje.

*riuos nustačius, atliekami proceso veiksmai.*⁶¹ Tokia pati nuostata įtvirtinta generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose: „*Kriminalinės žvalgybos veiksmai, sankcionuoti prokuroro ar teismo, ir kiti kriminalinės žvalgybos veiksmai nutraukiami priėmus sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą. Ikiteisminio tyrimo metu prireikus tęsti kriminalinės žvalgybos veiksmus, kuriais ribojamos asmens teisės, numatytos BPK 44 straipsnio 9 dalyje, BPK nustatyta tvarka privaloma gauti prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sankciją <...>.*“⁶²

BPK 48 str. nurodo gynėjų teisę savarankiškai rinkti duomenis, reikšmingus bylai, nedetalizuodamas jos, taigi advokatai, būdami gynėjais ar atstovais baudžiamojoje byloje, gali gauti įvairius dokumentus Advokatūros įstatyme numatyta tvarka⁶³.

Aukščiausiasis Teismas kitoje byloje yra pripažinęs, kad leistinai turi būti laikomi ir duomenys, kurie buvo gauti **ne įstatymo, o įstatymo įgyvendinamojo akto nuostatų pagrindu**: „*Eismo įvykio vietos apžiūros protokolas ir jo priedas (planas) gauti nepažeidžiant Policijos patrulių veiklos instrukcijos, patvirtintos policijos generalinio komisaro 2002 m. gruodžio 24 d. įsakymu Nr. 660, 87 punkto – protokolą pasirašė visi dalyvavę apžiūroje asmenys (A. K., M. Ž. ir A. N.), o planą – jį sudaręs asmuo (A. K.), t. y. parašu patvirtino įvykio vietos apžiūros metu nustatytų aplinkybių teisingu-*

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-109/2013.

⁶² Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymu Nr. I-383 patvirtintos „Rekomendacijos dėl Kriminalinės žvalgybos įstatymo, Baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese“. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

⁶³ Advokatas, vykdydamas advokato veiklą, turi teisę: 1) gauti iš valstybės ir savivaldybių institucijų veiksmingoms teisinėms paslaugoms teikti reikalingą valstybės ir savivaldybių institucijų turimą ar kontroliuojamą informaciją, dokumentus, jų nuorašus arba motyvuotą atsisakymą juos pateikti. Advokato kreipimesi turi būti pateikti duomenys, įrodantys prašomų pateikti dokumentų ar jų nuorašų ryšį su teisinių paslaugų teikimu; 2) savarankiškai rinkti teisinėms paslaugoms teikti reikalingus duomenis, kuriuos advokatas gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis, t. y. gauti iš asmenų reikalingus dokumentus ar jų nuorašus, ar kitokią teisinėms paslaugoms teikti reikalingą informaciją. Advokato kreipimesi turi būti pateikti duomenys, įrodantys prašomų pateikti dokumentų ar jų nuorašų ryšį su teisinių paslaugų teikimu. Asmenys, pateikę advokatui reikalingus duomenis, turi teisę į būtinų tokios informacijos pateikimo sąnaudų kompensavimą, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus <...>. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 44 straipsnis. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 50-1632.

mq. Autoavarijos vietos apžiūros protokolai ir jo priedas (planas) surašyti iki ikiteisminio tyrimo pradžios šioje byloje, o pradėjus ikiteisminį tyrimą šie dokumentai pridėti prie baudžiamosios bylos. Tiriant ir nagrinėjant bylą jie turėjo duomenų šaltinio – dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, statusą. Šiuose dokumentuose nurodyti duomenys buvo tikrinami apklausiant protokolą ir planą pasirašiusius asmenis.“⁶⁴

Be kita ko, reikia prisiminti, kad įrodymus (duomenis) gali pateikti ir privatūs asmenys – taigi jie gali gauti juos įvairių norminių aktų nustatyta tvarka.

Kalbant apie duomenų rinkimą, būtina prisiminti, kad žmogaus teisių apsaugos koncepcija lėmė tokią BPK struktūrą, kad kai kurie iš esmės duomenų rinkimo veiksmai tapo procesinės prievartos priemonėmis. Šiuo atveju BPK 20 str. reikalavimas, kad įrodymai yra renkami „įstatymų nustatyta tvarka“, negali būti aiškinamas plečiamai (kaip yra kitais, anksčiau aptartais atvejais). Doktrinoje sutariama, kad visi teisių ir laisvių ribojimai galimi tik įstatymo pagrindu⁶⁵: „įgimta žmogaus laisvė, privatumas ir lygybė gali būti ribojamos tik tuomet ir tik tiek, kada ir kiek tokio ribojimo reikalauja (kraštutiniu atveju tokį ribojimą pateisina) <...> Konstitucijos bei tarptautinių žmogaus teisių apsaugos sutarčių nuostatos.“⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog „teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai“⁶⁷. Be to, konkrečios žmogaus teisės ribojimo (varžymo, siaurinimo) tikslas, pagrindai, sąlygos ir apimtis įstatyme turi būti apibrėžti tiek aiškiai ir konkrečiai,

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-475/2006.

⁶⁵ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 82–84; Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2010, p. 18–19; 57–59; Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 248–249; Goda, G. *Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojame proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. Teisė*. 2000, 35: 17.

⁶⁶ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 82–83.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas.

kad nekiltų abejonių, jog žmogaus teisių ribojimo funkcija nėra perkeliama vykdomajai ar teisminei valdžioms⁶⁸.

Taigi reglamentuojant bei taikant procesines prievartos priemones, nustatant žmogaus teises ir laisves varžančių prievartos priemonių taikymo pagrįstumą, leistinumą, teisėtumo principo reikalavimų besąlygiškas laikymasis itin svarbus.

Atkreiptinas dėmesys, kad literatūroje⁶⁹ buvo analizuota situacija, kai apibrėždamas konkrečius veiksmus, kuriuos galima atlikti BPK 158 straipsnio pagrindu, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas rėmėsi generalinio prokuroro patvirtintomis rekomendacijomis⁷⁰, ir nurodė, jog BPK 158 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės taikymo metu galima atlikti <...> veiksmus: slapta patekti į gyvenamąsias patalpas, transporto priemones ir juos apžiūrėti, laikinai paimti ir apžiūrėti dokumentus, paimti tyrimui medžiagas, žaliavas, produkcijos pavyzdžius bei kitus objektus, neskelbiant apie jų paėmimą, atlikti kontrolinį gabenimą, užmegzti ryšius su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais ir pan.; atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus⁷¹; panaudoti technines priemones kontroliuojant ir fiksuojant asmenų pokalbius, kitokį susišinėjimą ar veiksmus, užmegzti ryšius su jais ir šių kontaktų metu slapta daryti vaizdo ir garso įrašus⁷². Autorius daro pagrįstą išvadą, kad Baudžiamojo proceso kodekso 158 straipsnio formuluotės lakoniškumas ir neapibrėžtumas bei šią įstatymo normą aiškinančiose generalinio prokuroro rekomendacijose pasirinktas plečiamasis aiškinimo būdas, itin išplečiantis įstatymo normos turinį ir leidžiantis procesinę prievartą taikyti kur kas plačiau, nei *expressis*

⁶⁸ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 87.

⁶⁹ Belevičius, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumo probleminiai aspektai. Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija, Vilnius, 2011, p. 336–342.

⁷⁰ Rekomendacijos dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2007 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. I-134 su Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008-05-28 įsakymu Nr. I-79 ir 2012-01-03 įsakymu Nr. I-9 padarytais pakeitimais. <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2007.

verbis įtvirtinta įstatymo tekste, kelia abejonių dėl tokio įrodymų rinkimo veiksmo, turinčio procesinės prievartos elementų, reglamentavimo būdo tinkamumo, teisėtumo, ir veiksmų atlikimo metu gautų duomenų atitikties įrodymų leistinumui kriterijams⁷³.

Nors EŽTT tinkamais teisės aktais, nustatančiais teisių ir laisvių apribojimus, pripažįsta ir įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais nustatytus apribojimus⁷⁴, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad asmens teisių ribojimo tvarkos nustatymas Vyriausybės priimtais norminiais aktais prieštarauja Konstitucijai⁷⁵, taigi pritartina nuomonei, jog asmens teisių ir laisvių ribojimų pagrindas ir procedūra turi būti numatyta įstatymo leidėjo įstatymu, o ne *ad hoc* kūrybiškai aiškinami teisme.

Apibendrinant reikia konstatuoti, kad teismai savo sprendimais išplėtė BPK 20 str. 4 d. nuostatą, kad duomenys turi būti gaunami įstatymų nustatyta tvarka. Duomenys, gauti remiantis Konstitucija, Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotomis tarptautinėmis sutartimis, Europos Sąjungos teise, įstatymais ir įstatymų įgyvendinamaisiais teisės aktais, gali būti pripažinti įrodymais, išskyrus išlygas, susijusias su įrodymų rinkimo veiksmais, kurie kartu yra procesinės prievartos priemonės, ribojančios asmens teises ir laisves.

2.2. Duomenų gavimas teisėtais būdais (BPK 20 str. 4 d.)

BPK 20 str. 4 d. nurodyta, kad „įrodymais gali būti tik teisėtais būdais gauti duomenys <...>“.

Nuostata, kad gauti duomenis reikia teisėtais būdais, reiškia, jog:

- Gaunant duomenis būtina laikytis baudžiamojo proceso principų (sąžiningo proceso, rungtyniškumo, procesinės lygybės, teisės į gynybą ir kt.), nepagrįstai nevaržyti asmens teisių (proporcingumas);

⁷³ Belevičius, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumui probleminiai aspektai. Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija, Vilnius, 2011, p. 348–351.

⁷⁴ Švilpaitė, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005, p. 140–141.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

- Taikant procesines prievartos priemonės ir atliekant tyrimo veiksmus, absoliučiai „draudžiama naudoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius bei sveikatai kenkiančius veiksmus. Panaudoti fizinę jėgą leidžiama tik tiek, kiek tai būtina proceso veiksmo atlikimo trukdymams pašalinti“ (BPK 11 str. 2 d.)⁷⁶;
- Gaunant duomenis būtina laikytis įstatymo numatytų duomenų rinkimo, fiksavimo, tikrinimo, vertinimo procedūrų.

2.2.1. Įrodymų (duomenų) gavimas norminiuose aktuose nustatyto būdu ir duomenų gavimas neuždraustu būdu

Lietuvos teisminėje praktikoje formuojama bendra taisyklė, aiškinanti šią normą: **jei duomenis renka pareigūnas, turintis valstybės įgalinimus (dažnai ir pareigą) dalyvauti įrodinėjimo procese, duomenys turi būti gauti įstatyme numatyto būdu (principas „leidžiama tai, kas numatyta įstatyme“) ir nepažeidžiant įstatyme nustatytos duomenų gavimo tvarkos. Jei duomenys yra pateikti privataus proceso dalyvio, jie pripažįstami leistinai, jei yra gauti įstatyme neuždraustu būdu (principas „galiama tai, kas neuždrausta įstatymo“)**⁷⁷.

⁷⁶ Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais pastebima viena kontroversiška tendencija: ieškodamos veiksmingų kovos su terorizmu priemonių, kai kurios šalys, turinčios senas pagarbos žmogui tradicijas (taip pat ir kaltinamam nusikalstamos veikos padarymu), bando rasti būdų, kaip procesams, susijusiems su terorizmu, taikyti specialias taisykles (Žr. Giannouloupoulos, D. Torture, Evidence and Criminal Procedure in the age of Terrorism: a Barbarization of the Criminal justice system? In *Warrior's Dishonour – Barbarity, Morality and Torture in Modern Warfare*. Edited by G.Kassimeris. Ashgate Publishing Limited. 2006, p. 223–240. [interaktyvus] [žiūrėta 2012-05-19]. <http://books.google.lt/books?id=NUJe6K0t-L4C&pg=PR3&dq=constitutionalization+of+criminal+procedure&hl=lt&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q=constitutionalization%20of%20criminal%20procedure&f=false>), panašios diskusijos vyksta ir dėl galimybės nesilaikyti kankinimų draudimo atskirose bylose, pavyzdžiui, dėl įkaitų ir pan. Pritartina nuomonei, kad griežti Žmogaus teisių konvencijos 3 straipsnio reikalavimai, taip pat BPK 11 str. 2 d. įtvirtintas absoliutus draudimas baudžiamajame procese taikyti smurtą, grasinimus, atlikti žmogaus orumą žeminančius bei sveikatai kenkiančius veiksmus, kol kas turėtų užkirsti kelią rimtiems ketinimams svarstyti tokias baudžiamąjį formas (Goda, G. Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese. *Teisė*. 2011, 80: 19–33).

⁷⁷ *Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga*. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbui-leteniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

Lietuvos Aukščiausias Teismas yra nurodęs, kad „Įrodymais gali būti tik teisėtai būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais (BPK 20 straipsnio 4 dalis). Spręsdamas, ar duomenys yra gauti teisėtai būdais, teismas turi patikrinti, ar jų gavimo būdas neprieštarauja įstatyme nustatytiems reikalavimams.“⁷⁸

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad atvejai, kai duomenis pateikia privatus asmuo, teismas privalo patikrinti duomenų gavimo aplinkybes ir įsitikinti jo patikimumu bei teisėtumu, kitaip tokie duomenys gali neatitikti leistinumą reikalavimo: „tais atvejais, kai privačiai padarytas pokalbių garso įrašas pateikiamas kaip įrodymas, teismas gali juo remtis tik patikrinęs jo atsiradimo aplinkybes ir įsitikinęs jo patikimumu. Bylos medžiaga rodo, kad, nuteistiesiems pripažinus faktą, jog įrašyti jų balsai, šio įrodymo patikimumas proceso metu toliau nebuvo tikrinamas (t. 5, b. l. 91). Neišnagrinėti liko ir apeliacinių skundų argumentai dėl to, kad pati nukentėjusioji S. E. vargu ar galėjo padaryti aukštos kokybės garso įrašą mobiliuoju telefonu, įrašyti pokalbius į kompiuterinę laikmeną be išorinės pagalbos.“⁷⁹

Įrodymų leistinumą klausimas dažnai kyla, kai privatus asmuo pateikia garso ar vaizdo įrašą, svarbų bylai. Asmuo gali įrašinėti savo pokalbius su trečiuoju asmeniu, jei tai daro privačiomis priemonėmis. Jei valstybės institucijos derina su privačiu asmeniu veiksmus, duoda jam specialius nurodymus, teikia techninę pagalbą – tokia kontrolė laikoma valstybės institucijų atliekama susižinojimo kontrole, o ne privataus asmens pateiktas duomenimis. EŽTT pozicija yra ta, kad „<...> Privačių asmenų (telefono) pokalbių įrašinėjimas, padarytas vieno iš pašnekovų, ir privatus tokio įrašo naudojimas savaime nepažeidžia Konvencijos 8 straipsnio, jeigu tai padaryta privačiomis priemonėmis. Tačiau tokia situacija pagal jos pobūdį turi būti atskiriama nuo slapto susižinojimo kontrolės ir įrašinėjimo, kurį privatus asmuo atlieka oficialaus tyrimo (baudžiamojo ar kitokio) kontekste ir šio tyrimo naudai, valstybės tyrimo institucijoms pritariant ir teikiant techninę pagalbą privačiam asmeniui. Šioje byloje, nors pokalbio įrašus privatus asmuo padarė savo iniciatyva, įrangą jam parūpino valstybės institucija, kuri bent vieną kartą davė jam specialius nurodymus, kokią informaciją reikėtų

⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-302/2013.

⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-122/2010.

išgauti pokalbio metu. Dėl to Teismas nusprendė, kad valstybės institucijos padarė esminį indėlį vykdant pasiklausymo planą, ir nebuvo įtikintas, jog įvykius kontroliavo privatus asmuo. Teismas konstatavo, kad buvo pažeista pareiškėjo teisė į privataus gyvenimo ir susižinojimo slaptumo gerbimą. Svarstomas apribojimas buvo priskirtas valstybės institucijai, tačiau jis šiuo atveju nebuvo grindžiamas kokia nors įstatymo ar kitokia teisės norma, o valstybės institucija atliekamo tyrimo metu neturėjo įgaliojimų, be kita ko, tokių kaip slaptas (telefono) pokalbių klausymasis. Be to, EŽTT suprato praktinius sunkumus, su kuriais gali susidurti asmuo, kuris baiminasi, kad tyrimą atliekančios institucijos juo nepatikės, ir nori pagrįsti savo įvykių versiją, todėl jam gali prireikti techninės valstybės institucijų pagalbos, tačiau teismas negalėjo sutikti su tuo, kad tokios pagalbos teikimas nereglamentuotas teisės normų, kuriomis siekiama užtikrinti teises garantijas nuo savavališkų veiksmų <...>.⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuoja analogišką praktiką: „Nagrinėjamu atveju valstybės institucija, atstovaujama kompetentingų valstybės pareigūnų, savavališkai pasitelkė privatų asmenį (liudytoją D. Š.) įrodymams baudžiamajame procese rinkti, taip vengdama jai nustatytų įstatymų reikalavimų. Liudytojas D. Š. rinko įrodymus – darė vaizdo ir garso įrašus – naudodamasis valstybės institucijos suteikta įranga ir oficialių valstybės pareigūnų kontroliuojamas, tačiau ignoruojant įstatymų nustatytą tvarką. Taigi įrodymai (vaizdo ir garso įrašai, jų suvestinės, jų pagrindu atliktos ekspertizės ir pan.) byloje gauti neteisėtu būdu, suvaržant žmogaus teises (Konvencijos 8 straipsnis) ir pažeidžiant BPK 20 straipsnio 4 dalies reikalavimus. Duomenų rinkimo procesas nuo pat pradžių buvo neteisėtas, todėl jo metu gauta informacija neturi jokios įrodomosios vertės <...>.”⁸¹

2.2.2. Duomenų gavimas laikantis įstatymo numatytų duomenų rinkimo, fiksavimo, tikrinimo, vertinimo procedūrų

Duomenų rinkimo, fiksavimo, vertinimo procedūros, ypač kai tai atlieka valstybės įgalioti pareigūnai, yra išsamiai aprašytos Baudžiamojo proceso kodekse (BPK V, VI, XIV, XII skyriuose, IV, V dalyje ir kt.),

⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-141/2008.

⁸¹ Ten pat.

taip pat detalizuojamos generalinio prokuroro įsakymais patvirtintose rekomendacijose⁸².

Esminis klausimas, kalbant apie leistinumą, yra tas, koks likimas ištin-ka duomenis, kurie buvo gauti pažeidžiant ar nesilaikant procedūrų. Ben-dra taisyklė yra tokia, kad tokie duomenys negali būti pripažinti įrodymais ir jais negalima remtis⁸³.

Teismų praktikoje formuojama taisyklė, kad „<...> *ne bet koks duo-
menų leistinumą pažeidimas užkerta kelią jų naudojimui grindžiant nuos-
prendį. Nustaćius, kad renkant duomenis buvo pažeista jų gavimo tvarka,
būtina įvertinti: 1) ar nustatytos tvarkos pažeidimai turėjo įtakos gautų
duomenų patikimumui ir 2) ar dėl šių pažeidimų buvo suvaržytos įstaty-
mų garantuotos kaltinamojo teisės.*“⁸⁴

Lietuvos Aukščiausias Teismas nurodė, kad „<...> įrodymais nepri-
pažįstami duomenys, kurių gavimo tvarkos pažeidimai kelia abejonių duo-
menų patikimumui ir šių abejonių nėra galimybės pašalinti atliekant kitus
BPK numatytus veiksmus, taip pat duomenys, kuriuos gaunant buvo atimtos
ar iš esmės suvaržytos įstatymų garantuojamos kaltinamojo teisės“⁸⁵. Duo-
menys, kurie buvo gauti nepagrįstai suvaržant žmogaus teises, pažeidžiant
baudžiamąjį proceso principus, negali būti laikomi įrodymais. Lietuvos
Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad: „Atliekant įstatyme numatytus
veiksmus, gauti duomenys dėl leistinumą reikalavimo pažeidimo *negali būti
laikomi įrodymais, jei atliekant šiuos veiksmus buvo nepagrįstai suvaržytos
žmogaus teisės, pažeisti proceso principai ar proceso veiksmas būtų atliktas
nepakankamai tiksliai laikantis tam veiksmui atlikti nustatytų pagrindinių
taisyklių.* <...> Kasatorius N. K. pagrįstai nurodo, kad jam nebuvo suteik-
ta teisės ginčyti nukentėjusiosios ir liudytojos V. O. parodymų, nes jos neda-

⁸² Žr. Rekomendacijos. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

⁸³ Panomariovas, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamąjį proceso pavyzdžiu. Kurap-ka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius, 2011, p. 79.

⁸⁴ *Baudžiamąjį proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų prakti-koje apžvalga.* [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbu-leteniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-302/2013.

lyvavo nagrinėjant bylą nei pirmosios, nei apeliacinės instancijos teismuose <...>.⁸⁶

Pabrėžtina, kad ne bet koks nukrypimas nuo procedūrų lemia konstatavimą, jog įrodymas neatitinka leistinumo reikalavimo: leistiniais pripažįstami duomenys gauti padarius neesminius, formalius procedūrų pažeidimus; jei vis dėlto pažeidimai kelia abejonių dėl gautų duomenų patikimumo – įrodinėjimo subjektai įpareigojami atlikti kitus duomenų (įrodymų) rinkimo veiksmus, kurie padėtų išsklaidyti abejones. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, „<...> kad įrodymai, kuriais rėmėsi teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, atitinka leistinumo ir patikimumo kriterijus. Nors įrodymų rinkimo metu neišvengta kai kurių BPK pažeidimų, kolegija sutinka su apkaltinamajame nuosprendyje padaryta išvada, kad šie pažeidimai nėra esminiai ir jų negalima absoliutizuoti sprendžiant dėl surinktų įrodymų leistinumo ir patikimumo <...>.“⁸⁷ Pavyzdžiui, apklausos prieš parodymą atpažinti tvarkos pažeidimai nebuvo pripažinti tokiais, kurie keltų pagrįstas abejones dėl gautų duomenų nepatikimumo. „S. G. ir R. P. apklausa prieš parodymą atpažinti iš kartotekų nevisiškai atitiko BPK 194 straipsnio 2 dalyje nustatytus reikalavimus, nes apie atpažintinus asmenis jie buvo apklausti tik bendrais bruožais ir nebuvo apklausti apie žymes ir ypatybes, iš kurių gali atpažinti tuos asmenis. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad tiek nukentėjusiųjų apklausa, tiek parodymas atpažinti iš vaizdo įrašų kartotekos buvo atlikti iš karto po įvykio, kad nukentėjusieji, sportuodami klube, turėjo galimybę įsidėmėti ten buvusius ir juos sumušusius asmenis, nėra pagrindo konstatuoti, jog buvo pažeisti BPK 194 straipsnio 2 dalyje numatyti reikalavimai, ir nėra pagrindo abejoti parodymo atpažinti iš kartotekų rezultatų patikimumu.“⁸⁸ Kitoje byloje įrodinėjant kontaktus tarp abonentų nebuvo pateikti visi išklotinės lapai, tačiau tai buvo pripažinta technine klaida, kuri nesutrukdė teismui konstatuoti kontakto, kartu remiantis ir kitais įrodymais: „Kasatoriaus teiginys, kad, skirtingai nei teigiama nuosprendyje ir kaltinamajame akte, bylos pirmojo tomo 120–123 lapuose nėra UAB „Tele2“ pateiktų duome-

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4/2007.

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-48/2009.

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-398/2006.

ny, patvirtinančių, kad 2010 m. rugpjūčio 25, 26, 31 dienomis tarp abonentų (duomenys neskelbtini) ir (duomenys neskelbtini) buvo nustatyti kontaktai, pagrįstas. Iš tikrųjų, dėl abonto Nr. (duomenys neskelbtini) nurodytuose bylos lapuose pateikti duomenys tik iki 2010 m. liepos 3 d., o rugpjūčio mėnesio duomenų nėra. Kita vertus, šis netikslumas laikytinas technine klaida, bet ne esminiu įrodinėjimo tvarkos pažeidimu, galinčiu lemti abejones dėl to, kad nuteistasis naudojosi telefonu Nr. (duomenys neskelbtini). Šio telefono numerio naudojimo faktas nustatytas kitais įrodymais <...>.”⁸⁹

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad „<...> vien tik formalus, neesminis atitinkamų duomenų gavimo tvarkos pažeidimas, dėl kurio kilusias abejones galima pašalinti BPK nustatyta tvarka, savaime nepaneigia šių įrodymų patikimumo“⁹⁰. Tokiu atveju svarbu imtis veiksmų, šalinančių abejones dėl duomenų patikimumo, kurias sukėlė procesinis pažeidimas: „Laikydamosi tokios praktikos, apeliacinės instancijos teismo teisėjų kolegija iškilusias abejones apsvaigimo nustatymo aktų duomenų patikimumu ir jų pripažinimu įrodymais ėmėsi šalinti BPK numatytais veiksmais ir tuo tikslu apklausė gydytoją V. M. Išklausiusi jo parodymų apie atliktą nukentėjusiųjų apsvaigimo nustatymą bei panaudoto testo patikimumą, teisėjų kolegija nurodė, kad neturi pagrindo abejoti gydytojo parodymais. Įvertinusi bylos įrodymų visumą, o būtent A. V., nukentėjusiųjų, liudytojų A. B., V. M. parodymus, medicininės apžiūros aktų Nr. 80 ir 81 duomenis, teisėjų kolegija konstatavo, jog tai, kad nustatant apsvaigimo nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų faktą nebuvo atlikti visi teisės aktuose nurodyti veiksmai, neturėjo įtakos gautų duomenų patikimumui, atitinkamos kaltinamojo teisės nebuvo suvaržytos, todėl gautus duomenis apie nukentėjusiųjų apsvaigimą pripažino įrodymais.“⁹¹

Nustačius duomenų rinkimo pažeidimus ir konstatavus, kad jie negali būti pripažinti leistiniais ir negali būti naudojami baudžiamajame procese, iškyla kitas svarbus klausimas – kaip vertinti neleistiniais būdais gautų duomenų pagrindu gautus duomenis, t. y. ar „užnuodyto medžio vaisiai

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-207/2013.

⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-302/2013.

⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-349-2008.

yra (ne)nuodingi?“ Lietuvos baudžiamojo proceso doktrinoje laikomasi nuomonės, kad „neleistinu įrodymas negali būti pripažintas vien dėl tos priežasties, kad kiti su šiuo įrodymu susiję įrodymai buvo gauti neteisėtai būdais“⁹². EŽTT Didžiosios kolegijos 2010 m. birželio 1 d. sprendime *Gäfgen prieš Vokietiją* yra nurodyta, kad grasinant panaudoti smurtą ir taip išgavus įtariamą prisipažinimą (prisipažinus asmeniui, įtariamam vaiko pagrobimu, buvo surastas aukos lavonas, svarbūs bylai daiktai ir kt.) „buvo pažeistas EŽTT 3 straipsnis, nes su įtariamuoju buvo elgiama nežmoniška, tačiau procesas kaip visuma, t. y. ir grasinimais gautų įrodymų panaudojimas apkaltinamajame nuosprendyje, pripažintas nepažeidžiančiu EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto proceso sąžiningumo (teisingumo) principo. Tokia EŽTT pozicija leidžia daryti išvadą, kad iš EŽTK negali būti kildinamas įpareigojimas griežtai taikyti „užnuodyto“ medžio doktriną, t. y. dėl vieno pažeidimo įrodinėjimo procese atsisakyti visų su tuo pažeidimu sietinų duomenų.“⁹³ Lietuvos teismai taip pat laikosi šios taisyklės, tačiau, kaip nurodoma Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimuose, sprendami klausimą, ar iš „neleistino įrodymo“ gali rasti „leistinas įrodymas“, teismai turi įvertinti visumą aplinkybių: „Pažymėtina tai, kad galimos ir tokios teisinės situacijos, kai duomenų, gautų pažeidžiant įstatymuose nustatytus reikalavimus pagrindu, yra atliekami kiti procesiniai veiksmai, susiję su įrodymų rinkimu (pavyzdžiui, išduodamas leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus). Šiuo atveju sprendžiant, ar duomenimis, gautais atlikus minėtus procesinius veiksmus, galima remtis nagrinėjant bylą (t. y. ar juos galima pripažinti įrodymais) ir jeigu taip, tai koku mastu, reikia atsižvelgti į padarytų pažeidimų pobūdį, jų šiurkštumo laipsnį, atliekamo procesinio veiksmo esmę, jo reikšmę teisingo sprendimo priėmimui, taip pat į tai, ar tokius procesinius veiksmus išimtinai nulėmė duomenys, gauti pažeidžiant jų gavimo tvarką, ar ir kiti byloje esantys duomenys ir kt. Vien tik tai, kad procesiniai veiksmai buvo atlikti ir duomenų, gautų pažeidžiant teisės aktuose įtvirtintus reikalavimus, pagrindu, savaime nereiškia, jog šie veiksmai yra neteisėti ir byloje negalima remtis aplinkybėmis, nustatytomis atlikus tokius procesinius veiksmus.“⁹⁴

⁹² Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 168.

⁹³ Ten pat, p.169.

⁹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-302/2013.

2.3. Įrodymų leistinumas: nuosprendžio grindimas tik teisiamaajame posėdyje išnagrinėtais įrodymais

BPK 301 straipsnyje nurodyta, kad „1. Teismas nuosprendį pagrindžia tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiamaajame posėdyje. 2. Apkaltinamasis nuosprendis negali būti pagrįstas vien tik nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymais. Šių asmenų parodymais galima pagrįsti apkaltinamąjį nuosprendį tik tuo atveju, kai juos patvirtina kiti įrodymai.“ Ši norma padeda įgyvendinti baudžiamojo proceso principų – tokių kaip sąžiningo (teisingo) proceso, teisės į gynybą, procesinio lygia-teisiškumo, laisvo įrodymų vertinimo ir kitų – nuostatas.

Teismų praktikoje aiškiai nurodoma, kad teismas pats privalo ištirti duomenis, pripažinti juos įrodymais ir įvertinti pagal vidinį įsitikinimą: „Pagal baudžiamojo proceso įstatymą teismas nuosprendį pagrindžia tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiamaajame posėdyje (BPK 301 straipsnio 1 dalis). Pirmosios instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, privalo tiesiogiai ištirti visus bylos įrodymus (BPK 242 straipsnio 1 dalis) ir vertinti juos pagal savo vidinį įsitikinimą (BPK 20 straipsnio 5 dalis).“⁹⁵

3. Įrodymų (duomenų) patikrinamumas (tikrumas)

Kaip jau minėta šio skyriaus pradžioje, įrodinėjimo tikslas yra nustatyti tiesą, taigi įrodymai (duomenys) turi būti teisingi, tikri, patikimi. Įvertinant tai, kad praeties pažinimas yra ribotas (dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių), įstatymo leidėjas nustato reikalavimą, kad įrodymais gali būti tik tokie duomenys, „kuriuos galima patikrinti šiame Kodekse numatytais proceso veiksmis“ (BPK 20 str. 4 d.). Taigi informacija, kurios šaltinis nėra žinomas (pavyzdžiui, anoniminiai pranešimai, gandai), arba informacija, kurios šaltinis yra žinomas, tačiau jos neįmanoma patikrinti BPK numatytais veiksmis, negali būti įrodymu baudžiamajame procese.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje nurodyta, jog „<...> svarbu tai, kad įrodymai būtų įvertinti pagal įstatymo reikalavimus. Ar įrodymai yra patikimi, nustatoma išanalizavus jų gavimo tvarką bei palyginus juos

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43/2006.

*su kitais byloje esančiais įrodymais. Pagal baudžiamojo proceso įstatymą įrodymai turi būti tik teisėtais būdais gauti duomenys, kuriuos galima patikrinti baudžiamojo proceso įstatyme numatytais proceso veiksmiais (BPK 20 straipsnio 1, 4 dalys). Duomenys tikrinami atliekant BPK numatytus proceso veiksmus, taip pat tarpusavyje lyginant duomenis, gautus iš skirtingų šaltinių.*⁹⁶

Įrodymų (duomenų) patikrinamumas (tikrumas) nustatomas išanalizavus jų gavimo tvarką; patikrinus juos BPK nustatytais veiksmiais; palyginus su kitais byloje esančiais įrodymais (įrodymų visetu). „<...> BPK 20 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad asmens kaltė gali būti įrodyta tik tokiais duomenimis, kurie patvirtina ar paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai. Tai reiškia, į jog asmens kaltė nusikaltimo padarymu negali būti grindžiama tikėtinais ar keliančiais abejonių duomenimis <...>“⁹⁷

II. ĮRODINĖJIMO PROCESO SAMPRATA IR ETAPAI

Įrodinėjimas – teisės nustatytomis formomis įgyvendinama ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teisėjo ir teismo procesinė veikla, kurioje įgyvendindami savo teises ir vykdydami pareigas dalyvauja proceso dalyviai ir kuri yra skirta įrodymams (duomenims) rinkti, įtvirtinti, patikrinti ir įvertinti, turint tikslą nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje. *Įrodinėjimas prasideda nuo informacijos apie nusikalstamą veiką gavimo, vyksta ikiteisminio tyrimo metu, teismo nagrinėjimo metu, apeliacinės instancijos teisme, iš dalies – kasaciniame teisme (kur teisės taikymo aspektu gali būti tikrinama, ar įrodinėjimo metu nebuvo padaryta esminių baudžiamojo proceso pažeidimų), gali tęstis atnaujinus baudžiamąją bylą.*

Įrodinėjimo subjektai. Įrodinėjimo procese dalyvauja praktiškai visi baudžiamojo proceso dalyviai, tik kiekvienas skirtingu mastu. „Įstatyme numatytas skirtingas baudžiamojo proceso subjektų vaidmuo įrodinėjimo procese: ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras privalo rinkti, tikrin-

⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2013.

⁹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-68-383/2013.

ti ir vertinti reikšmingus bylai duomenis; teismas privalo juos tikrinti, prireikus – rinkti papildomus duomenis, spręsti, ar tai yra įrodymai, ir vertinti; gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę (BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punktas) ir neprivalo įrodinėti kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai; kiti įrodinėjimo procese dalyvaujantys subjektai turi teisę, bet ne pareigą dalyvauti šiame procese.⁹⁸

BPK 1 str. ir 2 str. analizė leidžia daryti išvadą, kad **pareiga įrodinėti baudžiamajame procese tenka valstybės pareigūnams ir institucijoms**. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teisėjas ir teismas privalo siekti, kad būtų išaiškintos visos reikšmingos bylos aplinkybės. **Visi kiti baudžiamojo proceso dalyviai turi teisę dalyvauti įrodinėjimo procese, bet nėra įrodinėjimo pareigos subjektai.**

Įrodinėjimo pareiga. BPK 2 straipsnyje nurodyta, kad „Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika“, taigi jame nekalbama apie teismą. Tačiau Lietuvoje neabejotinai pripažįstama, kad teismas taip pat yra įrodinėjimo pareigos subjektas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs aktyvų teismo vaidmenį baudžiamajame procese, taigi ir įrodinėjimo procese: „<...> teismas, siekdamas nustatyti objektyvią tiesą, turi aktyviai veikti baudžiamajame procese – apibrėžti baudžiamosios bylos nagrinėjimo ribas, atlikti tam tikrus proceso veiksmus, asmenims, dalyvaujantiems teisme vykstančiame procese, neleisti piktnaudžiauti savo teisėmis ar įgaliojimais, spręsti kitus su baudžiamosios bylos nagrinėjimu teisme susijusius klausimus; teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi veikti taip, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas <...>“.⁹⁹ Teismas nėra pasyvus medžiagos pateiktos teismui vertintojas, jo kompetencija neapsiriboja tik duomenų vertinimu ir jų pripažinimu ar ne-

⁹⁸ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbu-leteniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

pripažinimu įrodymais, jis turi kompetenciją dalyvauti visame įrodinėjimo procese: „<...> teismas negali būti suprantamas kaip „pasyvus“ bylų proceso stebėtojas ir kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta. Teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai iš-tirti visas bylos aplinkybes ir nustatyti joje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti atitinkamus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams), inter alia, prokurorams (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas); atlikdamas proceso veiksmus teismas turi būti nešališkas ir veikti taip, kad nesudarytų prielaidų manyti, jog jis yra šališkas ar priklausomas.“¹⁰⁰

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo nutartyse taip pat pabrėžia aktyvų teismo vaidmenį įrodinėjimo procese: „<...> Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas įpareigoja teismą neapsiriboti vien tik proceso dalyvių pateikiamais duomenimis, bet ir pačiam siekti nustatyti byloje tiesą. Tai matyti iš BPK 270 straipsnio 3 dalies nuostatos, kur teigiama, kad teismas turi teisę savo iniciatyva nutarti iškviešti naujus liudytojus, ekspertus, specialistus, taip pat išreikalauti kitus įrodymus. Pagal BPK 287 straipsnio 1 dalį teismui leidžiama prireikus atlikti bet kokius proceso veiksmus, kuriais iki teisminio tyrimo metu renkami duomenys, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti bei nagrinėti <...>.“¹⁰¹

Įrodinėjimo procese dalyvauja ikiteisminio tyrimo teisėjas (apylinkės teismo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus ir priimti sprendimus). **Pagrindinės ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos kryptys:**

- dalyvauja duomenų (įrodymų) rinkimo ir įtvirtinimo procese, t. y. prisaikdina ir apklausia liudytojus bei nukentėjusiuosius; apklausia įtariamuosius; skiria ekspertizes ir atlieka kitus veiksmus;
- atlieka teisminės ikiteisminio tyrimo kontrolės veiksmus, t. y. nagrinėja proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų; tvirtina prokuroro nutarimus nutraukti ikiteisminį tyrimą ir prokuroro nutarimus atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą baudžiamojo proceso numatytais atvejais.

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas.

¹⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2005.

Ikiteisminio tyrimo teisėjas taip pat yra įrodinėjimo pareigos subjektas, tačiau pasirinktas „pasyvaus“ ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis leidžia jam dalyvauti įrodinėjimo procese tik tada, kai į jį kreipiasi prokurooras, proceso dalyviai (jiems aspkundus tam tikrus sprendimus) ar teismas.

Įtariamasis (kaltinamasis) turi konstitucinę teisę nedalyvauti sąvęs kaltinimo procese, tačiau kartu gali pasinaudoti savo teise aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese: pateikti jį teisinančius ar atsakomybę lengvinančius duomenis, tarp jų ir alibi įrodančius, ginčyti duomenų (įrodymų) leistinumą, sąsajumą, tikrumą, pakankamumą, pripažinti padarytą nusikalstamą veiką, t. y. duoti parodymus apie savo dalyvavimą nusikalstamoje veikoje ir pan. Nekaltumo prezumpcijos principas yra pagrindas nustatant įtariamojo (kaltinamojo) vaidmenį įrodinėjimo procese. Pirma, nekaltumo prezumpcijos principas draudžia perkelti įtariamajam (kaltinamajam) įrodinėjimo pareigą, t. y. įtariamasis (kaltinamasis) neprivalo įrodinėti savo nekaltumo. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad: „<...> Įtariamasis ar kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo. Tačiau pasinaudodamas teise į gynybą jis gali pateikti įrodymų ar argumentų, paneigiančių pareikštą kaltinimą. Kitais atvejais gynybos priemonės gali būti panaudojamos atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms atskleisti.“¹⁰² Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nustatęs, jog „<...> tai, kad teismas kritiškai vertina kaltininko parodymus ir kitus gynybos poziciją atitinkančius įrodymus, kurie šioje baudžiamojoje byloje buvo paneigti surinktais ir patikrintais įrodymais, negali būti laikoma įrodinėjimo pareigos perkėlimu. Neigdamas savo kaltę ar jos nepripažindamas, įtariamasis ar kaltinamasis neprivalo nurodyti duomenų, grindžiančių jo nekaltumą <...>.“¹⁰³ Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo: „<...> Apeliacinės instancijos teismo nutartyje konstatuojama ne kasatoriaus pareiga įrodinėti savo nekaltumą, bet nurodoma, kad nuteistasis V. P. nei ikiteisminio tyrimo metu, nei teisiama jame posėdyje nepasinaudojo savo teise aktyviai dalyvauti įrodinėjimo procese, t. y. nenurodė, kur buvo įvykdytos vagystės nukentėjusiųjų bute Panevėžyje (duomenys neskelbtini), metu, neprašė iškviešti ir apklausti asmenų, galinčių patvirtinti jo alibi ir t. t. Tokia apeliacinės instancijos teismo nutarties for-

¹⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-32/2008.

*muluotė negali būti vertinama kaip kasatoriaus teisės į gynybą pažeidimas ir įrodinėjimo pareigos perkėlimas <...>.*¹⁰⁴

Atkreiptinas dėmesys, kad tokiu atveju, kai gynyba ką nors teigia, pavyzdžiui, nurodo baudžiamąjį proceso pažeidimus ikiteisminio tyrimo ar teismo metu, ji turi „pareigą“ pateikti tai įrodančius duomenis. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, jog: „<...> kasatorės R. A. nuoroda į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 dalį bei Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalį motyvuota tuo, kad ji iki bylos išnagrinėjimo teisme vienoje iš respublikoje televizijos laidų buvo išgarsinta, kaip nusikaltėlė–kyšininkė ir tai savo ruožtu galėjo paveikti teismo sprendimo priėmimą baudžiamąjoje byloje. <...> Nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimas baudžiamąjo proceso įstatymo prasme, šiuo atveju turimas omenyje šio principo pažeidimas teisme, reikalauja neabejotinų įrodymų. Tuo tarpu R. A. atveju nėra duomenų nei apie televizijos laidos turinį, nei šios laidos sąsają su teismų sprendimais, su konkrečiais teisėjais, nagrinėjančiais šią bylą. R. A. pripažinta kalta nusikaltimo padaryme teismo nuosprendžiu ir tai nėra nekaltumo prezumpcijos pažeidimas <...>.¹⁰⁵

Įtariamasis (kaltinamasis) gali laikytis pasyvios pozicijos įrodinėjimo procese. Kita vertus, tai, kad įtariamasis (kaltinamasis) nepasinaudojo tam tikra savo teise įrodinėjimo procese, vėliau jam gali užkirsti kelią teigimui, kad pavyzdžiui, jo teisė užduoti klausimus liudytojui buvo apribota ar pažeista. Nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausų kontekste EŽTT praktika leidžia teigti, kad „tinkamai informavus įtariamąjį apie jo teises apklausiant liudytoją (nukentėjusįjį) pas ikiteisminio tyrimo teisėją (ar kitą pareigūną), tačiau jam atsakius dalyvauti apklausoje (ar neatvykus į ją ir neprašius apklausos atidėti), taip pat atsakius pateikti klausimus apklausiamajam arba nepareiškus noro užduoti klausimų, vėlesni jo reikalavimai kviesti liudytoją į teismą gali būti nepatenkinami, tuo nepažeidžiant teisės į gynybą. Tokiu

¹⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-571/2005.

¹⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 17 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-309/2005.

atveju laikoma, kad pats įtariamasis (kaltinamasis) atsisakė savo teisių.¹⁰⁶ Tokią praktiką formuoja ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: nepilnamečiui liudytojui paprašius jo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo teisėjui, perskaityti teisme ir gynybai nepareiškus dėl to prieštaravimo, vėliau nuteisotojo ir gynėjo skundai dėl to, kad kaltinamasis neturėjo galimybės užduoti klausimų liudytojui (nei ikiteisminio tyrimo metu, nei teisme), buvo atmetti: „<...> Skunde tvirtinama, kad pažeistos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies „d“ punkto, taip pat nacionalinio įstatymo nuostatos, įtvirtinančios asmens, kaltinamo nusikaltimo padarymu, teisę pačiam apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti. Šis teiginys siejamas su tuo, kad L. R. ir jo gynėjas neturėjo galimybės užduoti klausimų Š. S. Pirmosios instancijos teismo posėdyje, vykusiame 2006 m. kovo 2 d., minėtas asmuo paprašė leidimo nedalyvauti teismo posėdžiuose. Prokuroras šį prašymą palaikė, o kiti nagrinėjimo teisme dalyviai, kaip nurodoma teismo posėdžio protokole, tam neprieštaravo <...>.¹⁰⁷

Visos abejonės dėl kaltės, jei jų nepavyksta pašalinti, turi būti aiškinamos įtariamojo (kaltinamojo) naudai. Apkaltinamasis nuosprendis gali būti priimtas, kai teismui nekyla abejonių dėl kaltumo: „<...> nuosprendis turi būti teisėtas ir pagrįstas. Nuosprendis yra teisėtas, kai priimtas ir surašytas laikantis baudžiamąjo ir proceso įstatymų bei kitų teisės normų. Nuosprendis yra pagrįstas, kai jame padarytos išvados dėl nusikalstamo įvykio, nusikalstamos veikos sudėties, kaltinamojo kaltumo arba nekaltumo, paskiriamos bausmės ir kitų nuosprendyje sprendžiam klausimų pagrįstos išsamiai ir nešališkai ištirtais ir teisingai įvertintais įrodymais. Savo forma ir turiniu nuosprendis turi atitikti BPK 302-307 straipsnius ir oficialiems dokumentams keliamus reikalavimus, surašomas taisyklinga kalba, tiksliai var-

¹⁰⁶ Accardi and others v. Italy. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=44&portal=hbkm&action=html&highlight=A.M.%20%7C%20v.%20%7C%20Italy&sessionid=20332640&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-08]; Case of S.N. v. Sweden. <<http://cmiskp.echr.coe.int/tpk197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=S.N.%20%7C%20v.%20%7C%20Sweden&sessionid=20332640&skin=hudoc-en>> [žiūrėta 2009-03-08]. Žr. Ažubalytė, R. Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese. Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 186–187.

¹⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus kolegijos 2007 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamoje byloje Nr. 2K – 372/2007.

*tojant teisės terminus, turi būti įtikinamas, nekelti abejonių dėl jame padarytų išvadų pagrįstumo <...>.*¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse laikomasi nuostatos, kad kaltinimai yra atmetami, jei nepavyksta pašalinti dėl jų kilusių abejonių: „<...> abejonės aiškinamos kaltinamojo naudai tik tada, kai išnaudojus visas galimybes nepavyksta jų pašalinti. Ši nuostata iš esmės realizuota ir kasatoriaus byloje, nes kaltinimas jam dėl to, kad pagrobė automagnetolą, pirmosios instancijos teismo nuosprendžiu buvo pašalintas, nes teismas konstatavo, jog byloje nėra dėl to patikimų įrodymų <...>¹⁰⁹, <...> *abejonės aiškinamos kaltinamojo naudai <...> Šios nuostatos iš esmės realizuotos ir kasatoriaus byloje, nes kaltinimas jam dėl to, kad sudegino prekybinę automobilio priekabą ir taip padarė didelę žalą R. R. bei UAB „(-)“; panaikintas <...>.*¹¹⁰

Nukentėjusysis, privatus kaltintojas, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, jo atstovas, turi teisę dalyvauti įrodinėjimo procese – teikti įrodymus, prašyti, kad būtų atlikti įrodymų rinkimo veiksmai, pateikti savo poziciją dėl įrodymų vertinimo (ji gali būti išdėstyta prašymuose, skunduose, baigiamosiose kalbose).

Liudytojas, ekspertas, specialistas yra svarbūs įrodinėjimo proceso dalyviai, tačiau neturi savarankiško materialaus intereso baudžiamajame procese, taigi jų dalyvavimas įrodinėjime yra nulemtas to, kad jie gali suteikti reikšmingų bylai duomenų.

Įrodinėjimo tikslas, dalykas ir ribos. **Įrodinėjimo tikslas** – nustatyti tiesą baudžiamajoje byloje, t. y. kiekvienu atveju išsamiai išaiškinti visus nusikalstamas veikas, visus nusikalstamas veikas padariusius asmenis bei kitas baudžiamajame procese reikšmę turinčias aplinkybes. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje nurodo dar daugiau – kad proceso tikslas yra objektyvioji tiesa: „<...> *prokurorams kyla pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti jam taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padariusi*

¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalga „Dėl teismų praktikos taikant baudžiamajo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą“ [interaktyvus] [žiūrėta 2013-09-30] <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=26404>.

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 19 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-32/2008.

¹¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamajoje byloje 2K-30/2006.

šių veikų, kuri *inter alia* sudarytų teisinės prielaidas teismui baudžiamojoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo <...>. Teismui baudžiamajame procese kyla pareiga išnaudoti visas galimybes nustatyti objektyvią tiesą baudžiamojoje byloje ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką kaltumo. <...> Teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi veikti taip, kad baudžiamojoje byloje būtų nustatyta objektyvioji tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas <...>.”¹¹¹ Tačiau, kaip jau buvo minėta skyriaus pradžioje, absoliuti tiesa yra tik siekiamybė, o tiesos pažinimas yra ribotas: „Paprastai yra laikoma, kad tiesa yra nustatyta, kai tyrėjo, prokuroro ar teismo iškeltos versijos, idėjos, daromos išvados, įrodinėtinos aplinkybės, nustatinėtini faktai ir realaus įvykio aplinkybių visuma sutampa.“¹¹² „Padarytos nusikalstamos veikos aplinkybės niekad negali būti idealiai atkartotos, konkretaus įvykio paliktų pėdsakų negali atsirasti nei daugiau, nei mažiau – jų yra tik tiek, kiek yra, ir šie, išlikę nusikalstamos veikos pėdsakai, turi savybę nykti, laikui bėgant jie gali pakisti ir kt. Todėl tinkamas ir laiku įrodinėjimo priemonių parinkimas, o vėliau ir šių priemonių taikymas dažnai lemia, ar nusikalstama veika tikrai bus atskleista išsamiai.“¹¹³ „Pusiausvyra tarp įrodinėjimo priemonių panaudojimo ir žmogaus teisių apsaugos užtikrinimo dažnai priklauso nuo papročių ir tyrimo technikos raidos“¹¹⁴ – tai įrodo naujos diskusijos dėl melo detektoriaus (poligrafo) ar kitų priemonių naudojimo įrodinėjimo procese.

Įrodinėjimo dalykas. Kaip jau sakyta, įrodinėjimo dalykas – reikšmingų bylai aplinkybių visuma, kuri apibūdina tiriamąjį įvykį ir įgalina teisingai išspręsti baudžiamąją bylą. Įrodinėjimo dalyko apibrėžtis kiekvienu atveju leidžia spręsti, ar gauta byloje informacija yra sąsaji, t. y. ar duome-

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹¹² Muradjan, E. M. *Istina kak problema sudebnovo prava*. Moskva: Jurist, 2004, p. 111. Cituota pagal: Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 51.

¹¹³ Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 51–52.

¹¹⁴ Bouzat, P. *La loyauté dans la recherche des preuves in Problemes contemporains de procedure penale*, Sirey. Paris, 1964, p. 157. Cituota pagal: Panomariovas, A.; Ramanauskas, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*. 2005, 75 (67): 52.

nys susiję su įrodinėjimo dalyku. Įstatymas neapibrėžia įrodinėtinų byloje aplinkybių, tačiau kiekvienoje byloje reikia išsamiai ištirti nusikalstamą veiką, taigi būtina įrodymais pagrįsti:

1. Nusikalstamos veikos sudėties subjektyvius ir objektyvius elementus;
2. Lengvinančias ar sunkinančias atsakomybę aplinkybes;
3. Nusikalstama veika padarytos žalos dydį ir pobūdį;
4. Aplinkybes, kurios gali būti reikšmingos klausimui dėl baudžiamosios atsakomybės išspręsti (gali lemti atitinkamos bausmės, baudžiamosios poveikio priemonės, auklėjamojo pobūdžio priemonės parinkimą, atitinkamos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės formos taikymą, proceso metu – procesinės prievartos priemonės taikymo tikslingumą) – tai viktimologiniai duomenys (duomenys apie nukentėjusįjį), duomenys apie įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę.
5. Kitas aplinkybes, kurios turi reikšmės tiriant bylą bei priimant teisingą ir pagrįstą sprendimą.

Įrodinėjimo ribos. Įrodinėjimo ribos – įrodymų (duomenų) visuma, pakankama tam, kad būtų neabejotinai nustatytos visos aplinkybės, turinčios reikšmės bylai išspręsti. Kiekvienu atveju pareigūnas ar institucija privalo spręsti, ar pakanka duomenų, kad būtų įrodytas kiekvienas būtinas įrodinėjimo dalyko elementas. Galutinis sprendimas gali būti priimtas tada, kai pakanka duomenų atitinkamai išvadai pagrįsti. Jei duomenų nepakanka ar jie yra prieštaringi – neleidžiantys tvirtai teigti, jog nusikalstama veika buvo ir konkretus asmuo yra padaręs nusikalstamą veiką – būtina išnaudoti visas adekvačias įrodinėjimo priemones, kad prieštaravimai būtų pašalinti ir kad būtų surinkta pakankamai duomenų sprendimui priimti. Įrodinėjimo ribų klausimas paliktas pareigūnų (institucijų) diskrecijai, išskyrus vieną nuostatą. BPK 301 str. 2 d. įtvirtintas vienas reikalavimas, susijęs su įrodymų (ne)pakankamumu: *„Apkaltinamasis nuosprendis negali būti pagrįstas vien tik nukentėjusiųjų ar liudytojų, kuriems taikomas anonimiškumas, parodymais. Šių asmenų parodymais galima pagrįsti apkaltinamąjį nuosprendį tik tuo atveju, kai juos patvirtina kiti įrodymai.“* „Baudžiamosios proceso įstatyme nenustatyta, keliais įrodymais remdamasis teismas turi pagrįsti nustatytas faktines veikos padarymo aplinkybes bei kaltinamojo kaltę. Ar pakanka byloje įrodymų kaltinamo-

jo kaltei pagrįsti kiekvienu konkrečiu atveju, sprendžia bylą nagrinėjantis teismas. <...> Teismas nuosprendyje turi konstatuoti, ar pakanka surinktų įrodymų, ar jais galima nustatyti visas į įrodinėjimo dalyką įeinančias aplinkybes <...>.¹¹⁵

Kita vertus, tinkamas įrodinėjimo ribų bei įrodinėjimo dalyko nustatymas leidžia išvengti perteklinės informacijos byloje rinkimo ir išteklių švaistymo: nauji duomenų rinkimo veiksmai, kurių rezultatas nebeduoda jokios pridėtinės vertės, neturi būti atliekami. Tačiau tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teisminėje praktikoje susiduriama su proceso dalyvių įsitikinimu, kad nusikalstamai veikai iširti ir (ar) išnagrinėti nepakanka duomenų, taigi proceso dalyviai gali teikti prašymus dėl naujų duomenų gavimo byloje. Tokiu atveju kompetentingami pareigūnai ar institucijai reikia spręsti klausimą ne tik dėl prašomų gauti duomenų sąsajumo (liečiamumo), bet ir dėl byloje esančių duomenų (ne)pakankamumo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis ir EŽTT praktika, yra konstatavęs, kad kaltinamasis neturi neribotos teisės iškviešti liudytojų ir kad teismas turi prerogatyvą spręsti, jog užtenka duomenų vienai ar kitai bylos aplinkybei nustatyti: „Kaltinamųjų ir jų gynėjo prašymą papildomai iškviešti į teismo posėdį kaip liudytojus Vyriausybės, Seimo vadovus, kitus Vyriausybės ir Seimo narius pirmosios instancijos teismas svarstė ir nustatyta tvarka atmetė. Apeliacinės instancijos teismas, atsakydamas į apeliacinio skundo argumentą, pripažino, kad toks prašymas buvo nepagrįstas, nes prašomi apklausti kaip liudytojai asmenys nebuvo įvykių, kurių aplinkybės tiriamos, dalyviai. Byloje surinkta pakankamai duomenų apie buvusią situaciją žemės ūkyje ir tuo klausimu neaiškumų nebuvo. Būtina pažymėti, kad kaltinamasis neturi neribotos teisės iškviešti liudytojų.“¹¹⁶ Kita nereta situacija, kai proceso dalyviai byloje, kuriose yra specialisto išvada, prašo paskirti teismo ekspertizę, kuri yra „patikimesnė, išsamesnė, prioritetinga ir pan.“. Tas faktas, kad „byloje yra specialisto išvada, o ne ekspertizės aktas, nėra pagrindas abejoti specialisto

¹¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 25 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 1A-68-383/2013.

¹¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-393/2005.

išvados pagrįstumu ir vien dėlto skirti ekspertizę¹¹⁷. Lietuvos Auščiausiasis Teismas nustatė, kad „<...> *Būtinumo skirti ekspertizę nebuvo, nes byloje surinkta pakankamai įrodymų, leidusių nustatyti esmines bylos aplinkybes. Teismas, be kitų bylos įrodymų, savo nuosprendį grindė teismo medicinos specialisto išvada Nr. 6-1447/04/02. <...> A. K. prašymas skirti teismo medicinos ekspertizę teismo posėdyje buvo apsvarstytas ir atmetas nutartimi, motyvuotai paaiškinant, kodėl teismas nemato būtinybės atlikti šio procesinio veiksmo <...>.*“¹¹⁸

Įrodinėjimo proceso etapai. Įrodinėjimo procesas struktūriškai gali būti apibūdinamas kaip „rekonstrukcija (praieities įvykio, dėl kurio pradėtas procesas), kurią sudaro produkcija, restrikcija ir interpretacija. Produkcija – duomenų gavimas, rinkimas, restrikcija (lot. *restriktio* – apribojimas) – taisyklių dėl įrodinėjimo draudimų taikymas, interpretacija – teismo veikla vertinant surinktus įrodymus.“¹¹⁹ Galiojančiame BPK iš esmės numatyta ta pati schema:

- **Duomenų rinkimas ir fiksavimas;**
- **Duomenų patikrinimas;**
- **Duomenų tyrimas teisme, pripažinimas įrodymais ir įrodymų vertinimas.**

Šie etapai yra glaudžiai tarpusavyje susiję, kartais susipynę, persidengę, tačiau aiškumo dėlei gali būti nagrinėjami kaip santykinai atskiri įrodinėjimo proceso etapai. Duomenų rinkimas ir kai kurie patikrinimo veiksmai paprastai susiję su konkrečiais pareigūnų veiksmais, kurie yra atliekami, laikantis aprašytų procedūrų, o jų rezultatai fiksuojami atitinkamose laikmenose; tuo tarpu duomenų pripažinimo įrodymais ir jų vertinimo etapas yra daugiau mąstymo procesas, kurio metu pritaikant sisteminės analizės, kritinio mąstymo ir kitus metodus, duomenys yra analizuojami, gretinami, išryškunami prieštaravimai tarp jų ir pan. Šio etapo

¹¹⁷ Latauskienė, E. Specialių žinių panaudojimo teisminiame procese teisinis vertinimas ir diskusiniai aspektai. Kurapka, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Mokslo studija, Vilnius, 2011, p. 387.

¹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-504/2005.

¹¹⁹ Kuhne, H. *Strafprozessrecht. Eine systematische Darstellung des deutschen und europäischen Strafverfahrensrecht.* 6 Auflage. Heidelberg, 2003, S. 391. Cituota pagal Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 175.

eiga ir rezultatas iš esmės atskleidžiami baudžiamojo proceso baigiamajame – pagrįstame įrodymais bei motyvuotame sprendime¹²⁰. Žvelgiant į įrodinėjimo procesą kitu pjūviu – per įrodinėjimo dalyko įrodinėjimą, taip pat galima teigti, kad objektyvieji nusikalstamos veikos požymiai paprastai nustatomi (pažįstami) „remiantis užfiksuotomis bylos medžiagoje faktinėmis aplinkybėmis apie <...> kėsintis būdą, naudotas priemonės ir įrankius, padarytos žalos pobūdį, o subjektyvieji nusikalstamos veikos požymiai pažįstami idealizuotai, t. y. subjekto sąmonėje vykstančiomis asmenybės ir jos padarytos veikos vertinimo procedūromis <...>“¹²¹.

Būtina pridurti, kad vieno įrodinėjimo etapo rezultatai nulemia kito etapo rezultatus, viename etape padaryti pažeidimai ar klaidos gali lemti kito etapo sunkumus ar netgi negalimumą. Kita vertus, remiantis **laisvo įrodymų vertinimo principu** – vienų pareigūnų ar institucijų duomenų ar įrodymų vertinimas yra neprivalomas kitiems pareigūnams ar institucijoms; proceso dalyvių požiūris į bylos medžiagą ir jos vertinimą taip pat neprivalomas valstybės institucijoms, vykdančioms baudžiamąjį persekiojimą bei teisingumą.

Nei BPK, nei kituose norminiuose aktuose nenurodyti „privalomi“ duomenų rinkimo ar patikrinimo veiksmai, ar įrodinėjimo priemonių naudojimas tiriant konkrečią nusikalstamą veiką – pagal savo kompetenciją, laikydamasis BPK reikalavimų, remdamasis teismų praktika bei kriminalinėmis rekomendacijomis¹²², kiekvienas pareigūnas ar institucija pasirenka konkrečioje situacijoje būtinus įrodinėjimo būdus ir priemones. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuoja praktiką, kad įrodinėjimo būdų ir priemonių pasirinkimas yra paliktas pareigūno (institucijos) diskrecijai: *„Kasatoriaus argumentas, kad teismas negalėjo laikyti įkalčiu šioje byloje nukentėjusiojo V. J. nuotraukų, padarytų Kupiškio rajono policijos komisariate*

¹²⁰ Pl. žr. Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Pa inimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89).

¹²¹ Arlauskaitė-Rinkevičienė, U. Pažinimo proceso ir tiesos nustatymo baudžiamajame procese probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2006, 11 (89): 76.

¹²² Plačiau apie tyrimo versijų kėlimą, ikiteisminio tyrimo organizavimą, atskirų veiksmų atlikimo taktiką, atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodiką žr. Kurapka, V. E.; Matulienė, S.; Bilevičiūtė, E.; Burda, R.; Davidonis, R.; Dereškevičius, E.; Juškevičiūtė, J.; Krikščiūnas, R.; Novikovienė, L.; Latauskienė, E.; Radzevičius, E. *Kriminalistika. Taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 1058. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-10-01] <http://ebooks.mruni.eu/catalog/show/teis%C4%97/18/4/publish_desc/all/list/>.

2003 m. rugpjūčio 29 d., nes, pasak jo, tam, kad būtų nustatyta, ar nukentėjusysis prieš fotografavimą buvo mušamas, reikėjo specialisto išvados, taip pat nepagrįstas. V. J. nuotraukos šioje byloje – tai tik vienas įrodymų, patvirtinantis aplinkybę, kad prieš nukentėjusįjį buvo naudojamas smurtas. Šis įrodymas buvo įvertintas kitų surinktų bylos duomenų – nukentėjusiųjų parodymų, teismo medicinos eksperto išvadų ir liudytojų parodymų kontekste.¹²³ Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad „<...> pagal BPK 89 straipsnį specialistas yra reikiamų specialių žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais. <...> kodekse nurodyta, kad teismo medikas, padaręs lavono skrodimą mirties priežastčiai nustatyti, yra specialistas ir lavono tyrimo rezultatus įformina teismo medicinos išvadoje. Bylos duomenimis, J. K. lavono tyrimą atliko ir mirties priežastį nustatė ekspertas N. R., turintis aukštąjį išsilavinimą ir teismo medicinos eksperto kvalifikaciją. Kasatorius klysta manydamas, kad specialisto išvada, kaip įrodymų šaltinis, yra menkesnė už ekspertizės aktą. <...>¹²⁴

Baudžiamojo proceso principai, metodologiškai svarbūs įrodinėjimo procese, yra laisvas įrodymų vertinimas, išsamumas (kuris, kaip jau minėta, lemia įrodinėjimo ribas), teisė į gynybą, procesinis lygiateisiškumas bei proporcingumas. Nors BPK įtvirtinta nuostata „*Procesinės prievartos priemonės turi būti taikomos tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų. Bet kokios procesinės prievartos priemonės taikymas turi būti nedelsiant nutrauktas, kai tai tampa nereikalinga*“ (BPK 11 str. 1 d.), gramatiškai aiškinant taikoma tik procesinių prievartos priemonių taikymo procese, tačiau proporcingumas kaip teisės principas reiškia pusiausvyrą tarp valstybės ir asmens intereso; baudžiamajame procese jis gali būti suprantamas kaip pusiausvyra tarp valstybės taikomų nusikalstamos veikos tyrimo ir nagrinėjimo būdų, metodų, priemonių (tarp jų ir ribojančių asmens teises) ir siekiamo rezultato – tai yra baudžiamojo proceso paskirties. Pareigūnas (institucija), sprendamas, kokią įrodinėjimo priemonę ar būdą rinktis, turi vertinti, ar konkrečiu atveju užtektų mažiau asmens teises varžančio veiksmo, kurio metu bus gauti reikšmingi duomenys, ar

¹²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-614/2004.

¹²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. spalio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 2K-606/2005).

vis dėlto būtina taikyti kitą, daugiau teises varžantį veiksmą (pavyzdžiui, jei dokumentus ar daiktus yra galimybė gauti juos išreikalaujant, neproporcinga būtų daryti poėmį, jei yra faktinis ir juridinis pagrindas daryti poėmį, nebūtina daryti kratos ir pan.).

1. Įrodymų (duomenų) rinkimas ir fiksavimas

Baudžiamojo proceso kodekse numatyti šie duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai ištirti ir išnagrinėti, rinkimo būdai:

- **daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, pateikimas.**

BPK yra numatyta, kad įtariamasis, kaltinamasis, atstovas pagal įstatymą, gynėjas, nukentėjęsysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, jų atstovai, turi teisę teikti įrodymus (BPK 21 str. 4 d., 22 str. 3 d., 28 str. 2 d., 34 str. 2 d., 48 str., 110 str. 2 d., 111 str. 2 d.). Šios normos suteikia teisę ginantiems savo interesą arba asmenims, kurie atstovauja procese jų interesams, teikti įrodymus: duomenis, reikšmingus bylai ištirti. BPK detalizuoja tik vieną įrodymų teikimo būdą, nurodant, kad „Įtariamasis, kaltinamasis, atstovas pagal įstatymą, gynėjas, nukentėjęsysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, jų atstovai, taip pat bet koks fizinis ar juridinis asmuo gali savo iniciatyva pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti“ (BPK 98 str.). Taigi duomenis viso proceso metu gali pateikti tiek proceso dalyviai, tiek procese nedalyvaujantys asmenys. Jie turi būti vertinami taip pat, kaip ir kiti duomenys, atkreipiant dėmesį į šiek tiek skirtingus jų gavimui keliamus reikalavimus. Jau minėtas privataus asmens duomenų gavimo principas – duomenys (oficialūs dokumentai, asmeninio pobūdžio dokumentai, specialisto išvados, gautos sutartiniu pagrindu, garso ir vaizdo įrašai ir pan.) turi būti gauti nedraudžiamu įstatymu būdu. Tačiau dėl objektyvių kliūčių (negalėjimo naudoti procesinės prievartos priemonių, ribotos prieigos prie jau surinktų duomenų) tokie duomenys gali būti atmesti. Lietuvos Aukščiausias Teismas yra nurodęs, kad „*pirmosios instancijos teismo 2004 m. kovo 16 d. nutartimi kaltinamojo D. N. gynėjo prašymu prie bylos buvo prijungta ekspertės O. L. surašyta specialisto išvada. Teisiamajame posėdyje ši*

specialisto išvada išnagrinėta ir jos turinys išdėstytas nuosprendyje. Nuosprendyje teismas konstatavo, jog įvertinęs O. L. surašytą specialisto išvadą, vadovautis ja neturi pagrindo, nes neturi duomenų, kad O. L. turėjo visą baudžiamosios bylos medžiagą, neaišku, kokiais dokumentais remiantis ji padarė savo išvadas, dalis jos pateiktų autoįvykio aplinkybių akivaizdžiai prieštarauja bylos metu nustatytoms įvykio aplinkybėms. <...> Ekspertės O. L. duota specialisto išvada teismui nesivadovavo ne todėl, kad ji buvo gauta gynybos iniciatyva, o nurodant konkrečius motyvus <...>.”¹²⁵

- **daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, išreikalavimas; tyrimo, teismo veiksmų atlikimas bei kai kurių procesinės prievartos priemonių taikymas.**

Praktiškai dauguma bylos duomenų yra gaunama ikiteisminio tyrimo subjektų ir teismo. Prieš pradėdant nagrinėti duomenų rinkimo būdus, kuriuos taiko įrodinėjimo pareigos subjektai, būtina pažymėti, jog „Valstybė turi pareigą imtis visų priemonių, kad nusikalstamos veikos nebūtų daromos, ir jokiai atveju pati nekurstyti tokių veikų darymo. Baudžiamąjo proceso normų aspektu pažymėtina, kad baudžiamasis procesas turi prasidėti, kai turima informacijos apie asmens galimai daromą nusikalstamą veiką, tačiau proceso veiksmai negali būti atliekami siekiant paskatinti asmenį atlikti BK draudžiamus veiksmus. Taip pradėtas procesas negali baigtis išprovokuoto asmens nubaudimu. <...>.”¹²⁶

Reikšmingus tyrimui ir bylos nagrinėjimui duomenis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas duomenis renka atlikdami veiksmus, numatytus BPK XIV skyriuje; taikydami BPK XII skyriuje numatytas procesines prievartos priemones bei išreikalaudami daiktus ir dokumentus.

„Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas turi teisę reikauti iš fizinių ir juridinių asmenų pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti“ (BPK 97 str.). **Šis būdas pa-**

¹²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-2/2005.

¹²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinė septynių teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-109/2013.

prastai taikomas tada, kai yra žinoma reikalaujamo daikto ar dokumento buvimo vieta – taip paprastai gaunami dokumentai iš institucijų, įstaigų, organizacijų, asmenų.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo atliekamas proceso veiksmas, kuriuo siekiama surinkti ir patikrinti reikšmingus bylai duomenis, gali būti vadinamas tyrimo veiksmu. Jiems taip pat (jei vertintume pagal veiksmo atlikimo tikslą) priklauso ir procesinės prievartos priemonės, kurių tikslas yra gauti bylai reikšmingus duomenis, esant būtinybei suvaržant žmogaus teises ir laisves (BPK 141, 143–148, 150, 154–156, 158–160 str.)¹²⁷.

Atsižvelgiant į tai, ar tyrimo veiksmas arba procesinė prievartos priemonė atliekama viešai (pavyzdžiui, apklausa), ar neviešai (pavyzdžiui, telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolė); taip pat nuo procesinės prievartos intensyvumo atliekant veiksmus, kuriais renkami reikšmingi bylai duomenys (tyrimo veiksmas, kurių metu asmens teisės ribojamos ne itin intensyviai: pavyzdžiui, parodymų patikrinimas vietoje, ir procesinės prievartos priemonės, kurių tikslas yra gauti reikšmingų bylai duomenų – pavyzdžiui, krata), skiriasi kai kurios jų atlikimo procedūros.

Veiksmus, kuriais yra renkami duomenys, pareigūnai gali atlikti pagal savo kompetenciją savo nuožiūra; proceso dalyviai taip pat turi teisę prašyti, kad reikšmingus bylai duomenis surinktų ikiteisminio tyrimo pareigū-

¹²⁷ Losis, E. *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), 2010, p. 32.

nai, prokuroras, teismas: BPK 178 str. numatyti prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų atliekami veiksmai¹²⁸.

Tyrimo veiksmų atlikimo pagrindai. Tyrimo veiksmai gali būti atliekami turint faktinį ir juridinį pagrindą jiems atlikti.

Tyrimo veiksmo pagrįstumas – tai duomenys apie faktines aplinkybes, leidžiantys spręsti, kad konkretus tyrimo veiksmas yra būtinas (reikalingas).

Tyrimo veiksmo teisėtumas apima šiuos aspektus: tyrimo veiksmą turi atlikti kompetentingas subjektas, nurodytais įstatyme atvejais turi būti priimtas atskiras sprendimas atlikti veiksmą ir turi būti laikomasi atitinkamos tyrimo veiksmo atlikimo procedūros.

¹²⁸ „1. Laikydami šią Kodeksą nustatytos tvarkos, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali apklausti įtariamąjį, liudytojus, taikyti procesines prievartos priemones, atlikti kitus šią Kodeksą numatytus veiksmus.

2. Įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjęs, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę raštu prašyti prokurorą atlikti šio Kodekso 97 straipsnyje, XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus. Prokuroras privalo išnagrinėti tokį prašymą ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo jo gavimo, o kai prašymui nagrinėti reikalinga ikiteisminio tyrimo medžiaga, – per dešimt dienų nuo medžiagos gavimo. Išnagrinėjęs prašymą, prokuroras priima sprendimą:

1) pats atlikti prašomus veiksmus;

2) įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti prašomus veiksmus;

3) atsisakyti atlikti prašomus veiksmus.

3. Nusprendęs atsisakyti atlikti prašomus veiksmus, prokuroras privalo surašyti nutarimą. Šį nutarimą per septynias dienas nuo jo gavimo prašymą pateikęs asmuo turi teisę apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Ikiteisminio tyrimo teisėjas skundą privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per septynias dienas nuo jo gavimo. Teisėjo priimtas sprendimas yra galutinis. Jeigu teisėjas nusprendžia, kad veiksmai, kurių prašo įtariamasis, jo gynėjas ar nukentėjęs, turi būti atlikti, prokuroras privalo per kuo trumpiausią laiką juos atlikti ar įpareigoti tai padaryti ikiteisminio tyrimo įstaigą.

4. Jeigu įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjęs, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai prašo atlikti veiksmą, kurį atlikti turi teisę tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, išnagrinėjęs skundą dėl prokuroro atsakymo kreiptis į teisėją dėl šio veiksmo, gali pavesti prokurorui organizuoti tokio veiksmo atlikimą.

5. Įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjęs, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas ir jų atstovai turi teisę dalyvauti jų prašymu atliekamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su jų prašymu atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio.“

Tyrimo veiksmo atlikimo subjektas. Atlikti tyrimo veiksmus gali prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas (atlikdamas įrodymų tyrimą teisme). **Prokuroras** gali: 1) pats atlikti tyrimo veiksmus; 2) įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti tyrimo veiksmus; 3) kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl tyrimo veiksmo atlikimo (BPK 169, 170, 171 str.). **Ikiteisminio tyrimo pareigūnas**, atlikdamas ikiteisminį tyrimą, turi teisę atlikti visus BPK numatytus veiksmus, išskyrus tuos, kuriuos gali atlikti tik prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 172 str.). **Ikiteisminio tyrimo teisėjas** atlieka tokius duomenų rinkimo veiksmus arba prisideda prie jų atlikimo: skiria ir sankcionuoja procesinių prievartos priemonių taikymą; prisaikdina ir apklausia liudytojus ir nukentėjusiuosius; apklausia įtariamuosius; skiria ekspertizę, atlieka kitus veiksmus. Veiksmus ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka gavęs prokuroro prašymą, kurį jis pateikia savo ar proceso dalyvio iniciatyva. Be to, ikiteisminio tyrimo teisėjas atlieka proceso veiksmus teismo, kurio žinioje yra baudžiamoji byla, pavedimu. Kaip jau minėta, savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių veiksmų neatlieka (BPK 173 str.). „Bylos nagrinėjimo metu **teismas** turi teisę atlikti bet kokį BPK XIV skyriaus antrajame, trečiajame, ketvirtajame ir penktajame skirsniuose numatytą proceso veiksmą. Jeigu šių veiksmų atlikti teisme dėl kokių nors priežasčių neįmanoma arba tai labai apsunkina bylos nagrinėjimą, teismas gali pavesti šiuos veiksmus atlikti ar organizuoti jų atlikimą prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui“ (BPK 287 str.).

Sprendimą atlikti atitinkamą veiksmą priima kompetentingas pareigūnas. Konkretų proceso veiksmą reglamentuojančiuose normose paprastai nurodoma, kurie pareigūnai turi teisę priimti sprendimą dėl jo atlikimo. Veiksmai, kurių atlikimas nesiejamas su pagrindinių asmens teisių ribojimu (nors visi baudžiamojo proceso metu atliekami veiksmai yra prievartinio pobūdžio, nes už nedalyvavimą juose asmeniui paprastai numatyta atsakomybė), paprastai atliekami be atskiro sprendimo juos atlikti (pavyzdžiui, liudytojo apklausa): „<...> *Asmens parodymo atpažinti tvarka reglamentuojama BPK 192 straipsnyje. Pagal šio straipsnio 5 dalyje numatytą išlygą, jeigu parodyti asmens negalima, atpažinimas gali būti daromas pagal jo nuotrauką. Pagal nuotrauką asmuo gali būti parodomas atpažinti*

*ir tais atvejais, kai to reikia liudytojo ar nukentėjusio asmens saugumui užtikrinti. Tai gali būti daroma ikiteisminio tyrimo taktikos sumetimais, kai būtina išvengti įtariamojo ar nukentėjusiojo fizinio kontakto iki atpažinimo veiksmo atlikimo ar po jo. **Istatyme nenustatyta, kad šiais atvejais turi būti priimamas atskiras procesinis sprendimas. Kiekvienu konkrečiu atveju tai sprendžia ikiteisminio tyrimo pareigūnai <...>.**¹²⁹*

Procesinės prievartos priemonės, kurių tikslas yra gauti reikšmingų duomenų: pavyzdžiui, krata, poėmis, nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, asmens būsto ar tarnybinių patalpų apžiūra, taip pat kai kurie kiti veiksmai, pavyzdžiui, ekspertizė, gali būti atliktos tik priėmus formalų ikiteisminio tyrimo teisėjo ar įstatymo nustatytais atvejais prokuroro sprendimą (pavyzdžiui, BPK 144 str. 2 d.; 156 str. 2 d.). Sprendimą atlikti tam tikrus veiksmus įstatymo numatytais atvejais gali ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas, pavyzdžiui, BPK 156 str. 1 d.: „*Ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu įtariamasis, o teismo nutartimi kaltinamasis, nors jie tam ir prieštarautų, gali būti fotografuojami, filmuojami, matuojami, gali būti paimami jų rankų atspaudai ir pavyzdžiai genetinei daktiloskopijai.*“

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad paprastai netikrina sprendimo atlikti tam tikrą veiksmą pagrįstumo, tačiau tikrina teisėtumą „<...> *Pagal susiklosčiusią teismų praktiką nagrinėjantis bylų teismas paprastai netikrina ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, kurios pagrindu buvo taikytos procesinės prievartos priemonės ar atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmai (pavyzdžiui, krata, poėmis, nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, asmens būsto ar tarnybinių patalpų apžiūra, ekspertizė ir kt.), pagrįstumo, t. y. ar teisėjui buvo pateikti ir kokie buvo pateikti duomenys, sudarę pagrindą priimti atitinkamą nutartį. Sprendžiant, ar tokiais veiksmais gauti duomenys laikytini įrodymais, paprastai tikrinamas tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties teisėtumas, t. y. ar priimant nutartį buvo laikomasi BPK nustatytos tvarkos, taip pat veiksmo atlikimo teisėtumas <...>.*“

Reglamentuojant kai kurių procesinių prievartos priemonių taikymą, įstatymas įtvirtina išlygą – nereikia atitinkamo pareigūno formalaus sprendimo, jei su veiksmo atlikimu sutinka proceso dalyvis (pavyzdžiui, BPK 154 str. 5 d.): „<...> *BPK 154 straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad nukentėjusiųjų,*

¹²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-586/2006.

liudytojų ar kitų proceso dalyvių pokalbių telefonais galima klausytis šių asmenų prašymu arba jų sutikimu, nors ir nėra tuo reikalu priimtos ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, jei klausantis nesinaudojama telekomunikacijų operatorių paslaugomis ir įrenginiais. Taigi šioje dalyje numatyta išlyga, kai galima klausytis telefoninių pokalbių ir daryti jų įrašus ir be ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties ar prokuroro nutarimo. <...> ¹³⁰

Neatidėliotinais atvejais tyrimo veiksmus, dėl kurių atlikimo sprendimą turi priimti ikiteisminio tyrimo teisėjas ar prokuroras, galima atlikti be šių pareigūnų sprendimo:

„1. Neatidėliotinais atvejais procesinės prievartos priemonės, numatytos šio Kodekso 154, 155, 158, 159 straipsniuose, gali būti taikomos ir prokuroro nutarimu, o procesinės prievartos priemonės, numatytos šio Kodekso 145, 147, 160 straipsniuose – ir prokuroro arba ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu, tačiau visais šiais atvejais per tris dienas nuo nutarimo priėmimo turi būti gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, patvirtinanti procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą. Ši ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis skundžiama šio Kodekso X dalyje nustatyta tvarka. Skundo dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties nepatvirtinti procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumo padavimas sustabdo šios nutarties vykdymą.

2. Jeigu per šio straipsnio 1 dalyje nustatytą terminą nepriimta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu pradėti veiksmai nedelsiant nutraukiami.

3. Jeigu negauta procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą patvirtinanti nutartis, kratos ar poėmio metu paimti daiktai, vertybės ir dokumentai gražinami asmenims, iš kurių jie paimti, o kitomis procesinėmis prievartos priemonėmis gauti duomenys sunaikinami. Tai atliekama pasibaigus šio straipsnio 1 dalyje nustatytam terminui arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties apskundimo terminui, o kai ši nutartis apskūsta, – priėmus aukštesniojo teismo sprendimą. Šiais atvejais procesinių prievartos priemonių taikymo rezultatais tolesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamojo ar kaltinamojo kaltumą pagrindžiančiais duomenimis“ (BPK 1601 str.).

¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. rugsėjo 20 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-510/2005.

Tyrimo veiksmo atlikimo procedūra ir jo fiksavimas. Baudžiamojo proceso kodekse yra pakankamai išsamiai reglamentuotos tyrimo veiksmų ir procesinių prievartos priemonių atlikimo procedūros. Joms paprastai yra būdingi tam tikri būtini elementai.

- Tyrimo veiksmo dalyvių supažindinimas su jų teisėmis ir pareigomis;
- Tyrimo veiksmo atlikimas: nepažeidžiant proceso dalyvių teisių ir laikantis kriminalistinių rekomendacijų;
- Prireikus – specialisto dalyvavimas atliekant tyrimo veiksmą (BPK 180 str.);
- Įtariamą ir jo gynėją informavimas apie teisę dalyvauti tyrimo veiksmuose, kuris atliekamas pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Nepilnamečių proceso dalyvių teisių užtikrinimas, dalyvaujant apklausose įtariamajam ir jo gynėjui.

BPK numato, kad apklausas gali vykdyti ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas. Apklausų, vykdomų ikiteisminio tyrimo teisėjo, procedūra yra rungtyniško pobūdžio: apklausose turi teisę dalyvauti įtariamasis ir gynėjas ir užduoti klausimus apklausiamajam. Taigi sprendžiant dėl tyrimo veiksmų atlikimo būtinumo ikiteisminio tyrimo metu, iš karto reikia numatyti, ar teismas galės apklausti liudytojus, nukentėjusiuosius, kaltinamuosius teisme. Jei paaiškėja tam tikros priežastys, dėl kurių apklausa teisme neduos rezultatų¹³¹ arba teismas bus linkęs nekviesti į teismą asmens, kurio parodymai yra svarbūs bylai (pavyzdžiui, nepilnamečio), reikia svarstyti galimybę svarbius parodymus duodančius asmenis apklausti pas ikiteisminio tyrimo teisėją (BPK 184 str.; 185 str.; 186 str.; 188 str., 276 str.). Ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai gali būti perskaitomi teisme ir pripažįstami įrodymais (BPK 276 str. 1 d.), o ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti parodymai gali būti perskaitomi teisme, siekiant patikrinti kitus bylos įrodymus (BPK 276 str. 4 d.). *„Nesant galimybės apklausti minėtus asmenis teisme, byloje esantiems įrodymams patikrinti buvo perskaityti jų parodymai, duoti*

¹³¹ T. y. 1) apklausiamąjį nebus įmanoma apklausti nagrinėjimo teisme metu; 2) apklausiamasis nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus; 3) apklausiamasis ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus.

*ikiteisminio tyrimo pareigūnui. <...> Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo formuojamą teismų praktiką kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo pirmiau duoti parodymai ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui nėra savarankiškas įrodymų šaltinis, tačiau šiais duomenimis galima patikrinti kitus byloje surinktus įrodymus, be to, jie padeda formuoti teismo vidinį įsitikinimą.*¹³² Aukščiausiojo Teismo pozicija vertinant apklausos, atliktos ikiteisminio tyrimo teisėjo, metu gautų duomenų patikimumą yra pozityvi, nurodant, kad ji taip pat gali padėti išvengti piktnaudžiavimo gaunant parodymus: „<...> galimybių apklausti liudytoją pas ikiteisminio tyrimo teisėją įtvirtinimas BPK nukreiptas parodymų patikimumui užtikrinti, taigi apsaugo įtariamąjį ir kaltinamąjį nuo galimų teisės saugos pareigūnų piktnaudžiavimų ikiteisminio tyrimo metu. Todėl faktas, kad liudytojas buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėjo, sustiprina, bet ne sumažina duotų parodymų patikimumą <...>.“¹³³

Teismų praktikoje formuojama bendra taisyklė, pagal kurią „Atliekant įstatyme numatytus veiksmus, gauti duomenys dėl leistinumo reikalavimo pažeidimo, negali būti laikomi įrodymais, jei atliekant šiuos veiksmus buvo nepagrįstai suvaržytos žmogaus teisės, pažeisti proceso principai ar proceso veiksmas būtų atliktas nepakankamai tiksliai laikantis tam veiksmui atlikti nustatytų pagrindinių taisyklių.“¹³⁴ Kaip jau buvo minėta, vis dėlto tam tikri, formalūs procesinės formos pažeidimai, kurie neturėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir asmenų teisių pažeidimui, yra toleruojami teismų.

Neviešų procesinės prievartos priemonių atlikimo procedūra turi savo ypatumų, nes jos taikomos asmeniui nežinant (BPK 161 str.). Plačiau apie neviešas įrodymų rinkimo priemones yra rašoma ketvirtoje šios priemonės dalyje. Literatūroje jau senai diskutuota būtinybė vykdyti apklausas nuoto-

¹³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-2013.

¹³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-48/2009.

¹³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4/2007 .

liniu būdu¹³⁵, tačiau įgyvendinta tik pastaruoju metu¹³⁶, kaip ir veiksmai, atliekami su asmenimis, kuriems taikomas anonimiškumas, bei nepilnamečiais, taip pat turi savo ypatumų, tačiau dėl ribotos leidinio apimties nebus nagrinėjami.

Tyrimo veiksmo atlikimo ir rezultatų fiksavimas. BPK 179 str. reglamentuojamos tyrimo veiksmo fiksavimo taisyklės.

- „1. *Atliekant tyrimo veiksmus, rašomi protokolai. Tyrimo veiksmų metu taip pat gali būti fotografuojama, filmuojama, daromas garso ir vaizdo įrašas, daromi pėdsakų atspaudai ir išliejos, sudaromi planai ir schemos bei naudojami kitokie fiksavimo būdai.*
2. *Protokolą rašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo tyrimo veiksmo metu arba tuojau pat jį pabaigus. Protokole turi būti nurodyta tyrimo veiksmo atlikimo vieta ir laikas (data ir valanda); tyrimo veiksmą atliekantis asmuo ir visi asmenys, kurie dalyvauja ar kurių akivaizdoje tai atliekama; apklaustų asmenų parodymai arba kitų tyrimo veiksmų aprašymas ir rezultatai; asmenų, kurie dalyvavo atliekant tyrimo veiksmą ar kurių akivaizdoje jis atliktas, pareiškimai. Jeigu atliekant tyrimo veiksmą buvo panaudotos techninės priemonės, protokole turi būti nurodytos jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Atliekant tyrimo veiksmą dalyvavusių asmenų duomenys (išskyrus asmens vardą, pavardę ir gimimo metus) saugomi atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos.*
3. *Protokolą pasirašo atlikęs tyrimo veiksmą asmuo, protokolą surašęs asmuo ir visi kiti asmenys, dalyvavę atliekant tyrimo veiksmą. Apie tai,*

¹³⁵ Belevičius, L.; Jurka, R. Proceso veiksmų atlikimo garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis galimybės. *Jurisprudencija*. 2007, 10(100): 75–83.

¹³⁶ Nuo 2014 m. sausio 1 d. įsigalioja įstatymas, numatantis platesnes e. priemonių naudojimo procese galimybes. BPK 183 straipsnio 4 dalyje numatyta: „4. *Liudytojas, kuriam įstatymų nustatyta tvarka taikomos apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės, taip pat liudytojas, kuris dėl kitų priežasčių negali atvykti į apklausą, gali būti apklausiamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis.*“ BPK 279 straipsnio 6 dalyje numatyta, kad „*Liudytojas, kuriam įstatymų nustatyta tvarka taikomos apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės, taip pat liudytojas, kuris dėl kitų priežasčių negali atvykti į teisiąją posėdį, gali būti apklausiamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis.*“ . Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 71, 75, 120, 121, 126, 132, 139, 179, 183, 218, 219, 233, 236, 261, 273, 279, 285, 286, 317, 319, 426, 427, 428, 429, 432 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 131(1), 430(1) straipsniais įstatymas. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-10-05] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=453253&p_tr2=2>.

kad dalyvavęs atliekant tyrimo veiksmą asmuo atsisako pasirašyti tyrimo veiksmo protokolą arba dėl fizinių trūkumų ar kitokių priežasčių negali jo pasirašyti, pažymima protokole ir tyrimo veiksmą atlikęs asmuo tai patvirtina parašu. Kai tyrimo veiksmas atliekamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis, protokolą pasirašo tik tokį veiksmą atlikęs asmuo ir protokolą surašęs asmuo. (Dalies redakcija nuo 2014-01-01.)

4. *Protokole daromi pakeitimai, pataisymai ir papildymai turi būti aptariami.*
5. *Nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos, garso, vaizdo įrašai ir kiti techninių priemonių panaudojimo atliekant tyrimo veiksmus rezultatai yra tyrimo veiksmo protokolo priedai.“*

Tyrimo veiksmo ir procesinės prievartos priemonės, kurios tikslas yra įrodymų suradimas, atlikimo procedūros ir rezultatų tikslus, nuoseklus fiksavimas yra būtina sąlyga pripažinti gautus rezultatus įrodymais. Nes dažniausiai tyrimo veiksmo neįmanoma pakartoti, kad būtų ištaisytos atlikimo ar fiksavimo klaidos. „<...>1999 m. birželio 12 d. įvykio vietos apžiūros protokolas su eismo įvykio planu sudarytas itin aplaidžiai – protokole kai kurie duomenys taisyti, tačiau jų taisymas neaptartas, plane pažymėta stiklo šukių vieta, tačiau nenurodyti elementarūs duomenys apie stiklo šukių vietos padėtį kelio ilgio ir pločio atžvilgiu. Jeigu apžiūrint įvykio vietą pareigūnai nesugebėjo užfiksuoti elementarių duomenų apie stiklo šukių vietos padėtį kelio ilgio ir pločio atžvilgiu, tai kyla pagrįstų abejonių dėl šių duomenų patikimumo sudarant autoavarijos vietos planą 2001 m. vasario 20 d., be to, procesiniai įstatymai tokios galimybės – autoavarijos vietos plano atkūrimo – nenumato. <...> negali būti tinkamu įrodymu ir autotechninė ekspertizė, kurios išvados pagrįstos atkurtais avarijos vietos plano duomenimis.“¹³⁷ „<...> Pagrindinis kaltinimo ir apeliacinės instancijos teismo argumentas, lėmęs E. M. pripažinimą kaltu dėl vagystės iš M. buto, buvo jo piršto antspaudas, kuris pagal specialisto išvadą buvo surastas M. bute. Tačiau piršto antspaudu paėmimas įvykio vietos apžiūros metu nebuvo įformintas taip, kad nekeltų abejonių ir pašalintų klaidos ar atsitiktinumo galimybę užfiksuojant įvykio vietos apžiūros duomenis bei panaudojant gautus duomenis specialisto išvadai gauti. Kolegija iš esmės sutinka

¹³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-132/2004.

*su apylinkės teismo argumentais dėl trūkumų įforminant įvykio vietos apžiūros duomenis ir mano, kad procesinio veiksmo trūkumai kelia pagrįstą abejonių ir gautų duomenų patikimumu. Todėl abejotini duomenys negali būti patikimas įrodymas, pagrindžiantis nuteistojo kaltę ir paneigiantis jo alibi <...>.*¹³⁸

Jau minėta, kad nors teismai turi atlikti tiesioginį įrodymų tyrimą, t. y. apklausti liudytojus, nukentėjusiuosius teisme, tačiau BPK 276 str. leidžia tam tikrais atvejais perskaityti ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus parodymus teisme. Taigi teismų praktikoje pastebimas besikartojantis asmenų parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, fiksavimo pažeidimas, kuris galbūt slepia ne tik fiksavimo pažeidimus: „<...> Apklauskos metu asmenų duotų parodymų fiksavimas apklausos protokole ne pagal jų parodymus apklausos metu, o perrašant ar kitaip atsižvelgiant į ankstesnius apklausiamų asmenų parodymus, pažeidžia BPK 179 straipsnio, 188 straipsnio 4 dalies normas, reglamentuojančias asmenų apklausos protokolo surašymo tvarką, todėl J. S., V. V., S. S. parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, neatitinka įrodymų leistinio reikalavimo ir apeliacinės instancijos teismas nagrinėdamas byloje surinktų įrodymų visetą pagrįstai į juos neatsižvelgė <...>.¹³⁹ Kitoje byloje taip pat konstatuota, jog „Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad įtariamojo D. S. apklausos pas ikiteisminio tyrimo teisėją protokolas neatitinka BPK 20 straipsnio 4 dalies nuostatų (pažeistos BPK 179, 188, 189 straipsnių nuostatos – protokolas perrašytas nuo tyrėjos surašyto apklausos protokolo), todėl jis negali būti laikomas tinkamu įrodymu ir juo negalima grįsti G. C. kaltės <...>.¹⁴⁰

BPK 179 straipsnyje numatyta, kad pagrindinė tyrimo veiksmų fiksavimo priemonė – tai protokolas, surašomas pagal atitinkamus reikalavimus. Kalbant apie vaikų apklausas dėl procesinių (įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo, vėlesnio parodymų panaudojimo teisme) ir neprocesinių (vaiko kalbos specifikos, vaiko saugumo) priežasčių, rekomenduotina, kad jos būtų fiksuojamos ne tik protokoluojuant, bet ir darant vaizdo bei garso

¹³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-49/2006.

¹³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2 –K-562/2006.

¹⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2013.

įrašą (BPK 186 str. 2 d.): „*Nors nuteistasis apeliaciniame skunde ginčija mažametės nukentėjusiosios I. R. parodymų patikimumą tvirtindamas, kad ji psichologės apklausta netinkamai, užduodant menamus klausimus, bei kad jos parodymus įtakojo motina, tačiau, kolegijos manymu <...> nėra pagrindo daryti išvadą dėl šių parodymų nepatikimumo. Visų pirma, pirmosios instancijos teismo posėdyje buvo perklausytas mažametės I. R. apklausos vaizdo ir garso įrašas bei perskaitytas apklausos protokolas, tačiau nei dėl apklausos vykdymo tvarkos, nei dėl jos parodymų turinio, nuteistasis bei jo gynėja nepateikė jokių klausimų, prieštaravimų ar pastabų <...>.*“¹⁴¹

Kai duomenys yra gaunami naudojantis specialiomis žiniomis, jų fiksavimas yra kitoks: specialisto išvada gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą arba pateikiama kaip atskira išvada (BPK 90 str.); ekspertas, atlikęs ekspertizę, surašo ekspertizės aktą (BPK 88 str.).

Išreikalauti daiktai ir dokumentai pridedami prie medžiagos ar bylos. Dėl pateiktų daiktų ir dokumentų yra surašomas pateikimo protokolas. Daiktai paprastai yra apžiūrimi ir jų apžiūros rezultatai fiksuojami protokole.

2. Duomenų patikrinimas

Ikiteisminio tyrimo metu surinktus, išreikalautus, pateiktus duomenis būtina patikrinti. Be to, kad juos būtina patikrinti kitais baudžiamojo proceso veiksmais (BPK 20 str. 4 d.), duomenų patikrinimas yra loginiu, sisteminiu mąstymu grįstas duomenų gretinimas, lyginimas, ryšių tarp jų nustatymas. Jis vyksta nuolat, tiek ikiteisminio tyrimo metu, tiek teisme; teisme susipina su duomenų pripažinimo įrodymais procesais ir galutiniu įrodymų vertinimu. Duomenys tikrinami:

- **Analizuojant jų gavimo tvarką.**
- **Patikrinant juos BPK nustatytais veiksmais.**

BPK yra numatyti keli tyrimo veiksmai, kurie skirti būtent duomenų, paprastai asmenų parodymams, patikrinti, nors jų metu gali būti gauti ir nauji duomenys. Tai akistata (BPK 190 str.); parodymas atpažinti (BPK 191

¹⁴¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje (bylos Nr. 1A-109/2011).

str.); parodymų patikrinimas vietoje (BPK 196 str.); eksperimentas (BPK 197 str.). Atliekant šiuos veiksmus, proceso dalyviai jau turi būti apklausti, o šie veiksmai skirti būtent parodymams patikrinti¹⁴². Įstatymas nereguliuoja, kokiais ir keliais veiksmais reikėtų patikrinti įrodymus (duomenis): „Baudžiamasis procesas nereikalauja, kad bylos duomenų patikrinimas būtų atliktas tik tam tikrais procesiniais veiksmais, šiuo atveju – telefoninių pokalbių įrašų ir nuteistojo S. Z. balso pavyzdžių, kuriuos pats nuteistasis atsisakė pateikti, lyginamuoju tyrimu. Patikrinimas galimas ir kitais procesiniais veiksmais, tarp jų ir liudytojų parodymais. Visų bylos duomenų analizė, iš skirtingų šaltinių gautų duomenų tarpusavio palyginimas yra loginė priemonė reikšmingoms bylos aplinkybėms nustatyti, taip pat ir pokalbio dalyviams identifikuoti.“¹⁴³

- **Palyginus su kitais byloje esančiais įrodymais (įrodymų visetu).**

Vertinant įrodymus bei vienais iš jų grindžiant nuosprendį, o kitus atmetant, būtina imtis priemonių prieštaravimams pašalinti, tokia pat taisyklė galioja ir priimant kitus proceso sprendimus, taip pat ir irkteisminio tyrimo metu. Lietuvos Aukščiausias Teismas yra konstatavęs, jog „<...> įstatymas imperatyviai nurodo, kad nuosprendžio aprašomojoje dalyje turi būti išdėstomi įrodymų įvertinimo (ir jų priimtimumo ar atmetimo aspektu) motyvai (BPK 305 straipsnio 1 dalies 2 punktas, 3 dalies 3 punktas). Taigi pirmosios instancijos teismo teisėjų vidinis įsitikinimas vertinant įrodymus turi remtis visų byloje esančių duomenų patikrinimu, palyginimu, prieš-

¹⁴² Į akistatą gali būti suvedami du pirmiau apklausti asmenys, kurių parodymai iš esmės prieštarauja vieni kitiems, siekiant sužinoti prieštaravimų priežastis ir juos pašalinti. (BPK 190 str. 1 d.); Apklaustojo asmens parodymams apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitokį materialų objektą patikrinti gali būti daromas parodymas atpažinti. (BPK 191 str. 1 d.); Siekiant patikrinti ar patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymus dėl įvykio vietos arba situacijos, įvykio dalyvių veiksmų ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai iširti, galima atvykti su asmeniu, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, į šio asmens nurodytą vietą ir sugretinti parodymus su aplinkybėmis vietoje (BPK 196 str. 1 d.); Liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymams ar versijoms patikrinti galima atkurti tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atlikti reikiamus bandymus (BPK 197 str.).

¹⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-35-2013.

taravimų pašalinimu ir savo sprendimų argumentavimu. Vadinasi, byloje įrodymai turi būti vertinamai išsamiai, nešališkai, vertinamas jų visetas, o ne atskiri duomenys. <...>¹⁴⁴ Teismų praktikoje pabrėžiamas įrodymų viseto vertinimas, nes tik vertinant įrodymus ne po vieną, o visų duomenų kontekste, galima patikrinti atskirų duomenų patikimumą, tikrumą: „Ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla (BPK 20 straipsnio 2 dalis), tačiau visais atvejais gauti duomenys vertintini bendrame bylos duomenų kontekste. Bylos proceso teisme metu turi būti įvertintas kiekvienas įrodymas atskirai ir įrodymų visuma. Vertindami įrodymus, teisėjai turi vadovautis įstatymais ir logikos dėsniais, pagal savo vidinį įsitikinimą padaryti nešališkas išvadas. Teismo baigiamasis aktas gali būti grindžiamas tik patikimais įrodymais. Ar įrodymai yra patikimi, nustatoma išanalizavus jų gavimo būdą bei palyginus juos su kitais byloje esančiais įrodymais. <...>¹⁴⁵

BPK 220 str. 1 d. nustatyta, kad „Kaltinamąjį aktą kartu su visa bylos medžiaga prokuroras perduoda teismui, kuriam ta byla teisinga“ – tai leidžia teigti, kad ikiteisminio tyrimo metu tikrinant duomenis ir nustačius, kad jie neatitinka tam tikrų įrodymams keliamų reikalavimų, juos vis tiek reikia perduoti teismui.

3. Duomenų tyrimas teisme, pripažinimas įrodymais ir įrodymų vertinimas

BPK 20 str. 2 d. numatyta, kad klausimą, ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla. BPK 20 str. 5 d. nurodo, kad teisėjai įrodymus įvertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįstą išsamiau ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu, vadovaudamiesi įstatymu.

Remiantis šia norma, galima įvardyti tokius įrodymų (vertinimo) tikslus: nustatyti, ar gauti duomenys yra leistini; išspręsti duomenų liečiamumo klausimą; nustatyti, ar duomenys yra tikri ir patikimi; nustatyti įro-

¹⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43/2006.

¹⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-40-2013.

dymo ryšį su kitais bylos įrodymais; nustatyti, ar įrodymų pakanka priimti vienokį ar kitokį sprendimą byloje.

Galutinis duomenų pripažinimo įrodymais ir įrodymų vertinimo subjektas yra teismas: „*Pirmosios instancijos teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, proceso metu patikrina ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, sprendžia klausimą dėl jų pripažinimo įrodymais ir juos įvertina. Įrodymų įvertinimas, jų patikimumas ir pakankamumas yra teismo prerogatyva.* <...>“¹⁴⁶ Kasacinis teismas sprendimus vertina teisės taikymo aspektu: „<...> *baudžiamąjo proceso įstatymas nesuteikia galimybės kasaciniam teismui iš naujo vertinti byloje surinktų įrodymų ir nustatinėti įrodytomis pripažintų bylos aplinkybių (plenarinės sesijos nutartys Nr. 2K-P-221/2008, 2K-P-9/2012). Byloje surinktų įrodymų vertinimas ir jais grindžiamų išvadų apie faktines bylos aplinkybes darymas yra pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų kompetencija.*“¹⁴⁷ Tačiau pagal savo kompetenciją vykdydami savo funkcijas duomenų vertinimo procese dalyvauja ir kiti proceso dalyviai. Kalbant apie vertinimo procesą, reikia dar kartą prisiminti, kad demokratinės valstybės baudžiamajame procese paprastai yra pripažįstamas laisvo įrodymų vertinimo principas – taigi įrodymai neturi iš anksto nustatytos galios, ir vienų baudžiamąjo proceso subjektų bei dalyvių įrodymų (duomenų) vertinimas yra neprivalomas kitiems baudžiamąjo proceso subjektams ir dalyviams: „<...> *pagal baudžiamąjo proceso įstatymą duomenų pripažinimas įrodymais bei įrodymų vertinimas yra teismo prerogatyva. Kiti teismo proceso dalyviai gali teismui tik teikti pasiūlymus dėl duomenų pripažinimo ar nepripažinimo įrodymais ir išvadų, darytinų vertinant įrodymus. Dėl to proceso dalyvių tokių pasiūlymų atmetimas byloje savaime nėra baudžiamąjo proceso įstatymo pažeidimas, jeigu nuosprendis pakankamai motyvuotas ir jame nėra prieštaravimų.*“¹⁴⁸ Arba „<...> *Proceso dalyviai turi teisę pateikti teismui duomenis, kurie gali tapti įrodymais ir užimti procese tam tikrą poziciją tuo klausimu, tačiau tik teismas proceso metu gali spręsti kiek vieni ar kiti duomenys turi reikšmės sprendžiant bylą, taip pat kiek yra*

¹⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 25 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 1A-68-383/2013.

¹⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 26 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-172-2013.

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-81-2013.

*priimtina kiekvienos iš proceso šalių užimta pozicija <...>.*¹⁴⁹ Įstatymas nustato tam tikrą išimtį – kasacinės instancijos teismo nurodymai yra privalomi teisme iš naujo nagrinėjant bylą. Tačiau kasacinės instancijos teismas neturi teisės iš anksto nustatyti išvadų, kurias gali padaryti teismas iš naujo nagrinėdamas bylą (BPK 386 str.). Kai sprendimas įsiteisėja, jame konstatuotas įrodymų vertinimas tampa privalomas.

Kriterijai, kuriais remdamiesi teisėjai vertina įrodymus:

- **vidinis įsitikinimas**, pagrįstas išsamiu ir nešališku visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu¹⁵⁰.
- **vadovavimasis tik privalomų baudžiamojo proceso šaltinių nuostatomis**, t. y. jokie teismui pateikiami duomenys neturi iš anksto nustatytos galios: „*Kita sąlyga įrodymams vertinti – įrodymai turi būti vertinami vadovaujantis įstatymu. Vertinant įrodymus šiuo požiūriu, pirmiausia turi būti nustatyta, ar jie atitinka BPK 20 straipsnyje numatytus reikalavimus <...>.*“¹⁵¹

III. ĮRODYMŲ KLASIFIKAVIMAS. ĮRODYMŲ RŪŠYS

Kaip jau minėta – įrodinėjimas yra pažinimo dalis, tik reglamentuota specialių taisyklių. Taigi duomenys, kurie vėliau tampa reikšmingais bylai, formuojasi kaip bet kokia kita informacija¹⁵². Įrodymai, atsižvelgiant į jų susiformavimo procesą ir kitas aplinkybes, gali būti klasifikuojami. Įrodymų klasifikavimas turi didelę praktinę reikšmę – suvokiant, kuriai rūšiai priklauso įrodymas, yra lengviau jį teisingai fiksuoti, patikrinti ir įvertinti, taip pat nepadaryti baudžiamojo proceso pažeidimų įrodinėjimo procese. Kita vertus, laikantis laisvo įrodymo vertinimo principo būtina prisiminti, kad joks įrodymas negali būti laikomas geresniu, patikimesniu už kitą. Įrodymų teorijoje yra skiriamos šios pagrindinės įrodymų klasifikacijos:

1. Pagal informacijos teikimo būdą: asmeniniai įrodymai ir daiktai.

¹⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje nr. 1A-68-383/2013.

¹⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-163-2008.

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² Cininas, A. Aktualios įrodymų sampratos ir jų leistinumą problemos Lietuvos baudžiamojo proceso teorijoje ir praktikoje. *Jurisprudencija*. 2001, 23(15): 42.

2. Pagal santykį su įrodinėtinomis bylos aplinkybėmis: tiesioginiai ir netiesioginiai įrodymai.
3. Pagal santykį su kaltinamojo versija: kaltinantys ir teisinantys **įrodymai**.
4. Pagal informacijos šaltinio pirmumą: pirminiai ir išvestiniai įrodymai.

1. Asmeniniai įrodymai ir daiktai – jie skiriami pagal pagal įrodymų šaltinį (pagal informacijos teikimo būdą).

Asmeniniai įrodymai – tai tokie įrodymai, kuriuose informacija yra išlikusi žmonių sąmonėje ir perduota žodžiu, raštu ar kitaip. Tai asmenų parodymai, fiksuojami protokoluose; ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų, teisėjų, teismo atliktų veiksmų suvokta ir protokoluose užfiksuota informacija apie veiksmų eigą ir jų rezultatus; specialisto išvada, ekspertizės aktas; kitos informacinės laikmenos, kuriose yra bylai svarbios informacijos (pareiškimai, pažymos, laiškai, žinutės, dienoraščiai, piešiniai, brėžiniai, magnetiniai, lazeriniai, elektroniniai įrašai ir pan.).

Asmenų parodymai. Apklauskos ikiteisminio tyrimo metu, kurių rezultatas yra asmenų parodymai apie nusikalstamą veiką ir kitas svarbias bylai aplinkybes, yra vienas dažniausiai atliekamų veiksmų. Asmenų parodymų gavimo procedūra ir vertinimas yra skirtingas įvertinus skirtingą šių asmenų procesinę padėtį ir procesinį interesą. Kaltinamasis (įtariamasis), skirtingai nuo liudytojo, yra suinteresuotas bylos baigtimi dalyvis; kaltinamasis (įtariamasis), skirtingai nuo nukentėjusiojo ir liudytojo, turi teisę neduoti parodymų, tačiau kartu turi teisę būti išklaustas (t. y. duoti parodymus); kaltinamasis (įtariamasis), skirtingai nuo kitų įrodinėjimo procese dalyvaujančių asmenų, neperspėjamas dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Nukentėjusysis yra suinteresuotas bylos baigtimi, liudytojas paprastai yra nesuinteresuotas bylos baigtimi, tačiau jie abu turi pareigą duoti teisingus parodymus.

Kalbant apie asmenų parodymus baudžiamajame procese, būtina prisiminti, kad jie visi turi **konstitucinę garantiją neliudyti prieš save ir prieš šeimos narius**. Taigi kaip liudytojas negali būti apklausiamas „*asmuo, kuris*

gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus“ (BPK 80 str. 1 d.). Ši garantija taikoma ne tik asmeniui, pripažintam įtariamuju ir kaltinamuoju, bet ir kitais atvejais, kai asmuo apklausiamas apie savo padarytą nusikalstamą veiką ar veiką, jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei: „<...> fizinis asmuo gali atsisakyti duoti parodymus, kuriais remiantis jis pats, jo šeimos narys ar artimas giminaitis galėtų būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, taip pat kitokion teisinėn atsakomybėn, jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei. Tačiau Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje nustatytas teisinis reguliavimas negali būti aiškinamas kaip reiškiantis, kad fizinis asmuo negali savanoriškai (t. y. niekieno neverčiamas) duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius <...>.“¹⁵³ Taip pat yra draudžiama ne apskritai apklausti asmenį apie jo padarytą nusikalstamą veiką, bet versti asmenį duoti parodymus apie jo padarytą veiką: „<...> teisė tylėti per policijos apklausą ir teisė neduoti prieš save parodymų yra visuotinai pripažįstami tarptautiniai standartai, priskiriami teisės į teisingą bylos nagrinėjimą reguliavimo sričiai. Saugant kaltinamąjį nuo valdžios institucijų prievartos yra sudaromo galimybės išvengti teisingumo klaidų ir apsaugoti Konvencijos 6 straipsnio tikslus (1996 m. vasario 8 d. sprendimas byloje John Murray prieš Jungtinę Karalystę (peticijos Nr. 18731/91). EŽTT taip pat yra konstatavęs, kad teisė tylėti ir teisė neduoti prieš save parodymų nėra abso-
liučios (2004 m. liepos 8 d. sprendimas byloje Weh prieš Austriją (peticijos Nr. 38544/98); ne kiekviena tiesioginė prievarta savaimė lemia pažeidimą; nors Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtinta teisė į teisingą teismą yra absoliuti, šios teisės elementai negali būti vienos nekintančios taisyklės dalykas, jie turi priklausyti nuo konkrečios bylos aplinkybių. Sprendžiant, ar buvo pažeista teisės tylėti ir teisės neduoti parodymų prieš save esmė, turi būti atsižvelgiama į prievartos, naudotos siekiant gauti įrodymus, pobūdį ir laipsnį, tinkamų saugiklių buvimą ir šitaip surinktos medžiagos panaudojimą <...>.“¹⁵⁴ Kaltinamojo prisipažinimu priimant apkaltinamąjį nuosprendį galima remtis tik tuo atveju, jei toks prisipažinimas grindžiamas kitais teisėtais byloje su-

¹⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teimo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas.

¹⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teimo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas.

rinktais įrodymais: „<...> nustačius provokacijos faktą, visi įrodymai, gauti provokacijos metu, turi būti pripažįstami neleistiniais; kaltinamojo prisipažinimas provokacijos fakto bei jo padarinių nepaneigia, prisipažinimas tokioje situacijoje nėra tinkamas įrodymas kaltinamojo kaltei pagrįsti“¹⁵⁵. Kitoje byloje teismas nurodo, kad „<...> tik kaltinamojo prisipažinimas nėra pagrindas apkaltinamajam nuosprendžiui priimti, o sprendimą dėl to, ar asmuo padarė kaltinime nurodytą nusikalstamą veiką, priima teismas tik po to, kai išsamiai ir nešališkai išnagrinėja visas bylos aplinkybes <...>“¹⁵⁶. Įtariamojo ir kaltinamojo šeimos nariai ar artimieji giminaičiai gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus (BPK 82 str. 2 d.).

Kaip tarpinis procesinis statusas tarp įtariamojo ir liudytojo baudžiamajame procese yra numatytas specialus liudytojas: „Asmuo, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuju. Tokiam asmeniui netaikoma atsakomybė, numatyta šio Kodekso 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse“ (BPK 82 str. 3 d.). Generalinio prokuroro patvirtintose rekomendacijoje aptariamas normas rekomenduojama taikyti „bylose, kuriose ikiteisminis tyrimas atliekamas siekiant nustatyti, ar nusikalstama veika iš tikrųjų buvo padaryta, taip pat kai tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybės nėra pakankamai aiškios, pavyzdžiui: galimi kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimai, įmonių, įstaigų, organizacijų vadovų ar kitų įgaliotų asmenų galimai padaryti norminių aktų pažeidimai, galimi piktnaudžiavimo, tarnybos pareigų neatlikimo atvejai, galimi darbų saugos reikalavimų pažeidimai, galimai aplaidaus gydymo sukelti padariniai; taip pat bylose, kai neaiškūs (nenustatyti) atsakingi asmenys. Vadovaujantis aptariamomis normomis taip pat gali būti apklausiami asmenys, kuriems patraukti baudžiamojon atsakomybėn būtinas kompetentingos institucijos leidimas; valstybės pareigūnai ir tarnautojai, dėl kurių veiksmų pradėti ikiteisminį tyrimą įstatymuose yra

¹⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2A-P-6/2008.

¹⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 16 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-337/2008.

*numatyta apribojimų ir pan.*¹⁵⁷ Generalinio prokuroro patvirtintose rekomendacijose patikslintas šios normos taikymas: „*Asmuo gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas, jeigu byloje yra duomenų apie tai, kad galimai buvo padaryta nusikalstama veika ir tą veiką galimai padarė konkretus asmuo, tačiau šių duomenų nėra pakankamai, kad šiam asmeniui būtų suteiktas įtariamojo statusas. Jeigu byloje yra pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių manyti, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo (įskaitant atvejus, kai toks asmuo nėra apklaustas), normos, numatytos BPK 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje, negali būti taikomos. Tokiu atveju galioja draudimas tokį asmenį apklausti kaip liudytoją ir jam turi būti suteiktas tik įtariamojo statusas.*“¹⁵⁸ Tokia apklausa turėtų būti išimtis, o ne taisyklė – asmuo baudžiamajame procese turi kuo greičiau įgyti ne tarpinį statusą procese: jis turėtų būti arba liudytojas, arba asmuo, kuriam pareikštas įtarimas. Toks asmuo gali turėti įgaliojimą atstovą (kaip liudytojas), neperspėjamas dėl atsakomybės už melagingus parodymų davimą (kaip įtariamasis), negali būti verčiamas duoti parodymus prieš save, tačiau savo sutikimu gali duoti parodymus. Iš esmės vienintelė specifinė tokio liudytojo teisė – yra teisė reikalauti, kad jis būtų pripažintas įtariamoju ir galėtų naudotis visa įtariamojo teisių apimtimi (pavyzdžiui, reikalauti susipažinti su įtarimu, su bylos duomenimis ir t. t.). Jam negali būti taikomos kardamosios priemonės ir kitos procesinės prievartos priemonės, kurios gali būti taikomos tik įtariamajam. „*Specialiajam liudytojui kitos procesinės prievartos priemonės taikomos ar kiti (papildomi) ikiteisminio tyrimo veiksmai su juo atliekami kaip ir su liudytoju ar kitu asmeniu pagal BPK taisykles. Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, spręsdamas dėl tokių veiksmų atlikimo, turi atsižvelgti į tai, kad šie veiksmai atliekami specialiojo liudytojo*

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. Nr. I-8 įsakymas dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-10-05] <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. Nr. I-8 įsakymas dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-10-05] <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

*neįspėjant dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą pagal BK 235 straipsnį, taip pat į tai, ar tokius veiksmus ateityje procese gali būti įmanoma pakartoti.*¹⁵⁹

Kalbant apie liudytoją, būtina prisiminti, kad jo dalyvavimas baudžiamajame procese siejamas su reikšmingos informacijos, reikalingos bylai išspręsti gavimu, taigi galėjimas būti liudytoju siejamas su gebėjimu adekvačiai suvokti ir perteikti atitinkamą informaciją. Baudžiamąjo proceso kodekse nurodoma, kad „liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus“ (BPK 79 str.). „Byloje atliekant ikiteisminį tyrimą, nukentėjusiajam buvo paskirta teismo psichiatrinė psichologinė ekspertizė siekiant nustatyti jo psichikos būklę, nes po įvykio jis sunkiai orientavosi aplinkoje. <...> Teismo psichiatrijos psichologijos 2007 m. kovo 20 d. – gegužės 2 d. ekspertizės akte Nr. 89 konstatuota, kad įvykio metu Č. K., tikėtina, sirgo lėtiniu progresuojančiu psichikos sutrikimu – mišrios kilmės demencija. Atsižvelgiant į Č. K. būdingus pažintinės veiklos ypatumus, jis tik betarpiškai po įvykio galėjo teisingai suvokti ir atgaminti byloje nagrinėjamo įvykio aplinkybes, nes ilgainiui šios jo galimybės silpnėjo, o šiuo metu jis negali duoti parodymų apie reikšmingas bylai aplinkybes. Anksčiau duotais Č. K. paaiškinimais galima tikėti tiek, kiek tai atitinka faktinę byloje surinktą medžiagą ir kitų liudininkų parodymus. <...>“¹⁶⁰

Potencialaus liudytojo baudžiamajame byloje amžius įstatyme nenurodytas: nei minimalus, nei maksimalus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tinkamai interpretuoja BPK 78 straipsnį, nurodydamas jog „<...> kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. BPK nenumato amžiaus ribos, nuo kurios asmuo gali būti šaukiamas kaip liudytojas

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. Nr. I-8 įsakymas dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo. [interaktyvus] [žiūrėta 2013-10-05] <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

¹⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 25 d. nutartis baudžiamajame byloje 2K-372/2008.

≤...>¹⁶¹. Kitoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad: „Prireikus, liudytoju gali būti ir mažamečiai vaikai <...>, jeigu jie sugeba suvokti bylai svarbius reiškinius ir duoti apie juos teisingus parodymus <...>“¹⁶². Tačiau praktiškai mažamečio parodymai gali būti ginčijami būtent tuo pagrindu, kad jis negeba suvokti ir perteikti informacijos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad vien tik asmens mažametystės požymis negali būti pagrindas suabejoti liudytojo parodymu patikimumu: „<...> Nusikaltimo ir apklausos metu liudytojui A. K. buvo tik 7 metai. *Kaip žinoma iš psichologijos mokslo ir teismų praktikos, tokių asmenų mąstymas yra primityvesnis vertimo apibendrinimų prasme, tačiau, įsimenant įvykių eigą ir fiksuojant detales, yra pakankamai tikslus ir nuoseklus. Tokių asmenų mąstymo sugebėjimai ir galimybės apklausos metu sąmoningai iškreipti ar neteisingai pateikti įvykius yra mažesnės nei suaugusiųjų. Gebėjimas būti liudytoju įstatymiškai nėra saistomas su atitinkamu asmens amžiumi, dėl ko liudytojais gali būti ir vaikai.*“¹⁶³ Kita vertus, jei kyla abejonių dėl asmens, taip pat ir nepilnamečio, gebėjimo teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus, jos turi būti patikrintos: „Iš A. P. charakteristikos, išduotos (duomenys neskelbtini) vidurinės mokyklos, matyti, kad Vilniaus pedagoginio-psichologinio centro specialistai nustatė, jog A. P. turi mokymosi negalę dėl lingvistinių procesų ir girdimojo suvokimo sutrikimų, jam buvo rekomenduojama mokytis pagal modifikuotą (palengvintą, bet iš esmės nepakeistą) programą <...>. Tačiau šie duomenys negali būti pagrindas abejoti A. P. sugebėjimu teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus. <...> Tyrimo metu A. P. davė išsamius, nuoseklius, kategoriškus parodymus, kuriuos jis patvirtino parodymų patikrinimo vietoje ir teisiama jame posėdyje.“¹⁶⁴ Abejonėms dėl vaiko parodymų patikimumo išsklaidyti yra skiriamos ir ekspertizės. Nepilnamečio parodymų psichologinis vertinimas tampa labai svarbus bylose, kuriose pagrindinis arba vienintelis informacijos apie nusikalstamą veiką teikėjas yra vaikas:

¹⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121/2008.

¹⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-110/2006.

¹⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-570/2006.

¹⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-389/2006.

„teismo psichiatrijos ekspertizės metu nustatyta, kad V. Ž. galėjo ir gali teisingai suprasti konkrečias faktines reikšmingas bylai aplinkybes, jas įsiminti, vėliau atgaminti ir duoti parodymus, jai nenustatytas nei padidintas polinkis fantazuoti, nei padidintas polinkis į įtaigumą, nei kitos tokios individualios psichologinės ypatybės, kurios būtų paveikusios jos elgesį byloje nagrinėjamo įvykio metu.“¹⁶⁵

Atskirai paminėtina apklausa mažamečių, kurie apklausiami kaip liudytojai, nors, kaip rodo bylos duomenys, jie yra dalyvavę nusikalstamoje veikoje, dėl kurios apklausiami. Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad nuosprendis „pagrįstas ir liudytojo A. L. parodymais. Šis asmuo, kaip matyti iš nuosprendžio, buvo nusikaltimo dalyvis, tačiau dėl savo amžiaus negalėjo atsakyti pagal baudžiamuosius įstatymus. Nusikaltimo padarymo metu jam suėjo 12 metų 1 mėnuo 17 dienų, todėl pagal BK 13 straipsnį jis neatsako pagal baudžiamuosius įstatymus, tačiau tai nereiškia, kad jis negalėjo būti apklaustas kaip liudytojas baudžiamojoje byloje. BPK 78 straipsnyje nurodyta, kad kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. <...>“¹⁶⁶

Modeliuojant parodymų gavimą, taip pat būtina įvertinti jau anksčiau minėtą skirtingą parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo pareigūnui ir prokurorui, bei parodymų, duotų ikiteisminio tyrimo teisėjui, reikšmę įrodinėjimo procese. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad „<...> asmenų (kaltinamojo, nukentėjusiojo, liudytojo) parodymai įrodymais yra tuo atveju, kai šie parodymai nepažeidžiant įstatyme nustatytos tvarkos yra duoti pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo posėdyje arba ikiteisminio tyrimo teisėjui“¹⁶⁷. Kitoje byloje Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad „Įstatymų leidėjas nustatė skirtingą reikšmę kaltinamojo, nukentėjusiojo ir liudytojo pirmiau duotiems parodymams ikiteisminio tyrimo teisėjui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui bei prokurorui. <...> teisėjų kolegija konstatuoja, kad perskaityti ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti

¹⁶⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-112/2011.

¹⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121/2008.

¹⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2013.

kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo parodymai nėra savarankiškas įrodymų šaltinis, šiais duomenimis galima tik patikrinti kitus byloje surinktus įrodymus. Todėl labai svarbu įvertinti kitų byloje surinktų įrodymų patikimumą ir jų visumos pakankamumą išvadai apie asmens kaltumą dėl jam inkriminuojamos nusikalstamos veikos. Kai ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų asmenys nepatvirtina teisme, tačiau jie atitinka kitus byloje surinktus ir teismo patikrintus įrodymus ir tų įrodymų pakanka išvadai apie inkriminuojamos nusikalstamos veikos buvimą ar nebuvimą, šių veikų padariusio asmens kaltumą ar nekaltumą ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, šie parodymai išlieka svarbus teismo vidinį įsitikinimą formuojantis veiksnys.¹⁶⁸

Nuostata, kad negali būti apklausiamas įtariamojo, kaltinamojo, išteisintojo ar nuteistojo gynėjas, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovai – dėl aplinkybių, kurias jie sužinojo atlikdami gynėjo arba atstovo pareigas (BPK 80 str. 3 p.), grindžiama advokato profesinės paslapties apsaugos principu. Advokato profesinę paslaptį sudaro kliento suteikta informacija, konsultacijų pobūdis ir pagal kliento pavedimą advokato surinkti duomenys. Informacija, sudaranti kliento paslaptį, negali būti išgautama nei apklausiant, nei kitais būdais: „<...> kaltinamojo minima teisės norma be kita ko draudžia kontroliuoti advokato telekomunikacijų tinklais perduodama informaciją ir kitokį susižinojimą išskyrus atvejus, kai advokatas yra įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką“¹⁶⁹. Advokatas, naudodamasis profesinės paslapties apsaugos garantija, turi elgtis teisėtai. Prašymas, siūlymas, vertimas duoti melagingus parodymus yra neteisėti veiksmai, kuriuos vykdant Advokatūros įstatymo 46 str. numatytos garantijos netaikomos ir faktiniai duomenys laikomi gautais nepažeidžiant leistinumo taisyklių ir pripažįstami įrodymais¹⁷⁰. „<...> Ikiteisminio tyrimo metu prokuroras, o teismo proceso metu bylą nagrinėjantis teismas, nustatę, kad gynėjas naudoja neteisėtas gynybos priemones, turi teisę nušalinti gy-

¹⁶⁸ Ten pat.

¹⁶⁹ Vilniaus miesto I apylinkės teismo 2012 m. liepos 31 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1-730-536/2012.

¹⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 15 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-144/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 30 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-102/2010.

*nėją (BPK 49 straipsnio 1 dalis). Todėl informacija apie paties advokato ne- teisėtus, juolab nusikalstamus veiksmus ginant kliento interesus, negali būti laikoma BPK 48 straipsnio 2 dalies 4 punkte nurodytomis profesine advoka- to paslaptimi arba žiniomis, kurias advokatas sužinojo vykdydamas gynėjo pareigas.*¹⁷¹ Nelaikoma advokato paslaptimi ir viešai pateikiama informa- cija: „*Informacija, išgirsta iš viešo pokalbio, juolab informacija apie galimą rengiamą nusikaltimą, negali būti laikoma nei advokato ir jo kliento susitiki- mo duomenimis <...>.*“¹⁷²

Ekspertizės aktas ir specialisto išvada. Ekspertas ir specialistas procese pateikia atskirus dokumentus, kuriuose fiksuoja savo išvadas: „*Ekspertizė daroma teisme, kai reikšmingoms bylai aplinkybėms nusta- tyti reikalingos išsamios mokslo, technikos, meno ar kokios nors kitos sri- ties specialios žinios. <...> baudžiamojo proceso įstatymas palieka teismui spręsti, ar reikia ir kada skirti ekspertizę.<...>*“¹⁷³ Generalinio prokuroro patvirtintose rekomendacijose nurodyta, kad skiriant specialistui užduotį ar formuluojant prašymą skirti ekspertizę būtina vadovautis metodinė- mis rekomendacijomis dėl atskirų rūšių užduočių ir ekspertizių skyrimo, o jei tokių rekomendacijų nėra, tikslinga konsultuotis su atitinkamos sri- ties specialistais. Skirti užduotį atlikti kompleksinį tyrimą (ekspertizę) ar komisijinį tyrimą (ekspertizę) rekomenduojama tik esant procesinei bū- tinybei, kai atliekant vieną tyrimą (ekspertizę) vienu metu būtina pasi- telkti skirtingų sričių specialistus arba kai pateiktiems klausimams spręsti būtinos kelių sričių žinios (pavyzdžiui, rekomenduojama skirti tik komi- sijinius deontologinius ir kitus teismo medicinos tyrimus (ekspertizes)). Generalinio prokuroro patvirtintose rekomendacijose taip pat nurodoma, kuriose bylose (dėl labai sunkių nusikalstamų veikų, kai įtariamasis yra suimtas, dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK XVII skyriuje (nusikalti- mai žmogaus gyvybei), XVIII skyriuje (nusikaltimai žmogaus sveikatai) ir XXI skyriuje (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus sek-

¹⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 30 d. nutartyje baudžiamojoje byloje 2K-102/2010.

¹⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-144/2011.

¹⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-682/2012.

sualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui), padarytų nepilnamečių asmenų atžvilgiu; kuriuos planuojama baigti pagreitinto proceso tvarka, o patys tyrimai (ekspertizės) yra nesudėtingi) skiriami tyrimai (ekspertizės) turi būti laikomi prioritetiniais¹⁷⁴.

Ekspertas ir specialistas taip pat gali būti apklausti. *„Pagal BPK 284 straipsnio 3 dalį į teismo posėdį gali būti šaukiami ir specialistai, nepateikę išvados ikiteisminio tyrimo metu. Bylą nagrinėjant pirmosios ir apeliacinės instancijų teismuose specialistams jokių pavedimų ir užduočių nebuvo duota, specialistai – ekspertai J. S. ir K. G. – davė paaiškinimus parodymų forma (BPK 284 straipsnio 4 dalis), parodymai užfiksuoti teismo posėdžių protokoluos <...>.“¹⁷⁵ Ekspertai paprastai apklausiami, siekiant paaiškinti ar papildyti ekspertizės aktą: *„Pagal BPK 285 straipsnį ekspertas į teismo posėdį šaukiamas apklausai tik tuo atveju, kai teismas pripažįsta, kad jo parodymai būtini ekspertizės aktui paaiškinti ar papildyti. <...>“¹⁷⁶ Specialistai taip pat gali būti apklausti, kad patikslintų specialisto išvadą¹⁷⁷.**

Specialiomis žiniomis gali naudotis ir privatūs proceso dalyviai – paprastai gynyba. Teismų praktikoje suformuota taisyklė, kad sutartiniais pagrindais gauta konsultacinė išvada nelaikoma teismo ekspertizės aktu: *„<...> Byloje yra ir sutartiniais pagrindais pagal nuteistojo gynėjo užsakymą atlikta teismo medicinos specialisto A. G. 2004 m. kovo 17 d. konsultacinė išvada bei 2005 m. balandžio 8 d. (A. G. ir V. P.) konsultacinė išvada. Pagal Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo 18 straipsnio 2 dalį sutartiniais pagrindais proceso šalis gali kviestiti privatų teismo ekspertą konsul-*

¹⁷⁴ Rekomendacijos dėl užduočių specialistams ir ekspertams užduočių skyrimo. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu Nr. I-14 (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2011 m. sausio 18 d. įsakymo Nr. I-235 redakcija). [interaktyvus] [žiūrėta 2013-10-05] <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

¹⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-383/2006.

¹⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-502/2006.

¹⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-160/2006.

tantu, tačiau šiuo pagrindu atliktų tyrimų rezultatai, užfiksuoti rašytiniame dokumente, neturi teismo ekspertizės akto statuso.¹⁷⁸

Kalbant apie specialių žinių vertinimą, pasakytina, kad „<...> Vertinant specialisto išvadą ar ekspertizės aktą turi būti patikrintas ir įvertintas ne tik jų sąsajumas (liečiamumas) ir leistinumas, bet ir kai kurios kitos aplinkybės, tokios kaip: pateiktos ekspertui ar specialistui medžiagos išsamumas, pakankamumas ir kokybiškumas; ekspertui ar specialistui pateiktų pradinių duomenų teisingumas; ekspertui ar specialistui pateiktos medžiagos ištyrimo visapusiškumas; taikytų metodų mokslinis pagrįstumas ir tinkamumas, ar ekspertas ir specialistas neviršijo savo specialių žinių ribų ir ar nesprendė klausimų, kurie viršija jo kompetencijos ribas.¹⁷⁹

Dokumentai. Dokumentais, turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, yra materialūs objektai, kuriuose įmonė, įstaiga, organizacija, pareigūnas ar fizinis asmuo tam tikrais ženklais užfiksuoja informaciją, galinčią padėti atskleisti nusikalstamą veiką ir nustatyti su šia veika susijusias aplinkybes (BPK 95 str.).

Dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, rūšys

- 1) proceso veiksmų protokolai, taip pat teismo teisiamojo posėdžio protokolai;
- 2) įstaigų, įmonių, organizacijų dokumentai: raštai, pažymos, apskaitos dokumentai, posėdžių protokolai ir kiti oficialūs dokumentai;
- 3) privatūs fizinių asmenų raštai, pareiškimai, prašymai, skundai, laiškai, dienoraščiai ir kiti asmeninio pobūdžio rašiniai;
- 4) magnetiniai, lazeriniai ir elektroniniai įrašai: garso ir vaizdo juostos, kompaktinės plokštelės ir kitos elektroninės informacijos laikmenos;
- 5) kiti materialūs objektai, kuriuose grafiniais arba kitokiais ženklais užfiksuota informacija, turinti reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (BPK 96 str. 1 d.).

¹⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-156/2006.

¹⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. sausio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-2/2005.

Vertindamas dokumentuose fiksuotus asmeninius įrodymus, Lietuvos Aukščiausias Teismas yra pripažinęs, kad „<...> I. J. prisipažinimas gali būti vertinamas kaip dokumentas, turintis reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, atitinkantis BPK 96 straipsnio 1 dalies 3 punkte nurodytus požymius. Tačiau BPK 96 straipsnio 1 dalies 3 punkte išvardyti dokumentai reiškia jų originalus arba nustatyta tvarka patvirtintas kopijas. <...> Iš principo faksograma gali būti pripažinta tinkamu dokumentu, tačiau tokiu atveju teismas turi patikrinti ir nustatyti ne tik dokumente, perduotame faksu, esančių duomenų sąsajumą (BPK 20 straipsnio 3 dalis) ir leistinumą (BPK 20 straipsnio 4 dalis), bet ir dokumento perdavimo faksu aplinkybes: kas, kada, iš kur, kam, į kur, kodėl pasiuntė faksogramą, ar faksogramos tekstas atitinka dokumento originalo tekstą. <...>¹⁸⁰ Byloje taip pat gali būti pateikta bet kokia laikmena, kurioje fiksuota svarbi informacija: „Nepagrįstas kasacinio skundo argumentas ir dėl byloje esančio vaizdo įrašo, kuriame užfiksuotas A. G. susitikimas su įtariamaisiais M. T., M. E. ir nukentėjusiąja O. Č. prie Panevėžio apygardos teismo pastato, neleistinumo. Šis vaizdo įrašas padarytas ne slapto sekimo metu, bet prie teismo durų ir pirmo aukšto vestibulyje esančių vaizdo kamerų. Vaizdo įrašą pateikė Panevėžio apygardos teismas pagal Panevėžio rajono policijos komisariato prašymą <...>.”¹⁸¹

Daiktai – tai materialūs daiktai, kuriems būdingos savybės, atspindinčios tam tikrus nusikalstamos veikos ar kitų reikšmingų bylai aplinkybių (faktų) pėdsakus.

Daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, tai materialūs objektai, kurie buvo

- nusikalstamos veikos padarymo įrankiais ar priemonėmis;
- nusikalstamos veikos rezultatais;
- daiktai, ant kurių išliko nusikalstamos veikos pėdsakų;
- daiktai, kurie buvo kaltininko nusikalstamų veikų objektais;

¹⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-113/2006.

¹⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 30 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-102/2010.

- daiktai, kurie gali būti priemonėmis nusikalstamai veikai atskleisti ir kaltininkams nustatyti arba kaltinimui paneigti ar atsakomybei palengvinti (BPK 91 str.).

Dokumentai ir kiti įrašai laikomi daiktais, jeigu jie turi BPK 91 straipsnyje nurodytų daiktų požymių (BPK 96 str. 2 d.). Tokiu atveju jiems taikomos tos pačios taisyklės kaip ir daiktams. „Dokumentuose užfiksuota informacija perduodama aprašymo būdu, t. y. įtvirtinama rašmenimis arba kitais sutartiniais ženklais, šiuo atveju reikšmingas yra dokumento turinys. Dokumentai, turintys daiktų reikšmę, tiesiogiai atspindi bylai reikšmingas aplinkybes, informacija perduodama ne per jų turinį, bet per materialų bylai reikšmingų aplinkybių atspindį. Pavyzdžiui, dokumentas yra suklastotas trinant ir įrašant kitus duomenis“¹⁸², ar ant dokumentų, svarbių bylai, yra rasti pirštų pėdsakai.

Reikalavimai, keliami daiktui įforminti:

- Turi būti **dokumentas, patvirtinantis objekto gavimą;**
- Daiktai turi būti apžiūrimi ir surašomas **apžiūros protokolas** arba **ištiriami ir aprašomi specialisto išvadoje.**
- Byloje turi būti **pats materialus objektas.** Daiktai, kurių dėl gremėzdiškumo ar kitų priežasčių negalima laikyti ir perduoti kartu su nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga, turi būti, jei įmanoma, nufotografuojami, užantspauduojami ir laikomi ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo nurodytoje vietoje (BPK 92 str.).

„<...> Pagal baudžiamąjį proceso įstatymą daiktais, turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, be kitų materialių objektų, taip pat laikomi ir tokie daiktai, ant kurių išliko nusikalstamos veikos pėdsakų (BPK 91 straipsnis). Šie pėdsakai skirstomi į dvi grupes: pirmajai grupei priklauso nusikalstamos veikos pėdsakai kaip materialiai fiksuoti daiktų išorinės sandaros atspindžiai, t. y. žmogaus rankų ir kojų atspaudai, jo naudotų įrankių paliktos žymės ir kitokie pėdsakai, kuriuose matyti juos palikusių objektų individualios savybės, dažnai leidžiančios juos identifikuoti;

¹⁸² Ancelis, P.; Šapalaitė, E. Daiktų statusas baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2003, 49(41): 123.

antros grupės pėdsakai yra įvairių medžiagų dėmės ar dalelės, t. y. ant drabužių ar kitų objektų išlikusios kraujo ar dažų dėmės, audinių mikropluošteliai ir t. t. Pažymėtina, kad daiktai kartu paimami tik su antros grupės objektais. Tuo tarpu daiktai su pirmos grupės objektais kartu paimami tik tuo atveju, jei šių pėdsakų negalima tinkamai paimti įvykio vietoje. Daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, gali būti apžiūrimi arba tiriami. Daiktai, kuriuos būtina tirti, apžiūrėti ir aprašomi specialisto išvadoje (BPK 92 straipsnio 1, 2 dalys). Daiktai, dokumentai ir kitokie objektai tiriami jų radimo vietoje. Daiktai, objektai ar kitokie objektai, kuriems ištirti reikia daug laiko arba kuriuos būtina tirti techninėmis priemonėmis, gali būti tiriami laboratorijoje arba kitoje vietoje, kur yra tam reikalingos sąlygos. Objektų tyrimą atlieka specialistai ir pateikia išvadą. Specialisto išvada gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą arba surašoma atskiru dokumentu (BPK 205 straipsnio 2, 3 dalys, 90 straipsnio 1–3 dalys).¹⁸³

Daiktinis įrodymas, paimtas atliekant proceso veiksmus, turi būti ne tik tinkamai ištirtas ir aprašytas, tačiau ir tinkamai aprašytas protokole, kad vėliau būtų aišku, jog įrodinėjimo procese naudojami tie patys objektai: *„Visi tyrimo proceso veiksmų atlikimo metu paimami objektai turi būti tinkamai nurodomi to veiksmo atlikimo protokole ir, esant galimybei, užfiksuojami protokolo prieduose (nuotraukose, įrašuose, laikmenose ir kt.). Tai turi būti padaroma taip, kad bet kuriame proceso etape būtų aišku, jog įrodinėjimo procese naudojami tie patys objektai. Iš nagrinėjamoje byloje esančių dokumentų negalima nustatyti, kaip įvykio vietos apžiūros metu paimti kvapai buvo užantspauduoti bei aprašyti. Baudžiamojoje byloje, be įrašo įvykio vietos apžiūros protokole apie kvapų paėmimą, daugiau nėra jokios kitos informacijos apie šio tyrimui paimto objekto įpakavimą, aprašymą, antspaudavimą ir kt. Dėl šios priežasties negalima kategoriškai paneigti kasatoriaus abejonių, kad 2006 m. spalio 17 d. tyrimui buvo pateikti 2006 m. sausio 31 d. įvykio vietoje paimti kvapai.“¹⁸⁴*

BPK labai išsamiai nurodo **daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, laikymo terminus** – dažniausiai jie siejami su galutiniu sprendimu byloje: *„Daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai*

¹⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-454/2006.

¹⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-279/2008.

tirti ir nagrinėti, laikomi iki nuosprendžio įsiteisėjimo arba iki termino, per kurį gali būti apskūstas nutarimas ar nutartis nutraukti procesą, pabaigos. Kai ginčas dėl teisės į daiktus yra spęstinas ieškinio tvarka, daiktai laikomi iki sprendimo, priimto toje byloje civilinio proceso tvarka, įsiteisėjimo“ (BPK 93 str. 1 d.). BPK įtvirtinta šios taisyklės išimtis: proceso metu rastus ir paimitus daiktus ar vertybes savininkui jo prašymu gali grąžinti ir prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas dar nesibaigus procesui, įvertinę, kad tai nepakenks procesui. Grąžinti daiktus ar vertybes galima po to, kai šie daiktai ar vertybės yra pakankamai išsamiai ištirti ir aprašyti. Atsiimdamas šia tvarka grąžinamus daiktus ar vertybes, savininkas paprastai turi raštu pasižadėti saugoti juos tol, kol byla bus baigta nagrinėti teisme. Daiktai, kurių apyvarta uždrausta, negrąžinami (BPK 93 str. 2 d.; BPK 108 str. 2 d.).

Daiktai, kurie gali greitai sugesti ar prarasti vertę arba kurių saugojimo, priežiūros ir laikymo išlaidos būtų aiškiai per didelės ir kurie negali būti grąžinami savininkui, tuojau perduodami (perduodami) Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta areštuotam turtui realizuoti tvarka. Įstatymų nustatytais atvejais savininkui atlyginama perduotų (perduotų) arba sunaikintų daiktų vertė. Priimantis sprendimą perduoti (perduoti) arba sunaikinti daiktus prokuroras privalo užtikrinti, kad jie būtų reikiamai ištirti, o tais atvejais, kai įmanoma, būtų paimti ir iki galutinio sprendimo byloje būtų laikomi jų pavyzdžiai (BPK 93 str. 3 d.). BPK 94 str. išsamiai nurodomos priemonės, kurių imamasi dėl daiktų, turinčių reikš-

mės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, nutraukiant procesą ir priimant nuosprendį¹⁸⁵.

2. Tiesioginiai ir netiesioginiai įrodymai yra skiriami pagal santykį su įrodinėtinomis bylos aplinkybėmis.

¹⁸⁵ **94 straipsnis. Priemonės, kurių imamasi dėl daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, nutraukiant procesą ir priimant nuosprendį**

1. Priimant nuosprendį ar nutraukiant procesą, daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, klausimas išsprendžiamas taip: 1) Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 72 ir 723 straipsniuose nurodytas turtas konfiskuojamas; 2) daiktai, kurių apyvarta uždrausta, perduodami valstybės institucijoms arba sunaikinami; 3) dokumentai, turintys šio Kodekso 91 straipsnyje numatytų požymių, saugomi kaip nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga arba perduodami suinteresuotoms įmonėms, įstaigoms, organizacijoms ar fiziniams asmenims jų prašymu; laikmenos su informacija, gauta šio Kodekso 160 straipsnyje nustatyta tvarka atliekant slaptą sekimą, grąžinamos jų lydimuosius dokumentus surašiusioms ikiteisminio tyrimo įstaigoms be jų prašymo; 4) daiktai, kurie yra menkaverčiai ir negali būti sunaudoti, sunaikinami arba gali būti atiduodami suinteresuotoms įmonėms, įstaigoms, organizacijoms ar fiziniams asmenims, jeigu jie to prašo; 5) kiti daiktai grąžinami teisėtiems savininkams, o jeigu šie nenustatyti, – pereina į valstybės nuosavybę. Dėl šių daiktų priklausomybės kilę ginčai sprendžiami civilinio proceso tvarka.

2. Šio straipsnio 1 dalyje nurodytus sprendimus ikiteisminio tyrimo metu priima prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas, nutraukiantys ikiteisminį tyrimą, vėlesnėse proceso stadijose – bylą nagrinėjantis teismas.

3. Jeigu nutraukiant ikiteisminį tyrimą turi būti išspręstas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 72 ar 723 straipsnyje nurodyto turto konfiskavimo klausimas, ikiteisminis tyrimas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu, kuriuo patvirtinamas prokuroro nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą. Sprendžiant turto konfiskavimo arba išplėstinio turto konfiskavimo klausimą, rengiamas posėdis, į kurį turi būti kviečiamas prokuroras, asmuo, dėl kurio turto konfiskavimo priimtas nutarimas, šio asmens atstovas. Ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimu į posėdį gali būti kviečiami ir kiti asmenys. Prokuroro ir asmens, dėl kurio turto konfiskavimo priimtas nutarimas, atstovo dalyvavimas tokiaame posėdyje būtinas. Ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas gali būti skundžiamas šio Kodekso X dalyje nustatyta tvarka.

4. Šio straipsnio 3 dalyje nurodytą sprendimą priėmęs teismas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka gali jį perduoti vykdyti kitos Europos Sąjungos valstybės narės, kurioje yra konfiskuotinas turtas arba kurioje asmuo, dėl kurio turto konfiskavimo priimtas nutarimas, gali turėti pajamų ar turto, kompetentingai institucijai.

5. Lietuvos Respublikos tarptautinėje sutartyje numatytais pagrindais ir tvarka, kai yra užsienio valstybės įstaigos prašymas, teismas gali nuspręsti, kad po nuosprendžio įsiteisėjimo daiktai ir vertybės, įgyti nusikalstamu būdu, gali būti perduoti užsienio valstybės įstaigai, kad ji grąžintų teisėtiems savininkams, jeigu šie yra nustatyti ir jeigu tai nepažeidžia kitų asmenų teisėtų interesų. Užsienio valstybės įstaigai neperduodami daiktai, kurių apyvarta yra uždrausta.

Tiesioginiai – įrodymai, kuriais tiesiogiai, be tarpinių grandžių įrodinėjama viena iš įrodinėjimo dalyko aplinkybių (nukentėjusiojo parodymai apie nusikalstamos veikos aplinkybes). **Netiesioginiai** – įrodymai, kuriais įrodinėjamas tarpinio fakto buvimas, o paskui ir įrodinėjimo dalyku esanti aplinkybė. „Tarpiniai faktai – aplinkybės, buvusios prieš nagrinėjamą įvykį, atsiradusios kartu su įvykiu ar susiklosčiusios kaip nagrinėjamo įvykio padarinys.“¹⁸⁶ Tarpinis faktas yra susijęs su įrodinėtomis byloje aplinkybėmis. Pavyzdžiui, nustatytas faktas, kad ginklas, kuris, panaudotas plėšimo metu, priklauso tam tikram asmeniui, yra tarpinis ta prasme, jog pat savaime nereiškia, kad šis asmuo įvykdė plėšimą. Įrodinėjimas netiesioginiais įrodymais reikalauja daugiau kruopštumo ir laiko, yra sudėtingesnis, neturi palikti abejonių dėl įrodinėtinų aplinkybių nustatymo: „<...> tiesioginiai, tiek netiesioginiai įrodymai turi įrodomąją vertę. Šiuo aspektu pažymėtina, kad tiesioginiai įrodymai patys, be tarpinių grandžių, yra susiję su įrodinėjimo dalyku, o netiesioginiai yra tokie įrodymai, kurie iš pradžių pagrindžia tarpinio fakto buvimą, o per šį faktą – ir įrodinėtinas aplinkybes. Ne visada nusikaltimo aplinkybės ir veiką padariusio asmens kaltė nustatoma tiesioginiais įrodymais. Įrodinėjimas netiesioginiais įrodymais yra sudėtingesnis, tačiau jais taip pat gali būti grindžiama asmens kaltė, jei tais įrodymais nustatyti tarpiniai faktai ir išvados tarpusavyje sujungti nuoseklia ir logiška grandine. Įstatymas nedraudžia grįsti apkaltinamojo nuosprendžio netiesioginiais įrodymais. Tiesioginiai įrodymai neturi pranašumo prieš netiesioginius – ir vieni, ir kiti yra įrodinėjimo proceso elementai. <...> įstatymas nedraudžia apkaltinamojo nuosprendžio grįsti netiesioginiais įrodymais. Be to, šie įrodymai palyginti ir įvertinti ne tik tarpusavyje, bet ir kitų bylos duomenų kontekste, ir padaryta išsamiai motyvuota išvada, kad jie yra pakankamai detalūs ir papildo vieni kitus, o esminėmis detalėmis sutampa, taip pat atitinka kitus bylos įrodymus – nukentėjusiųjų parodymus, specialistų išvadas, automobilio, įvykio vietos apžiūros protokolų duomenis ir kt. <...>“¹⁸⁷ Kitoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad „<...> Odorologinio tyrimo rezultatai, nesant kitų tas pačias aplinkybes patvirtinančių duomenų,

¹⁸⁶ Goda, G., et al. *Baudžiamąjo proceso teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 185.

¹⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. birželio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2013.

neabejotinų išvadų apie asmens kaltumą neleidžia daryti dėl kelių priežasčių. Pirmiausia pažymėtina, kad tokie rezultatai gali būti tik netiesioginiu įrodymu, nes remiantis specialisto išvada, surašyta atlikus odorologinį tyrimą, gali būti nustatinėjama ne baudžiamojoje byloje įrodinėtina aplinkybė – asmens kaltumas, o tik tarpinis faktas, kad asmuo yra buvęs tam tikroje vietoje (patalpoje, automobilyje ir pan.). Tačiau ir šis tarpinis faktas gali būti laikomas nustatytu tik tuo atveju, kai nerealia galima laikyti tikimybę, kad asmens kvapo pavyzdys nusikalstamos veikos padarymo vietoje atsirado ne dėl to, kad tas asmuo toje vietoje buvo, o kitais būdais, pavyzdžiui, į nusikalstamos veikos padarymo vietą kitiems asmenims atsinešus traukiamo atsakomybėn asmens kvapo turinčius objektus ar pan. Apkaltinamajam nuosprendyje daromos išvados gali būti grindžiamos ir netiesioginiais įrodymais, tačiau įrodinėtina byloje aplinkybė pripažinta įrodyta gali būti tik tais atvejais, kai ji nustatyta ištyrus įrodymų visumą, o ne vieną netiesioginį įrodymą.¹⁸⁸

3. Įrodymai pagal santykių su kaltinimo versija gali būti kaltinamieji ir teisinamieji.

Kaltinamieji įrodymai yra tokie faktiniai duomenys, kurie įrodo įtariamojo dalyvavimą nusikalstamoje veikoje, taip pat liudijantys apie sunkinančias atsakomybę aplinkybes. **Teisinamieji įrodymai** yra tokie, kurie paneigia įtariamojo prisidėjimą prie nusikalstamos veikos, sukelia abejones kaltinimu ar jo dalimi, pagrindžia lengvinančias atsakomybę aplinkybes.

4. Įrodymai pagal įrodymų šaltinio „pirmumą“ gali būti pirminiai ir išvestiniai.

Pirminiai įrodymai yra gauti iš pirminio šaltinio, t. y. asmens, tiesiogiai suvokusio aplinkybes, apie kurias vėliau liudija arba kitaip jas perteikia; arba daikto, kuris atspindi įvykį (originalus dokumentas, garso įrašas ir pan.). **Išvestiniai** – tai įrodymai, gauti ne iš pirmo, o iš kito šaltinio. Tai

¹⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-279/2008.

gali būti dokumentų nuorašai; pėdsakų atliejos, pirštų pėdsakų atspaudai plėvelėje, liudytojo pateikiama informacija, gauta iš kito asmens. Vertinant išvestinius įrodymus būtina vertinti informacijos praradimo tikimybę ir informacijos, kuri gauta jai perėjus kelias laikmenas, tikrumą. Nors turi būti stengiamasi kuo daugiau aplinkybių grįsti pirminiais įrodymais, tačiau kartais išvestiniai įrodymai yra vienintelė galimybė gauti svarbius duomenis: „<...> *Liudytojas, duodamas parodymus, turi vengti dėstyti žinias, kurių šaltinio jis negali nurodyti (BPK 279 straipsnio 2 dalis). Todėl liudytojas, duodamas parodymus apie turinčias reikšmės bylai aplinkybes, kurias jis sužinojo iš kitų asmenų pasakojimų ar dokumentų, privalo nurodyti šių žinių šaltinį. Vadinasi, kaip liudytojas gali būti šaukiamas asmuo, ne tik tiesiogiai stebėjęs bylai reikšmingas aplinkybes, bet ir jas sužinojęs iš kitų asmenų pasakojimų ar dokumentų arba kitų šaltinių.*“¹⁸⁹ Kitoje nutartyje nurodyta, kad „<...> *protokolai ir pokalbių įrašai priklauso skirtingiems įrodymų šaltiniams, vieni yra pirminiai, kiti – išvestiniai. Tačiau įstatymas nėra vienai įrodymų grupei neteikia pirmenybės. <...>*“¹⁹⁰

¹⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30/2006.

¹⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 589/2006.

KLAUSIMAI

Apibrėžkite reikalavimus, keliamus įrodymams: sąsajumo (liečiamumo) ir leistinumą turinį.

Kokios yra leistinumą pažeidimo pasekmės?

Koks yra įrodinėjimo pareigos turinys ir jos subjektai?

Apibrėžkite įrodinėjimo proceso etapus: duomenų rinkimą, patikrinimą bei pripažinimą įrodymais ir jų vertinimą.

Kokia yra įrodymų klasifikacijų praktinė reikšmė?

PRAKTINĖS UŽDUOTYS

1. Pareigūnai, patikrinę UAB „Varguva“ parduotuvę, surašė patikrinimo aktą ir, motyvuodami užfiksuotais pažeidimais, pasiėmė 45 mobiliojo ryšio telefono aparatus, tačiau patikrinimo akte nenurodė šių telefonų identifikacinių duomenų (modelio, IMEI). Parduotuvės savininkui kilo įtarimų, kad pareigūnai gali pareikalauti iš jo kyšio dėl paimtų telefonų grąžinimo, todėl jis kreipėsi į STT pareigūnus Ž. R. bei S. S. ir pasakė, jog labai tikėtina, kad pareigūnai reikalaus kyšio. Prieš vykdamas pas parduotuvę tikrinusius pareigūnus, jis paprašė STT pareigūnų suteikti jam techninę įrangą pokalbiui įrašyti. STT pareigūnai davė parduotuvės savininkui A. A. diktofoną ir mini diską. Su šia įranga A. A. nuvyko pas parduotuvę tikrinusius pareigūnus B. B. bei C. C. ir įrašė savo, taip pat jų pokalbį. A. A., sugrįžęs pas STT pareigūnus, nurodė jiems, kad policijos pareigūnai reikalauja iš jo 1000 Lt kyšio ir tą patvirtina įrašytas pokalbis, taip pat parašė protokolą-pareiškimą, kurio pagrindu buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl nusikalstamos veikos, numatytos BK 225 straipsnio 2 dalyje (kyšininkavimas). Tada STT pareigūnai, pradėję ikiteisminį tyrimą, davė A. A. vaizdo mikro-kamerą, vaizdo magnetofoną, vaizdo kasetę, diktofoną ir mini diską. A. A., susitikęs su pareigūnu B. B. ir pasinaudojęs jam suteikta įranga, vėl įrašė jų tarpusavio pokalbį, kurio metu padavė pareigūnui 1000 Lt.

Abiem atvejais suteikus A. A. garso ir vaizdo įrašymo techniką, dėl to STT buvo surašyti aktai. Tuo metu, kai buvo įrašinėjamas antrasis pokalbis tarp A. A. ir pareigūno B. B., įvykius kontroliavo (jų tarpusavio pokalbio klausėsi, stebėjo aplinką ir vėliau dalyvavo sulaikant pareigūną B. B.) STT pareigūnai. Taigi A. A., pasinaudojęs STT suteikta technine įranga, padarė dviejų pokalbių tarp jo ir pareigūnų garso įrašus, kurių suvestinės yra byloje. Pirmasis įrašas padarytas nepradėjus ikiteisminio tyrimo, antrasis – jau pradėjus ikiteisminį tyrimą.

Argumentuotai atsakykite, kokios taisyklės taikomos privatiems asmenims, teikiantiems duomenis, reikšmingus nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, kokios pareigūnams? Įvertinkite gautus duomenis leistinumą požiūriu.

2. Tyrėja D. D. apklausė kaip įtariamąjį F. F., įtariant jį neteisėtu namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų laikymu, t. y. padarius BK 201 straipsnio 1 dalyje numatytą nusikaltimą. Toje apklausoje kaip F. F. gynėjas dalyvavo advokatas U. U. Tuo metu, kai tyrėja rašė apklausos protokolą, advokatas, kalbėdamasis su savo ginamuoju, pasiūlė susirasti asmenį, kuris prisiimtų už jį atsakomybę už neteisėtą namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų laikymą – konkrečiai pasiūlė su tuo asmeniu sudaryti garažo nuomos sutartį atgaline data. F. F. pasakė, kad ras tokį žmogų. Išeidamas iš tyrėjos kabineto, advokatas U. U. pranešė jai, kad kitos apklausos metu bus pateikta garažo nuomos sutartis ir jo ginamasis duos kitokius parodymus nei ši kartą. Tyrėjai D. D. paklausus, su kuo bus sudaryta ta sutartis, advokatas atsakė, kad to dar nežino.

Tyrėja savo kabinetu (kaip darbo vieta) dalijasi su kita tyrėja – E. E., kuri tuo metu dirbo prie savo stalo. Po savaitės, advokatui pateikus garažo nuomos sutartį ir įtariamajam, kuris prieš tai savo kaltę buvo pripažinęs, pakeitus parodymus, abi tyrėjos tarnybiniu pranešimu pranešė apie advokato U. U. bei jo ginamojo pokalbį ir tuo pagrindu buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, o advokatui U. U. pareikšti įtarimai dėl BK 24 straipsnio 5 dalyje, 300 straipsnio 1 dalyje ir 228 straipsnio 1 dalyje numatytų nusikaltimų.

Teisme prokuroras prašė pripažinti advokatą kaltu, nes jis, piktnaudžiaudamas tarnybine padėtimi, sukurstė kitą asmenį suklastoti dokumentą ir šį panaudoti: t. y. jis, pagal sudarytą sutartį teikdamas teisines paslaugas įtariamajam baudžiamajoje byloje dėl neteisėto namų gamybos stiprių alkoholinių gėrimų laikymo, turint tikslą juos realizuoti, įtariamojo papildomos apklausos metu, siekdamas, kad įtariamasis išvengtų baudžiamosios atsakomybės už jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką, palenkė ginamąjį padaryti nusikaltimą – suklastoti ir panaudoti suklastotą dokumentą.

Kaltinamasis U. U. prašė teismo jį išteisinti, nes visų pirma jis nėra nusikalstamos veikos – piktnaudžiavimo (BK 228 str.) – subjektas, o antra, visi byloje surinkti duomenys yra neleistini, todėl negali būti pripažinti įrodymais (BPK 20 str.). Kaltinimas remiasi liudytojos E. E., kuri neturėjo teisės dalyvauti jo įtariamojo apklausoje, parodymais. Taip pat abi liudytojos, tyrėjos, davė parodymus apie kliento ir advokato paslaptį sudarančią informaciją. Advokato pokalbiai su klientu yra konfidencialūs ir saugomi įstatymų (Advokatūros įstatymo, Baudžiamojo proceso kodekso ir kitų), todėl remtis tokiais duomenimis teismas negali.

Argumentuotai atsakykite: 1) kokie yra liudijimo imunitetai baudžiamajame procese? 2) ar teismas gali remtis tyrėjų D. D. ir E. E., apklaustų liudytojomis, parodymais apie advokato U. U. ir jo ginamojo pokalbio turinį?

3. L. L. nuteistas už tai, kad 2002 m. gegužės 21–birželio 7 d., atvykęs prie automobilių stovėjimo aikštelės, iš UAB direktorės R. R. reikalavo atiduoti kiekvieną mėnesį po vienos dienos apyvartos dydžio pinigų sumą, užmaskuodamas šį neteisėtą reikalavimą R. R. turto apsauga nuo galimų neigiamų pasekmių, t. y. nuo jai priklausančios prekybinės automobilio priekabos sugadinimo ar sunaikinimo. R. R. atsisakius įvykdyti L. L. reikalavimą mokėti mokesť, buvo grasinama sunaikinti ar sugadinti šią automobilio priekabą.

Kasatorius teigia, kad kaltę pirmosios instancijos teismas pagrindė vien tik nukentėjusiosios R. R. parodymais, kuriuos paneigia jo paties

bei M. M. parodymai ir kurių nepatvirtina joks įrodymų šaltinis, t. y. byloje nėra nei vaizdo, nei garso įrašų, taip pat liudytojų, girdėjusių jo ir nukentėjusiosios pokalbius. O byloje esantys liudytojų V. Š., R. G., G. M., D. A. K., D. G., E. K., R. G. parodymai negali būti jo – nuteistojo – kaltės įrodymais, atitinkančiais BPK 20 straipsnio 3 dalies nuostatas, nes nė vienas šių liudytojų asmeniškai negirdėjo, kad jis – nuteistasis – iš nukentėjusiosios R. R. reikalavo mokesčio už apsaugą ir grasino susidoroti, jei mokestis nebus mokamas. Pasak kasatoriaus, šie liudytojai tik pakartojo tai, ką jiems pasakojo nukentėjusioji R. R., todėl tokių liudytojų parodymai nepatvirtina, kad būtent jis – nuteistasis – iš R. R. reikalavo mokesčio už apsaugą, jai grasino ir todėl negali pagrįsti apkaltinamojo nuosprendžio.

Kasatorius tvirtina, kad pirmosios instancijos teismas nukentėjusiosios R. R. parodymams suteikė pranašumą prieš kitų proceso dalyvių parodymus, juos išskyrė ir laikė labiau pagrįstais negu jo bei M. P. parodymai. O tikėti būtent nukentėjusios parodymais nėra pagrindo. L. L., teigdamas, kad pirmosios instancijos teismas nepagrįstai jo parodymus įvertino kaip siekimą išvengti baudžiamosios atsakomybės, kartu pabrėžia, jog jam yra perkelta įrodinėjimo pareiga, o tai, kasatoriaus nuomone, pažeidžia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnio, 31 straipsnio 2 dalies, BPK 44 straipsnio 5 dalies reikalavimus.

Argumentuotai atsakykite: 1) kokios yra pirminių ir išvestinių įrodymų panaudojimo galimybės baudžiamajame procese? 2) ar teismas gali remtis liudytojų, kurie tiesiogiai nestebėjo ir negirdėjo įvykių, apie kuriuos duoda parodymus? Ar teismas gali remtis nukentėjusiojo parodymais turto prievartavimo byloje, jei nėra grasinimus patvirtinančių garso ar vaizdo įrašų?

KETVIRTA DALIS

NEVIEŠO POBŪDŽIO (SLAPTI)
IKITEISMINIO TYRIMO
VEIKSMAI

- I. NEVIEŠO POBŪDŽIO (SLAPTŪJŲ) TYRIMO VEIKSMŲ SAMPRATA.
- II. ELEKTRONINIŲ RYŠIŲ TINKLAIS PERDUODAMOS INFORMACIJOS KONTROLĖ, JOS FIKSAVIMAS IR KAUPIMAS (BPK 154 STRAIPSNIS).
- III. SAVO TAPATYBĖS NEATSKLEIDŽIANČIŲ IKITEISMINIO TYRIMO PAREIGŪNŲ VEIKSMAI (BPK 158 STRAIPSNIS).
- IV. NUSIKALSTAMĄ VEIKĄ IMITUOJANTYS VEIKSMAI (BPK 159 STRAIPSNIS).
 - 4.1. Provokacijos apibrėžtis.
 - 4.2. Provokacijos formos.
- V. SLAPTAS SEKIMAS (BPK 160 STRAIPSNIS).

I. NEVIEŠO POBŪDŽIO (SLAPTŪJŲ) TYRIMO VEIKSMŲ SAMPRATA¹⁹¹

Neviešo pobūdžio (slaptieji) tyrimo veiksmai, numatyti BPK 154, 158, 189 ir 160 straipsniuose, be bendrųjų procesiniams tyrimo veiksams būdingų požymių, pasižymi ir šiais specialiais, tik šiems veiksams būdingais, požymiais, leidžiančiais šiuos tyrimo veiksmus apibrėžti kaip labiau „jautrius“ teisinio reguliavimo, taikymo ir šių veikslių metu gautų duomenų vertinimo aspektais.

Neviešo pobūdžio (slaptųjų) tyrimo veikslių specialūs požymiai:

1. Anonimiškumas arba, kitais žodžiais tariant, neviešumas. Dažniausiai visi šie veiksmai atliekami, nežinant šių priemonių adresatui, t. y. asmeniui, kuriam arba kurio atžvilgiu šie veiksmai yra atliekami. Šis požymis padeda ikiteisminio tyrimo metu užtikrinti atliekamo neviešo pobūdžio veiksmo metu tyrimo ir duomenų rinkimo veiksmingumą. Priešingu atveju adresatui, pavyzdžiui, įtariamajam arba kitiems asmenims, apie tai žinant, šis veiksmas nepasieks norimo rezultato, t. y. nebus įmanoma surinkti objektyvių ir, kitaip tariant, „švarių“ duomenų, reikšmingų ikiteisminiam tyrimui bei teisminiam nagrinėjimui.

Taikant slaptuosius tyrimo veiksmus, visuomet yra tikimybė, kad gali būti paviešinti ne tik subjektai, kurie atlieka šiuos veiksmus, bet ir specialios techninės priemonės, metodai. Todėl, siekiant sumažinti šią riziką ir jos apskritai išvengti, turi būti imtasi atitinkamos proceso veikslių atlikimo taktikos ir metodų pagal iš anksto suplanuotą tyrimo strategiją. Pareigūnai modeliuoja konfliktines, galinčias iškilti taikant konkrečią slaptą priemonę, aplinkybes, kurios gali tapti neįveikiama kliūtimi, norint gauti ikiteisminiam tyrimui reikšmingą informaciją¹⁹².

¹⁹¹ Pažymėtina, kad atskleidžiant teorinę neviešo pobūdžio veikslių sampratos dalį daugiausia vadovaujamas šiuo šaltiniu: Panomariovas, A. *Slaptųjų tyrimo veikslių panaudojimo baudžiamajame procese teisiniai reikalavimai bei žvalgybinių veiklų esmė*. Operatyvinės veiklos parlamentinės kontrolės komisija, Konferencija-diskusija „Būti ar nebūti: Operatyvinės veiklos įstatymo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje“. Vilnius, 2006.

¹⁹² *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Sud. Ancelis, P. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 212.

Tiesa, pažymėtina, kad baudžiamajame procese komentuojamų veiksmų anonimiškumas turi savo ribas. Būtent BPK 161 straipsnyje (Pranešimas asmeniui apie jam taikytas priemones) numatyta, kad asmeniui, kuriam buvo taikomas bent vienas ne viešo pobūdžio veiksmas (priemonė) jam nežinant, baigus tokią priemonę taikyti turi būti pranešta apie ją. Pranešti būtina iškart, kai tai įmanoma padaryti nepakenkiant tyrimo sėkmei. Jeigu baudžiamasis procesas nutraukiamas, visa apie privatų asmens gyvenimą surinkta informacija turi būti nedelsiant sunaikinta surašius atitinkamą aktą. Sprendimą dėl tokios informacijos sunaikinimo priima prokuroras pasibaigus procesinio sprendimo nutraukti ikiteisminį tyrimą apskundimo terminui arba išnagrinėjus proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo.

Tiesa, svarbu pažymėti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir (arba) prokuroras sprendimą pranešti asmeniui, kurio atžvilgiu buvo atliekami neviešo pobūdžio veiksmai, turi priimti tuomet, jeigu tai objektyviai nepakenks ikiteisminio tyrimo sėkmei. Tokios praktikos laikomasi ir teisminėje praktikoje: „<...> *Nepagrįstas nuteistojo A. L. apeliacinio skundo motyvas, jog pažeistas BPK 161 str. reikalavimas, apie telefoninių pokalbių pasiklausymą P. V. pranešus, tik praėjus penkiems mėnesiams po šio veiksmo pabaigos.* <...> *Apeliantas netiksliai komentuoja teisės normą. BPK 161 str. 1 d. nuostatos numato, kad asmeniui, kuriam buvo taikoma bent viena procesinės prievartos priemonė jam nežinant, baigus tokią priemonę taikyti turi būti iš karto pranešta, kai tai įmanoma padaryti, nepakenkiant tyrimo sėkmei. Taigi bylą tiriantys pareigūnai patys nusprendžia, kada tokiam asmeniui pranešti apie taikytą priemonę <...>.*“¹⁹³

2. Bendras šių veiksmų pažinimo metodas, t. y. stebėjimo metodas.

Šis požymis reiškia, kad atliekant bet kurią ne viešo pobūdžio veiksmą, tai paprastai daroma stebint, kaip asmuo elgsis, stebint jo veikimą ir neveikimą, taip pat sekant jo elgesį su kitais asmenimis ir pan. Stebėjimas: 1) tiesioginis jutiminis tikrovės reiškinių suvokimas; 2) pirminės socialinės informacijos rinkimo metodas, kai ji renkama tyrėjui tikslingai registruojant stebimus įvykius, reiškinius ir procesus, vykstančius natūraliomis

¹⁹³ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-159/2008.

sąlygomis. Stebėjimas ypač vertingas tuo, kad tikslingai ir planingai naudojamas leidžia gauti duomenų apie reiškinius, procesus, elgesį, vykstančius natūralioje aplinkoje elgesį, nekeičiančius ir nedarančius įtakos šių reiškinių tėkmei, t. y. matyti tikrovę tokią, kokia ji yra iš tikrųjų. Bendrai stebėjimui, atliekant neviešo pobūdžio veiksmus, būdingas slaptumas (inkognito), kai stebimos grupės nariai neįtaria, kad jie yra stebimi. Tai vienas veiksmingiausių stebėjimo būdų, nes objektą galima stebėti natūralioje aplinkoje ir gauti objektyvią informaciją. Šio stebėjimo būdo trūkumas yra tas, kad tyrėjas gali pernelyg subjektyviai traktuoti įvykius¹⁹⁴.

Laikoma, kad ne viešo pobūdžio veiksmai nėra kontaktiniai, nes jų metu siekiama ne tiesiogiai gauti iš tiriamo asmens tam tikrų duomenų, reikšmingų baudžiamajam procesui, bet stebėjimo metu tokius duomenis gauti apie tai stebimam asmeniui nežinant. Kitaip tariant, stebėjimo metodo naudojimas vykdant slaptuosius tyrimo veiksmus yra nukreiptas į toki kontaktą su tiriamu asmeniu, kuriam esant tiriamas asmuo nesuvoktų, kad jo atžvilgiu atliekamas procesinio pobūdžio veiksmas.

3. Trunkamumas. Šie veiksmai paprastai nėra vienkartinio, momentinio pobūdžio, jų atlikimas trunka tam tikrą laiko tarpą. Tai ypač svarbus ne viešo pobūdžio veiksmų požymis, leidžiantis kontroliuoti tokių veiksmų atlikimo pagrįstumą ir teisėtumą, taip pat tęstinumo tikslingumą. Pavyzdžiui, atliekant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą asmenų pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, klausymas, įrašų darymas ar kitos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas negali trukti ilgiau kaip šešis mėnesius. Tiriant sudėtingą ar didelio masto nusikalstamą veiką, šios priemonės taikymas gali būti vieną kartą pratęstas trims mėnesiams. Taip pat svarbu pažymėti, kad vykdant ne viešo pobūdžio veiksmus turi būti laikomasi proporcingumo principo, įtvirtinto BPK 11 straipsnyje. Tai reiškia, kad kai išnyksta pagrindas atlikti ar tęsti šiuos veiksmus, kompetentingų ikiteisminio tyrimo subjektų sprendimu tokie veiksmai turi būti nedelsiant nutraukiami. Priešingu atveju gali susidaryti situacija, kad pernelyg ilgai atliekant vienus ar kitus slaptuosius

¹⁹⁴ Tidikis, R. *Socialinių mokslų tyrimo metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 447–456.

veiksmus, tokie veiksmai supanašėja su neteisėtumo požymių turinčiais veiksmais. Pavyzdžiui, „<...> iš BPK 1 ir 2 straipsnių prasmės išplaukia, kad NVI M ir NVIV taikymo laikas turi būti optimalus, t. y. jie turi tęstis lygiai tiek laiko, kiek reikia pilnai atskleisti ir užkardyti nusikalstamą veiką, surinkti įrodymus dėl nusikalstamos veikos padarymo, išaiškinti nusikaltimą padariusius asmenis, kad būtų galima greitai ir efektyviai nubausti kaltininkus. Turint galvoje, kad valstybės tikslas yra ginti žmonių teises, laiku užkardyti nusikaltimus, o ne juos skatinti, galima teigti, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai (modelis) turi būti tęsiami tol, kol surenkama pakankami įrodymų, leidžiančių patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn. Jie turi būti nutraukiami surinkus pakankami nusikalstamos veikos įrodymų, leidžiančių pradėti ir vykdyti ikiteisminį tyrimą, kad būtų galima būtų perduoti teismui, o kaltininkas būtų greitai ir teisingai nubaustas.

Formaliai nusikalstami pareigūnų veiksmai turi būti tęsiami tik tiek, kiek būtina nusikalstamoms veikoms ir jas darantiems asmenims išaiškinti. Kartu pažymėtina, kad ilgesnis imitacinių veiksmyų tęsimas gali suponuoti sunkesnę asmens, kuris padaro veikas, kontroliuojamas valstybės pareigūnų, baudžiamąją atsakomybę, nes padaroma daugiau veikų arba peraugama į vienos veikos stambų mastą.¹⁹⁵

4. Kryptingumas. Šie veiksmai, paprastai yra nukreipti ne į bet kokių nusikalstamų veikų atskleidimą, bet dažniausiai į nebaigtas nusikalstamas veikas, t. y. dar rengiamas ar daromas nusikalstamas veikas. Tas, kurias yra siekiama iširti rengimosi ar pasikėsinimo stadijoje. Skirtingai nei kitų procesinių tyrimo veiksmyų metu, neviešo pobūdžio veiksmyų metu siekiama tirti aplinkybes, kurios ne tik jau gali būti žinomos rengiant ar darant nusikalstamą veiką, bet ir tokias galimas aplinkybes, kurios gali nutikti ateityje. Tokiu būdu kryptingumo požymis artimai siejamas su stebėjimo metodo taikymu atliekant aptariamus tyrimo veiksmus. Tiesa, pažymėtina, kad derinant neviešo pobūdžio veiksmus su kriminalinės žvalgybos veiksmais, ikiteisminio tyrimo metu aukštesniojo prokuroro arba prokuroro, kontroliuojančio kriminalinės žvalgybos teisėtumą, pavedimu (esant kriminalinės žvalgybos subjekto vadovo ar jo įgalioto vadovo pavaduotojo

¹⁹⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-157/2011.

sitikimui ar prašymui) gali būti tęsiami ar atliekami kriminalinės žvalgybos veiksmai, kuriais neribojamos asmens teisės, numatytos BPK 44 straipsnio 9 dalyje (pavyzdžiui, kriminalinės žvalgybos apklausa, apžiūra, agentūrinė veikla ir kiti kriminalinės žvalgybos veiksmai, jeigu jais neribojamos asmens teisės, numatytos BPK 44 straipsnio 9 dalyje)¹⁹⁶.

5. Išimtinumas arba proporcingumas. Šie tyrimo veiksmai gali būti atliekami išimtiniais atvejais, kai nėra galimybių surinkti arba patikrinti surinktus duomenis kitais tyrimo veiksmais arba jei tokios galimybės ir yra, tačiau naudojant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus norimą tikslą pasiekti būtų akivaizdžiai sunkiau tiek žmogiškųjų, tiek materialinių sąnaudų prasme: „<...> *Nusikalstamą veiką imituojuantis elgesio modelis <...>, kuris savo esme ir paskirtimi panašus į kitų valstybių įstatymuose (paprastai baudžiamuosiuose procesiniuose) numatytą slaptųjų tyrėjų / agentų panaudojimą tiriant ir išaiškinant tam tikrų kategorijų nusikaltimus <...>, gali būti tik viena iš priemonių, kai reikia išaiškinti asmens rengiamą ar jau pradėtą daryti nusikaltimą. Pažymėtina, kad ikiteisminis tyrimas apima ir operatyvinę veiklą. Operatyviniais veiksmais gauta informacija Baudžiamojo proceso kodekso nustatytais atvejais gali būti panaudota kaip įrodymai baudžiamojoje byloje <...>.*“¹⁹⁷ Taigi slapti ikiteisminio tyrimo veiksmai atliekami laikantis proporcingumo principo, t. y. tik tais atvejais, kai be jų negalima pasiekti reikiamų proceso tikslų – greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką.

Proporcingumo principas – tai vienas iš bendrųjų teisės reikalavimų, įtvirtintų atitinkamose Konstitucijos nuostatose, saugančiose ir ginančiose žmogų bei jo asmenį, jo orumą ir garbę, privatų gyvenimą, teisę į nuosavybės neliečiamumą ir t. t. Tam tikrus šių teisių ir laisvių apribojimus gali numatyti tik įstatymas, jeigu atitinkamo gėrio (vertybės) apsauga negalima kitomis priemonėmis. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne vie-

¹⁹⁶ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. I-383 „Dėl rekomendacijų dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo, baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 2-83.

¹⁹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

noje konstitucinės justicijos byloje yra apibrėžęs šio principo esmę ir reikšmę. Kalbėdamas apskritai apie valstybės taikomas poveikio priemones, šis teismas nurodo, kad „pagal šį principą kiekviena valstybės taikoma poveikio priemonė negali būti per daug griežta ir varžyti teisės subjektų labiau negu reikia teisėtiems interesams pasiekti“¹⁹⁸. Kitais žodžiais tariant, proporcingumo principas dar gali būti vadinamas kaip nepagrįstai didelės prievartos uždraudimo principas¹⁹⁹.

6. Privataus gyvenimo garantijų suvaržymas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, vertindamas konstituciškai pagrįstų vertybių pusiausvyros klausimą, nurodo: „<...> tarp asmens teisių ir laisvių iš vienos pusės ir visuomenės interesų – iš kitos neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų. Demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas. <...> Pagal <...> susiformavusią Europos žmogaus teisių teismo praktiką tokie apribojimai galimi, t. y. laikomi pagrįstais, jeigu atitinka dvi sąlygas: 1) yra teisėti ir 2) būtina reikalingi demokratinėje visuomenėje. Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtina reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui. Galimi atvejai, kai atitinkamo ribojimo prasmingumas slypi konkrečios teisės (ar laisvės) prigimtyje arba kai atitinkamais apribojimais siekiama išvengti

¹⁹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSSR Valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ 1 ir 2 straipsnių, 3 straipsnio 2 dalies, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSSR valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 23-666.

¹⁹⁹ Goda, G. *Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (lyginamoji teisinė analizė)*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995, p. 18.

*kolizijos su kitomis pagrindinėmis teisėmis. Minėtais atvejais pagrindinių teisių apribojimų pagrįstumas turėtų būti vertinamas sveiko proto ir aki-vaizdžios būtinybės kriterijais.*²⁰⁰

Taigi asmuo, darydamas nusikalstamas ar kitas priešingas teisei veikas, neturi ir negali tikėtis privatumo. Preziumuojama, jog kiekvienas asmuo, pažeisdamas įstatymuose nustatytus draudimus, supranta, kad tai sukels atitinkamą valstybės teisėsaugos institucijų reakciją, suvokia, kad už padarytą nusikaltimą valstybės jam taikomos priemonės bus griežtos, jomis bus koreguojamas, trukdomas ar stabdomas jo neteisėtas elgesys.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika rodo, kad slapti nusikaltimų, nusikaltėlių išaiškinimo metodai patys savaime neprieštarauja Konvencijos 8 straipsniui. Teismas 1978 m. rugsėjo 6 d. sprendime byloje *Klass ir kiti prieš Vokietiją* (*Cour Eur. D. H., arret Klass et autres du 6 septembre 1978, série A n° 28*) pažymėjo, jog slaptos priemonės panaudojimas nėra nesuderinamas su Konvencijos 8 straipsniu, nes kaip tik dėl neskubėjimo pranešti priemonė tampa veiksminga. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika taip pat rodo, kad Konvencijos 8 straipsnio 1 dalyje numatytų teisių ir laisvių suvaržymas, apribojimas yra pateisinamas, jei laikomasi to paties straipsnio 2 dalyje nustatytų reikalavimų. *Pirma*, tokie suvaržymai, apribojimai turi būti numatyti įstatyme ir kai jie būtini demokratinės visuomenės interesams apsaugoti. *Antra*, toks įstatymas turi nustatyti išsamią garantijas ir apsaugą nuo galimo piktnaudžiavimo. Teismas pažymėjo, kad vidaus teisė turi būti preciziškai aiški ir suteikianti individams aiškų supratimą, kokioms aplinkybėms ir sąlygoms esant pareigūnai gali jiems taikyti slaptas priemones. Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad įstatymai, leidžiantys kištis į Konvencijos 8 straipsnio saugomą sritį, yra teisėti, kai toks kišimasis yra būtinas nacionalinio saugumo, viešosios tvarkos apsaugos tikslais bei siekiant užkirsti kelią kriminaliniams nusikaltimams. Valstybės turi turėti galimybę slapta stebėti įvairius ardomuosius veiksmus, kurie vyksta jos teritorijoje, pasirinkdamos sekimo sistemos formas. Kita vertus, valstybės nedisponuoja neribojama laisve taikyti slapto sekimo prie-

²⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 15-314.

mones. Valstybės turi garantuoti, kad jų įstatymai įtvirtintų garantijas, kurios padėtų išvengti piktnaudžiavimų slapta sekant asmenis (1998 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Kopp prieš Šveicariją* (Cour Eur. D. H., *arret Kopp du 25 mars 1998, Recueil 1998 - II*))²⁰¹.

7. Sugriežtinta kontrolė. Visi šie tyrimo veiksmai gali būti atliekami tik gavus ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimą, t. y. atitinkamo turinio nutartį (taip pat esant prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimui (BPK 160¹ straipsnis)). Neatidėliotinais atvejais procesinės prievartos priemonės, numatytos BPK 154, 155, 158, 159 straipsniuose, gali būti taikomos ir prokuroro nutarimu, o procesinės prievartos priemonės, numatytos BPK 145, 147, 160 straipsniuose – ir prokuroro arba ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu, tačiau visais šiais atvejais per tris dienas nuo nutarimo priėmimo turi būti gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, patvirtinanti procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą. Jeigu per nustatytą terminą nepriimta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu pradėti veiksmai nedelsiant nutraukiami. Neatidėliotinais atvejais paprastai laikomos situacijos, kai iš karto neatlikus atitinkamų tyrimo veiksmų bus sunaikinti arba pašalinti nusikalstamos veikos pėdsakai arba tokios veikos objektai, arba daiktai, reikalingi nusikalstamai veikai atlikti ir pan., taip pat kai pagrįstai manoma, jog tiriami asmenys ims priemonių sutrukdyti sėkmingam ikiteisminio tyrimo atlikimui ir pan.

8. Suderinamumas su kriminalinės žvalgybos metu atliekamais savo pobūdžiu panašiais slaptaisiais veiksmais. Pastebėtina, kad galiojančiame Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme²⁰² reglamentuojami savo pobūdžiu labai panašūs slaptieji veiksmai, kurie pagal savo esmę atitinka BPK 154, 158, 189 ir 160 straipsniuose numatytuosius veiksmus. Būtent šio įstatymo 10, 11, 13 ir 15 straipsniuose numatyti veiks-

²⁰¹ Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios komisijos „Galimam kai kurių teisėsaugos institucijų pareigūnų dalyvavimui politinėje veikloje bei galimiems piktnaudžiavimams vykstant operatyvinę veiklą ir skelbiant operatyvinės veiklos metu surinktą informaciją ištirti“ išvada. 2004 m. rugsėjo 28 d. [interaktyvus]. [2013-08-17] <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3025&p_d=36923&p_k=1>.

²⁰² Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 122-6093.

mai (Techninių priemonių panaudojimas specialia tvarka, slapta pašto siuntų ir jų dokumentų apžiūra, pašto siuntų kontrolė ir paėmimas, susirašinėjimo ir kitokio susižinojimo slapta kontrolė; Slaptas patekimas į asmens būstą, tarnybines ir kitas patalpas, uždaras teritorijas, transporto priemonės; Nusikalstamos veikos imitavimas; Sekimas) savo esme atitinka anksčiau minėtus BPK neviešo pobūdžio veiksmus. Todėl ypač svarbu prasidėjus baudžiamajam procesui šiuos procesinius ir neprocesinius veiksmus suderinti, kad nebūtų pažeidžiama ne tik baudžiamoji procesinė forma, įrodymų rinkimo procesas, bet ypač – žmogaus teisės ir laisvės.

Pavyzdžiui, jei kriminalinės žvalgybos tyrimo metu naudojant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus nustatoma nusikalstamos veikos požymių (pavyzdžiui, atliekamas pirkimas ir Kriminalinės žvalgybos įstatymo 6 straipsnio 2 dalies 5 punkto pagrindu gaunama preliminari išvada (informacija), kad gali būti nupirkta narkotinės medžiagos), pradedamas ikiteisminis tyrimas, o nusikalstamą veiką imituojančius veiksmai nutraukiami. Nusikalstamą veiką imituojančius veiksmai gali būti tęsiami tik tuo atveju, jei dėl besitęsiančio ir trunkamojo pobūdžio jie negali būti nutraukti ir neriboja asmens teisių, numatytų BPK 44 straipsnio 9 dalyje, arba gali būti tęsiami generalinio prokuroro patvirtintų rekomendacijų²⁰³ 6 punkte nustatyta tvarka. Kitais atvejais nusikalstamą veiką imituojančius veiksmai turi būti iš naujo sankcionuojami BPK 158 ir (ar) 159 straipsnių nustatyta tvarka.

Pažymėtina, jog nors neviešo pobūdžio veiksmų atlikimo pagrindai, tvarka ir sąlygos baudžiamajame procese nėra tapatūs, tačiau visiems šiems veiksmams bendra tai, kad: a) jie yra slapti, asmenys, kurių atžvilgiu šie veiksmai taikomi, apie tai nežino; b) šie veiksmai atliekami tik ikiteisminiam tyrimui prasidėjus ir tik šio etapo metu; c) yra privaloma ikiteisminio

²⁰³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymo Nr. I-383 „Dėl rekomendacijų dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo, baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese patvirtinimo“ 6 punkte numatyta, kad kriminalinės žvalgybos tyrimo metu nustačius nusikalstamos veikos požymius, ikiteisminis tyrimas gali būti nepradedamas, jei gali kilti pavojus kriminalinės žvalgybos slaptųjų dalyvių saugumui ar kriminalinės žvalgybos subjekto teisėtiems interesams. Kriminalinės žvalgybos subjektas apie tai privalo pranešti kriminalinės žvalgybos teisėtumą kontroliuojančiam prokurorui, kuris, vadovaudamasis generalinio prokuroro nustatyta tvarka, priima sprendimą dėl tolesnio kriminalinės žvalgybos tyrimo, iki nurodytas pavojus bus pašalintas.

tyrimo teisėjo nutartis (neatidėliotinais atvejais – ir prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas); d) priemonės taikę ikiteisminio tyrimo pareigūnai (ypatingais atvejais – ir kiti asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai, atlikę slaptus veiksmus, numatytus BPK 158 straipsnyje) gali būti apklausiami kaip liudytojai toje pačioje bloje²⁰⁴.

Anksčiau nurodyti specialūs neviešo pobūdžio veiksmų požymiai leidžia formuluoti šių veiksmų sampratą nusakančius teiginius:

- 1) tai yra duomenų rinkimo, jų patikrinimo prievartinio pobūdžio būdai;
- 2) tai yra būdai, reikalingi baudžiamajam procesui reikšmingiems duomenims gauti;
- 3) šie būdai naudojami asmeniui, kurio atžvilgiu atliekama, nežinant apie tai;
- 4) tai išimtiniais atvejais taikomi, kai kitais BPK būdais neįmanoma to padaryti, stebėjimo pagrindu grindžiami duomenų rinkimo, jų patikrinimo būdai;
- 5) įrodymų vertinimo prasme, tai „jautresni“ procesiniai duomenų rinkimo ir jų patikrinimo būdai, reikalaujantys ypatingo tokių veiksmų atlikimo pagrįstumo ir teisėtumo.

II. ELEKTRONINIŲ RYŠIŲ TINKLAIS PERDUODAMOS INFORMACIJOS KONTROLĖ, JOS FIKSAVIMAS IR KAUPIMAS (BPK 154 STRAIPSNIS)

Kalbant apie elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą, svarbu pastebėti, kad šis neviešo pobūdžio veiksmas susijęs su asmens susižinojimo, taip pat ir privataus susižinojimo, garantijos suvaržymais. Tačiau Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio 2 dalimi asmens teisės į susirašinėjimo (susižinojimo) slaptumą suvaržymas yra pateisinamas, jeigu jis: 1) vykdomas įstatymo numatytais atvejais; 2) būtinas demokratinėje visuomenėje, t. y. valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesams; siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams; siekiant apsaugoti gyventojų sveikatą ar dorovę, taip pat kitų žmonių teises

²⁰⁴ *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Sud. Ancelis, P. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 211.

ar laisves – „Kasatorių nurodomi EŽTT sprendimai susiję su Konvencijos 8 straipsnio (teisė į privataus gyvenimo gerbimą) taikymu. Iš tiesų pagal nuoseklią EŽTT praktiką asmens susižinojimo, be kito ir telefono pokalbių, kontrolė, patenka į Konvencijos 8 straipsnio taikymo sritį ir turi atitikti jame nustatytus reikalavimus (kaip naujesnį šaltinį žr., pavyzdžiui, *Kvasnica v. Slovakia*, no. 72094/01, judgement of 9 June 2009). Kolegijos nuomone, nagrinėjamoje baudžiamajoje byloje šie reikalavimai įvykdyti. Būtent pirmiau minėta, kad telefono pokalbių kontrolė sankcionuota teisėtai, t. y. vadovaujantis atitinkamomis BPK nuostatomis ir nepažeidžiant jų reikalavimų; tokia kontrole siekta teisėto tikslo, t. y. kovoti su nusikalstamumu; atsižvelgiant į bylos aplinkybes, o būtent į pagrindą įtarti, kad gali būti padarytos nusikalstamos veikos, kurias tiriant galimas atitinkamų kontrolės priemonių taikymas, taip pat į nustatytą procesinę būtinybę jas taikyti konkrečiu atveju, tokia priemonė buvo būtina demokratinėje visuomenėje.“²⁰⁵ Šiuo požiūriu svarbūs ir Europos Tarybos dokumentai nagrinėjamo klausimu. Štai 1995 m. rugsėjo 11 d. Europos Tarybos ministrų atstovų susitikime priimta rekomendacija Nr. R(95)13 valstybėms narėms „Dėl baudžiamajo proceso teisės problemų, susijusių su informacinėmis technologijomis“. Rekomendacijoje nurodoma, kad atsižvelgiant į informacinių technologinių plėtrą ir spartų jų taikymą visuose modernios visuomenės sluoksniuose ir suprantant, jog elektroninės informacinės sistemos bei pati elektroninė informacija gali būti panaudota darant nusikalstamas veikas, valstybėms narėms rekomenduoja peržiūrėti savo baudžiamuosius procesinius įstatymus. Rekomendacijų priedo II skyriuje kalbama apie techninį sekimą. Nurodoma, kad „įstatymai turėtų leisti tyrimo institucijoms baudžiamajo proceso metu pasinaudoti visomis būtinausiomis techninėmis priemonėmis, leidžiančioms rinkti pranešimų srauto duomenis“. Taip pat rekomenduojama tobulinti šalims narėms teisės aktus, siekiant užtikrinti elektroniniu ryšiu perduodamos informacijos kontrolės metu gautų duomenų, kurie priklauso teisinės apsaugos objektams, apsaugą²⁰⁶.

Šio neviešo pobūdžio veiksmui keliami sugriežtintos kontrolės reikalavimai. *Pirma*, draudžiama reguliuoti telefoninių pokalbių pasiklausymus

²⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. birželio 8 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-334/2010.

²⁰⁶ Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybės rekomendacijos baudžiamajo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 121, 125.

administraciniais arba žinybiniais aktais. Jeigu tai būtų nuodugnai reguliuojama žinybiniais aktais, tai tas aktas turėtų būti patvirtintas arba Vyriausybės, arba kito įgalioto valstybės valdymo organo, bet jokiais vidaus instrukcijomis. *Antra*, įstatymas, reguliuojantis pasiklausymus, turi būti viešai prieinamas. Taigi jis turi būti kur nors paskelbtas, kad kiekvienas galėtų su juo susipažinti, paskaityti. *Trečia*, įstatymo veikimas turi būti numatomas. Jame turi būti aiškiai išvardyti: a) tikslai, kurių siekiama pasiklausymais; b) aplinkybės, dėl kurių galima tikėtis slapto telefoninio pokalbio pasiklausymo; c) grupė asmenų, kurie gali pagrįstai tikėtis jų telefoninių pokalbių pasiklausymo; d) kategorijos asmenų, kurių pokalbių negalima klausyti, įrašyti; e) informacijos, kurių siekiama rinkti slaptais telefonų pokalbių pasiklausymais, pobūdis; f) slapto telefoninio pokalbio pasiklausymo terminas; g) priimtos informacijos apdorojimo, apskaitos bei laisvės taisyklės ir terminai. Šiuo požiūriu apdorojimo, laikymo ir panaudojimo taisyklės turi būti dar tikslesnės, dar labiau specifinės negu paties pasiklausymo. *Kevirta*, surinktos medžiagos panaudojimo griežtai pagal paskirtį arba jos sunaikinimo taisyklės ir procedūros turi būti labai tikslios. *Penkta*, būtina veiksminga surinktos informacijos panaudojimo politinė, t. y. parlamentinė, administracinė bei teisinė kontrolė. Pageidautina, kad tokią kontrolę atliktų teismas, kai kuriose šalyse specializuoti susidedantys organai²⁰⁷.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymu²⁰⁸ elektroniniai ryšiai – tai signalų perdavimas laidinėmis, radijo, optinėmis ar kitomis elektromagnetinėmis priemonėmis. Įstatyme numatyta, kad kai yra motyvuota teismo nutartis, ūkio subjektai, teikiantys elektroninių ryšių tinklus ir (arba) paslaugas, privalo sudaryti techninę galimybę kriminalinės žvalgybos subjektams, žvalgybos institucijoms įstatymų nustatyta tvarka, o ikiteisminio tyrimo įstaigoms – Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka, kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos turinį. Tam reikalinga įranga įsigyjama ir išlaikoma valstybės lėšomis. Vyriausybės įgaliota institucija – kriminalinės žvalgybos subjektas, žvalgybos

²⁰⁷ Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios komisijos „Galimam kai kurių teisėsaugos institucijų pareigūnų dalyvavimui politinėje veikloje bei galimiems piktnaudžiavimams vykdamant operatyvinę veiklą ir skelbiant operatyvinės veiklos metu surinktą informaciją ištirti“ išvada. 2004 m. rugsėjo 28 d. [interaktyvus]. [2013-08-17] <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3025&p_d=36923&p_k=1>.

²⁰⁸ Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 69-2382.

institucija – organizuoja ir Vyriausybės nustatyta tvarka kiekvienam kriminalinės žvalgybos subjektui, žvalgybos institucijai, o baudžiamajame procese – ir ikiteisminio tyrimo įstaigai, sudaro technines galimybes savarankiškai kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos turinį (77 straipsnis).

Įstatyme numatyta, jog siekiant užtikrinti, kad duomenys būtų prieinami sunkių ir labai sunkių nusikaltimų, kaip jie apibrėžti Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, tyrimo, atskleidimo ir baudžiamojo persekiojimo tikslais, viešųjų ryšių tinklų ir (ar) viešųjų elektroninių ryšių paslaugų teikėjai privalo išsaugoti ir įstatymų nustatyta tvarka neatlygintai teikti kompetentingoms institucijoms jų kuriamus arba tvarkomus duomenis. Tokie duomenys turi būti saugomi 6 mėnesius nuo ryšio datos (66 straipsnis).

Elektroniniais ryšiais perduodamos informacijos kontrolė, vykdoma nusikalstamų veikų tyrimo tikslais, pagal informacijos turinį gali būti skirstoma: a) buvusių elektroninių ryšių įvykių (srauto duomenų) kontrolė; b) esamuoju laiku vykdoma elektroniniu ryšiu perduodamos informacijos (turinio) kontrolė.

Elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija kontroliuojama, fiksuojama ir kaupiama, siekiant šių tikslų²⁰⁹: a) nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; b) perimti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją; c) užfiksuoti techninėmis priemonėmis perimamą informaciją ir ją kausti; d) susipažinti su perimtos informacijos turiniu – ją perklausti, perskaityti ir pan.; e) lyginti su kita baudžiamojoje byloje esančia informacija; f) pasirinkti tinkamą tyrimo taktiką; g) tikslinti tyrimo kryptis; h) planuoti tolesnius tyrimo veiksmus; i) tikrinti tyrimo versijas; j) pateikti reikšmingą informaciją teismui.

Procesine forma elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė yra atliekama remiantis BPK normomis, o ne procesinė – vadovaujantis Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo nuostatomis. Šių dviejų formų negalima painioti, nes prasidėjus baudžiamajam procesui, remiantis BPK 44 straipsnio 9 dalimi bet kokie tyrimo veiksmai

²⁰⁹ *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Sud. Ancelis, P. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 216.

yra atliekami laikantis baudžiamajai procesinei formai keliamų reikalavimų. Priėmus sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą, prokuroro ar teismo sankcionuoti kriminalinės žvalgybos veiksmai, taip pat ir telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolė, vykdyta pagal Kriminalinės žvalgybos įstatymą, turi būti nutraukiami. Ikteisminio tyrimo metu prireikus tęsti tokias asmens teises varžančius veiksmus, jie turi būti atliekami BPK nustatyta tvarka. Tai patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika. Šio teismo 2007-12-01 apžvalgoje „Dėl baudžiamajo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ Nr. 27-1²¹⁰ pasakyta, kad pradėjus ikiteisminį tyrimą, duomenys apie nusikalstamą veiką, ją padariusį asmenį ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, gali būti renkami tik BPK nustatyta tvarka, o kitų įstatymų nustatyta tvarka gali būti tik ieškoma duomenų šaltinių, kuriuos nustačius, atliekami proceso veiksmai. Taigi kriminalinės žvalgybos tyrimo metu nustačius nusikalstamos veikos požymius (nusikalstamus veiksmus ar neveikimą, nusikalstamos veikos vietą ir laiką), pradedamas ikiteisminis tyrimas BPK 166 straipsnyje nustatyta tvarka, o kriminalinės žvalgybos tyrimas dėl tos nusikalstamos veikos nutraukiamas. Pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl tiriamo asmens ar grupės asmenų padarytos nusikalstamos veikos, kriminalinės žvalgybos tyrimas gali būti tęsiamas dėl tiriamo asmens ar grupės (ar jos dalies) asmenų galbūt padarytų, rengiamų ar daromų kitų nusikalstamų veikų, buvusių kriminalinės žvalgybos objektu, kol nenustatyti nusikalstamos veikos požymiai. Kriminalinės žvalgybos veiksmai, numatyti Kriminalinės žvalgybos įstatymo 9–15 straipsniuose, negalimi pradėjus ikiteisminį tyrimą. Kriminalinės žvalgybos veiksmai, sankcionuoti prokuroro ar teismo, ir kiti kriminalinės žvalgybos veiksmai nutraukiami priėmus sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą. Ikteisminio tyrimo metu prireikus tęsti kriminalinės žvalgybos veiksmus, kuriais ribojamos asmens teisės, numatytos BPK 44 straipsnio 9 dalyje, BPK nustatyta tvarka privaloma gauti prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sankciją, o kriminalinės žvalgybos veiksmai, kuriais neribojamos asmens teisės, numatytos BPK 44 straipsnio 9 dalyje, gali būti tęsiami tik aukštesniojo prokuroro ar prokuro-

²¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2007 m. gruodžio 1 d. apžvalga „Dėl baudžiamajo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*. 2007, Nr. 27.

ro, kontroliuojančio kriminalinės žvalgybos teisėtumą, pavedimu ir esant kriminalinės žvalgybos subjekto vadovo ar jo įgalioto vadovo pavaduotojo prašymui.

Specialiosios šio veiksmo atlikimo sąlygos.

Faktinis pagrindas atlikti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę yra informacijos, arba, kitais žodžiais tariant, duomenų turėjimas apie:

- 1) rengiamą, daromą arba padarytą labai sunkų, sunkų ar apysunkį nusikaltimą arba kitus nesunkius nusikaltimus, išvardytus BPK 154 straipsnio 1 dalyje;
- 2) apie BPK 154 straipsnio 2 dalyje išvardytus nesunkius nusikaltimus, tačiau šiuo atveju yra negalima šios informacijos turinio kontrolė ir fiksavimas, esant BPK 154 straipsnio 3 dalyje išvardytoms nusikalstamoms veikoms, galima kontroliuoti ir fiksuoti tik patį įvykį;
- 3) tai, kad nukentėjusiojo, liudytojo ar kitų proceso dalyvių arba jų artimųjų atžvilgiu gali būti panaudotas smurtas, prievarta ar kitokios neteisėtos veikos.

Dažniausiai duomenys, kurių pagrindu atliekama elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, gali būti gaunami atliekant kitus procesinius veiksmus arba tokie duomenys gali būti gauti ir neprocesine forma. Čia reikėtų atkreipti dėmesį, kad neprocesine forma gauti duomenys, pavyzdžiui, žvalgybinės apklausos būdu gauti duomenys ar pan., gali tapti faktiniu pagrindu, lemiančiu bet kokio tyrimo veiksmo, taip pat ir elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės bei įrašų darymo atlikimą.

Taigi faktiniai pagrindai, leidžiantys atlikti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, parodo ir šio ikiteisminio tyrimo veiksmo tikslus, t. y. šiuo veiksmu siekiama:

- 1) surinkti informaciją, galinčią turėti reikšmės atskleidžiant ar tiriant rengiamą, daromą ar padarytą sunkų ar labai sunkų, sunkų, apysunkį nusikaltimą arba kitus nesunkius nusikaltimus, išvardytus BPK 154 straipsnio 1 dalyje, bei nekontroliuojant ir nefiksuojant perduodamos

- informacijos turinio apie BPK 154 straipsnio 3 dalyje išvardytus nesunkius nusikaltimus;
- 2) apsaugoti nukentėjusįjį, liudytoją ar kitus proceso dalyvius arba jų artimuosius nuo nusikalstamo poveikio.

Teisinis pagrindas. Teisinis šio veiksmo atlikimo pagrindas yra motyvuotos ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties arba prokuroro nutarimo buvimas. Paprastai leidimą kontroliuoti telefoninius pokalbius išduodantis pareigūnas privalo įsitikinti, kad pateiktas prašymas leisti atlikti šį bei kitus neviešo pobūdžio veiksmus yra ištis pagrįstas ir atitinka proporcingumo principo reikalavimus. Tuo tikslu ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo reikalauti, kad prokuroras, pateikęs prašymą, pateiktų ir visą medžiagą, kurios pagrindu buvo surašytas teikimas ir kuri yra būtina, norint priimti atitinkamą sprendimą (*Teismų praktika*, Nr. 20). Subjektui, kurio atžvilgiu yra arba gali būti atliekamas šis veiksmas, jokie specialūs ar išskirtiniai reikalavimai nėra keliami. Šis tyrimo veiksmas gali būti atliekamas bet kokio asmens atžvilgiu, t. y. net to asmens atžvilgiu, kuris netgi nėra baudžiamojo proceso dalyvis.

Tačiau viena išimtis iš šios taisyklės vis dėlto yra. Šis tyrimo veiksmas negali būti taikomas susižinojimo turinio kontrolei tarp gynėjo ir įtariamojo ar kaltinamojo (BPK 154 straipsnio 7 dalis): „*Sprendime Kopp. prieš Šveicariją pareiškėjo teisės į privataus gyvenimo gerbimą ir susirašinėjimo slaptumą, garantuojamos Konvencijos 8 straipsnyje, pažeidimas konstatuotas dėl to, kad šių teisių apribojimas neatitiko Konvencijos 8 straipsnio 2 dalies teisėtumo reikalavimo. Pareiškėjo, advokato, kontoros telefono pokalbių buvo klausomasi baudžiamojo tyrimo, kuriame jis pats nebuvo įtariamas, kontekste (galiausiai tyrimas nutrauktas ir įrašai sunaikinti). Nors Šveicarijos teisėje garantuojama advokato, kuris nėra įtariamas ar kaltinamas, profesinės paslapties apsauga slapto stebėjimo kontekste, praktikoje laikytasi pozicijos, kad ši taisyklė taikoma tik advokato santykiams su klientais, taigi su tokiais santykiais nesusijęs susižinojimas gali būti kontroliuojamas. Tačiau įstatyme nebuvo aiškiai nustatyta, kas ir pagal kokias sąlygas turi atskirti klausimus,*

*susijusius su advokato darbu, nuo susijusių su kitokia jo veikla; praktiškai tai darė pokalbių klausantis pašto (t. y. vykdomosios valdžios) pareigūnas.*²¹¹

Pažymėtina, kad „Istatymai užtikrina absoliutų draudimą kontroliuoti profesines pareigas atliekančio advokato ir jo kliento susižinojimą, o ne advokato ir kitų asmenų susižinojimą. Teisinė pagalba visada teikiama konkrečiu klausimu, reikalaujančiu teisinių žinių, todėl būtina advokato ir kliento sutarties dėl teisinės pagalbos sąlyga yra konkretūs klausimai, dėl kurių teikiama teisinė pagalba, arba bent jau tam tikra veiklos sritis, kurioje tokia pagalba teikiama. Tik pagal tokią sutartį, kurioje nurodyta konkreti veiklos sfera, dirbančio advokato ir jo kliento susižinojimą kontroliuoti draudžiama. <...>“²¹² Šiuo draudimu siekiama užtikrinti praktinį įtariamojo ar kaltinamojo teisės į gynybą principo įgyvendinimą, o tiksliau, atskirą šio principo elementą įtariamojo (kaltinamojo) teisę netrukdomai bendrauti su pasirinktu gynėju ir iš to išplaukiantį draudimą ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ar teismui apklausti liudytoju gynėją dėl aplinkybių, kurias jis sužinojo atlikdamas gynėjo pareigas.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė yra netaikoma, jei tyrimo metu norima gauti ne stebimo asmens pokalbių ar susirašinėjimo turinį, bet informaciją apie tą asmenį, t. y. plačiąja prasme abonentą, bei buvusius elektroninių ryšių įvykius, kuriuos fiksuoja elektroninių ryšių operatoriai ar paslaugų tiekėjai, pavyzdžiui, informaciją, koku numeriu ir kada vienas abonentas skambino, kiek truko pokalbis ir pan. Tokia informacija gaunama vadovaujantis BPK 155 straipsnio nuostatomis. Šiame straipsnyje reglamentuota prokuroro teisė susipažinti su informacija, kuria disponuoja įmonės, įstaigos ar organizacijos. Be to, su nukentėjusiuoju, liudytoju ar kitu proceso dalyviu tiesiogiai susijusi informacija apie elektroninių ryšių paslaugų naudotojų srauto duomenis, ūkines, finansines operacijas, finansinių ir (ar) mokėjimo priemonių panaudojimą gali būti renkama ir šių asmenų prašymu ar sutikimu. Prireikus gauti tokią informaciją, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai ūkio subjektams pateikia

²¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. birželio 8 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-334/2010.

²¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 4 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-281/2006.

reikalavimus, surašytus vadovaujantis BPK 97 straipsniu²¹³. Apie tai yra pasisakęs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2005 m. rugsėjo 20 d. kasacinėje nutartyje baudžiamajame byloje Nr. 2K-510/2005. BPK 154 straipsnis reglamentuoja elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę bei įrašų darymą ikiteisminio tyrimo pareigūnų iniciatyva. Šio straipsnio 5 dalyje nustatyta, kad nukentėjusiųjų, liudytojų ar kitų proceso dalyvių pokalbių telefonais galima klausytis šių asmenų prašymu arba jų sutikimu, nors ir nėra tuo reikalu priimtos ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, jei klausantis nesinaudojama elektroninių ryšių operatorių paslaugomis ir įrenginiais. *„Taigi šioje dalyje numatyta išlyga, kai galima klausytis telefoninių pokalbių ir daryti jų įrašus ir be ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties ar prokuroro nutarimo. Toks šios priemonės taikymas galimas esant dviem sąlygoms – jei nukentėjusysis prašo arba sutinka, kad būtų klausomi jo pokalbiai telefonu ir daromi įrašai, ir jei klausantis ir darant telefoninių pokalbių įrašus nebus naudojamosi telekomunikacijų operatorių paslaugomis ir įrengimais (pokalbių įrašymo įrenginys bus prijungtas prie nukentėjusiojo bute ar biure esančio telefono aparato arba mobiliojo ryšio aparato). Taigi ikiteisminio tyrimo pareigūnai gali įrašyti telefoninį pokalbį ir be procesinio sprendimo, jei BPK 154 straipsnio 5 dalyje nurodytas asmuo prašo ir sutinka, kad būtų įrašomi jo pokalbiai.“*²¹⁴

Kriminalinės žvalgybos tyrimo metu gautos informacijos naudojimo baudžiamajame procese vertinimas: iki prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą, pasitelkus neprocesinio pobūdžio technines priemones gauti duomenys galimi naudoti ir remtis jais, tik jeigu buvo faktinis pagrindas, apibrėžtas Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme. Taip pat jeigu buvo teisinis pagrindas, numatytas minėtame įstatyme: *„Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse formuojamą teismų praktiką teismas, nagrinėjantis bylą, kurioje kaltinimas grindžiamas duomenimis, gautais atliekant operatyvinį tyrimą, privalo patikrinti tris pagrindinius aspektus: 1)*

²¹³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. I-383 „Dėl rekomendacijų dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo, baudžiamajo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 2-83.

²¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. rugsėjo 20 d. kasacinė nutartis baudžiamajame byloje Nr. 2K-510/2005.

ar buvo teisinis ir faktinis pagrindas operatyvinio tyrimo veiksams atlikti; 2) ar tyrimo veiksmai atlikti nepažeidžiant Operatyvinės veiklos įstatyme nustatytos tvarkos; 3) ar duomenis, gautus atliekant operatyvinį tyrimą, patvirtina duomenys, gauti BPK numatytais veiksmais. <...> Byloje turi būti ne tik teisinis pagrindas operatyvinio tyrimo veiksams atlikti, bet ir duomenys apie faktinį operatyvinio tyrimo veiksmų pagrindą. Faktinis operatyvinio tyrimo veiksmų pagrindas nustatytas OVĮ 9 straipsnyje. Baudžiamosiose bylose dažniausiai tenka tikrinti, ar buvo operatyvinio tyrimo pagrindas, nurodytas OVĮ 9 straipsnio 1 punkte, kuris numato, jog pagrindas operatyviniams veiksams yra tais atvejais, kai nusikalstamos veikos požymiai nėra nustatyti, bet turima informacijos apie rengiamą, daromą ar padarytą labai sunkų ar sunkų nusikaltimą arba apie šiame punkte išvardytus apysunkius nusikaltimus, arba apie nusikaltimą rengiantį, darantį ar padariusį asmenį. Taigi faktinis operatyvinio tyrimo pagrindas – tam tikra informacija. <...> tais atvejais, kai operatyvinio tyrimo veiksmus sankcionavo apygardų teismų pirmininkai ar šių teismų baudžiamųjų bylų skyrių pirmininkai, nagrinėjantis bylą teismas faktinio operatyvinio tyrimo veiksmų atlikimo pagrindo paprastai neturėtų tikrinti. <...> teismas tinkamai taikė OVĮ bei Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo nuostatas, tikrindami teiginius dėl faktinio pagrindo operatyviniams veiksams atlikti. LAT BBS tokią praktiką pripažįsta atitinkančia įstatymo reikalavimus (Nr. 2K-124/2004, Nr. 2K-168/2008), nes leidimą atlikti operatyvinius veiksmus suteikė teismas, todėl tai yra pakankama garantija, jog buvo įstatyme numatytas pagrindas šių veiksmų atlikimui, todėl papildomai tikrinti šių duomenų baudžiamojo proceso įstatymas nenumato ir abejoti jų leistinumu nėra pagrindo.⁶²¹⁵

²¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. liepos 1 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-343/2010.

III. SAVO TAPATYBĖS NEATSKLEIDŽIANČIŲ IKITEISMINIO TYRIMO PAREIGŪNŲ VEIKSMAI (BPK 158 STRAIPSNIS)

Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai – tai toks informacijos apie nusikalstamą veiką paieškos būdas, kai asmeniui, kurio priklausomybė ikiteisminio tyrimo institucijoms yra neviešinama ir jam BPK nustatyta tvarka bei pagrindais yra pavedama atlikti tam tikrus duomenų, susijusių su rengiama, daroma ar padaryta nusikalstama veika, paieškos bei fiksavimo veiksmus, neatskleidžiant savo tikrosios tapatybės ir (ar) savo priklausomybės ikiteisminio tyrimo institucijoms.

Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai iš pirmo žvilgsnio yra labai panašūs į nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, nes iš dalies abiejų šių veiksmų uždaviniai sutampa, be to, šie veiksmai gali susipinti arba, kitais žodžiais tariant, vienas veiksmas gali organiškai peraugti į kitą ir atvirkščiai. Vis dėlto šie veiksmai yra gana skirtingi.

Savo tapatybės neatskleidžiančius veiksmus turi teisę atlikti ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnai, tačiau išimtiniais atvejais, t. y. tais atvejais, kai nėra galimybių, kad šį veiksmap atliktų ikiteisminių tyrimo institucijų pareigūnai, ir tik siekiant nustatyti nusikaltimus darančius asmenis, šį tyrimo veiksmap gali atlikti ir kiti asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai.

Pagal savo esmę savo tapatybės neatskleidžiantys ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai gali būti suprantami **kaip iš anksto suplanuotų slap-
tų priemonių visuma, kuriuos atliekant, siekiama išspręsti uždavinius, apibrėžtus BPK 1 straipsnyje.**

Šio slapto veiksmo esmė ir leidžia atsakyti, kokie yra pagrindiniai skirtumai tarp savo tapatybės neatskleidžiančių tyrimo pareigūnų veiksmų ir nusikalstamos veikos imitavimo:

1. Atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, beveik visada yra sudaromos dirbtinės sąlygos atlikti iš anksto suplanuotus veiksmus, o atliekant savo tapatybės neatskleidžiančius veiksmus tokios sąlygos gali būti sudaromos, bet gali būti ir nesudaromos. Tai priklauso nuo konkrečios baudžiamosios bylos aplinkybių. Pavyzdžiui, savo tapatybės neat-

- skleidžiančių veikslių atlikimo atveju, siekiant slapta apžiūrėti gyvenamąsias patalpas, kurio atžvilgiu yra atliekamas šis tyrimo veiksmas, patalpas, užtenka žinoti, kada tose patalpose nėra žmonių ir tuo metu slapta patekti į jas ir apžiūrėti. Tačiau jei asmuo netikėtai grįžta, o pareigūnas, apžiūrintis patalpas, dar nespėjo jų palikti, gali būti sudaromos dirbtinės kliūtys tam, kad asmuo netikėtai neužkluptų jo patalpose slaptą apžiūrą darančio pareigūno, t. y. grįžtantis asmuo gali būti užkalbinamas, inscenizuojamas eismo įvykis tam, kad jis sugaištų papildomai laiko ir pan.;
2. Savo tapatybės neatskleidžiančiais veiksmais gali būti stebimi ir fiksuojami tam tikri tiek dinaminiai, tiek statiniai procesai. Atliekant šiuos veiksmus ne tik galima stebėti ir fiksuoti tam tikrus dinامينius procesus, pavyzdžiui, kaip elgiasi, ką kalbą, ką planuoja daryti sekami asmenys ar jų grupuotė, į kurią pavyko infiltruoti šį tyrimo veiksmą atliekančiam pareigūnui, bet ir tam tikrus statinius veiksmus arba procesus slapta apžiūrėti dokumentus ir padaryti jų kopijas, laikinai paimti tam tikrus daiktus ar dokumentus, slapta atlikti patalpų ar asmens kratą, asmens apžiūrą ir t. t.;
 3. Nors iš dalies tiek nusikalstamą veiką imituojančių veikslių atlikimo, tiek savo tapatybės neatskleidžiančių veikslių tikslas sutampa, tačiau šio veiksmo tikslas yra daug platesnis. Skiriasi tiek bendrasis, tiek specifinis šio veiksmo tikslas. Bendrasis nusikalstamą veiką imituojančių veikslių tikslas yra informacijos, galinčios turėti įrodomąją reikšmę, paieška apie rengiamą ar daromą nusikaltimą, o savo tapatybės neatskleidžiančių veikslių tikslu gali būti – informacijos paieška ne tik apie rengiamą ar daromą nusikaltimą, bet ir apie jau padarytą nusikaltimą bei juos padariusius asmenis. Nusikalstamą veiką imituojančių veikslių tikslas – prisijungti prie rengiamo ar daromo nusikaltimo, siekiant išsiaiškinti tikruosius asmens, kuris siūlo daryti ar dalyvauti darant nusikaltimą, ketinimus ir jiems pasitvirtinus, sutrukdyti tokiam asmeniui iki galo įvykdyti jo sumanytus nusikalstamus ketinimus. Savo tapatybės neatskleidžiančių veikslių tikslas yra platesnis ir jis priklauso nuo konkrečios situacijos, t. y. šiuo veiksmu ne tik gali būti siekiama išsiaiškinti konkrečių asmenų ketinimus, bet ir jau įgyvendintus tokius ketinimus, surasti tai patvirtinančią informaciją ir pan.;

4. Skiriasi šių veiksmų atlikimo sąlygos, t. y. faktiniu pagrindu atlikti savo tapatybę neatskleidžiančius veiksmus gali būti duomenų turėjimas apie konkretaus asmens, dėl kurio atliekamas tyrimas daromus arba jau padarytus labai sunkius ar sunkius nusikaltimus, taip pat apysunkius nusikaltimus: 1) nuosavybei; 2) turtinėms teisėms ar interesams; 3) kurie yra susiję su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis. Taip pat tuos nusikaltimus, kurie yra išvardyti BPK 158 straipsnio 1 dalyje. Taip pat skiriasi ir specifiniu subjektu arba asmeniu, galinčiu atlikti tokio pobūdžio veiksmus. Savo tapatybės neatskleidžiančių veiksmų atlikimo atveju paprastai tokiu subjektu gali būti tik ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnas ir tik išimtiniais – ypatingais atvejais tokiu subjektu gali būti kitas asmuo.

Savo tapatybės neatskleidžiančių pareigūnų veiksmis galima atlikti šiuos slaptus veiksmus:

1. Slapta patekti į pastatus / patalpas / vietas / transporto priemones ir kt., siekiant atlikti: a) jų apžiūrą, kratą, poėmį; b) daikto, turinčio reikšmės tyrimui, apžiūrą; c) pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimą;
2. Slaptą pašto siuntos poėmį;
3. Techninių priemonių taikymą, siekiant kontroliuoti ir fiksuoti asmenų pokalbius, kitokį susižinojimą ar veiksmus;
4. Ryšių su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais, užmezgimą, vaizdo ir (ar) garso fiksavimą kontaktuojant su šiais asmenimis;
5. Nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus.

Tai iliustruoja ir teisminė praktika: „BPK 158 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės taikymo metu galima atlikti dviejų rūšių veiksmus: slapta patekti į gyvenamąsias patalpas, transporto priemones ir juos apžiūrėti, laikinai paimti ir apžiūrėti dokumentus, paimti tyrimui medžiagas, žaliavas, produkcijos pavyzdžius bei kitus objektus, neskelbiant apie jų paėmimą, atlikti kontrolinį gabenimą, užmezgti ryšius su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais ir pan.; atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus.

Šiuo atveju buvo leista slapta patekti į negyvenamąsias patalpas – kioską Nr. 5, esantį Gariūnų turgavietėje, jose įrengti technines priemones pokalbių ar kitokio susižinojimo kontrolei ir fiksavimui bei užmezgant kontaktus su F. V. ir D. S. daryti vaizdo ir garso įrašus. Priešingai kasatoriaus tvirtinimui, tokie veiksmai nėra slaptas sekimas, numatytas BPK 160 straipsnyje. Slaptas sekimas atliekamas per atstumą, tiesiogiai nekontaktuojant su sekamu asmeniu ir neįrengiant techninių priemonių patalpų viduje. Šiuo atveju buvo siekiama būtent užfiksuoti M. M. kontaktą su F. V. konkrečioje vietoje dėl likusios kyšio dalies paėmimo. Iš bylos medžiagos matyti, kad technines priemones pokalbiams fiksuoti kioske Nr. 5 Gariūnų turgavietėje įrengė M. D., o M. M. atliekant šį veiksmap nedalyvavo.²¹⁶ Tokių nuostatų laikomasi ir generalinio prokuroro rekomendacijose, kuriose numatyta, kad tiriant nusikaltimus prirėikus atlikti slaptus veiksmus ikiteisminio tyrimo pareigūnams neatskleidžiant savo tapatybės arba tyrimą BPK 158 straipsnio 6 dalyje numatytu atveju atlikti asmeniui, kuris nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnas (slapta kontroliuoti pašto ir dokumentų siuntas, pašto perlaidas ir jų dokumentus; slapta atlikti kratą ar apžiūrą patalpoje ar kitoje vietoje, asmens kratą, asmens apžiūrą, pašto siuntų, daiktų ir dokumentų poėmį; slapta paimti objektų pavyzdžius lyginamajam tyrimui; slapta patekti į asmens būstą, tarnybines ir kitas patalpas, uždaras teritorijas, transporto priemones ir jas arba jose esančius daiktus ir dokumentus apžiūrėti ar paimti ir (ar) šiose patalpose, transporto priemonėse panaudoti technines priemones, atlikti kitus su tuo susijusius teisėtus veiksmus; užmezgti ryšius su asmenimis, tapusiais nusikalstamos veikos tyrimo objektais ir šių kontaktų metu slapta daryti asmenų pokalbių, kitokio susižinojimo ar veiksmų vaizdo ir (ar) garso įrašus; slapta naudoti technines priemones, kontroliuojant ar fiksuojant asmenų pokalbius, kitokį susižinojimą ar veiksmus, kai nė vienam pokalbio, kitokio susižinojimo ar veiksmų dalyviui apie tokią kontrolę nėra žinoma (išskyrus elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę); atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus,

²¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

numatytus BPK 158 straipsnio 1 dalyje, atlikti kontroliuojamąjį gabenimą), vadovaujasi BPK 158 straipsniu²¹⁷.

Tokį veiksma atlikti galima, jei yra šios sąlygos: 1) pradėtas ikiteisminis tyrimas; 2) yra pakankamas faktinis pagrindas; 3) yra pakankamai duomenų apie asmens, dėl kurio atliekamas tyrimas, nusikaltimą; 4) yra tinkamas sankcionavimas – „*Vilniaus miesto 2-ojo apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjo 2007 m. gegužės 17 d. nutartimi, vadovaujantis BPK 158 straipsniu, buvo leista atlikti tyrimo veiksmus neatskleidžiant savo tapatybės: slapta patekti į negyvenamąsias patalpas – kioską Nr. 5, esantį Gariūnų turgavietėje, ir jose įrengti technines priemones pokalbių ar kitokio susižinojimo kontrolei ir fiksavimui, jas panaudoti fiksuojant F. V. ir D. S. pokalbius ar veiksmus, užmegzti ryšius su jais ir šių kontaktų metu daryti vaizdo ir garso įrašus; šiuos veiksmus atlikti leista pareigūnams D. G. ir M. D. bei nesančiam ikiteisminio tyrimo pareigūnu M. M.*

Teisėjų kolegija sprendžia, kad šis sprendimas leisti atlikti procesinės prievartos priemonę priimtas esant būtinų sąlygų, numatytų BPK 158 straipsnio 1 ir 2 dalyje, visumai: gauta pakankamai duomenų apie nusikalstamos veikos požymius; ši nusikalstama veika kvalifikuojama pagal BK 225 straipsnio 1 ar 2 dalį; 2007 m. balandžio 27 d. pradėtas ikiteisminis tyrimas.“²¹⁸ Vienos ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties, priimtos vadovaujantis BPK 158 straipsniu, pagrindu slapta atlikti kratą, asmens apžiūrą, pašto siuntų, daiktų ir dokumentų poėmį, slapta paimti objektų pavyzdžius lyginamajam tyrimui galima tik vieną kartą. Jei tyrimo metu būtina slapta patekti į gyvenamąsias ar negyvenamąsias patalpas, transporto priemones daugiau nei vieną kartą, prokuroro prašyme ikiteisminio tyrimo teisėjui nurodoma ne tik slaptų veiksmų trukmė, bet ir kiek kartų per šį laikotarpį, taip pat kokiais tikslais prašoma leidimo slapta patekti į patalpas ar transporto priemones. Jei BPK 158 straipsnyje numatytais pagrindais ir tvarka atliekant slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus norima fotografuoti, filmuoti, daryti garso ir vaizdo

²¹⁷ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. I-383 „Dėl rekomendacijų dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo, baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 2-83.

²¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

įrašą, tai taip pat turi būti nurodyta prokuroro prašyme ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tačiau jeigu savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų atliekamais veiksmais gali būti varžoma būsto neliečiamybė, susirašinėjimo ar kitokio susižinojimo ne elektroninių ryšių tinklais slaptumas, tokie veiksmai gali būti atliekami tiriant tik labai sunkius, sunkius ir apysunkius nusikaltimus²¹⁹.

IV. NUSIKALSTAMĄ VEIKĄ IMITUOJANTYS VEIKSMAI (BPK 159 STRAIPSNIS)

BPK 159 straipsnyje reglamentuojamo ne viešo pobūdžio veiksmo – **nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų apibrėžtis** gali būti tokia – tai informacijos apie nusikalstamą veiką paieškos ir tikrinimo būdas, kai asmeniui, kuriam yra siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant, taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūnams, kitiems įstatyme numatytiems asmenims, veikiantiems BPK 158 straipsnyje numatytais pagrindais, BPK nustatyta tvarka leidžiama atlikti veiksmus, formaliai atitinkančius objektyviuosius nusikaltimo sudėties požymius. Generalinio prokuroro patvirtintose rekomendacijose nurodoma, kad šie veiksmai – tai teisėjo sankcionuoti veiksmai, formaliai turintys nusikalstamos veikos požymių, atliekami, siekiant apginti nuo nusikalstamo kėsینimosi įstatymų saugomas asmens teises ir laisves, nuosavybę, visuomenės ir valstybės saugumą. Šiais veiksmais nusikalstama veika nedaroma, jais tik imituojamas nusikalstamas elgesys, siekiant atskleisti nusikaltimus, nustatyti nusikaltimą padariusį asmenį ir nusikaltimo aplinkybes.

Šio veiksmo esmė – nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai gali būti suprantami kaip visuma iš anksto suplanuotų slaptų priemonių, kuriomis esant, sudarant iš anksto suplanuotas (dirbtines) sąlygas, siekiama įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį, apibrėžtą BPK 1 straipsnyje. Taigi **ap-tariamo veiksmo esmę nusako šie veiksniai:**

²¹⁹ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2012 m. gruodžio 31 d. įsakymas Nr. I-383 „Dėl rekomendacijų dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo, baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo ir kriminalinės žvalgybos informacijos panaudojimo baudžiamajame procese patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 2-83.

1. Nusikalstamą veiką imituojančiais veiksmais paprastai yra stebimi ir fiksuojami tam tikri dinaminiai procesai, t. y. konkretūs įvykiai bei aplinkybės, kuriomis jie vyksta;
2. Stebima, ar asmuo, kurio atžvilgiu yra atliekamas šis veiksmas, elgsis būtent taip, kaip pagrįstai yra manoma arba ne;
3. Jei asmuo, kurio atžvilgiu yra atliekamas šis veiksmas, elgiasi taip, kaip yra pagrįstai manoma, t. y. jei asmuo tęsia savo pradėtą nusikaltimą, tuomet fiksuojama šio asmens nusikalstama veika ir imamasi priemonių, kad tokia veika nebūtų baigta dėl nuo to asmens nepriklausančių priežasčių;
4. Įgyvendinti tokį ikiteisminio tyrimo institucijų bei prokuratūros sumanymą padeda asmuo, kuriam yra siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant, taip pat BPK 158 straipsnyje numatytais pagrindais veikiantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai arba ypatingais atvejais kiti asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai;
5. Nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus atliekantis (juos įgyvendinantis) asmuo iš anksto suplanuotomis sąlygomis ir tvarka vykdo teisėsaugos institucijų jam pavestus atlikti veiksmus, kurie pagal savo objektyvų (išoriškai suvokiamą) pobūdį gali būti panašūs į nusikalstamus. Pastebėtina, kad šios, iš anksto suplanuotos, sąlygos gali atlikti dvejopą funkciją – t. y., *pirma*, padėti sparčiau ir lengviau gauti rezultatą, dažniausiai tokį, kokį pageidauja gauti ikiteisminį tyrimą atliekantys asmenys; *antra*, veikti kaip papildomas veiksnys, nepadedantis sparčiau ir lengviau gauti norimo rezultato, bet leidžiantis tyrimą atliekančiam asmeniui kontroliuoti esamą padėtį ir atitinkamai reaguoti į pasikeitusias aplinkybes;
6. Nusikalstamą veiką imituojuojantys veiksmai gali būti atliekami tik tuomet, kai siekiama surinkti informaciją apie siūlomą padaryti bet kokio sunkumo nusikaltimą, ir negali būti atliekami, kai jais siekiama užkirsti kelią baudžiamajam nusižengimui.

Nusikalstamą veiką imituojančiais veiksmais draudžiama dirbtinai sukurti duomenis, galinčius tapti įrodymais baudžiamajoje byloje ir tokiu būdu „tiražuoti“ nusikalstamas veikas; žeminti žmogaus garbę ir orumą; sudaryti prielaidas atsirasti grėsmei kitų žmonių sveikatai arba gyvybei;

sudaryti prielaidas pakenkti teisėsaugos interesams, valstybės nacionaliniams interesams, jos stabilumui arba pažeisti valstybės konstitucinę santvarką; provokuoti ir kurstyti asmenis daryti nusikalstamas veikas, t. y. daryti naujus nusikaltimus, taip pat nusikaltimus, kuriuos asmuo tik rengėsi daryti, tačiau vėliau tokių savo ketinimų atsisakė, taip pat kitais būdais skatinti tęsti savo pradėtą nusikaltimą. Tiesa, atsižvelgiant į konkrečios baudžiamosios bylos aplinkybes, dirbtinis sąlygų sudarymas taip pat gali tapti provokacijos, kad ir netiesioginės, elementu. Tačiau jeigu sudarant dirbtines sąlygas nusikaltimą darančiam asmeniui nėra paliekama elgesio pasirinkimo varianto, tokių sąlygų sudarymas gali būti vertinamas kaip provokacija²²⁰.

Sąlygos, būtinos šiam veiksmui atlikti:

Faktinis pagrindas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus yra informacijos, duomenų turėjimas ir jų patikrinimas viešame teismo posėdyje apie daromą bet kokio pobūdžio ar sunkumo nusikaltimą. Tokios nuostatos laikomasi ir teismų praktikoje: „<...> Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo vėlesnėse kasacinėse nutartyse (Nr. 2K-124/2004, 2K-332/2006) yra nurodęs, kad nepripažįsta tinkama tokios teismų praktikos, kai tikrinamas faktinį NVIEM atlikimo pagrindą pats teismas susipažįsta su operatyvinio tyrimo byla ir konstatuoja, kad toks pagrindas buvo. Duomenys, kuriuos žino tik teismas, o byloje dalyvaujantiems asmenims jie neatskleidžiami, neturėtų būti vertinami kaip įrodymai, nes BPK esančios normos, kurios įtvirtina kaltinimo ir gynybos šalių lygias teises bylų nagrinėjimo teisme metu teikti įrodymus bei dalyvauti juos tiriant (BPK 7 straipsnio 2 dalis, 44 straipsnio 5 dalis), įpareigoja teismą nuosprendį pagrįsti tik tais įrodymais, kurie buvo išnagrinėti teisiama jame posėdyje (BPK 301 straipsnio 1 dalis).“²²¹ Teismas toje pačioje nutartyje taip pat pažymi, jog „<...> Nebuvo duomenų, kad S. M. anksčiau būtų padaręs nusikalstamų veikų, susijusių su psichotropinėmis medžiagomis; nepateikta jokios objektyvios, teisiniu būdu patikrintos informacijos, rodančios, kad valstybės institucijos turėjo pakankamą pagrindą įtarti S. M. prekiaujant psichotropinėmis medžiagomis arba esant linkusį

²²⁰ Plačiau apie tai skaitykite skyriuose „4.1. Provokacijos apibrėžtis“ ir „4.2. Provokacijos formos“.

²²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-2/2009.

padaryti tokią nusikalstamą veiką, prieš NVIEM dalyviui „V.“ užmezgant su juo kontaktą; nepateikta jokių įrodymų dėl S. M. ankstesnio dalyvavimo neteisėtoje psichotropinių medžiagų prekyboje.“

Specifinis subjektas arba asmuo, galintis atlikti tokio pobūdžio veiksmus. Šiuo subjektu gali būti tik tas asmuo, kuriam yra siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant. Joks kitas asmuo šio tyrimo veiksmo atlikti negali, juo gali būti tiek pareigūnas, tiek visai pašalinis asmuo. Tuo atveju, jei asmeniui pačiam nesiūloma daryti nusikaltimo, bet baudžiamojoje byloje yra duomenų apie rengiamus daryti ar daromus sunkius ir labai sunkius nusikaltimus ar apysunkius nusikaltimus, gali būti atliekamas ikiteisminio tyrimo veiksmas, numatytas BPK 158 straipsnyje.

Teisinis pagrindas (teisėtumas) – ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties (viešos) buvimas: „<...> sprendimą pagal prokuroro prašymą leisti atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus priima ikiteisminio tyrimo teisėjas <...>. Šio teisėjo nutartis yra viešas bylos dokumentas, todėl jame neturėtų būti įslaptintos informacijos. <...> Pirmosios instancijos teismo nuosprendžio aprašomojoje dalyje nurodyta, kad Tauragės rajono apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjo 2006 m. gegužės 23 d. nutartimi leista atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus M. L. atžvilgiu, tačiau nutarties byloje nėra. Tiesa, nuosprendžio aprašomojoje dalyje nurodyta ir tai, kad asmenys, turintys leidimą dirbti su slapta informacija, susipažino su prokuroro prašymu teisėjui dėl leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, ir konstatuota, kad veiksmų ribos neperžengtos. Teisėjų kolegija atkreipia dėmesį į tai, kad teisinis pagrindas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus yra ne prokuroro prašymas, o ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, kuria leidžiama atlikti šiuos veiksmus. Taigi neaišku, ar teismas susipažino su minėta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, be to, minėta, kad tiek Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, tiek EŽTT jurisprudencija rodo, kad teismas neturėtų tirti informacijos, su kurios turiniu negali būti supažindinti visi nagrinėjimo teisme dalyviai, nes priešingu atveju pažeidžiamas rungimosi principas.“²²²

²²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-72/2008.

Pastebėtina, kad nutartyje nėra būtina įvardyti tikslų nusikalstamų veikų, dėl kurių yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, baudžiamąjį teisinį vertinimą. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad pačioje ikiteisminio tyrimo pradžioje dar nėra pakankamai duomenų, galinčių leisti tiksliai įvertinti nusikalstamą veiką tyrimo pradžioje: „<...> *Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje, kuria leista M. M. pažadėti duoti kyšį ir jį duoti, nenurodyta, už kokius pareigūno veiksmus – teisėtus ar neteisėtus – kyšis duodamas. Be to, M. M. savo pirminiame pareiškime aiškiai nurodė, kad kyšio iš jo buvo reikalaujama už neteisėtų veiksmų atlikimą – informaciją apie kriminalinės policijos rengiamus reidus turgavietėje bei pagalbą kilus problemoms su policija dėl vogtų mobiliojo ryšio telefonų prekybos – kuriais M. M. nebuvo suinteresuotas. Tai, kad ikiteisminio tyrimo metu priimtoje ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje leista atlikti BK 227 straipsnio 1 dalyje (papirkimas už pageidaujamą teisėtą veikimą ar neveikimą) numatytą nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, nereiškia, kad dėl to tampa negalimas kitoks nusikalstamos veikos kvalifikavimas, t. y. pagal vėlesniu tyrimo metu nustatytas faktines nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes. Priešingu atveju ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai būtų be pagrindo suvaržomi reikalavimu tiksliai teisiškai įvertinti nusikalstamą veiką dar tyrimo pradžioje, nesant tam pakankamai duomenų.*“²²³

Štai, siekiant patikrinti šio slapto veiksmo teisėtumą, kriminalinės žvalgybos metu (operatyvinės veiklos metu) gauti duomenys turi būti tikrinami viešame teismo posėdyje: „<...> *Dėl procesinio aspekto EŽTT nurodė, kad bylos nagrinėjimo metu nebuvo gauta įrodymų, jog M. L. ar jo bendrininkas S. M. anksčiau būtų padarę nusikalstamų veikų, susijusių su psichotropinėmis medžiagomis. Be to, pareigūnai neturėjo jokių duomenų apie M. L. dalyvavimą neteisėtai platinant psichotropines medžiagas ar apie tai, kad jis žinojo apie S. M. neteisėtą veiklą iki to momento, kai policijos pareigūnai pradėjo operatyvinius veiksmus. NVIEM, su kuriuo galėjo susipažinti baudžiamąją bylą nagrinėjęs teismas, nebuvo visiškai atskleistas M. L., ypač kiek tai susiję su įtarimais dėl kaltinamųjų elgesio praeityje. Todėl bylai reikšmingi įrodymai nebuvo nei atkleisti teismo posėdžio metu, nei ištirti re-*

²²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

*miantis rungtyniškumo principu. Taigi M. L. skundas dėl provokacijos nebuvimo tinkamai išnagrinėtas nacionaliniuose teismuose.*²²⁴

Teisinis pagrindas reiškia, kad bylose, kuriose pagal Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymą²²⁵ buvo taikyti nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, teismams, vertinantiems, ar bylos duomenys gali būti naudojami kaip įrodymai, yra suformuoti privalomi reikalavimai laikantis rungimosi principo patikrinti:

- 1) ar buvo teisinis pagrindas tokiems veiksams atlikti, t. y. ar yra byloje prokuroro sankcionuoti motyvuoti teikimai, o jei šiuose dokumentuose yra valstybės ar tarnybos paslaptį sudarančių duomenų, tai ar yra byloje teikimo išrašas, kuriame tokių duomenų nebūtų;
- 2) ar buvo faktinis pagrindas tokius veiksmus atlikti, t. y. ar buvo priežastys, dėl kurių nuspręsta taikyti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus;
- 3) ar yra byloje informacijos, kad kriminalinės žvalgybos tyrimas (operatyvinis tyrimas) buvo pradėtas, esant įstatyme nurodytam pagrindui apie rengiamą, daromą ar padarytą atitinkamą nusikaltimą, leidžianti atlikti šį operatyvinį veiksma. Jei tokios informacijos pagrindas yra valstybės ar tarnybos paslaptį sudaranti informacija, tai teismai tikrina ir vertina tą informacijos dalį, su kuria gali būti supažindinti visi nagrinėjimo teisme dalyviai;
- 4) ar nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai atlikti nepažeidžiant kitų Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytos tvarkos ir procedūrų;
- 5) ar duomenys, gauti atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, yra patvirtinami duomenimis, gautais BPK numatytais veiksmais;
- 6) ar įgyvendinant minėtus veiksmus asmuo, kuriam jis taikytas, nebuvo provokuojamas: „<...> sankcionuotų operatyvinių veiksmy vertinimas teismų praktikoje atliekamas atsižvelgiant ne vien į jų sankcionavimo teisėtumą, bet ir į realizavimo aplinkybes. Nepakanka, kad teismai pripažintų NVIEM pagrindu surinktą informaciją kaip įrodymą byloje, nustatę vien aplinkybę, jog NVIEM yra prokuroro sankcionuotas nepažeidžiant OVĮ nuostatų. NVIEM teisėtą daro ne tik jo sankcionavimo pagrindų teisėtumas, bet ir jo vykdymo teisėtumas, kurio pagrindinis reikalavimas

²²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2011 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje. Nr. 2A-P-1/2011.

²²⁵ Taip pat ir pagal anksčiau galiojusį Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymą.

*yra tai, kad negalima asmens provokuoti padaryti nusikaltimą (kasacinės nutartys Nr. 2K-1040/2001, 2K-619/2003, 2K-549/2006, 2K-332/2006, 2K-343/2006, 2K-676/2006, 2K-32/2007, 2K-P-412/2007). Nustačius, kad NVIEM buvo neteisėtas bent vienu iš šių aspektų, jį taikant surinkti įrodymai laikomi neleistiniais ir jais negali būti grindžiamas apkaltinamasis nuosprendis.*²²⁶

Nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų teisėtumo klausimas gali būti vertinamas ne tik analizuojant, ar šis neviešo pobūdžio veiksmas buvo tinkamai sankcionuojamas. Teisėtumo klausimas gali būti keliamas ir tuomet, kada iškyla abejonė, ar galima būtų duomenis, gautus atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, vertinti kaip įrodymus, jeigu faktiniai duomenys, reikalingi nusikalstamą veiką imituojamiems veiksams sankcionuoti, kriminalinės žvalgybos tyrimo metu buvo gauti teisėtai. Vienos nuomonės šiuo klausimu nėra. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš naujausių nutarčių šiuo klausimu pažymėjo, kad „Įrodymais nepripažįstami duomenys, kurių gavimo tvarkos pažeidimai kelia abejonių duomenų patikimumui ir šių abejonių nėra galimybės pašalinti atliekant kitus BPK numatytus veiksmus, taip pat duomenys, kuriuos gaunant buvo atimtos ar iš esmės suvaržytos įstatymų garantuojamos kaltinamojo teisės. Tačiau vien tik formalus, neesminis atitinkamų duomenų gavimo tvarkos pažeidimas, dėl kurio kilusias abejones galima pašalinti BPK nustatyta tvarka, savaime nepaneigia šių įrodymų patikimumo. Pažymėtina tai, kad galimos ir tokios teisinės situacijos, kai duomenų, gautų pažeidžiant įstatymuose nustatytus reikalavimus pagrindu, yra atliekami kiti procesiniai veiksmai, susiję su įrodymų rinkimu (pavyzdžiui, išduodamas leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus). Šiuo atveju sprendžiant, ar duomenimis, gautais atlikus minėtus procesinius veiksmus, galima remtis nagrinėjant bylą (t. y. ar juos galima pripažinti įrodymais) ir jeigu taip, tai kokių mastu reikia atsižvelgti į padarytų pažeidimų pobūdį, jų šiurkštumo laipsnį, atliekamo procesinio veiksmo esmę, jo reikšmę teisingo sprendimo priėmimui, taip pat į tai, ar tokius procesinius veiksmus išimtinai nulėmė duomenys, gauti pažeidžiant jų gavimo tvarką, ar ir kiti byloje

²²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-2/2009.

*esantys duomenys ir kt. Vien tik tai, kad procesiniai veiksmai buvo atlikti ir duomenų, gautų pažeidžiant teisės aktuose įtvirtintus reikalavimus, pagrindu, savaime nereiškia, jog šie veiksmai yra neteisėti ir byloje negalima remtis aplinkybėmis, nustatytomis atlikus tokius procesinius veiksmus.*²²⁷

Iš to darytina išvada, kad konkrečiu atveju baudžiamajoje byloje būtina įvertinti: 1) ar buvo teisinis ir faktinis pagrindas kriminalinės žvalgybos veiksams atlikti; 2) ar tyrimo veiksmai atlikti nepažeidžiant Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme nustatytos tvarkos; 3) ar duomenis, gautus atliekant operatyvinį tyrimą, patvirtina duomenys, gauti BPK numatytais veiksmais.

4.1. Provokacijos apibrėžtis

Bene pirmasis Lietuvos teisės šaltinis, išplėtojęs provokacijos draudimo, jos grėsmės bei įtakos baudžiamajam procesui valstybės specialiosioms tarnyboms vykdant joms pavestas užduotis, skirtas kovai su nusikalstamumu, klausimus, buvo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas²²⁸, skelbęs, jog valstybės valdžios institucijos negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris leistų valstybės specialiosioms tarnyboms kurstyti, provokuoti asmenį padaryti nusikaltimą, kad vėliau dėl to atsirastų pagrindas šį asmenį nubausti. Nusikalstamos veikos imitavimo modeliu negali būti kurstomas ar provokuojamas naujo nusikaltimo darymas, negali būti kurstoma padaryti nusikalstamą veiką, kurią asmuo tik rengė ir tokius veiksmus nutraukė. Nutarime nurodoma, kad: „<...> mode-

²²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-302/2013.

²²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

liu gali būti tik „prisijungiama“ prie tęstinių²²⁹ ar trunkamųjų²³⁰ nusikaltimų, taip pat kitų besitęsiančių, bet nepasibaigusių nusikaltimų. Ši nusikalstama veika tęsiasi be operatyvinės veiklos slaptųjų dalyvių pastangų. Jie tik imituoja rengiamo ar daromo nusikaltimo veiksmus. Modeliu negali būti kurstomas ar provokuojamas naujo nusikaltimo darymas, negali būti kurstoma padaryti nusikalstamą veiką, kurią asmuo tik rengė ir tokius veiksmus nutraukė. <...> **Įstatyme nustatytų modelio taikymo ribų nepaisymas, nusikaltimo provokavimas ar kitoks piktnaudžiavimas modeliu daro jį neteisėtą. Šių aplinkybių tyrimas ir vertinimas – teismo nagrinėjimo dalykas.** <...> Ar nebuvo daroma spaudimo asmeniui, kuriam taikomas modelis, ar nebuvo toks asmuo kurstomas, provokuojamas padaryti nusikaltimą, – baudžiamojoje byloje sprendžia šią bylą nagrinėjantis teismas <...>.“ Šis teismo nutarimas lėmė tai, kad teisės aktuose buvo suformuota provokacijos sąvoka. Antai 2002 m. priimtame naujos redakcijos Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme²³¹, būtent jo 6 straipsnio 5 dalyje, pirmą kartą apibrėžta provokacijos samprata – tai spaudimas, aktyvus skatinimas ar kurstymas padaryti nusikalstamą veiką apribojant asmens veiksmų pasirinkimo laisvę, jei dėl to asmuo padaro ar kėsinaisi padaryti nusikalstamą veiką, kurios

²²⁹ Pagal teismų praktiką tęstine nusikalstama veika pripažįstami du ar daugiau tapatūs ar vienaarūšiai, laiko požiūriu vienas nuo kito nenutolę veiksmai, padaryti analogišku būdu, analogiškomis aplinkybėmis, įgyvendinant vieną kaltininko sumanymą dėl to paties nusikaltimo dalyko. Tokie veiksmai, vertinami kiekvienas atskirai, atitinka to paties BK specialiosios dalies straipsnyje numatyto nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo objektyviuosius požymius, tačiau jie visi yra jungiami bendros tyčios, todėl vertinami kaip viena nusikalstama veika ir kvalifikuojami pagal vieną BK specialiosios dalies straipsnį (kasacinės nutartys Nr. 2K-649/2006, 2K-307/2007, 2K-P-412/2007, 2K-743/2007, 2K-319/2008, 2K-232/2010, 2K-474/2010, 2K-650/2010). Bendrai tyčiai, jungiančiai atskirus nusikalstamus veiksmus, būdinga tai, kad pats kaltininkas šiuos savo veiksmus suvokia kaip vientisą nusikalstamą veiką ir, darydamas pirmą veiksmą, jau turi susiformavusį (pradinį) sumanymą ir dėl kito nusikalstamo veiksmo. Todėl tais atvejais, kai tyčia padaryti kitą nusikalstamą veiką kyla jau po pirmosios veikos, šios veikos paprastai kvalifikuojamos kaip pakartotinės (kasacinės nutartys Nr. 2K-181/2007, 2K-605/2007, 2K-717/2007, 2K-671/2001, 2K-7-96/2012).

²³⁰ Trunkamoji nusikalstama veika yra tada, kai kaltininkas tam tikrą laikotarpį nepertaukiamai yra nusikalstamos būsenos, kuri susidaro nevykdant teisinės pareigos arba padarius tam tikrą kitą neteisėtą veiksmą (kasacinės nutartys Nr. 2K-7-68/2009, 2K-7-96/2012).

²³¹ Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2633 (negalioja nuo 2013 m. sausio 1 d.)

prieš tai neketino padaryti. Nepakitusi sąvoka išliko ir nuo 2013 m. sausio 1 d. galiojančiame Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme²³².

Šios sąvokos pagrindu, taip pat remdamasi EŽTT praktika, provokacijos renkant įrodymus baudžiamajame procese esmę ir reikšmę teisingam bylų procesui yra išplėtojusi ir Lietuvos aukštesniųjų teismų formuojama praktika.

2001 m. vasario 27 d. kasacinėje nutartyje²³³ Nr. 2K-7-52/2001 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išplėstinė septynių teisėjų kolegija nurodė, kad provokacija – tai asmens lenkimas (kurstymas) padaryti nusikalstamą veiką, turint tikslą vėliau su juo susidoroti pasitelkus teisės saugos institucijas patraukiant baudžiamajon atsakomybėn dėl nusikalstamos veikos, kuri buvo padaryta sukursčius. Teismas pažymėjo, kad nusikaltimo provokacija yra artima kurstymui, tačiau tai ne tapatus reiškinys. Nusikaltimo provokacija – tai kurstymo padaryti nusikaltimą atmaina.

Kitoje byloje (2006 m. spalio 4 d. kasacinė nutartis²³⁴ Nr. 2K-549/2006) teismas nurodė, kad provokacija kaip veika gali pasireikšti kito asmens lenkimu padaryti konkrečią nusikalstamą veiką jį įtikinėjant, grasinant, šantažuojant, prašant ar naudojant kitus veiksmus, palaužiančius asmens valią ir darančius įtaką jo apsisprendimui elgtis nusikalstamai.

2008 m. atnaujintoje byloje kasacinis teismas, remdamasis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, EŽTT jurisprudencija, yra nurodęs, jog provokacijos faktas nustatytinas ir tokiu atveju, kai galima daryti išvadą, kad konkreti veika nebūtų buvusi atlikta be valstybės pareigūnų įsikišimo (2008 m. gruodžio 16 d. nutartis²³⁵ Nr. 2A-P-6/2008).

Kiek abstrakčiau provokacijos esmę 2009 m. atnaujintoje byloje (2009 m. kovo 5 d. nutartis²³⁶ Nr. 2A-P-2/2009) atskleidė kasacinio teismo plenarinė sesija, nurodydama, jog „*nustatant provokaciją turėtų būti atsižvelgiama ne vien tik į NVIM dalyvių veikimo būdą modelio realizavimo*

²³² Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 122-6093.

²³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. vasario 27 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-52/2001.

²³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-549/2006.

²³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2A-P-6/2008.

²³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2A-P-2/2009.

metu (t. y. į tai, ar buvo asmens spaudimas, skatinimas, kurstymas, įtikinėjimas ir pan. padaryti konkrečią nusikalstamą veiką); provokavimo faktas nustatytinas iš visų bylos aplinkybių, įskaitant ir aplinkybes, nesusijusias su NVIM dalyvių veikla, visumos, kurioje reikšminga yra tai, ar buvo pakankamas pagrindas įtarti asmenį iki modelio taikymo darant nusikalstamą veiką ar rengiantis ją daryti, kai tokio rengimosi jis nebuvo nutraukęs; provokavimas konstatuotinas tada, kai iš aplinkybių visumos galima daryti išvadą, kad atitinkama veika nebūtų buvusi atlikta be NVIM dalyvių įsikišimo“.

Su provokacija susijusi situacija laikoma ir tuomet, kada privatūs asmenys veikia kontroliuojami bei prižiūrimi pareigūnų ir skatina nusikalsti asmenį, apie kurio nusikalstamą veiką jokių konkrečių duomenų neturima (2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis²³⁷ Nr. 2K-544/2010).

Specialiai sukurtą situaciją, verčiančią kaltininką atlikti nusikalstamus veiksmus, taip pat pasirinkimo laisvės elgtis vienaip ar kitaip apribojimą, kaip vienus iš esminių provokacijos elementų kasacinis teismas yra nurodęs 2010 m. balandžio 27 d. kasacinėje nutartyje²³⁸ Nr. 2K-255/2010 ir 2011 m. lapkričio 29 d. kasacinėje nutartyje²³⁹ Nr. 2K-510/2011.

Išvada, kad valstybės pareigūnai skatina asmenis daryti nusikalstamas veikas, gali būti daroma ne tik tada, kai nustatoma, jog asmenys, prieš kuriuos atliekami neviešo pobūdžio veiksmai, buvo tiesiogiai įtikinėjami, raginami atlikti priešingus teisei veiksmus, bet ir tada, kai pareigūnų elgesys nebuvo vien tik pasyvus ir iš jo galima spręsti, kad ilgesnį laiką besitęsiantys pareigūnų veiksmai turėjo esminę įtaką asmenų, prieš kuriuos buvo taikomos neviešo pobūdžio priemonės, veiksmams (2012 m. gegužės 29 d. kasacinė nutartis²⁴⁰ Nr. 2K-262/2012).

Anot teismo, provokacija yra ir tada, kai asmuo nesirengė daryti nusikaltimo, o teisėsaugos pareigūnai sukurstė asmenį jį padaryti. Taigi provokacija pripažįstama tada, kai nusikaltimas be teisėsaugos pareigūnų

²³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

²³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. balandžio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-255/2010.

²³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-510/2011.

²⁴⁰ baudžiamojoje byloje gegužės 29 d. kasacinė nutartis Nr. 2K-262/2012.

žinios nebūtų padarytas (2012 m. lapkričio 6 d. kasacinė nutartis²⁴¹ Nr. 2K-530/2012).

Teisminės praktikos pavyzdžiai rodo, kad provokacijos renkant įrodymus baudžiamajame procese esmė praktikoje dažniausiai siejama su aktyvia teisėsaugos institucijų pareigūnų, jų pasitelktų privačių asmenų veikla, kuria asmuo yra lenkiamas, kurstomas daryti nusikalstamą veiką, lenkiamas daryti tokią veiką jį įtikinėjant, grasinant, šantažuojant, kitaip palaužiant (pavyzdžiui, apeliuojant į prašomo asmens gailestį, skundžiantis bloga savijauta ir pan.) tokio asmens valią, kitaip valstybės pareigūnams įsikišant, specialiai sukuriant situaciją, verčiančią kaltininką atlikti nusikalstamus veiksmus, nors apie nusikalstamą veiką jokių konkrečių duomenų neturima, išankstinė įtaka (poveikis) asmeniui ir pan. Šių su provokavimu susijusių elementų visuma lemia valstybės, taip pat ir valstybės pasitelkiamų privačių asmenų aktyvi veikla, kuri neapsiriboja pasyviu veikimu.

Tai, kad provokuojantis elgesys paprastai siejamas su aktyviu šio reiškinio pobūdžiu, nusako ir terminas „provokacija“ (lot. *provocatio* – iššaukimas) siejamas su pastangomis dirbtinai sukelti kokius nors veiksmus, kieno nors reakciją, gal net jam pačiam pražūtingą²⁴². Pastangos specialiai sukelti kokius nors veiksmus, skatinančius asmens valios pasirinkti vieną ar kitą elgesio būdą apribojimą ir atitinkamai lemiančius teisėsaugos institucijų pareigūnų siekį sulaukti norimo, įsivaizduojamo provokuojamo asmens elgesio arba priešingai – neveikimo, kai įstatymai numato pareigą pasirinkti aktyvų elgesio variantą, siejamos su aktyvia provokacijos forma.

Atskleidus provokacijos sampratos turinį gali kilti klausimas: ar BPK 158 straipsnio 4 dalyje ir 159 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus provokuoti asmenį padaryti nusikalstamą veiką leidžia daryti išvadą apie kitokią provokacijos formą nei aktyviąją provokaciją? Ar apskritai apie provokaciją galima kalbėti tik tuomet, kai teisėsaugos institucijų pareigūnai baudžiamąjį procesą metu naudoja tokius stebėjimo metodu grindžiamus duomenų rinkimo būdus, kuriais asmens, prieš kurį atliekami nusikalstamą veiką imituojuantys

²⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. lapkričio 6 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-530/2012.

²⁴² *Tarptautinių žodžių žodynas*. Antra pataisyta laida. Vilnius: Alma littera, 2001, 2003, p. 611.

veiksmai, nusikalstami veiksmai „iššaukiami“ aktyvia forma? Atsakymas į šiuos klausimus priklauso nuo sąvokų „imitacija“ ir „provokacija“ santykio.

Nusikalstamą veiką imituojančiais veiksmais, t. y. imitavimu, siekiama nusikalstamas veikas linkusį daryti asmenį „sugauti, o ne sukurti“. Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai, kaip procesinis teisinis pažinimo būdas, neįmanomas be dirbtinumo – jų metu sudaromos iš anksto suplanuotos dirbtinės sąlygos ar netikras imituojančius veiksmus įgyvendinančių subjektų veikimas ir (ar) neveikimas, siekiant užfiksuoti asmens, apie kurio nusikalstamus ketinimus turima duomenų, nusikalstamą veiką. Taigi imitacijos esmė – sudaryti tokias iš anksto suplanuotas dirbtines sąlygas, kurioms esant duomenys apie nusikalsti linkusį asmenį ar jo daromus neteisėtus veiksmus būtų renkami tik esant lemiamai sąlygai – laisvam tokio asmens apsisprendimui, kokį kelią rinktis – teisėtą ar ne. Nesvarbu, kokios dirbtinės sąlygos būtų sudarytos, kokį veikimo (pažymėtina – ne poveikio) būdą – aktyvų ar pasyvų – pasirinktų teisėsaugos institucijų pareigūnai (slaptieji agentai), svarbu, kad imitavimo procese asmeniui, apie kurio nusikalstamus ketinimus jau turima duomenų, būtų suteikta alternatyva laisvai pasirinkti – neveikti taip, kaip draudžia baudžiamieji įstatymai, ar vis dėlto rinktis šių įstatymų draudimus pažeidžiantį elgesį. Būtent BPK 159 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės įgyvendinimo procesinė forma sietina su valstybės neigiamos ir pozityviosios pareigų, skirtų užtikrinti teisingą teisinį procesą, kaip nepaneigiamą²⁴³, įgyvendinimu. Valstybės institucijos, rinkdamos duomenis apie nusikalstamą veiką darantį ar jau padariusį asmenį, taip pat apie pačią veiką, turi susilaikyti nuo tokių veiksmų, kuriais linkęs nusikalsti asmuo būtų „sudominamas“ elgtis neteisėtai. Tai yra neigiamosios pareigos esmė. Pozityvioji pareiga suponuoja valstybės institucijas imtis priemonių, kad iki pradedant, taip pat įgyvendinant imituojančius veiksmus būtų šalinami provokacijos simptomai. Tas pats pasakytina ir apie tokių veiksmų provokacijos pagrindu surinktų duomenų vertinimą kaip neatitinkančių įrodymų leistinumą reikalavimų. Šių pareigų visumos pagrindu valstybės institucijos turi suvokti, kad ne kiekviena neteisėta nusikalstamos veikos imitacija yra tolygi

²⁴³ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 1632 straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 134-4819.

provokacijai, jeigu kalbama apie imituojančių nusikalstamą veiką veiksmų neteisėtą sankcionavimą, įgyvendinimą ir pan. O provokacija yra visuomet tolygi neteisėtam nusikalstamų veiksmų imitavimui.

Provokacija – tai „kūrimas iš asmens nusikalstamo, laukiant, stebint ir nieko nedarant, kad asmuo nenusikalstų“²⁴⁴. Galima įvardyti kelis provokacijos turinį apibūdinančius požymius.

Pirma – tai iš anksto apgalvota „viliojimo“ situacija, kai asmuo, kurio atžvilgiu imituojama nusikalstama veika, yra gundomas, raginamas, patraukiamas, įtikinamas, įkalbinėjamas, palenkiamas, priverčiamas, atitinkamas jo nusikalstamas elgesys pasiekiamas jį įkalbinėjant. Kitaip tariant, išankstinis asmens gundymas nusikalsti siejamas su neįprastai lengvų galimybių šiam asmeniui vienaip ar kitaip elgtis sudarymu. Šį požymį gali pailiustruoti ir Lietuvos teisminės praktikos pavyzdžiai: „<...> *tęsiant pareigūnų veiksmus, pradėtus pagal NVIM, nesant provokacijos, dėl ilgalaikio asmens, kurio atžvilgiu vykdomas tyrimas, nusikalstamos iniciatyvos palaiškymo, net kai pati iniciatyva kyla ne iš pareigūnų, o iš asmens, kurio atžvilgiu vykdomas tyrimas, susidaro situacija, kai formaliai teisėti valstybės veiksmai supanašėja su provokacija ir tampa neteisėtais*“²⁴⁵. Kitaip tariant, čia pradeda ryškėti pasyvios, netiesioginės provokacijos požymiai.

Antra, provokavimas neatsiejamas nuo slaptumo ir iš anksto suplanuotos, dirbtinės situacijos.

Trečia, provokavimui apibūdinti ypač svarbu suvokti tikslus, kurių siekia teisėsaugos institucijų pareigūnai. Teisėtu tikslu gali būti tik vienintelis – siekis stebint asmenį surinkti duomenis apie jį, jo daromą nusikalstamą veiką, taip pat kitus asmenis, galbūt susijusius su šia veika.

Ketvirta, provokacijos, kaip absoliučiai neleistino veiksmo, esmę nusako ir valstybės institucijų įsikišimas. Nesvarbu, kas inicijuoja provokuojančius veiksmus – teisėsaugos institucijų pareigūnai ar privatūs asmenys, veikiantys per minėtus pareigūnus, pozityvioji bei negatyvioji atsakomybė už provokuojančius veiksmus visuomet atitenka valstybės institucijoms.

Penkta – tai provokacijos pasekmė – nusikalstama veika, kuri nebūtų buvusi padaryta be teisėsaugos institucijų įsikišimo. Provokacijos pasekmė

²⁴⁴ Williams, J. B. Entrapment – a Legal Limitation on Police Techniques. *Journal of Criminal Law & Police Science*. 1957, 48: 344–345.

²⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-86/2011.

yra aiškinama trimis formomis. Pirmoji, laikoma tradicine – tai nusikalstama veika, kurios asmuo nebūtų padaręs be teisėsaugos institucijų įsikišimo. Antra – asmuo buvo taip paveiktas, kad jam buvo apribota galimybė rinktis – kaip elgtis – teisėtai ar ne. Ir trečia – asmuo, iki jis padarė nusikalstamą veiką dėl teisėsaugos pareigūnų įtakos, nebuvo „tikrasis nusikaltėlis“²⁴⁶. Šių požymių pagrindu galima spręsti, ar imitacija peraugo į provokaciją, ar imitavimas nesant tiesioginio skatinimo asmenį daryti nusikalstamą veiką supanašėjo su iš pirmo žvilgsnio nieko bendro su provokacija neturinčiu teisėsaugos institucijų elgesiu.

Pabrėžtina, kad vertinant, ar teisėsaugos institucijų pareigūnų, kitų asmenų, kurie atliko imituojančius veiksmus, elgesyje nebuvo provokacijos prielaidų, privalu turėti omenyje, kad:

1. Imituojantys veiksmai gali būti atliekami tik prieš asmenį, apie kurio veiką, tikėtina nusikalstamą, jau turima duomenų (vien tik gandų ar panašios nepatikrinamos informacijos tam nepakanka), nes tik tokiu atveju gali būti daroma išvada apie „prisijungimą“ prie daromos nusikalstamos veikos, o ne naujos veikos išprovokavimą. Tokios pozicijos laikosi ir Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje;
2. Privatūs asmenys gali vykdyti pareigūnų užduotis, jei jie prieš tai kreipėsi į pareigūnus ir pranešė apie gautus siūlymus atlikti nusikalstamus veiksmus (pavyzdžiui, bylos *Miliniene prieš Lietuvą*, *Sequeira prieš Portugaliją*);
3. Teisėsaugos įstaigų pareigūnai negali veikti kaip privatūs asmenys (pavyzdžiui, *Ramanauskas prieš Lietuvą*);
4. Privatių asmenų veiksmai gali būti pripažinti provokacija, jei tie asmenys veikia kontroliuojami bei prižiūrimi pareigūnų ir skatina nusikalsti asmenį, apie kurio nusikalstamą veiką jokių konkrečių duomenų neturiama (pavyzdžiui, *Vanyan prieš Rusiją*);
5. Valstybės pareigūnų skatinimas atlikti tam tikrus veiksmus negali būti intensyvus, primygtinis (pavyzdžiui, *Teixeira de Castro prieš Portugaliją*);
6. Netoleruotina, kai valstybės pareigūnai ar jų kontroliuojami asmenys su jau įtariamu asmeniu, kurį siekiama traukti baudžiamojon atsakomy-

²⁴⁶ Squires, D. The Problem with Entrapment. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2006, vol. 26, no. 2: 356.

- bėn, kontaktuoja ne tiesiogiai, o per tuo metu niekuo neįtariamus tarpininkus (pavyzdžiui, *Pyrgiotakis prieš Graikiją*);
7. Nagrinėjant bylą teisme valstybės institucijoms tenka našta paneigti gynybos argumentus dėl provokavimo (nebent tie argumentai būtų visiškai neįtikinami). Tai gali būti padaryta tik vadovaujantis rungimosi principu ištyrus įrodymus apie kaltinamojo elgesį prieš specialių veiksmų prieš jį sankcionavimą: „<...> pažymėtina tai, kad Lietuvos teisėsaugos institucijos nesikreipė į Moldovos teisėsaugos institucijas, nedarė kitų žygių skambinusio asmens tapatybei nustatyti. Tai kolegija vertina kaip vieną esminių bylos trūkumų. Juk būtent tokios informacijos trūkumas paskatino kasatoriaus ginčyti NVIM modelio tvirtinimo teisėtumą, teigiant, kad teisėsaugos pareigūnai patys galėjo skambinti V. K. Kadangi valstybė negali sukurti nusikaltimų, esant duomenų apie valstybės vaidmenį sukurstant V. K. padaryti nusikaltimą, tokia byla turėtų būti įvertinta kaip valstybės sankcionuota provokacija ir turėtų būti nutraukta.“²⁴⁷ Kitoje nutartyje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pastebėjo, jog „<...> teisėjų kolegija konstatuoja, kad nagrinėjamoje byloje teisinis pagrindas techninių priemonių naudojimui specialia tvarka ir NVIM atlikti žemesnės instancijos teismuose nebuvė tinkamai tikrinamas. Byloje Klaipėdos apygardos teismo BBS pirmininko motyvuotos nutarties dėl techninių priemonių panaudojimo specialia tvarka ir prokuroro sankcionuoto teikimo dėl NVIM nėra, apie juos yra tik fragmentiški duomenys: operatyviniai veiksmai atlikti pagal Klaipėdos apygardos teismo BBS pirmininko nutartį Nr. <...>, Klaipėdos apygardos prokuratūroje 2006-03-30 buvo sankcionuotas NVIM. Praktika rodo, kad apygardos teismo pirmininko ar šio teismo BBS pirmininko motyvuotos nutartys bei prokuroro sankcionuoti teikimai NVIM atlikti į bylą nedadami todėl, kad juose yra valstybės paslaptį sudaranti informacija. Tikrindamas teisinį pagrindą operatyviniam tyrimui atlikti, teismas turi nustatyti, ar jis atitinka įstatyme <...> numatytus reikalavimus, todėl, jeigu minėtų nutarčių bei teikimų nėra galimybės į bylą dėti dėl juose esančios valstybės ar tarnybos paslaptį sudarančios informacijos, byloje turi būti nutarties bei teikimo išrašai, kuriuose įslaptintos informacijos nebūtų. Tokį išrašą

²⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-508/2011.

*turėtų padaryti atitinkamas teismo, prokuratūros pareigūnas, sankcionavęs to veiksmo atlikimą*²⁴⁸;

8. Tikrinant, ar kaltinamasis nebuvo išprovokuotas padaryti nusikalstamą veiką, turi būti nustatomos: a) priežastys, dėl kurių buvo nuspręsta vykdyti operaciją; b) pareigūnų dalyvavimo darant nusikalstamą veiką laipsnis; c) kaltinamajam taikyto provokavimo ar spaudimo pobūdis (pavyzdžiui, *Ramanauskas prieš Lietuvą, Edwards ir Lewis prieš Jungtinę Karalystę*): „<...> policijos pareigūnas „V.“ ėmėsi iniciatyvos, kai jis pirmą kartą užmezgė kontaktą su S. M. , klausdamas, kur gali neteisėtai įsigyti psichotropinių medžiagų; po to S. M. pats pasiūlė pateikti šių medžiagų. Vykdamas sandorį, jam buvo pasiūlyta didelė pinigų suma – 3000 JAV dolerių – už didelį psichotropinių medžiagų kiekį. Tai akivaizdžiai reiškė skatinimą pateikti psichotropinių medžiagų. Pirmosios instancijos teismas nuosprendyje yra pripažinęs lemiamą policijos vaidmenį.“²⁴⁹ Toje pačioje nutartyje teismas taip pat nurodė, kad „...Provokavimo faktas nustatytinas iš visų bylos aplinkybių, įskaitant ir aplinkybes, nesusijusias su NVIEM dalyvių veikla, visumos, kurioje reikšminga yra tai, ar buvo pakankamas pagrindas įtarti asmenį iki modelio taikymo darant nusikalstamą veiką ar rengiantis ją daryti, kai tokio rengimosi jis buvo nenutraukęs. Provokavimas konstatuotinas tada, kai iš aplinkybių visumos galima daryti išvadą, kad atitinkama veika nebūtų buvusi atlikta be NVIEM dalyvių įsikišimo. Kokiais vertinimo kriterijais ir taisyklėmis vadovaujamas sprendžiant leistinių tyrimo veiksmų atribojimo nuo provokacijos klausimą, yra apibendrinta ir išdėstyta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartyje Nr. 2A-P-6/2008“;
9. Nustačius provokacijos faktą, visi įrodymai, gauti provokacijos metu, turi būti pripažįstami neleistiniais. Įtariamojo (kaltinamojo) prisipažinimas provokacijos fakto bei jo padarinių nepaneigia, prisipažinimas tokioje situacijoje nėra tinkamas įrodymas kaltinamojo kaltei pagrįsti (pavyzdžiui, *Ramanauskas prieš Lietuvą, Teixeira de Castro prieš Portugaliją, Khudobin prieš Rusiją, Pyrgiotakis prieš Graikiją*);

²⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-72/2008.

²⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-2/2009.

10. Pageidautina, kad ne viešo pobūdžio veiksmų atlikimas būtų kontroliuojamas teismo, nors prokuroro kontrolė savaimė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pažeidimo nereiškia (pavyzdžiui, *Teixeira de Castro prieš Portugaliją*, *Milininienė prieš Lietuvą*).

Apie provokaciją galima spręsti ir ją analizuojant objektyviau bei subjektyviau aspektais.

Sprendžiant, ar teisėsaugos institucijų elgesys buvo provokuojantis arba supanašėjantis su provokacija, subjektyvus aspektas padeda įvertinti asmens, kuris traukiamas baudžiamajon atsakomybėn, polinkį nusikalsti. Apie asmens išprovokavimą daryti nusikalstamą veiką galima kalbėti tik tuomet, jeigu nebūtų nustatyta išankstinio asmens polinkio nusikalstamam elgesiui. Tai apibūdina baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens vidines nuostatas, lėmusias polinkio daryti nusikalstamą veiką atsiradimą ir įgyvendinimą nesant papildomo veiksnio, galinčio veikti kaip katalizatorius, t. y. teisėsaugos institucijų įsikišimo, be kurio toks asmuo nebūtų nusikaltęs. Šio aspekto nustatymas vertinant, ar atsakomybėn traukiamas asmuo nebuvo provokuojamas daryti teisės pažeidimą, ar vis dėlto toks asmuo turėjo išankstinį polinkį elgtis neteisėtai, paprastai įmanomas nustatant bei vertinant objektyvios tikrovės – išoriškai suvokiamus ir apčiuopiamus veiksnius, t. y. asmenų elgesį, situacijos ar aplinkos sąlygas, kitas nuo vertintojo subjektyvių pažiūrų paprastai nepriklausančias faktines tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybes. Tai ir lemia objektyvaus aspekto privalomą vertinimą.

Objektyviojo aspekto esmė – teisėsaugos institucijų pareigūnų elgesio, vaidmens imituojančią nusikalstamą veiką, vertinimas. Šis aspektas leidžia įvertinti teisėsaugos institucijų įtakos (poveikio) asmeniui laipsnį, matą. Tai leidžia įvertinti ir teisėsaugos institucijų pareigūnų elgesio imituojančių veiksmus sukliamą poveikį – pasekmes²⁵⁰. Objektyvusis aspektas leidžia apibūdinti teisėsaugos institucijų pareigūnų elgesį, nepaisant asmens, kurio atžvilgiu yra imituojami veiksmai, polinkio nusikalsti formavimosi dėsnin-gumų. Išoriškai matomas, suvokiamas teisėsaugos institucijų elgesys, kaip objektyvaus kriterijaus pagrindas, asmens daryti nusikalstamą veiką provo-

²⁵⁰ Yaffe, G. "The Government Beguiled Me": The Entrapment Defence and the Problem of Private Entrapment. *Journal of Ethics & Social Philosophy*, 2005, vol. 1, no. 1: 16.

kavimo kontekste gali būti vertinamas atsižvelgiant į du elementus. Pirmą – tai teisėsaugos institucijų elgesys, kuriuo skatinama asmens, apie kurio nusikalstamą polinkį tarsi turima duomenų, motyvacija elgtis nusikalstamai. Tinkamu to pavyzdžiu galėtų būti fragmentai iš kasacinio teismo praktikos: „<...> pagal EŽTT praktiką prašymas gauti narkotinių ar psichotropinių medžiagų apeliuojant į prašomo asmens gailėtį ir skundžiantis bloga savijauta dėl atitinkamos medžiagos stokos vertinamas kaip spaudimas padaryti nusikalstamą veiką (Vanyan v. Russia, no. 53203/99, judgement of 15 December 2005; Bannikova v. Russia)²⁵¹. Antra – tai nepaprastai patrauklios galimybės asmeniui, apie kurio nusikalstamą polinkį turimą duomenų, galbūt elgtis ir neteisėtai, sudarymas. Kitaip sakant, iš anksto suplanuotos situacijos, kuriai atsispirti negali teisėsaugos institucijų dėmesį patraukęs asmuo, jau leidžia kalbėti apie galimos provokacijos ženklus. Tai matyti ir iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos: „<...> policijos pareigūnas „V“ ėmėsi iniciatyvos, kai jis pirmą kartą užmezgė kontaktą su S. M., klausdamas, kur gali neteisėtai įsigyti psichotropinių medžiagų; po to S. M. pats pasiūlė pateikti šių medžiagų. Vykdamas sandorį, jam buvo pasiūlyta didelė pinigų suma – 3000 JAV dolerių – už didelį psichotropinių medžiagų kiekį. Tai akivaizdžiai reišė skatinimą pateikti psichotropinių medžiagų. Pirmosios instancijos teismas nuosprendyje yra pripažinęs lemiamą policijos vaidmenį.“²⁵²

Analizuojamas aspektas, sudarantis galimybę apčiuopti nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų objektyvųjį leistinumą, t. y. šio neviešo pobūdžio tyrimo veiksmo sankcionavimo bei įgyvendinimo faktinius ir teisinius pagrindus, kartu leidžia daryti išvadas apie teisėtumo ribas peržengusio imitavimo – provokacijos formas.

4.2. Provokacijos formos

Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatyme, taip pat ir teisminėje praktikoje provokacijos renkant įrodymus baudžiamajame procese samprata paprastai siejama su asmens spaudimu, aktyviu jo skatinimu. Tačiau kyla klausimas – ar galima asmenį išprovokuoti elgtis nusikalstamai jo

²⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. sausio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-113/2011.

²⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-2/2009..

neskatinant, nespaudžiant ir pan. Kitaip tariant – ar įmanoma situacija, kai nesant tradicinę provokaciją liudijančių požymių, atitinkamais teisėsaugos institucijų veiksmais sudaroma situacija, kuri vis dėlto prilygsta asmens provokavimui, t. y. vadinama netiesiogine provokacija?

Apie tai, kad galima ir netiesioginė provokacija, kurios apibūdinimui niekaip negali būti ieškoma požymių, būdingų klasikiniam provokacijos suvokimui, užsimenama EŽTT byloje *Ramanauskas prieš Lietuvą*. Šioje byloje Teismas nurodė, jog „<...> kurstymu laikytini tokie pareigūnų veiksmai, kurie <...> neapsiriboja iš esmės pasyviu nusikalstamos veikos tyrimu, bet daro subjektui tokią įtaką, kad, siekiant įrodyti nusikalstamą veiką, t. y. surinkti įrodymus ir pradėti baudžiamąjį persekiojimą, sukursto jį padaryti nusikalstimą, kuris priešingu atveju nebūtų padarytas“²⁵³. Teiginys „neapsiribojimas iš esmės pasyviu tyrimu, bet darymas subjektui tokios įtakos...“ skirtas apibūdinimui, kad teisėsaugos institucijų atliekamas duomenų rinkimo procesas laikytinas provokuojančiu, jeigu šios institucijos neiįprastai aktyviai, atitinkamos įtakos pagrindu, lemia asmens nusikalstamą elgesį, dėl kurio jis vėliau persekiojamas baudžiamąja tvarka. Tačiau šis teiginys kartu lemia ir manymą, kad ne tik aktyvus, bet ir pasyvus teisėsaugos institucijų elgesys gali sudaryti tokias situacijos sąlygas, kurios, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, gali reikšti nepageidaujamą elgesį, kurio nesant nebūtų nusikalstamos veikos įvykio ar asmens nusikalstamų ketinimų išoriškai apčiuopiamų požymių.

Grįžtant prie klausimo, ar galima išprovokuoti asmenį jo aktyviai neprovokuojant, būtina analizuoti situaciją, kurioje asmens atžvilgiu nesama jokio akivaizdaus tradiciškai suvokiamos provokacijos požymio, tačiau tokio asmens nusikalstamas elgesys vis dėlto yra paskatinamas dėl teisėsaugos institucijų pareigūnų įsikišimo.

Kalbant apie netiesioginės provokacijos galimus požymius, omenyje būtina turėti nusikalstamą veiką imituojančių veikslių esmę, t. y. lemiamą sąlygą – laisvą asmens apsisprendimą, kokį kelią rinktis – teisėtą ar ne. Ši sąlyga yra rodiklis, ar imituojantys veiksmai buvo atlikti leistinai nesant provokacijos požymių. Teisėsaugos pareigūnai, įgyvendindami nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus ir jų metu suteikdami galimybę asmeniui

²⁵³ *Ramanauskas v. Lithuania* [GC], no. 74420/01, § 49-50, Reports of Judgments and Decisions 2008.

pasirinkti, negali suteikti „šanso“ asmeniui pereiti nuo galimybės pasirinkti iki galimybės nusikalsti lygmens. Organizuodamos tokį įrodymų rinkimo būdą, teisės saugos institucijos turi veikti išimtinai preciziškai ir neleisti, kad asmuo, apie kurio nusikalstamą elgesį jau turima duomenų, priimtų tą dirbtinę situaciją, kuri jam yra patogi ir būtina patraukli. Taigi negali būti sukuriamas vadinamasis „minimalios rizikos efektas“, reiškiantis, kad nesant aktyvios provokacijos požymių asmuo, veikdamas iš anksto teisės saugos institucijų suplanuotoje dirbtinėje, jau kurį laiką besitęsiančioje situacijos imitacijoje, suvoktų, jog ši situacija yra neįprastai patogi elgtis nusikalstamai, esant minimaliam rizikos „pakliūti į teisės saugos rankas“ laipsniui. Šiuos teiginius iliustruoja ir Lietuvos teisinė praktika.

Vienoje iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių leidžiama suprasti, kad provokacija galima ir nesant aktyvaus skatinimo: „<...> *tęsiant pareigūnų veiksmus, pradėtus pagal NVIM, nesant provokacijos, dėl ilgalaikio asmens, kurio atžvilgiu vykdomas tyrimas, nusikalstamos iniciatyvos palaiškymo, net kai pati iniciatyva kyla ne iš pareigūnų, o iš asmens, kurio atžvilgiu vykdomas tyrimas, susidaro situacija, kai formaliai teisėti valstybės veiksmai supanašėja su provokacija ir tampa neteisėtais*²⁵⁴. Kitoje nutartyje teismas nurodė, jog „išvada apie tai, kad valstybės pareigūnai skatina asmenis daryti nusikalstamas veikas, gali būti daroma ne tik tada, kai nustatoma, jog asmenys, prieš kuriuos atliekami neviešo pobūdžio veiksmai, buvo tiesiogiai įtikinėjami, raginami atlikti priešingus teisei veiksmus, bet ir tada, kai pareigūnų elgesys nebuvo vien tik pasyvus ir iš jo galima spręsti, kad ilgesnį laiką besitęsiantys pareigūnų veiksmai turėjo esminę įtaką asmenų, prieš kuriuos buvo taikomos neviešo pobūdžio priemonės, veiksams“²⁵⁵. Netiesioginės provokacijos reikšmę įrodymų neteisėtumui nusakė Lietuvos apeliacinis teismas, teigdamas, jog „<...> *turint galvoje, kad valstybės tikslas yra ginti žmonių teises, laiku užkardyti nusikaltimus, o ne juos skatinti, galima teigti, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai (modelis) turi būti tęsiami tol, kol surenkama pakankami įrodymų, leidžiančių patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn. Jie turi būti nutraukiami surinkus pakankami nusikalstamos veikos įrodymų, leidžiančių pradėti ir vykdyti ikiteisminį tyrimą, kad*

²⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-86/2011.

²⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-262/2012.

*bylą galima būtų perduoti teismui, o kaltininkas būtų greitai ir teisingai nu-
baustas. Formaliai nusikalstami pareigūnų veiksmai turi būti tęsiami tik tiek,
kiek būtina nusikalstamoms veikoms ir jas darantiems asmenims išaiškinti.
Kartu pažymėtina, kad ilgesnis imitacinių veikslių tęsimas gali suponuoti
sunkesnę asmens, kuris padaro veikas, kontroliuojamas valstybės pareigūnų,
baudžiamąją atsakomybę, nes padaroma daugiau veikų arba peraugama į
vienos veikos stambų mastą.*²⁵⁶

Anksčiau pateikti pavyzdžiai rodo, kad nusikalstamos veikos imitavi-
mo veikslių įgyvendinimas, kurio metu išvengiama aktyvios provokacijos
elementų, dėl ilgesnio jo tęsimo gali supanašėti su provokacijos situacija,
kurioje asmens laisvė pasirinkti, kaip elgtis – teisėtai ar ne, tampa objekty-
viai nenatūrali. Taigi teisės saugos institucijų pareigūnai, ilgainiui suteikdami
laisvę asmeniui ir toliau „rinktis“ savo veikslių pobūdį, ir neužkirsdami
kelio tolesniems nusikalstamiems veiksliams, netiesiogiai, pasyvia forma,
formaliai elgdami teisėtai, lemia nusikalstamų įvykių atsiradimo faktą.
Dėl to nusikalstusio asmens teisinė padėtis akivaizdžiai kinta – padaroma
daugiau veikų arba peraugama į vienos veikos stambų mastą. Baudžiamo-
jo proceso veiksmai, kad ir formaliai teisėti, prasilenkiantys su tinkamam
(sąžiningam) procesui keliamais reikalavimais, negali būti pateisinami, mat
„nusikaltimo provokacija – tai kurstymo padaryti nusikaltimą atmaina“²⁵⁷,
kuri, savaime suprantama, tarsi svetimkūnis baudžiamojo proceso paskir-
tyje. Teisės saugos pareigūnų elgesys imituojant nusikalstamą veiką nieko
nedarant, kad kaltininkas nebetęstų, toliau nevykdytų nusikalstamų su-
manymų, tegul ir vienaarūšių, niekaip nesuderinama nei su BPK 158 ir 159
straipsniuose numatytų tyrimo veikslių paskirtimi, nei su konstituciniu
baudžiamojo proceso principu – tinkamu teisiniu procesu.

Galima teigti, kad baudžiamojo proceso taisyklės iš teisės saugos insti-
tucijų pareigūnų, kaip viešosios teisės subjektų, reikalauja veikti tik pagal
jiems suteiktą kompetenciją *intra vires* įgyvendinant nusikalstamą veiką

²⁵⁶ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-157/2011; taip pat žr.: Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-226/2011; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gegužės mėn. 31 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-106/2012.

²⁵⁷ Šimkus, K. Nusikalstamos veikos imitacijos modelio ir slaptosios operacijos vieta operatyvinė veikloje. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 67.

imituojančius veiksmus. Bet koks provokuojantis ar su provokacija supanašėjantis elgesys *ultra vires* vertintinas ne tik kaip veiklos teisėtumo principo, bet ir surinktų duomenų atitikties įrodymų leistinumo (BPK 20 straipsnio 1 ir 4 dalys) reikalavimui pažeidimas. Su teisinio proceso legitimumu nieko bendro neturi ne tik aktyvus asmens skatinimas daryti nusikalstamą veiką, t. y. aktyvi (tiesioginė) provokacija, bet ir kitoks elgesys, kuris, formaliai būdamas teisėtas, dėl ilgalaikio asmens iniciatyvos palaikymo, net kai iniciatyva kyla ne iš teisėsaugos institucijų pareigūnų pusės, supanašėja su provokavimu, t. y. pasyvia (netiesiogine) provokacija. Abi šios provokacijos formos pasekmių požiūriu yra tapačios, mat lemia įrodymų, surinktų pažeidžiant procesinio veiksmo reikalavimus, juridinę atskirtį nuo baudžiamojo proceso paskirties.

Apibendrinant, kas anksčiau išdėstyta, galima teigti esant tokiems provokacijos atvejams:

1. Pareigūnai neprisijungia, tačiau skatina asmenį nusikalsti;
2. Kai nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai jau pasiekė savo tikslus, tačiau pareigūnai vis dar šį tyrimo veiksmą tęsia, siekdami rinkti kitus tyrimui reikšmingus duomenis: „<...> Nors byloje nustatyta, kad policijos pareigūnai, veikdami valstybės vardu pagal NVIM, neprovokavo J. K., o juo labiau kitų įmonių vadovus nusikalsti, tačiau laiku neužkirsdama kelio J. K. prašymams išrašinėti vis naujas PVM sąskaitas faktūras, t. y. klastoti dokumentus, valstybė tam tikra prasme skatino J. K. ieškoti vis naujų įmonių jo nusikalstamai veiklai, kuri buvo jo pajamų šaltinis, plėtoti. Vėliau pradėję ikiteisminį tyrimą ir gavę leidimą toliau imituoti nusikalstamą veiką, pareigūnai ir toliau bendravo su J. K., sudarė jam sąlygas toliau gauti iš jų suklastotus dokumentus, todėl tai skatino J. K. ieškoti naujų įmonių ir žmonių, norinčių pasinaudoti jo „paslaugomis“. Būtent šiuo tikslu ir buvo nutarta pratęsti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus. 2003 m. liepos 28 d. L. K. tarnybiniame pranešime aiškiai nurodoma, kad J. K. siūlo policijos pareigūnams tęsti nusikalstamą veiką – išrašinėti fiktyvius buhalterinės apskaitos dokumentus įvairiems ūkio subjektams. Taigi tęsiant pareigūnų veiksmus, pradėtus pagal NVIM, nesant provokacijos, dėl ilgalaikio asmens, kurio atžvilgiu vykdomas tyrimas, nusikalstamos iniciatyvos palaikymo, net kai pati iniciatyva kyla ne iš pareigūnų, o iš asmens, kurio atžvilgiu vykdomas tyrimas, susidaro situacija,

kai formaliai teisėti valstybės veiksmai supanašėja su provokacija ir tampa neteisėtais. Šiuo atveju su valstybės institucijų pagalba ir pritarimu J. K. į nusikalstamą veiklą įtraukė įmonę, kurios vadovai iki pažinties su juo net neketino daryti nusikaltimų, t. y. M. K. ir UAB „Brasa“.²⁵⁸ Kitoje byloje Lietuvos apeliacinis teismas nurodė, jog „<...> iš BPK 1 ir 2 straipsnių prasmės išplaukia, kad NVIM ir NVIV taikymo laikas turi būti optimalus, t. y. jie turi tęstis lygiai tiek laiko, kiek reikia pilnai atskleisti ir užkardyti nusikalstamą veiklą, surinkti įrodymus dėl nusikalstamos veikos padarymo, išaiškinti nusikaltimą padariusius asmenis, kad būtų galima greitai ir efektyviai nubausti kaltininkus. Turint galvoje, kad valstybės tikslas yra ginti žmonių teises, laiku užkardyti nusikaltimus, o ne juos skatinti, galima teigti, kad nusikalstamos veikos imitavimo veiksmai (modelis) turi būti tęsiami tol, kol surenkama pakankami įrodymų, leidžiančių patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn. Jie turi būti nutraukiami surinkus pakankami nusikalstamos veikos įrodymų, leidžiančių pradėti ir vykdyti ikiteisminį tyrimą, kad būtų galima būtų perduoti teismui, o kaltininkas būtų greitai ir teisingai nubaustas.

Formaliai nusikalstami pareigūnų veiksmai turi būti tęsiami tik tiek, kiek būtina nusikalstamoms veikoms ir jas darantiems asmenims išaiškinti. Kartu pažymėtina, kad ilgesnis imitacinių veiksmų tęsimas gali suponuoti sunkesnę asmens, kuris padaro veikas, kontroliuojamas valstybės pareigūnų, baudžiamąją atsakomybę, nes padaroma daugiau veikų arba peraugama į vienos veikos stambų mastą.²⁵⁹ Kitoje byloje šis teismas taip pat pabrėžė, kad „FNTT pareigūnų veiksmai, palaikantys J. K. naujas nusikalstamas iniciatyvas, padarytas pagal teismo patvirtintą NVIV, t. y. po 2003 m. liepos 30 d., negali būti pripažinti teisėtais ir atitinkančiais baudžiamąjį proceso tikslus (BPK 1, 2 straipsniai). Kadangi šie pareigūnų veiksmai, prasidėję teisėtais, tačiau dėl ilgalaikio nusikalstamos iniciatyvos palaikymo, peraugo į provokuojančius, dėl ko buvo padaryti nusikaltimai, kurių nebūtų, jei valstybė būtų laiku užkirtusį kelią naujų nusikaltimų pa-

²⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 22 d. kasacinė nutartis baudžiamajame byloje Nr. 2K-7-86/2011.

²⁵⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 11 d. apeliacinė nutartis baudžiamajame byloje Nr. 1A-157/2011.

- darymui. Todėl šiuo laikotarpiu surinkti duomenys negali būti pripažinti įrodymais (BPK 20 straipsnio 4 dalis), kadangi jie gauti neteisėtai²⁶⁰;
3. Kai privatus asmuo veikia teisėsaugos institucijų pareigūnų žinioje arba aprūpintas tokių pareigūnų suteikta technine įranga (nepradėjus ikiteisminio tyrimo ir nesant operatyvinio tyrimo bylos);
 4. Kai nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai atliekami vieno asmens atžvilgiu, tačiau nesant faktinio pagrindo šie veiksmai pradedami atlikti ir kito asmens, kuris galbūt bendradarbiauja su pirmiau minėtu asmeniu, atžvilgiu: „<...> NVIEM buvo sankcionuotas tik S. M. Tačiau policijos pareigūnai galėjo iš anksto numatyti, kad, įgyvendinant modelį S. M., jis, tikėtina, susisieks su kitais asmenimis dėl dalyvavimo nusikaltime, atsižvelgiant į asociatyvų su narkotikais susijusių nusikaltimų pobūdį. Be to, nacionaliniai teismai laikė M. L. ir S. M. to paties nusikaltimo bendrininkais, kurį darant jie veikė siekdami to paties tikslo ir už kurį abu buvo nuteisti tame pačiame baudžiamajame procese, panaudojant įrodymus, gautus realizuojant modelį. Taigi pareigūno „Virgio“ M. L. bendrininkui S. M. pasiūlyta didelė pinigų suma ir M. L. reiškė skatinimą parduoti psichotropinių medžiagų, nes vėlesni M. L. ir jo bendrininko S. M. veiksmai buvo iš dalies nulemti policijos pareigūno elgesio. Šie elementai išplėtė policijos pareigūnų, kaip slaptųjų agentų, vaidmenį iki „agentų provokatorių“ vaidmens <...>. Policijos pareigūnai ne „prisijungė“ prie jau daromos nusikalstamos veikos; šios bylos aplinkybėmis jie išprovokavo padaryti nusikalstamą veiką ir M. L. Pažymėtina, kad nacionaliniai teismai nuteisdami M. L. ir jo bendrininką S. M. nedarė skirtumo tuo aspektu, kad modelis buvo sankcionuotas tik S. M.“²⁶¹

V. SLAPTAS SEKIMAS (BPK 160 STRAIPSNIS)

Slaptas sekimas – tai toks BPK numatytas tyrimui reikšmingos informacijos paieškos ir (ar) fiksavimo būdas, kai slaptai vizualiniu būdu ar pasitelkus technines priemones stebint kontroliuojamą asmenį ar materialų objektą yra siekiama surinkti informaciją apie konkrečių asmenų (asmens)

²⁶⁰ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. apeliacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-226/2011.

²⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2011 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-1/2011.

veiką ar vykstančius reiškinius (įvykius, faktus, procesus): „*Duomenys, gauti pareigūnams suteikus asmeniui technines priemones pokalbiui fiksuoti siekiant nustatyti nusikalstamą veiką, įrodymais gali būti pripažįstami tik tada, kai tokie veiksmai yra sankcionuoti prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo įstatymo nustatyta tvarka. Pradėjus ikiteisminį tyrimą, veiksmai, kurie prilygsta nusikalstamos veikos imitacijai (BPK 159 straipsnis) ar slaptam sekimui (BPK 160 straipsnis), gali būti atliekami tik BPK nustatyta tvarka gavus prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sankciją. Duomenys, gauti nesilaikant šios tvarkos, negali būti pripažįstami įrodymais baudžiamajame procese (BPK 20 straipsnis).*“²⁶² Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pateikė slapto sekimo esmę nusakančius teiginius: „*slaptas sekimas paprastai atliekamas per atstumą, tiesiogiai nekontaktuojant su sekamu asmeniu bei neįrengiant techninių priemonių patalpų viduje*“²⁶³.

Šio tyrimo veiksmo esmę sudaro slaptas kontroliuojamų objektų stebėjimas. Šio tyrimo veiksmo turinį sudaro vienintelis veiksmas – stebėjimas. Jokių kitų veiksmų šis veiksmas neapima, todėl šio veiksmo nereikėtų painioti su savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmų, nes šis veiksmas gali organiškai apimti slaptą sekimą, o slaptas sekimas negali apimti jokių kitų tyrimo veiksmų.

Slapto sekimo tikslas – informacijos (duomenų) apie tiriamą nusikalstamą veiką surinkimas tiesiogiai stebint sekimo taikiniu tapusį objektą, kuris pats savaime nėra svarbiausias tokios informacijos šaltinis minimo proceso veiksmo prasme. Didžiausią įrodomąją vertę turi slapto sekimo metu gauti rezultatai apie žmonių veiksmus, kuriais gali būti daromas ar padarytas nusikalstamas poveikis aplinkai, kitiems žmonėms. Atitinkamai šio neviešo pobūdžio veiksmo apimtis yra susijusi su įrodinėtinais baudžiamosios bylos aplinkybėmis, apie kurias informacija yra gaunama tiesiogiai stebint žmonių veiksmus, koreliuojančius su mato-

²⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-141/2008.

²⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 24 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-357/2009.

mais žmogaus akiai slapto sekimo taikiniais tapusiais fiziniais asmenimis, transporto priemonėmis ir kitais objektais²⁶⁴.

Neviešas šio veiksmo pobūdis pasireiškia ne tik tada, kai kontroliuojamas objektas fiziškai nemato jį stebinčio ikiteisminio tyrimo pareigūno, bet ir tada, kai jį mato, tačiau nesuteikia tam reikiamos prasmės, t. y. nesupranta, kad yra stebimas, pavyzdžiui, neišskiria jį kontroliuojančio subjekto iš kitų aplink jį esančių žmonių visumos ir pan. Dažniausiai slaptas sekimas yra atliekamas per atstumą tiesiogiai nekontaktuojant su sekamu asmeniu, judančių asmenų, transporto priemonių ar objektų atžvilgiu bei neįrengiant techninių priemonių patalpų ar transporto priemonių viduje. BPK 160 straipsniu vadovaujamosi ir tais atvejais, jei panaudojant technines priemones, reikia nustatyti elektroninių ryšių galinio įrenginio (pavyzdžiui, mobiliojo telefono aparato ir pan.) buvimo vietą.

Slapto sekimo objektu gali būti: 1) asmenys (įtariamasis, nukentėjęs, liudytojas ar kitas asmuo, atliekamo veiksmo metu oficialiai nedalyvaujantis baudžiamajame procese); 2) visų rūšių transporto priemonės; 3) visi kiti objektai, pavyzdžiui, gyvenamieji namai, butai, negyvenamosios patalpos, atskiros vietovės ir pan.; 4) su anksčiau nurodytais objektais susiję įvykiai, faktai ar veikos (veikimas, neveikimas): „*Pradėjus ikiteisminį tyrimą (BPK 166 straipsnis), duomenys apie nusikalstamą veiką, ją padariusį asmenį ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, renkami BPK nustatyta tvarka, o kitų įstatymų nustatyta tvarka gali būti tik ieškoma duomenų šaltinių, kuriuos nustačius, atliekami proceso veiksmai.*

Pagal BPK 160 straipsnį bylai reikšmingai informacijai gauti gali būti slapta sekami asmenys (įtariamasis, nukentėjęs ar kitas asmuo), transporto priemonės arba kitas objektas. Tokiu atveju sprendimą prokuroro motyvuotu prašymu leisti atlikti slaptą sekimą priima ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 160 straipsnio 1 dalis). <...> pradėjus ikiteisminį tyrimą slaptam sekimui buvo faktinis pagrindas, pagrindžiantis būtinumą gauti informaciją apie konkretų asmenį, šiuo atveju R. G. <...> apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, kuriam buvo pateikti duomenys apie tikėtinais daromą nusikalstamą veiką <...>, tenkino prokuroro prašymą ir nutartimi sankcionavo

²⁶⁴ Bučiūnas, G. *Slaptas sekimas. Teisinis reglamentavimas ir praktiniai aspektai*. Mokslo studija. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 309, 312.

R. G. *slaptą sekimą, leidžiant daryti vaizdo bei garso įrašus <...>. Nutartis dėl sekimo motyvuota, nurodytas pagrindas atlikti procesinius prievartos veiksmus, jos turinys atitinka BPK 160 straipsnio 1 dalies reikalavimus. Slapto sekimo metu gauta bylai reikšminga informacija užfiksuota protokole, kuris surašytas laikantis BPK 160 straipsnio 4 dalyje, 201 straipsnyje nustatytų taisyklių. Šis slapto sekimo protokolą BPK 96 straipsnio 1 dalies prasme laikomas dokumentu, turinčiu reikšmės nusikalstamai veikai tirti.*²⁶⁵

Kalbant apie slapto sekimo objektą – teritoriją ar atitinkamas (gyvenamąsias bei negyvenamąsias) patalpas, reikšmingą praktiką šiuo klausimu yra suformavęs kasacinis teismas – „Antra argumentų grupė yra susijusi su BPK 158, 160 straipsnių nustatyta tvarka atliktais slapto sekimo veiksmais. Kasatorius tvirtina, kad tų veiksmų metu surinkti duomenys taip pat neteisėti, nes Vilniaus rajono apylinkės teismo teisėjos <...> 2008 m. gegužės 30 d. nutartimi juos buvo leista atlikti ne toje vietoje, kurioje tie veiksmai buvo atlikti: nutartimi buvo leista tuos veiksmus atlikti <...> **užkardos tarnybinėse patalpose, o veiksmai buvo atlikti <...> pasienio kontrolės punkte. Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija sprendžia, kad ir ši argumentų grupė yra nepagrįsta, nes ji prieštarauja minėtos nutarties turiniui. Iš Vilniaus rajono apylinkės teismo 2008 m. gegužės 30 d. nutarties matyti, kad joje <...> **užkarda yra nurodyta ne kaip konkreti vieta, o kaip Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Vilniaus rinktinės struktūrinis padalinys. Į užkardos struktūrą savo ruožtu patenka jos teritorijoje esantys pasienio kontrolės punktai. Todėl leidimas tam tikrus veiksmus atlikti užkardoje reiškia leidimą tuos veiksmus atlikti bet kuriame tos užkardos struktūriniame padalinyje.**“²⁶⁶**

Slapto sekimo faktinis pagrindas. Nors BPK 160 straipsnio dispozicijoje nėra apibrėžtas pagrindas, lemiantis slapto sekimo būtinumą ir tikslingumą, tačiau akivaizdu, kad prieš taikant prievartinio pobūdžio procesines prievartos priemones, turi būti surinkta tiek faktų ar informacijos dėl įtarimo pagrįstumo, kurie įtikintų stebėtoją, kad asmuo gali

²⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-500/2010.

²⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. birželio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2011.

būti padaręs nusikaltimą²⁶⁷ arba rengiasi jį daryti. Kuo faktinio pagrindo turinys daugiau aprėpia patikimos informacijos (duomenų), tuo žmogaus teisių ir laisvių suvaržymo laipsnis didesnis. Ir atvirkščiai, kuo faktinio pagrindo turinys mažiau aprėpia patikimos informacijos, tuo žmogaus teisių suvaržymo laipsnis mažesnis²⁶⁸. Galima teigti, kad slapto sekimo faktiniu pagrindu laikytini pakankami duomenys apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką. Šių duomenų visumos turinys ikiteisminio tyrimo institucijoms bei prokurorui turi leisti įsitikinti, kad yra pradinių patikimų duomenų apie nusikalstamos veikos rengimo, darymo arba jau padarymo faktą.

Slapto sekimo teisinis pagrindas. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarime paskirti sekti asmens ar transporto priemonę arba objektą turi būti nurodyta: 1) asmuo ar transporto priemonė arba objektas, kuris bus sekamas; 2) duomenys, pagrindžiantys būtinybę taikyti šią priemonę; 3) slapto sekimo trukmė: *„Teisėjų kolegija atmeta apelianto argumentus, kad ikiteisminio tyrimo metu duomenys, gauti atliekant slaptus sekimo veiksmus, negali būti laikomi įrodymu, nes jie gauti pažeidžiant Lietuvos Respublikos BPK normas. Lietuvos Respublikos BPK 160 str. 1 d. 3 p. nustatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje turi būti nurodyta slapto sekimo trukmė. Vilniaus rajono apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjos 2008 m. gegužės 30 d. nutarties rezoliucinėje dalyje (t. 1, b. l. 98–99) nėra nurodytas terminas, kada galima atlikti slaptą sekimą. Tačiau, įvertinus tai, kad prokuroras prašė leidimo atlikti prašyme nurodytus veiksmus nuo 2008 m. gegužės 29 d. iki 2008 m. rugpjūčio 29 d., ikiteisminio tyrimo teisėja 2008 m. gegužės 30 d. nutartimi motyvavo, jog tokios procesinės prievartos priemonės taikymas yra būtinas ir prašymą tenkino, o procesinių prievartos priemonių taikymas prokuroro prašyme nurodytų terminų neviršijo, darytina išvada, kad Vilniaus rajono apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjos 2008 m. gegužės 30 d. nutarties pagrindu atlikti veiksmai nelaikytini neteisėtais, o jų atlikimo metu gauti*

²⁶⁷ Bučiūnas, G. *Slaptas sekimas. Teisinis reglamentavimas ir praktiniai aspektai*. Mokslo studija. Vilnius: Registrų centras, 2012, p. 159.

²⁶⁸ Žr.: ten pat, p. 166.

*duomenys laikytini įrodymais Lietuvos Respublikos BPK 20 str. prasme.*²⁶⁹ Štai kitoje teismo nutartyje pažymima, jog nors slapto sekimo trukmė procesiniuose dokumentuose nebuvo nurodyta, tačiau nuteistojo kaltę patvirtina kiti byloje surinkti įrodymai: „Apelianto teiginiai, kad nei viename vaizdo įrašė, atliktų slapto sekimo metu, nematyti, kad juose rodomas pareigūnas – tai būtent jis, kad jis paima ne šiaip šlamancıus daiktus, o pinigines kupiūras, ir ne bet kokias, o nurodant jų rūšį bei vertę, kad jis paima jas iš minėtų vairuotojų, visiškai neatitinka minėtų vaizdo įrašų ir yra ne kas kita, o tik niekuo nepagrįstos prielaidos, ir kad slaptas sekimas buvo atliktas pažeidžiant LR BPK 160 str. reikalavimus, nes teisėjo 2008-05-30 priimtoje nutartyje dėl slapto sekimo nenurodyta slapto sekimo trukmė, yra pagrįsti. Kaip matyti iš bylos medžiagos 2008-05-30 nutartis priimta pažeidžiant BPK 160 str. reikalavimus, nes nenurodyta slapto sekimo trukmė, tačiau ši aplinkybė nepaneigia kaltės kuri yra surinkta ir kitais bylos įrodymais.”²⁷⁰

Slapto sekimo teisinio pagrindo pakankamumui svarbu ir tai, koks subjektas gali atlikti slaptą sekimą. Štai BPK 160 straipsnio 4 ir 5 dalių nuostatos leidžia spręsti, kad šį neviešo pobūdžio veiksmą gali atlikti tik ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Taigi pripažintina, kad šie pareigūnai negali pasitelkti kitų asmenų, galinčių arba slapta sekti, arba padėti tai daryti. Priešingu atveju būtų pažeista slapto sekimo procesinė forma, o tai reiškia, kad šio procesinio veiksmo metu surinkti duomenys negalėtų būti laikomi kaip surinkti teisėtu ir leistinu būdu. Tai iliustruoja ir teisinė praktika: „Byloje nustatyta faktinė situacija patvirtina, kad kompetentinga valstybės institucija, kuriai nagrinėjamu atveju atstovavo <...> pareigūnai, apribojo asmens (ekonominės policijos pareigūnų A. Š. ir R. B.) teisę į susižinojimo ir privataus gyvenimo (kuris pagal EŽTT išaiškinimą taip pat apima profesinio pobūdžio veiklą) slaptumo gerbimą. Tokio pobūdžio apribojimas nebuvo grindžiamas jokia teisės norma ir nebuvo numatytas įstatyme, todėl buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis. Iš pareigūnų A. Š. ir R. B. buvo atimta minimali apsauga, į kurią jie turėjo teisę demokratinėje visuomenėje, besivadovaujančioje teisės viršenybės principu. Atlikdami minėtus veiksmus, <...> pareigūnai ignoravo galiojančius teisės aktus, apskritai nesivadovavo jokio-

²⁶⁹ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-443-648/2011.

²⁷⁰ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-69-209/2011.

mis įstatymų nuostatomis. Kasatoriai pagrįstai teigia, kad tokio procesinio veiksmo kaip techninės įrangos, priklausančios valstybės institucijai, „paskolinimas“ joks teisės aktas nereglamentuoja. O tai, kad, pasak <...> pareigūnų, egzistuoja tokia praktika, negali būti laikoma konkrečiu teisiniu pagrindu riboti asmens susižinojimo teisę. Kaip nustatyta Konvencijos, teisės į privatumą ir susižinojimo gerbimą ribojimas galimas tik pagal įstatymą, kuriuo įtvirtinamos tikslios apribojimo sąlygos (apribojimo lestinumas, apimtis, kontrolė ir pan.). Nagrinėjamu atveju valstybės institucija, atstovaujama kompetentingų valstybės pareigūnų, savavališkai pasitelkė privatų asmenį (liudytoją D. Š.) įrodymams baudžiamajame procese rinkti, taip vengdama jai nustatytų įstatymų reikalavimų. Liudytojas D. Š. rinko įrodymus – darė vaizdo ir garso įrašus – naudodamasis valstybės institucijos suteikta įranga ir oficialių valstybės pareigūnų kontroliuojamas, tačiau ignoruojant įstatymų nustatytą tvarką. Taigi įrodymai (vaizdo ir garso įrašai, jų suvestinės, jų pagrindu atliktos ekspertizės ir pan.) byloje gauti neteisėtu būdu, suvaržant žmogaus teises <...> ir pažeidžiant BPK 20 straipsnio 4 dalies reikalavimus.

Duomenų rinkimo procesas nuo pat pradžių buvo neteisėtas, todėl jo metu gauta informacija neturi jokios įrodomosios vertės. Byloje nėra galimybių paneigti esminės aplinkybės – ar liudytojo D. Š. veiksmuose, kuriais realiai buvo imituojama nusikalstama veika, nebuvo provokacijos požymių. <...> įtvirtinto teisingo bylos išnagrinėjimo principo vienas aspektų yra reikalavimas garantuoti, kad asmuo nebuvo provokuojamas padaryti nusikalstamą veiką, o po to už jos padarymą baudžiamas. Teisingas turi būti visas procesas, įskaitant ir reikšmingų bylų tirti bei nagrinėti duomenų rinkimo būdus. <...> Lemiamą svarbą turinti informacija gauta neteisėtu būdu, pažeidžiant žmogaus teises, neveikiant BPK numatytoms proceso dalyvių garantijoms, baudžiamojo proceso principams ir neužtikrinant minimalios apsaugos nuo savavališkų veiksmų, o tai reiškia, kad iš nuteistųjų jau tyrimo pradžioje buvo atimta teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. Kartu byloje išnaudotos teisėtos galimybės nustatyti tikrąsias faktines įvykio aplinkybes, nes nėra priemonių gauti daugiau įrodymų, kurių pagrindu būtų galima priimti išteisinamąjį ar apkaltinamąjį nuosprendį byloje. Atsižvelgiant į tai, baudžiamoji byla dėl esminių BPK pažeidimų turi būti nutraukta.²⁷¹

²⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-141/2008.

Slapto sekimo klasifikacija. Pagrindinė slapto sekimo klasifikacija susijusi su slapto sekimo atlikimo būdu: a) fizinis sekimas, kuris yra pagrįstas vizualiniu informacijos paieškos metodu, t. y. kai kontroliuojamą objektą slapta stebi ikiteisminio tyrimo pareigūnas; b) elektroninis sekimas, pagrįstas specialiųjų technikos priemonių taikymu, siekiant stebėti kontroliuojamo asmens veiksmus patalpose, transporto priemonėse arba vykstančius reiškinius (įvykius, faktus, procesus) apie stebimą objektą. Atliekant elektroninį sekimą gali būti daromas garso ir vaizdo įrašas arba vienas iš jų, taip pat fotografuojama, fiksuojamas asmens ar objekto judėjimas, jo padėties kaita ir pan.; c) kompleksinis, kai stebint objektą yra derinamas fizinis sekimas su elektroniniu: *„Apeliantas skunde dar nurodo, kad jo slapto sekimo metu padarytuose garso įrašuose neužfiksuotas jo prisipažinimas dėl B. M. nužudymo. Iš tų įrašų matosi tik tai, kad jis aptaria savo paties jau duotus parodymus. Iš bylos matosi, kad toks slaptas I. D. sekimas areštinės kameroje darant garso ir vaizdo įrašus, vadovaujantis BPK 160 str., tikrai buvo paskirtas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. To sekimo metu buvo padaryti I. D. ir kito asmens areštinės kambaryje vykusių pokalbių garso įrašai. Iš tų įrašų stenogramų matosi, kad I. D. savo pašnekovui visų nusikaltimo padarymo aplinkybių aiškiai ir smulkiai iš tikrųjų nepapasakojo, daugiausia buvo kalbama apie įvairias gynybos versijas ir svarstoma, kuri iš jų nuteistajam yra palankiausia. Tačiau nuosprendyje išdėstyta teismo išvada, kad tų pokalbių metu I. D. pripažino sudavęs smūgius B. M., irgi yra pagrįsta. Tai patvirtina kai kurios konkrečios įrašytų ir ištirtų pokalbių ištraukos.“*²⁷²

Slaptas sekimas yra dvejopas pagal sekimo kryptingumą, t. y. skiriamas: a) kryptingas sekimas, kuris yra suprantamas kaip slaptas konkretaus individo ar kito materialaus objekto stebėjimas atliekant konkretų tyrimą; b) nekryptingas sekimas, kuris pasireiškia tuomet, kai stebimas ne koks nors konkretus asmuo ar objektas, t. y. objektas, apie kurį nesiekama surinkti informacijos. Nekryptingo sekimo klasikiniu pavyzdžiui galėtų būti vaizdo stebėjimas gatvėse ir pan.

Pažymėtina, kad slaptas sekimas gali būti atliekamas tiriant visas nusiakstamas veikas (nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus), taip pat

²⁷² Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 22. d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-34/2006.

atliekant ikiteisminį tyrimą pagal kodą 555000, siekiant nustatyti asmens mirties priežastį, arba pagal kodą 556000, siekiant surasti dingusį be žinios asmenį.

Slapto sekimo atribojimas nuo kitų slapto pobūdžio veiksmų. Slaptas sekimas, priešingai nei kurie kiti veiksmai, pavyzdžiui, savo tapatybės neatskleidžiančių pareigūnų veiksmai, yra ypatingas tuo, jog šiuo veiksmu veikiama „per atstumą“, t. y. stebima iš šalies. Slaptam sekimui nėra būdingas „kontaktinis pobūdis“: „Šiuo atveju buvo leista slapta patekti į negyvenamąsias patalpas – kioską Nr. 5, esantį Gariūnų turgavietėje, jose įrengti technines priemones pokalbių ar kitokio susižinojimo kontrolei ir fiksavimui bei užmezgant kontaktus su F. V. ir D. S. daryti vaizdo ir garso įrašus. Priešingai kasatoriaus tvirtinimui, tokie veiksmai nėra slaptas sekimas, numatytas BPK 160 straipsnyje. Slaptas sekimas atliekamas per atstumą, tiesiogiai nekontaktuojant su sekamu asmeniu ir neįrengiant techninių priemonių patalpų viduje. Šiuo atveju buvo siekiama būtent užfiksuoti M. M. kontaktą su F. V. konkrečioje vietoje dėl likusios kyšio dalies paėmimo. Iš bylos medžiagos matyti, kad technines priemones pokalbiams fiksuoti kioske Nr. 5 Gariūnų turgavietėje įrengė M. D., o M. M. atliekant šį veiksmą nedalyvavo.“²⁷³ Tokios pozicijos laikomasi ir generalinio prokuroro patvirtintose rekomendacijose, kuriose nurodoma, kad paprastai asmenų, judančių transporto priemonių ar objektų slaptas sekimas atliekamas per atstumą (tiesiogiai nekontaktuojant su sekamu asmeniu) bei neįrengiant techninių priemonių patalpų ar transporto priemonių viduje (pavyzdžiui, transporto priemonės viduje įrengiant globalios padėties nustatymo sistemos (GPS) imtuvą).

KLAUSIMAI

Kokie yra neviešo pobūdžio (slaptų) tyrimo veiksmų atlikimo faktiniai ir teisiniai pagrindai?

Kokie yra slapto sekimo ir savo tapatybės neatskleidžiančių pareigūnų veiksmai: skirtumai ir panašumai?

²⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

Kokie yra nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai: šių veikslių neteisėtumo ir provokacijos santykis?

Kokie yra provokacijos požymiai ir kriterijai jai įvertinti? Kokias žinote provokacijos formas?

Apibrėžkite nusikalstamą veiką imituojančių veikslių ribas ir jų viršijimo teisinį vertinimą.

PRAKTINĖS UŽDUOTYS

1. Atliekant įrodymų tyrimą teisme dėl nusikaltimų, numatytų BK 182 str. 2 d., 183 str. 2 d., 220 str. 2 d., 222 str. 1 d. ir 300 str. 1 d., paaiškėjo, kad UAB „X“ direktorius S. S., siekdamas turbinės naudos, klastodamas dokumentus, apgaulės būdu savinasi įmonės lėšas, atitinkamai nurodė melagingus duomenis deklaracijose ir apgaulingai tvarkė buhalteriją. Ikiteisminio tyrimo metu, siekiant surinkti daugiau duomenų apie S. S. nusikalstamus veiksmus, taip pat nustatyti galbūt su juo veikiančius ir kitus asmenis kaip bendrininkus, buvo sankcionuoti nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai (NVIM). NVIM įgyvendino pareigūnas B. B., kurio užduotis buvo prisijungti prie S. S. nusikalstamų veikslių ir tokiu būdu surinkti duomenų apie neteisėtą lėšų grobstymą, apgaulingą apskaitą ir kt. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, sankcionavęs NVIM, leido pareigūnui B. B. atlikti nusikalstamus veiksmus, numatytus BK 182 str., 183 str., 222 str. Iš bylos medžiagos matyti, kad įgyvendinant NVIM, pareigūnas, paprašytas S. S., padėjo pagaminti netikrus dokumentus, atitinkamai į apskaitos dokumentus įrašyti žinomai neteisingus duomenis.

S. S. gynėjas baigiamųjų kalbų teisme metu nurodė, kad S. S. atžvilgiu buvo panaudoti netiesioginės provokacijos požymių turintys veiksmai, nes pareigūnas B. B. negalėjo nei padėti S. S. gamintis netikrus dokumentus, nei įtaršyti į buhalterinius dokumentus žinomai neteisingų duomenų, nes šių nusikalstamų

veiksmų neapėmė Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis dėl NVIM sankcionavimo.

Teismui vertinant įrodymus kilo klausimas, ar įgyvendinant NVIM buvo laikytasi NVIM ribų ir ar S. S. nebuvo provokuojamas daryti nusikalstamas veikas, numatytas BK 220 str. 2 d., 222 str. 1 d. ir 300 str. 1 d.

Argumentuotai nurodykite nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų tikslus ir įgyvendinimo ribas. Apibrėžkite provokacijos sampratą. Remdamiesi baudžiamojo proceso teisiniu reguliavimu, doktrina ir teismų praktika, argumentuotai atsakykite, koks bus bylų nagrinėjančio teismo sprendimas dėl NVIM metu gautų duomenų vertinimo.

2. Atliekant įrodymų tyrimą teisme dėl nusikaltimų, numatytų BK 182 str. 2 d., 183 str. 2 d., 220 str. 2 d., 222 str. 1 d. ir 300 str. 1 d., paaiškėjo, kad UAB „X“ direktorius S. S., siekdamas turtinės naudos, galbūt klastodamas dokumentus, apgaulės būdu savinosi įmonės lėšas, atitinkamai nurodė melagingus duomenis deklaracijose ir apgaulingai tvarkė buhalteriją. Ikiteisminio tyrimo metu, siekiant surinkti daugiau duomenų apie S. S. nusikalstamus veiksmus, taip pat nustatyti galbūt su juo veikiančius ir kitus asmenis kaip bendrininkus, buvo sankcionuoti nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai (NVIM). NVIM įgyvendino pareigūnas B. B., kurio užduotis buvo prisijungti prie S. S. nusikalstamų veiksmų ir tokiu būdu surinkti duomenų apie neteisėtą lėšų grobstymą, apgaulingą apskaitą ir kt. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, sankcionavęs NVIM, leido pareigūnui B. B. atlikti nusikalstamus veiksmus, numatytus BK 182 str., 183 str., 222 str. Iš bylos medžiagos matyti, kad įgyvendinant NVIM, pareigūnas konsultavo S. S., kaip pagaminti netikrus dokumentus, atitinkamai į apskaitos dokumentus įrašyti žinomai neteisingus duomenis. Šios konsultacijos paprašė pats S. S., o pareigūnas B. B. tai darė tik būdamas paprašytas, nors ir nurodė, kokius dokumentus kaip reikia pasirašyti, kaip iškraiptyti faktus ir pan.

S. S. gynėjas baigiamųjų kalbų teisme metu nurodė, kad S. S. atžvilgiu buvo panaudoti provokacijos požymių turintys veiksmai, nes pareigūnas B. B. negalėjo nei padėti S. S. gamintis netikrus dokumentus, nei įtaršyti į buhalterinius dokumentus žinomai neteisingų duomenų.

Teismui vertinant įrodymus kilo klausimas – ar įgyvendinant NVIM buvo laikytasi NVIM teisėtumo reikalavimų ir ar S. S. nebuvo provokuojamas daryti nusikalstamas veikas.

Apibūdinkite nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų požymius. Atskleiskite ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimus baudžiamajame procese. Remdamiesi baudžiamajo proceso teisiniu reguliavimu, doktrina ir teismų praktika, argumentuotai atsakykite, koks bus bylą nagrinėjančio teismo sprendimas dėl NVIM metu gautų duomenų vertinimo.

3. M. M. baudžiamoji byla, kurioje jis yra kaltinamas BK 202 straipsnio 1 dalyje numatytos nusikalstamos veikos (versliškai ėmėsi komercinės veiklos (prekyba tabako gaminiais su baltarusiškomis banderolėmis) neturėdamas licencijos (leidimo) veiklai, kuriai ji (jis) reikalinga) padarymu buvo perduota nagrinėti pirmosios instancijos teismui.

Kaip matyti iš Kaltinamojo akto, duomenys, kurie pagrindžia kaltinamojo kaltę, yra šie: policijos pareigūnų, kurie ikiteisminio tyrimo metu slapta stebėjo ir sekė namą, kuriame gyvena M. M., tarnybiniai pranešimai, liudytojų, kurie buvo nustatyti slapta sekant šį namą, parodymai, specialistų išvados, kratos protokolai bei paties M. M., kaip įtariamojo, parodymai.

Teismas, teisminio nagrinėjimo metu tirdamas įrodymus, nustatė, kad policijos pareigūnai A. A. ir B. B., slapta stebėdami bei sekdami M. M. gyvenamąjį namą, nors ir veikė jau pradėjus ikiteisminį tyrimą, tačiau atlikti šį procesinį veiksmą pareigūnai nebuvo gavę jokio ikiteisminio tyrimo teisėjo leidimo ar prokuroro nutarimo. Anot M. M. gynėjo, tokiu atveju policijos pareigūnai faktiškai atliko BPK 160 straipsnyje numatyto veiksmo požymius

turinčius veiksmus, tačiau, nesant teisėjo leidimo tai daryti, tokio veiksmo metu gauti duomenys laikytini neteisėtai surinktais.

Teismas, išėjęs priimti nuosprendžio, susidūrė su teisinio vertinimo problema – jeigu ir būtų duomenų, pagrindžiančių (įrodančių) M. M. kaltę padarius nusikalstamą veiką, tai ar tuomet galima kalbėti apie M. M. nusikalstamų veiksmų įrodytumą nustačius, kad policijos pareigūnai slaptą sekimą pagal BPK 160 straipsnį atliko neteisėtai, o tai reiškia, kad ir šio veiksmo surinkti duomenys (pavyzdžiui, liudytojai ir jų parodymai) vertintini kaip gauti neteisėtai. Beje, gynėjas baigiamųjų kalbų metu nurodė, kad jeigu teismas laikytų, jog vis dėlto nebuvo pažeistas BPK 160 straipsnis renkant duomenis, tai šioje baudžiamojoje byloje M. M. vis tiek yra išteisintinas, nes teisėsaugos pareigūnų veiksmuose esama provokacijos požymių, mat šie, kurių laiką stebėdami M. M. galbūt neteisėtus pasikartojančius veiksmus, nors ir veikė formaliai teisėtai, tačiau tokiu būdu palaikė M. M. nusikalstamą iniciatyvą.

Vadovaudamiesi baudžiamojo proceso teisės teorija, teismų praktika, argumentuotai atsakykite: 1) Koks bus teismo sprendimas dėl duomenų atitikimo leistinumo reikalavimams? 2) Ar teismas pripažins, kad pareigūnai palaikė M. M. nusikalstamą iniciatyvą? 3) Atitinkamai, jeigu teismas nuspręstų priimti išteisinamąjį nuosprendį, tuomet kokių pagrindų tai turėtų daryti – ar neįrodyta, kad M. M. dalyvavo darant nusikalstamą veiką, ar nustatyta, kad M. M. veiksmuose nėra nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių?

4. T. T., dirbdamas policijos patruliu, vykdydamas pareigas – kontroliuodamas, kaip eismo dalyviai vykdo Kelių eismo taisyklių reikalavimus, 2010 m. liepos 6 d. apie 20.00 val. Žemaitijos ir Naftininkų gatvių sankryžoje, Mažeikiuose, pamatė kaip iš automobilio buvo išmestas alaus butelis. Policijos patrulis sustabdė minėtą automobilį prie prekybos centro „Putinas“ esančioje automobilių stovėjimo aikštelėje. Tarnybiniame automobilyje „Audi 80“ patikrino vairuotojo V. K. dokumentus ir įtaręs, kad

automobilio vairuotojas V. K. yra neblaivus, pareikalavo iš jo 200 Lt kyšio už padaryto Kelių eismo taisyklių pažeidimo nuslėpimą. V. K. sutikus perduoti prašomą sumą, jie susitarė susitikti vėliau prie kavinės „Čeburekinė“, esančios Mažeikiuose, Tirkšlių g., nes tuo metu V. K. pinigų su savimi neturėjo. Apie 21.30 val. sutartoje vietoje T. T. per tarnybinio automobilio „Audi 80“ langą tiesiogiai priėmė iš V. K. 200 Lt, t. y. du banknotus po 100 Lt. Prieš tai V. K. apie reikalavimą duoti kyšį pranešė policijos komisariatui, ten ir gavo kyšiui skirtus 200 Lt. Šiuos pinigus, būdamas kontroliuojamas policijos pareigūnų, įteikė T. T.

Remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika motyvuokite: koks proceso veiksmas šioje situacijoje galėjo būti atliktas? Motyvuokite jo atlikimo teisėtumą ir pagrįstumą.

5. E. G. buvo nuteista už 5 nusikaltimus pagal BK 228 str. 2 d. (piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi siekiant turtinės naudos) teisės eiti LR valstybės tarnautojo pareigas atėmimu 3 m. ir 4 mėn. Kasaciniu skundu nuteistoji prašė bylą nutraukti. Kasaciniu skundu nuteistoji E. G. prašė Vilniaus rajono apylinkės teismo 2011 m. balandžio 14 d. nuosprendį ir Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. spalio 28 d. nutartį panaikinti ir bylą nutraukti. Kasaciniame skunde nurodoma, kad buvo padaryta esminių BPK pažeidimų, kurie sutrukdė teismui priimti teisingą nuosprendį ir nutartį.

Kasatorė E. G. teigė, kad teismų sprendimai priimti įvertinus įrodymus, kurie buvo renkami atliekant slapto sekimo veiksmus remiantis Vilniaus rajono apylinkės teismo 2008 m. gegužės 30 d. nutartimi – t. y. įvertinus techninių priemonių panaudojimo, atliekant slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus, protokolus bei vaizdo įrašus. Nuteistosios E. G. manymu, teismai padarė esminių baudžiamojo proceso pažeidimų, nes klaidingai nurodė, kad objektas, kuriame buvo leista ją sekti, yra tas pats, kuriame buvo leista įrengti slaptą vaizdo kamerą ir kuriame buvo daromos nu-

sikalstamos veikos. Pasak kasatorės, teismai klaidingai sutapatino patalpų priklausymą kokiai nors institucijai su BPK 160 straipsnio 1 dalies 1 punkto imperatyvu, kad slapto sekimo objektas turi būti apibrėžtas individualiais požymiais (kaip tai buvo nurodyta Vilniaus apygardos teismo nutartyse Nr. SD-1114, SD-1115, SD-1116 ir SD-1117 – teismas, sankcionuodamas slaptą patalpų sekimą, tiksliai apibūdino šias patalpas, nurodydamas ne tik jų bendrą pavadinimą (Lavoriškių pasienio kontrolės punktas), bet ir konkrečius kabinetus – darbo vietas Nr. 4, Nr. 5). Kasatorė, remdamasi Valstybės sienos apsaugos tarnybos ir Valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymais, teigė, kad Lavoriškių užkarda (kaip objektas) nėra tas pats, kas Lavoriškių pasienio kontrolės punktas. Jos manymu, teismai pripažino, kad slaptas sekimas buvo atliekamas Lavoriškių užkardoje, bet nepagrįstai padarė išvadą, kad Lavoriškių užkarda yra tas pats, kas Lavoriškių pasienio kontrolės punktas, tokią nepagrįstą išvadą jie padarė įvertinę Valstybės sienos apsaugos tarnybos aiškinamąjį raštą, bet visai nevertino ir nepaneigė gynybos pateiktų rašytinių įrodymų (Lavoriškių seniūnijos pažyma, kurioje nurodyta, kad Vilniaus gatvėje namo Nr. 60 nėra). Skunde pažymima, kad teismo nutartyse minimų Lavoriškių užkardos tarnybinių patalpų taip pat nėra, nes pagal CK 6.618 straipsnį Lietuvoje yra tik tarnybinės gyvenamosios patalpos, o tarnybinių negyvenamųjų patalpų nėra. Lavoriškių sienos perėjimo punkte yra įrengtos darbo vietos pasieniečiams ir muitininkams, bet šios patalpos priklauso Susisiekimo ministerijai, o ne Lavoriškių pasienio užkardai. Kasatorė teigė, kad pagal BPK 154 straipsnį išteisinio tyrimo teisėjo nutartyje turi būti nurodyta operatyvinių priemonių panaudojimo terminai ir vieta; nesilaikant šių nurodymų yra pažeidžiamas įstatymas, o surinkti duomenys negali būti teismo pripažinti įrodymais, nes jie gauti ne toje vietoje ir tomis aplinkybėmis, kurias leido teismas. Kasatorės manymu, slapti vaizdo ir garso įrašai, kuriais buvo grindžiamas nuosprendis, gauti neteisėtais būdais ir todėl neatitinka BPK 20 straipsnio 1, 4 dalių reikalavimų.

Remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika motyvuotai įvertinkite pateiktą situaciją.

PENKTA DALIS

**IKITEISMINIO
TYRIMO YPATUMAI
ATSKIRŲ KATEGORIJŲ
BAUDŽIAMOSIOSE BYLOSE**

- I. BYLŲ DĖL JURIDINIŲ ASMENŲ PADARYTŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ PROCESAS.
 1. Įrodinėjimo ypatumai, kuriuos lemia juridinio asmens, kaip baudžiamosios atsakomybės subjekto, specifiškumas.
 - 1.1 Juridinis asmuo. Sąvoka.
 - 1.2 Juridinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąlygos (BK 20 str. 2, 3 d.).
 - 1.2.1 Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalį.
 - 1.2.2 Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 3 dalį.
 2. Procesiniai bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų ypatumai.
 - 2.1 Procesu tvarka.
 - 2.2 Trauktino baudžiamojon atsakomybėm juridinio asmens atstovas.
 - 2.3 Juridiniams asmenims taikomos procesinės prievartos priemonės.
- II. TEISMO BAUDŽIAMOJO ĮSAKYMO PRIĖMIMO PROCESAS.
 1. Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso samprata ir jo požymiai.
 2. Ikiteisminis tyrimo pabaigos ypatumai.
- III. PAGREITINTAS PROCESAS.
 1. Pagreitinto proceso samprata ir jo požymiai.
 2. Ikiteisminio tyrimo ypatumai.

I. BYLŲ DĖL JURIDINIŲ ASMENŲ PADARYTŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ PROCESAS

1. Įrodinėjimo ypatumai, kuriuos lemia juridinio asmens, kaip baudžiamosios atsakomybės subjekto, specifiškumas

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau ir BPK) XXVIII skyrius numato bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų procesą. Pagal 387 straipsnį bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų proceso tvarką nustato Baudžiamojo proceso kodekso bendrosios taisyklės su minėto skyriaus straipsniuose numatytais išimtimis. Jas lemia juridinio asmens, kaip teisinių santykių subjekto ir baudžiamosios atsakomybės subjekto, specifiškumas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau ir BK) 20 straipsnio 1, 2, 3 dalyse yra įtvirtinti juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės pagrindai ir atsakomybės taikymo sąlygos:

apibrėžta, už kurias nusikalstamas veikas atsako juridinis asmuo (1 d.);

nustatytos baudžiamosios atsakomybės taikymo juridiniams asmenims sąlygos (2, 3 d.).

Pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1 dalį juridiniams asmenims baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma už tas nusikalstamas veikas, už kurias juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė numatyta šio Kodekso specialiojoje dalyje. Tokių nusikalstamų veikų sąrašas yra gana platus: nusikaltimai žmogaus gyvybei, sveikatai, laisvei; nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai; nusikaltimai asmens privataus gyvenimo neliečiamumui, intelektinei ir pramoninei nuosavybei, elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumui; nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai ekonomikai ir verslo tvarkai, finansų sistemai, valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams, teisingumui ir kt.

1.1. Juridinis asmuo. Sąvoka

Traukiant baudžiamojon atsakomybén juridinį asmenį, visų pirma yra svarbu nustatyti, ar tai juridinis asmuo, kuris gali būti BK numatytos nusikalstamos veikos subjektu.

Kaip nurodo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas²⁷⁴, juridinio asmens, atstovavimo juridiniam asmeniui, vadovaujančių pareigų ir kitos sąvokos, svarbios aiškinant BK 20 straipsnio nuostatų turinį turi būti aiškinamos ne tik sistemiškai tarpusavyje, bet ir kartu su kituose įstatymuose įtvirtintomis nuostatomis, reguliuojančiomis juridinio asmens valdymo organų sudarymą, teisių ir pareigų įgyvendinimą, taip pat atstovavimo teisinius santykius.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau ir CK) 2.33 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtintas juridinio asmens sąvokos apibrėžimas:

„Juridinis asmuo yra savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ar atsakovu teisme.“ Juridiniai asmenys skirstomi į *viešuosius ir privačiuosius*.

Viešieji juridiniai asmenys yra valstybės ar savivaldybės, jų institucijų arba kitų asmenų, nesiekiančių naudoti sau, įsteigti juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti viešuosius interesus (valstybės ir savivaldybės įmonės, valstybės ir savivaldybės įstaigos, viešosios įstaigos, religinės bendruomenės ir t. t.). *Privatieji juridiniai asmenys* yra juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti privačius interesus (CK 2.34 str.).

Juridiniai asmenys įgyja civilines teises, prisiima civilines pareigas ir jas įgyvendina per savo organus (CK 2.81 str. 1 d.); juridinio asmens valdymo organų nariais gali būti tik fiziniai asmenys (CK 2.81 str. 4 d.). Civilinio kodekso 2.50 straipsnio 4 dalyje yra pateikiamas juridinių asmenų skirstymas į ribotos ir neribotos civilinės atsakomybės juridinius asmenis, be to, skiriamos dvi pastarojo juridinio asmens formos – individuali (personalinė) įmonė ir ūkinė bendrija.

Juridiniai asmenys pasibaigia likvidavimo arba reorganizavimo būdu (CK 2.95 str.) *„Likvidavimas – tai toks juridinio asmens pasibaigimas, kai*

²⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojos kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 69-2798.

jo veikla nutrūksta, o teisės ir pareigos nepereina kitiems juridiniams asmenims.“ <...> „Juridinio asmens reorganizavimas – tai juridinio asmens pasibaigimas, kai jo veikla nepasibaigia, o pereina kitam juridiniam asmeniui. Veiklos perėjimas kitam asmeniui reiškia, kad šiam pereina teisės ir pareigos bei turtas.“²⁷⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.104 straipsnyje nustatyta juridinio asmens teisinės formos keitimo procedūra – juridinių asmenų pertvarkymas. *Pertvarkymas nėra juridinio asmens reorganizavimas, nes juridinis asmuo nepasibaigia, o tik keičia teisinę formą.*

Antai „<...> trunkamasis juridinio asmens padarytas nusikaltimas teisėsaugos institucijų nutrauktas 2007 m. balandžio 17 d. tuo metu, kai neteisėta ūkine ir komercine veikla vertėsi ne UAB „I.“, o A. Č. individuali įmonė „I.“. Ši įmonė turėjo juridinio asmens statusą, kaip apibrėžta CK 2.33 straipsnyje. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad ši įmonė, remiantis CK 2.95 straipsniu, nepasibaigusi, t. y. nebuvo reorganizuota ar likviduota. Taip pat teismas nuosprendyje nurodė, kad 2008 m. kovo 14 d. A. Č. individuali įmonė „I.“ buvo pertvarkyta į UAB „I.“ ir atkreipė dėmesį, kad CK 2.104 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog pertvarkymas – tai juridinio asmens teisinės formos pakeitimas, kai naujos teisinės formos juridinis asmuo perima visas pertvarkytojo juridinio asmens teises ir pareigas (pabraukta aut.).

Tokios konstatuotos bylos aplinkybės rodo, kad pasikeitė individualios įmonės „I.“ juridinio asmens teisinė forma, tačiau toks teisinės formos pakeitimas nėra juridinio asmens pabaiga (kasacinė nutartis Nr. 2K-355/2010).

Pagal CK 2.95 straipsnio 1 dalį juridiniai asmenys pasibaigia likvidavimo arba reorganizavimo būdu. Pertvarkymo, kuris numatytas CK 2.104 straipsnyje atveju, juridinis asmuo nesibaigia, bet tik keičia teisinę formą (konkrečiu atveju iš individualios įmonės į uždaryją akcinę bendrovę). Taigi apeliacinės instancijos išvada, kad UAB „I.“ nėra BK nusikaltimo subjektas ir nenustatyta šio juridinio asmens kaltė, prieštarauja faktinėms aplinkybėms. <...>“²⁷⁶

²⁷⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002, p. 207.

²⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-581/2010. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. liepos 2 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-355/2010.

Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 5 dalies nuostatoje yra įtvirtinta baudžiamosios atsakomybės taikymo kai kuriems juridiniams asmenims išimtis. Nurodoma tokia juridinių asmenų, kurie negali būti baudžiamosios atsakomybės subjektais, klasifikacija: 1) *valstybė, savivaldybė, valstybės ir savivaldybės institucija ir įstaiga*; 2) *tarptautinė viešoji organizacija*.

Valstybė ar savivaldybė, jų institucijos arba kitų asmenų, nesiekiančių naudoti sau, įsteigti juridiniai asmenys, kurių tikslas – tenkinti viešuosius interesus (valstybės ir savivaldybės įmonės, valstybės ir savivaldybės įstaigos, viešosios įstaigos, religinės bendruomenės, labdaros ir paramos fondai ir t. t.) yra viešieji juridiniai asmenys (CK 2.34 str.). Valstybei, savivaldybėms ir valstybės bei savivaldybių institucijoms ir įstaigoms būdingas specifinis teisinis statusas: šių subjektų teisės ir pareigos negali prieštarauti valstybės tikslams ir uždaviniams. Prie Baudžiamajame kodekse nurodytų juridinių asmenų, kuriems netaikoma baudžiamoji atsakomybė, priskiriami ne visi viešieji juridiniai asmenys. *Kaip teigiama Konstitucinio Teismo nutarime, jie iš visos viešųjų juridinių asmenų kategorijos išskirtini pagal šiuos esminius požymius: jie yra steigiami visuomenei svarbiems tikslams įgyvendinti (visuomeninės reikšmės funkcijoms vykdyti, viešosioms paslaugoms teikti ir administruoti) ir paprastai neužsiima ūkine veikla.*

Tarptautinės viešosios organizacijos apibūdinamos kaip nuolatiniai tarpvyriausybinių (tarpvalstybinių) pobūdžio junginiai, įsteigti tarptautiniu susitarimu tam, kad padėtų spręsti tarptautines problemas, nurodytas jų steigiamuosiuose dokumentuose, taip pat visapusiškai plėtotų tarptautinį bendradarbiavimą. Pagrindiniai tokių organizacijų požymiai: sutartinis tarptautinės organizacijos pagrindas; organizacijos nariai yra valstybės; tarpvalstybiniai tikslai; tarptautinis teisinis subjektiškumas; sutikimas su tarptautine teise²⁷⁷.

²⁷⁷ Drakšas, R. Ar pagrįstai ribojamas juridinių asmenų, kurie gali būti laikomi baudžiamosios atsakomybės subjektais, ratas? *Jurisprudencija*. 2011, 18(4): 1504. Šiame straipsnyje analizuojamas vienas iš probleminių juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės klausimų – išimčių, numatytų BK 20 straipsnio 5 dalyje, pagrįstumas. Autorius daro išvadą, kad BK 20 straipsnio 5 dalyje nustatytos juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės išimtys turėtų būti koreguojamos, nustatant galimybę patraukti baudžiamojon atsakomybėn savivaldybes, jų institucijas bei įstaigas (p. 1501).

1.2. Juridinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybės sąlygos (BK 20 str. 2, 3 d.)

Kai padaroma nusikalstama veika, už kurią Baudžiamojo kodekso specialiojoje dalyje numatyta juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė, juridinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybės klausimas sprendžiamas atsižvelgiant į Kodekso 20 straipsnio 2, 3 dalyse nustatytas sąlygas.

1.2.1 Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalį.

Fizinis asmuo, kuris eina vadovaujančias pareigas

Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalį juridiniam asmeniui gali kilti tuomet, kai jo naudai ar interesais nusikalstamą veiką padaro fizinis asmuo, kuris eina vadovaujančias pareigas tame juridiniame asmenyje ir turi teisę arba atstovauti juridiniam asmeniui, arba priimti sprendimus juridinio asmens vardu, arba kontroliuoti juridinio asmens veiklą.

Sąvokos „vadovaujančios pareigos“²⁷⁸ aspektai gali būti atskleisti remiantis ūkio subjektų veiklą reglamentuojančių teisės aktų nuostatomis, susijusiomis su juridinių asmenų valdymu. Čia paminėtini Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas (2003 m. gruodžio 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių įmonių įstatymas (2009 m. gruodžio 22 d. redakcija) ir kiti teisės aktai.

Vadovaujančios pareigos paprastai siejamos su tam tikro valdymo organo kompetencija teikti kitiems juridinio asmens darbuotojams priva-

²⁷⁸ Toliau pateiktos sąvokos (BK 20 str. 2 d.) aiškinamos, remiantis Konstitucinio Teismo doktrina. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 69-2798.

lomas nurodymus arba galimybę formuoti juridinio asmens ar jo struktūrinės dalies veiklos kryptis. Prie vadovujančių asmenų priskirtini tiek vienasmenis juridinio asmens valdymo subjektas – bendrovės vadovas, įmonės direktorius, prezidentas, tiek juridinio asmens kolegialiam valdymo organui vadovaujantis asmuo, pavyzdžiui, valdybos pirmininkas.

Atsižvelgiant į juridinių asmenų steigimo, veiklos formų, valdymo struktūros įvairovę, teisiškai apibrėžti konkrečias vadovaujančias pareigas būtų itin sudėtinga. *Todėl sąvokos „vadovaujančios pareigos“ aiškinimas, pasak Konstitucinio Teismo doktrinos, baudžiamosios atsakomybės taikymo juridiniams asmenims požiūriu turi būti ne lingvistinis, bet sisteminis, kai taikoma keletas kriterijų, padedančių kompleksiskai įvertinti konkretaus fizinio asmens vaidmenį juridinio asmens veikloje, t. y. juridinio asmens valdymo struktūrą, konkretaus asmens einamas pareigas, tų pareigų aprašymą (pareiginę instrukciją), jo vykdomas funkcijas (pabraukta aut.)* Pavyzdžiui, kai juridinis asmuo yra sudėtingos struktūros įmonė ar organizacija, prie vadovujančių asmenų gali būti priskirti ir juridinio asmens skyrių ar padalinių vadovai.

Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalyje nurodytą fizinį asmenį, kuriam padarius nusikalstamą veiką baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas ir juridinis asmuo, **be „vadovujančių pareigų“ požymio, apibūdina ir tai, kad toks fizinis asmuo, eidamas vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje, turi turėti teisę 1) arba atstovauti juridiniam asmeniui, 2) arba priimti sprendimus juridinio asmens vardu, 3) arba kontroliuoti juridinio asmens veiklą.**

Atstovavimą šiuo atveju reikia suprasti kaip nesutartinį atstovavimą (t. y. teisė veikti juridinio asmens vardu siejama su atitinkamo fizinio asmens vadovaujančiomis pareigomis).

Teisė priimti sprendimus juridinio asmens vardu reiškia teisę spręsti klausimus, susijusius su juridinio asmens veikla, santykiais su trečiaisiais asmenimis. Ši teisė paprastai gali apimti tiek kompetenciją spręsti juridinio asmens struktūros, personalo klausimus (priimti ir atleisti darbuotojus, apibrėžti jų funkcijas, nustatyti atlyginimo už darbą, įskaitant darbuotojų skatinimo priemones, sistemą, skirti drausmines nuobaudas

darbuotojams ir pan.), tiek klausimus, susijusius su juridinio asmens veiklos strategija (pavyzdžiui, verslo planų sudarymas), tiek finansų valdymo klausimus.

Teisė kontroliuoti juridinio asmens veiklą, kaip ir kiti požymiai, aiškintina remiantis teisės aktų nuostatomis, reglamentuojančiomis įvairių rūšių juridinių asmenų valdymo organų kompetenciją. Ši teisė yra susijusi su juridinio asmens vidaus kontrolės sistema, kuria siekiama užtikrinti juridinio asmens veiklos teisėtumą, rezultatyvumą, veiksmingumą, strateginių tikslų įgyvendinimą, efektyvų ir teisėtą finansinių išteklių naudojimą ir apskaitą, išsipareigojimų tretiesiems asmenims laikymąsi bei su visu tuo susijusių rizikos veiksmų valdymą. Kaip nurodoma Konstitucinio Teismo nutarime, vadovaujančias pareigas einančio asmens vykdoma kontrolė, *inter alia*, reiškia teisę prižiūrėti, ar tinkamai yra vykdoma juridinio asmens veikla, taip pat teisę imtis tam tikrų priemonių, kad veikla būtų vykdoma tinkamai ir būtų pasiekti kuo geresni veiklos rezultatai. Ši teisė apima ne tik organizacijos veiklos rezultatų ir finansinių išteklių valdymo kontrolę – ji gali apimti ir, pavyzdžiui, saugos reikalavimų laikymosi įmonėje kontrolę ir pan.

Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus Teisėjų kolegija konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas juridinį asmenį UAB „S.“ pagrįstai pripažino kaltu pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalį, 300 straipsnio 1 dalį. Pirmosios instancijos teismas nustatė visas Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 2 dalyje numatytas sąlygas, kurioms esant už fizinio asmens padarytas nusikalstamas veikas turi atsakyti ir juridinis asmuo. Byloje buvo nustatyta, kad nusikalstamą veiką – žinomai suklastoto tikro dokumento panaudojimą – padarė D. L., kuris veikos metu buvo UAB „S.“ direktorius (vadovaujančios pareigos), pagal šios bendrovės įstatus turintis teisę juridinio asmens vardu priimti sprendimus bei kontroliuoti juridinio asmens veiklą. Buvo nustatyti D. L. kaip fizinio asmens specifiniai požymiai, kurie yra viena iš privalomų sąlygų, norint patraukti juridinį asmenį baudžiamojon atsakomybėn. D. L. vadovaujančias pareigas suteikė galimybę

teikti kitiems juridinio asmens darbuotojams privalomus nurodymus ir formuoti juridinio asmens ar jo struktūrinės dalies veiklos kryptis²⁷⁹.

Kitoje baudžiamojoje byloje pagrįstai buvo nustatyta, kad nusikalstamas veikas padarė UAB „X“ direktorius M. M., kuris tuo metu ėjo vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje ir turėjo teisę atstovauti juridiniam asmeniui, priimti sprendimus juridinio asmens vardu ir kontroliuoti juridinio asmens veiklą. Tokiu būdu buvo nustatyta, kad M. M. yra fizinis asmuo, įvardytas BK 20 straipsnio 2 dalyje ir turintis atitinkamą teisinį statusą²⁸⁰.

Juridinio asmens naudai arba jo interesais

Kita juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės sąlyga yra nusikalstamos veikos padarymas individualiai ar juridinio asmens vardu ir juridinio asmens naudai arba jo interesais (BK 20 str. 2 d.).

Naudos požymis paprastai yra aiškinamas kaip susijęs su materialinės naudos užtikrinimu, o interesų užtikrinimas – kaip reiškiantis kitų (ne materialinių) juridinio asmens siekių įgyvendinimą. Šis požymis padeda kvalifikuoti veiką ir leidžia nustatyti, kada fizinio asmens padaryta nusikalstama veika gali būti vertinama kaip juridinio asmens nusikalstama veika.

Toliau pastaroji juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės sąlyga aiškinama, remiantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 10 d. priimta nutartimi baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012.

„<...>Sprendžiant juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės sąlygų klausimą, neturi reikšmės, ar dėl tokios fizinio asmens nusikalstamos veikos juridinis asmuo gavo realios naudos, ar ne. Minėta BK 20 straipsnio 2 dalies formuluotė nereiškia, kad kaltininko – fizinio asmens nusikalstamos veikos tikslas – gauti naudos juridiniam asmeniui – yra vienintelis ar pagrindinis. Toks tikslas, būtinas pagrindžiant juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę, gali būti įgyvendinamas ta pačia fizinio asmens nusikalstama veika siekiant ir kaltininko asmeninės naudos, jo paties ar kitų asmenų neteisėto praturtėjimo ir pan. <...>“

²⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-269/2010.

²⁸⁰ Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2011 m. vasario 4 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-175-865/2011.

Kaip jau buvo minėta, nauda paprastai yra aiškinama kaip turtinės naudos gavimas, o interesų užtikrinimas – kaip reiškiantis kitų (nebūtinai turtinių) juridinio asmens siekių įgyvendinimą. „Intereso“ sąvoka platesnė nei „naudos“ sąvoka ir gali apimti pastarąją. „<...>Konstatuojant šią juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės sąlygą turi būti nustatyta, kad iš nusikalstamos fizinio asmens veikos juridinis asmuo turi (turės) naudos ir tą naudą pripažįsta (pavyzdžiui, neteisėtu būdu išgryninti pinigai, naudojami įmonės interesams užtikrinti) arba kai juridinis asmuo suinteresuotas tokia veika ir jos sukuriamais padariniais (pavyzdžiui, juridinio asmens panaudojimas darant nusikalstamą veiką buvo realiai naudingas: įmonės ūkinės veiklos perspektyvai ir jos konkurencingumui; įmonės įvaizdžiui; ar suteikė įmonei kokių nors pranašumų prieš kitas įmones konkuruojant viešųjų pirkimų konkursuose).

Juridinio asmens nauda ar interesas yra alternatyvios jo atsakomybės sąlygos, iš kurių bent vieną būtina nustatyti, nes tai padeda teisiškai įvertinti fizinio asmens padarytą nusikalstamą veiką ir leidžia konstatuoti, jog už tokią fizinio asmens padarytą nusikalstamą veiką, esant ir kitoms BK 20 straipsnio 2 dalyje numatytoms sąlygoms, baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas ir juridinis asmuo.“

Taip pat Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad galimos tokios teisinės situacijos, kai fizinis asmuo, siekdamas asmeninės naudos ir turėdamas bendrą sumanymą pasisavinti juridinio asmens turtą, padaro kelias nusikalstamas veikas, taip pat ir tokias, dėl kurių padarymo objektyviai atitinkamą naudą gauna ir jo vadovaujamas juridinis asmuo. „<...>Sprendžiant, ar tokios fizinio asmens nusikalstamos veikos BK 20 straipsnio prasme gali būti pripažįstamos veikomis, padarytomis juridinio asmens naudai ar interesais, jas reikia vertinti ne atskirai, o kartu su kitomis veikomis, kurias darant buvo įgyvendintas vieningas fizinio asmens sumanymas pasisavinti juridinio asmens turtą. Iš tiesų kiekviena atskirai paimta nusikalstama veika gali suponuoti tam tikros turtinės naudos juridiniam asmeniui atsiradimą. Tačiau, sprendžiant klausimą dėl juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės, turi būti atsižvelgta ir į tai, kad, fiziniam asmeniui įgyvendinus savo sumanymą asmeniniais tikslais pasisavinti juridinio asmens turtą, visų šių nusikalstamų veikų (taip pat ir tokių, iš kurių juridinis asmuo objektyviai gavo tam tikros naudos), galutinis padarinys (rezultatas) gali būti turtinės žalos juridiniam

asmeniui padarymas. Būtent juridiniam asmeniui atsiradusi turtinė žala gali paneigti tą naudą, kurią juridinis asmuo gavo iš atskirų nusikalstamų veikų, apjungtų fizinio asmens vieningos tyčios pasisavinti juridinio asmens turta, padarymo. Taigi tokiu atveju šios nusikalstamos veikos, net jeigu jas padarius juridinis asmuo objektyviai ir gavo tam tikros naudos, BK 20 straipsnio prasme gali būti nelaiškomos veikomis, padarytomis juridinio asmens naudai ar interesais. Kita vertus, ir negavus naudos, bet nustačius kaltininko – fizinio asmens siekį gauti tokią naudą, tai gali rodyti fizinio ir juridinio asmenų ryšį.“

Be to, atkreipiamas dėmesys, kad kai kaltininkas – fizinis asmuo, kurio įgaliojimai nustatyti BK 20 straipsnio 2 dalyje, savo nusikalstama veika yra gavęs turtinę naudą, pavyzdžiui, pasisavinęs juridinio asmens pinigų, būtina tirti, kur buvo naudojami fizinio asmens pasisavinti pinigai: asmeniniams poreikiams ar bendrovės naudai ar interesais (pabraukta aut.). Tai yra svarbi faktinė aplinkybė sprendžiant juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės klausimą, todėl ją būtina nustatyti ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu. Ši aplinkybė leidžia nustatyti, kada fizinio asmens padaryta nusikalstama veika gali būti vertinama kaip juridinio asmens nusikalstama veika, t. y. kai iš tokios veikos juridinis asmuo turi konkrečios naudos ir tą naudą pripažįsta arba kai juridinis asmuo yra suinteresuotas tokia veika ir jos sukeliama padariniais²⁸¹.

Štai baudžiamojoje byloje apeliacinės instancijos teismas sprendimą dėl UAB „D“ išteisinimo priėmė nustatęs, kad bendrovės direktorius J. A. Ž., darydamas nusikalstamas veikas, veikė ne šio juridinio asmens naudai ar interesais, o siekdamas asmeninės naudos. Tokia išvada nuosprendyje buvo motyvuota tuo, kad iš UAB „D“ jis pasisavino 396 359,13 Lt, o bendrovės nesumokėtas 40 302,63 Lt PVM mokestis ir 44 084,70 Lt pelno mokestis buvo mažesni už bendrovės patirtą žalą.

Pirmosios instancijos teismo nuosprendžiu juridinis asmuo buvo nušalintas už jo naudai J. A. Ž. padarytą sukčiavimą (BK 182 str. 2 d.), suklastotų dokumentų panaudojimą (BK 300 str. 2 d.) ir apgaulingą apskaitos tvarkymą (BK 222 str. 1 d.). Dėl šių nusikalstamų veikų UAB „D“ įgijo turtinę teisę į 40 302,63 Lt. bei 44 084,70 Lt valstybės biudžetui priklausantių lėšų.

²⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012.

J. A. Ž. neteisėtos veikos turinys buvo platesnis ir lėmė naudos ne tik jam pačiam, bet ir UAB „D“ atsiradimą. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartyje²⁸² konstatuota, kad apeliacinės instancijos teismas, vertindamas, ar nusikalstamos veikos, padarytos juridinio asmens naudai, nepagrįstai atsižvelgė tik į turto pasisavinimo padarinius ir tik jų pagrindu vertino visų J. A. Ž. padarytų nusikalstamų veikų priskyrimo juridiniam asmeniui pagrįstumą.

„<...> Apeliacinės instancijos teismo argumentas, kad UAB „D“ nesu-
mokėtas 40 302,63 Lt PVM mokestis ir 44 084,70 Lt pelno mokestis yra pa-
skaičiuoti būtent nuo J. A. Ž. pasisavintos sumos, lėmusios žalos bendrovei at-
siradimą, tuo paneigiant šių nusikalstamų veikų padarymo juridinio asmens
naudai požymį, taip pat kelia abejonių. Įstatymuose reglamentuotas PVM
ir pelno mokesčio kompensavimo mechanizmas neleidžia tapatinti išveng-
tų mokesčių prievolių su J. A. Ž. iš bendrovės pasisavintomis lėšomis. An-
tai PVM įstatymo 57 straipsnio 2 dalis suteikia teisę ūkio subjektams (PVM
mokėtojams) su tam tikromis išimtimis sumokėtą pirkimo ir importo PVM
įtraukti į atskaitą, t. y. jo dydžiu mažinti apskaitomą ir į biudžetą mokėtiną
pardavimo PVM. Be to, šio įstatymo 91 straipsnyje numatyta PVM mokėjojo
teisė grąžinti už mokesčių laikotarpi susidariusį neigiamą kompensuotino ir
mokėtino PVM skirtumą (permoką) įskaitant ir taip sumažinant kitus į biu-
džetą mokėtinus mokesčius arba tiesiogiai susigrąžinti iš biudžeto permokėtą
PVM sumą (šis būdas dabar galiojančio įstatymo ribojamas). Iš baudžiamo-
sios bylos matyti, kad minėtos mokesčių prievolės buvo sumažintos atskaitos
būdu. Kita vertus, pažymėtina, kad BK 20 straipsnio sąlyga, jog nusikalsta-
ma veika būtų padaryta juridinio asmens naudai ar interesais reiškia tokios
veikos motyvą ir tikslą, todėl juridiniam asmeniui baudžiamoji atsakomybė
gali būti taikoma nepriklausomai nuo to, ar jis realiai gavo naudos, ar ne
<...>.“²⁸³

Sprendžiant, ar fizinio asmens nusikalstamos veikos buvo padarytos
juridinio asmens naudai, svarbią reikšmę turi ir subjektyviųjų požymių
įvertinimas. Šioje byloje apeliacinės instancijos teismo išvada, kad J. A. Ž.
tyčia buvo nukreipta ne į siekį padėti išvengti PVM ir pelno mokesčių mo-

²⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis
baudžiamosioje byloje Nr. 2K-582/2010.

²⁸³ Ten pat.

kėjimo, o į šios bendrovės lėšų pasisavinimą buvo nepagrįsta bylos duomenimis. UAB „D“ naudos gavimą lėmė J. A. Ž. tyčiniai veiksmai sumažinant mokesťines prievoles, t. y. jo padarytas sukčiavimas, suklastoto dokumento panaudojimas ir apgaulingas apskaitos tvarkymas. „<...>Iš baudžiamosios bylos matyti, kad tokie duomenys nebuvo tiriami ir vertinami (J. A. Ž. nei ikiteisminio tyrimo metu, nei teismo posėdyje nebuvo apklausiamas atskirai apie mokesťinio sukčiavimo ir dokumentų klastojimo aplinkybes ir šių nusikalstamų veikų darymo priežastis) <...>.“²⁸⁴

Pažymėtina, kad svarbiu įrodymu šioje byloje, kuriuo rėmėsi apeliacinės instancijos teismas, tapo teismo nagrinėjimo metu J. A. Ž. duoti parodymai, kad nusikalstamas veikas jis įvykdė siekdamas asmeninės naudos, o visus iš bendrovės pasisavintus pinigus naudojo savo reikmėms. Tačiau apklausiamas įtariamuoju J. A. Ž. teigė priešingai, kad visus pasisavintus pinigus naudojo tik įmonės reikmėms – reprezentacijoms, įvairiems darbams objektuose, kai reikėdavo atsiskaityti grynaisiais pinigais ir kategoriškai neigė juos naudojęs asmeninėms reikmėms. Be to, įtariamąjo apklausos protokole užfiksuota ir kita nagrinėjamo klausimo išsprendimui svarbi aplinkybė – kad nuteistasis sutiko su A. K. pasiūlymu gauti „juodų“ neapskaiytų buhalterinėje apskaitoje apyvartinių lėšų, nes toks pasiūlymas buvo ekonomiškai naudingas UAB „D“. Kaip nurodyta minėtoje nutartyje, šiuos bylos duomenis tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismas ignoravo. Byloje esantiems įrodymams patikrinti gali būti perskaitomi ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui duoti kaltinamojo parodymai (BPK 276 str. 4 d.). Nustačius esminius prieštaravimus, ikiteisminio tyrimo metu ir teismo posėdyje duotus parodymus būtina palyginti tarpusavyje, taip pat ir su kitais bylos įrodymais, išsiaiškinti jų keitimo priežastį ir, įrodymus įvertinti pagal Baudžiamąjo proceso kodekso 20 straipsnio 5 dalies reikalavimus. Teismas turi teisę remtis visais įrodymais, tiek surinktais ikiteisminio tyrimo metu, tiek naujais įrodymais, tačiau Baudžiamąjo proceso kodekso 301 straipsnio 1 dalis reikalauja, kad visi šie įrodymai teismajame posėdyje būtų ištirti (pabraukta aut.). Byloje nebuvo nustatyta, kad teismas būtų aiškinęs minėtų nuteistojo J. A. Ž. parodymų keitimo priežastis.

Kita aplinkybe, paneigiančia UAB „D“ baudžiamąją atsakomybę šioje byloje, apeliacinės instancijos teismas rėmėsi ir liudytojais apklausę UAB

²⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis.

„D“ atstovės, gamybos direktoriaus ir vyr. finansininkės parodymais, kad bendrovės akcininkai ir kiti darbuotojai apie nusikalstamus bendrovės direktoriaus veiksmus nieko nežinojo. Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus Teisėjų kolegija nurodė, kad Baudžiamojo kodekso 20 straipsnyje nėra tiesioginio reikalavimo nustatyti, jog juridinio asmens valdybai, akcininkams ar darbuotojams būtų žinoma apie vadovaujančias pareigas užimančio asmens juridinio asmens naudai daromas nusikalstamas veikas. „<...>Bylos duomenys apie tai, kad bendrovės valdyba, akcininkai ar darbuotojai nežinojo apie jo daromas nusikalstamas veikas savaime nereiškia, kad tokios veikos negali būti priskiriamos juridiniam asmeniui. Ši aplinkybė turi būti vertinama platesniame kontekste. Pagal Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymą ir UAB „D“ įstatus bendrovės valdyba ir visuotinis akcininkų susirinkimas taip pat atlieka bendrovės valdymo funkcijas ir turi įgaliojimus spręsti su bendrovės veikla susijusius klausimus. Todėl būtina analizuoti duomenis, susijusius su bendrovės veiklos organizavimu ir kontrole, jos veiklos strategija, vadovybės bei darbuotojų kompetencija, kurie leistų nustatyti, ar juridinis asmuo turėjo motyvą pažeisti įstatymą, vengti mokėti mokesčius, neteisėtai sumažinti mokestines prievoles bei kokių priemonių įgyvendindami savo funkcijas ėmėsi nurodyti subjektai, tam kad išvengtų juridiniam asmeniui inkriminuotų nusikalstamų veikų darymo<...>.“²⁸⁵

Konstatuota, kad apeliacinės instancijos teismo argumentai šiuo klausimu buvo neišsamūs – duomenys apie UAB „D“ veiklą nuosprendyje iš esmės neaptariaami. Pateikiama bendra išvada, kad šioje byloje apeliacinės instancijos teismo išvados dėl UAB „D“ išteisinimo nepagrįstos išsamiau bylos aplinkybių nagrinėjimu, o nuosprendis neatitinka Baudžiamojo proceso kodekso 305 straipsnio 1 dalyje, 331 straipsnyje, nustatytų reikalavimų. Šie Baudžiamojo proceso kodekso pažeidimai buvo pripažintini esminiais, nes sukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti tei-

²⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-582/2010.

singą sprendimą. Dėl to byla buvo perduota iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka²⁸⁶.

Kitoje byloje teismai pagrįstai nustatė, kad dėl kaltininko – fizinio asmens neteisėtos veikos juridinis asmuo gavo tiesioginės materialinės naudos. Tokia išvada buvo pagrįsta nuteistųjų ir parodymais apie gautų lėšų panaudojimą. Šie asmenys paaiškino, kad, bendrovei pritrūkus apyvartinių lėšų, buvo nuspręsta grynųjų pinigų gauti išrašant netikras sąskaitas faktūras už realiai nesuteiktas kitos įmonės paslaugas, o šiai sumokėtus pinigus vėliau susigrąžinti. Tokiu būdu veikiant atgavus kitai bendrovei sumokėtus pinigus ir gavus papildomą pinigų sumą už nesumokėtą valstybei PVM, šie pinigai buvo panaudoti kaltinamosios bendrovės (UAB „T“) reikmėms jos veikloje: iš konkurentų perpus pigiau perkamos medžiagos bei įrankiai, kurie buvo naudojami kasdienėje įmonės veikloje, keliskart pigiau išnuomoti keltuvai, atliekami darbai, kurių nebuvo galima pagrįsti sąskaitomis, sumokėta bendrovės darbininkams už atliktus darbus, neįforminant to dokumentuose, ir pan. Aplinkybė, kad sprendimą neteisėtu būdu išgrynintus pinigus panaudoti minėtomis kryptimis kaltinamas įmonės vadovas priėmė individualiai, nepaneigia fakto, jog lėšos buvo panaudotos įmonės naudai. Kaltinamasis įmonės vadovas V. R. teisme patvirtino, kad jis veikė bendrovės interesais, siekdamas jai gerovės. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ūkinės finansinės veiklos tyrimo Vilniaus apskrities skyriaus specialisto išvada dėl UAB „T“ ūkinės finansinės veiklos tyrimo, kuria rėmėsi teismai, nustatyta, kad į UAB „T“ buhalterinę apskaitą įtrauktos suklastotos sąskaitos faktūros buvo panaudotos paruošiant PVM deklaraciją ir dėl to 10 800 Lt buvo sumažinta UAB „T“ privaloma mokėti PVM mokesčio suma už 2006 metus. Mokesčių mokėjimo išvengimas arba jų sumažinimas pripažintinas materialine nauda. „<...> *Kita vertus, apeliacinės instancijos teismas pagrįstai konstatavo, kad juridinis asmuo,*

²⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 21 d. nutartis. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 14 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-575/2010; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 9 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-479/2010; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. balandžio 27 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-269/2010.

išvengdamas sumokėti apibrėžtą sumą mokesčių į valstybės biudžetą, įgavo pranašumą prieš kitas, sąžiningai mokesčius mokančias įmones, ir taip gavo nematerialinės naudos.“ Įvertinus visus išdėstytus argumentus, buvo konstatuota, kad UAB „T“ dėl jos vadovo atliktų neteisėtų veiksmų gavo tiek realios materialinės, tiek nematerialinės naudos, o nuteistasis V. R. veikė bendrovės naudai ir interesais²⁸⁷.

Juridinio asmens kaltės klausimas

Traukiant juridinį asmenį baudžiamojon atsakomybėn už fizinio asmens padarytą nusikalstamą veiką reikia nustatyti juridinio asmens kaltę. BK 20 straipsnyje tiesiogiai apie juridinio asmens kaltę nekalbama. Aiškinant BK 20 straipsnio nuostatas reikia atsižvelgti į kitas BK normas, inter alia, BK 2 straipsnio 3 dalį, kurioje nustatyta, kad asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką. BK 20 straipsnyje įtvirtintą teisinį reguliavimą aiškinant kartu su BK 2 straipsnio 3 dalyje nustatytu reguliavimu konstatuotina, kad juridinis asmuo už fizinio asmens padarytą nusikalstamą veiką atsako tik esant juridinio asmens kaltei²⁸⁸.

Juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė yra išvestinė iš fizinio asmens atsakomybės. Konstitucinis Teismas minėtame nutarime yra nurodęs, kad „juridinio asmens, kaip teisinių santykių subjekto, specifika (tai, kad juridinio asmens veikla neatsiejama nuo fizinio asmens, per kurį juridinis asmuo veikia, veiklos) suponuoja ir tai, kad šiuo atveju juridinio asmens kaltė dėl nusikaltimo padarymo neatsiejama nuo fizinio asmens, per kurį juridinis asmuo veikia, kaltės, tam tikru aspektu nulemiančios juridinio asmens kaltės dėl jo naudai padarytos nusikalstamos veiklos turinį“. Daroma išvada, jog BK nustatytas teisinis reguliavimas nereiškia, kad juridinio asmens kaltumas neturi būti įrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu; įrodyta fizinio asmens, padariusio nusikalstamą veiką, kaltė yra tik prielaida juridinio asmens kaltės nustatymui (Lietuvos Aukščiausio-

²⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-345/2011. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. balandžio 12 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-175/2011.

²⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-P-95/2012.

jo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus kasacinės nutartys Nr. 2K-269/2010, 2K-582/2010)²⁸⁹.

„<...>Sprendžiant, ar juridinis asmuo kaltas BK 20 straipsnio 2 dalies prasme, reikia atsižvelgti į kaltininko – fizinio asmens bei jo padarytos nusikalstamos veikos ryšį su juridiniu asmeniu. Antai Konstitucinis Teismas 2009 m. birželio 8 d. nutarime pabrėžė, kad šį ryšį „gali lemti juridinio asmens veiklos politika, strategija, jo organizacinė struktūra ir pan.“. Tokio ryšio nėra, „kai juridinio asmens veiklos politika, organizacinė struktūra buvo nukreipta į tai, kad juridinis asmuo negalėtų veikti nusikalstamai“, o ryšio egzistavimą parodo tai, kad „juridinio asmens veiklos strategija, vidaus procedūros sudaro prielaidas (ar net yra orientuotos) juridiniam asmeniui veikti nusikalstamai, kai juridinis asmuo pripažįsta jo naudai padarytos nusikalstamos veikos rezultatus *ex post facto* ir pan.“. Nagrinėjant konkrečią bylą juridinio asmens strategija turėtų būti vertinama atsižvelgiant į juridinio asmens veiklos kryptis, tikslus, numatomas perspektyvas ir pan.

Teisiškai reikšmingą ryšį tarp fizinio asmens padarytos nusikalstamos veikos ir juridinio asmens padeda atskleisti juridinio asmens veiklą reglamentuojantys norminiai aktai, organizacinė struktūra, veiklos formavimas, įgyvendinimas ir pan. Svarbu tai, ar juridinio asmens savininkas (akcininkai) užtikrino veiksmingą fizinio asmens veiklos kontrolę, ar toleravo atitinkamą veiklą ir kita. Nustatant ryšį tarp fizinio asmens padarytos nusikalstamos veikos ir juridinio asmens, reikia įvertinti, ar fizinio asmens padaryta nusikalstama veika ir jos sukeliama padariniais buvo suinteresuotas juridinio asmens savininkas (akcininkai). Tai, kad juridinio asmens savininkas (akcininkai) nežinojo, neskatino arba nesudarė sąlygų fizinio asmens neteisėtiems veiksams, yra viena iš aplinkybių, pagal kurias sprendžiama apie juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę. Taigi juridinio asmens savininkas ar pagrindiniai juridinio asmens akcininkai, kurie turi sprendžiamojo balso teisę, fizinio asmens (kurio įgaliojimai nustatyti BK 20 straipsnio 2 dalyje) nusikalstamus veiksmus turi suvokti ir skatinti arba suvokti ir juos toleruoti. Sprendžiant juridinio asmens kaltumo ir baudžiamosios atsakomybės klausimą

²⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012.

*mą, toks abipusis ryšys tarp kaltininko – fizinio asmens ir trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens turi būti nustatytas.*²⁹⁰

Antai baudžiamojoje byloje kasatorius teigė, kad teismai nepagrįstai sutapatino V. R. kalnę su UAB „T“ kalte, kuri turėjo būti nustatinėjama atskirai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas byloje konstatavo, kad byloje juridinio asmens kaltumas buvo įrodytas įstatymo nustatyta tvarka. Teismai savo išvadas dėl UAB „T“ kaltės grindė ne prielaidomis, o išsamia bylos duomenų analize, t. y. vadovavosi nuosekliais nuteistųjų parodymais, kuriuos patvirtino kiti bylos duomenys – specialisto išvada ir iš dalies kitų liudytojų parodymai²⁹¹.

1.2.2. Baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 3 dalį

Baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta, kad juridinis asmuo gali atsakyti už nusikalstamas veikas ir tuo atveju, jeigu jas juridinio asmens naudai padarė juridinio asmens darbuotojas ar įgaliotas atstovas dėl šio straipsnio 2 dalyje nurodyto asmens (t. y. asmuo, einantis vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje, turėjo teisę atstovauti juridiniam asmeniui, arba priimti sprendimus juridinio asmens vardu, arba kontroliuoti juridinio asmens veiklą) nepakankamos priežiūros arba kontrolės.

Juridinio asmens darbuotojas arba įgaliotas asmuo

Pagal minėto straipsnio dalį juridinis asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jei nusikalstamą veiką padarė fizinis asmuo juridinio asmens darbuotojas arba įgaliotas asmuo (*pirmoji sąlyga*). Juridinio asmens darbuotojo samprata aiškintina remiantis Lietuvos Respublikos darbo kodekso nuostatomis, apibrėžiančiomis darbuotojo sąvoką: „*Darbuotojas yra fizinis asmuo, pagal šio kodekso 13 straipsnį turintis darbinį*

²⁹⁰ Ten pat.

²⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-345/2011.

teisnumą ir veiksnumą, dirbantis pagal darbo sutartį už atlyginimą“ (15 str.). Darbo kodekso 95 straipsnio 1 dalyje nurodytos būtinosios darbo sutarties sąlygos, dėl kurių šalys privalo susulygti kiekvienoje darbo sutartyje, t. y. darbuotojo darbovietė (įmonė, įstaiga, organizacija, struktūrinis padalinys ir kt.) ir darbo funkcijos (tam tikros profesijos, specialybės, kvalifikacijos darbas arba tam tikros pareigos). Įgalioto atstovo samprata (20 str. 3 d.) aiškintina, atsižvelgiant į Civilinio kodekso nuostatas, reglamentuojančias sutartinio atstovavimo santykius, *inter alia*, įgaliavimo ar prokūros pagrindu (2.137; 2.176 str.), taip pat paminėtinos sandorių sudarymo per atstovus taisyklės (2.132 str.).

Juridinio asmens naudai

Taip pat pagal BK 20 straipsnio 3 dalį, juridinis asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jei nusikalstama veika padaryta *juridinio asmens naudai* (materialine ar kitokia nauda pripažintina juridinio asmens gauta paskola ar subsidija, išvengti ar sumažinti mokesčiai, ekonominės sankcijos ir pan.) (*antroji sąlyga*)²⁹².

Dėl nepakankamos priežiūros ar kontrolės

Pagal BK 20 straipsnio 3 dalį turėtų būti įrodyta, kad nusikalstama veika padaryta dėl einančio vadovaujančias pareigas juridiniame asmenyje asmens, kuris turėjo teisę atstovauti juridiniam asmeniui arba priimti sprendimus juridinio asmens vardu, arba kontroliuoti juridinio asmens veiklą, nepakankamos priežiūros arba kontrolės (*trečioji sąlyga*). Nusikalstama veika turėtų būti tiesioginis ydingos darbuotojo ar įgalioto atstovo

²⁹² Švedas, G. Kai kurie probleminiai juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės aspektai Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje ir baudžiamosios justicijos doktrinoje. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojos proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2011, p.101–102.

veiklos priežiūros padariny²⁹³. Mokslinėje doktrinoje pripažįstama, kad šiuo atveju byloje turėtų būti nustatyti visiškai nepriežiūra arba kontrolės nebuvimas, arba akivaizdžiai nepakankama priežiūra arba kontrolė²⁹⁴.

Juridinis asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 20 straipsnio 3 dalį tik jei vienu metu konstatuojamos visos minėtos trys sąlygos. Tačiau, skirtingai nei BK 20 straipsnio 2 dalyje vartojama formuluotė „juridinis asmuo atsako“, šio straipsnio 3 dalyje įtvirtinta formuluotė „juridinis asmuo gali atsakyti“. „*Tokia baudžiamojo įstatymo formuluotė leidžia teigti, kad ir tuo atveju, kai nustatomos visos BK 20 straipsnio 3 dalies sąlygos, juridinis asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik ikiteisminio tyrimo ir teisminio bylos nagrinėjimo metu konstatavus tokios atsakomybės tikslingumą (pabraukta aut.). Prokuroras ir teismas, vertindami tokio juridinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn tikslingumą, turėtų atsižvelgti į juridinio asmens organizacinę kultūrą, valdymo principus, taikomas nusikalstamų veikų prevencines priemones, darbuotojo arba įgalioto asmens padarytos nusikalstamos veikos padarinių priėmimą, jų maskavimą (ar priešingai – jų nepriėmimą, aktyvų dalyvavimą, tiriant nusikalstamą veiką ir pan.), ryšį tarp darbuotojo arba įgalioto asmens, padariusio nusikalstamą veiką, ir juridinio asmens, parodantį, ar nusikalstama veika ir jos padariniai yra susiję su juridiniu asmeniu, <...> ir pan.*“²⁹⁵ Teismas, šiuo atveju sprenddamas juridinio asmens kaltės klausimą, turi įvertinti vadovaujančias pareigas einančio asmens nepriežiūros ar kontrolės stokos pobūdį ir įtaką nusikalstamos veikos padarymui: ar vadovaujančias pareigas einantis asmuo sąmoningai arba netgi piktybiškai nevykdė ar aplaidžiai

²⁹³ Soloveičikas, D. *Juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė (lyginamieji aspektai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006, p. 112. Cituota pagal Švedas, G. Kai kurie probleminiai juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės aspektai Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje ir baudžiamosios justicijos doktrinoje. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2011, p.102.

²⁹⁴ Švedas, G. Kai kurie probleminiai juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės aspektai Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje ir baudžiamosios justicijos doktrinoje. *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2011, p.102.

²⁹⁵ Ten pat, p. 101.

vykdė jam pavestas priežiūros ir kontrolės funkcijas, ar tos funkcijos buvo įvykdytos nepakankamai rūpestingai ir ar tai galėjo lemti (ar net skatinti) nusikalstamos veikos padarymą ir pan.²⁹⁶.

2. Procesiniai bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų ypatumai

2.1 Proceso tvarka

Baudžiamojo proceso kodekso 387 straipsnio 2 dalyje yra numatytas reikalavimas fizinio ir juridinio asmens nusikalstamas veikas tirti kartu. Analogiškas reikalavimas yra numatytas Rekomendacijų „Dėl baudžiamosios atsakomybės juridiniams asmenims taikymo“ 14 punkte²⁹⁷. Tyrimas dėl juridinio asmens atliekamas vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso bendrosiomis taisyklėmis ir išimtimis, nustatytomis šio Kodekso 388–389 straipsniuose, o dėl fizinio asmens – vadovaujantis Kodekso bendrosiomis taisyklėmis.

Ikteisminio tyrimo metu surinkus pakankamai duomenų dėl juridinio asmens padarytos nusikalstamos veikos yra surašomas pranešimas apie įtarimą dėl konkrečios juridinio asmens padarytos nusikalstamos veikos. Pranešimas apie įtarimą turi atitikti Baudžiamojo proceso kodekso 187 straipsnio reikalavimus, t. y. jame turi būti nurodyta nusikalstama veika, jos padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės, baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, įtariamojo teisės ir pareigos, numatytos Kodekso 21 straipsnyje.

Juridiniam asmeniui raštu taip pat turi būti pranešta, kad jis paskirtų ir įgaliotų asmenį būti jo atstovu procese, taip pat pateiktų šį įgaliojimą. Pranešime turi būti nurodomos BPK 388 straipsnio nuostatos (388 str. 1 d.

²⁹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija) 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 69-2798.

²⁹⁷ Rekomendacijos dėl baudžiamosios atsakomybės juridiniams asmenims taikymo. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymu Nr. I-188.

yra įtvirtintas sąrašas asmenų, galinčių būti trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovais).

Tiek ikiteisminį tyrimą dėl juridinių asmenų įvykdytų nusikalstamų veikų atliekantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, tiek šias bylas nagrinėjantys teisėjai privalo turėti pakankamai žinių, susijusių su įmonių valdymu, ekonominiais, aplinkosaugos bei kitais klausimais. Bylose dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų nėra nurodyta papildomų įrodinėtinių aplinkybių, tačiau įrodinėjimo dalyką nulemia minėtos Baudžiamojo kodekso (20 str.) nuostatos, reglamentuojančios papildomus (palyginti su bylomis dėl fizinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų) baudžiamosios atsakomybės pagrindus. Byloje, kurioje juridinis asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, rekomenduojama, atsižvelgiant į juridinio asmens teisinį statusą bei teisinę formą, surinkti šiuos dokumentus ar patvirtintas jų kopijas:

- juridinio asmens registracijos pažymėjimą;
- licenciją, leidžiančią užsiimti tam tikra veikla;
- juridinio asmens veiklos nuostatus;
- duomenis apie juridinių asmenų registraciją ir juridinio asmens vardu registruotą nekilnojamąjį turtą;
- dokumentus iš mokesčių inspekcijos apie įmonės finansinę veiklą ir mokesčius (esant būtinumui);
- dokumentus, įrodančius, kad tarp asmens, įtariamo padarius nusikalstamą veiką, ir juridinio asmens yra teisiniai atstovavimo santykiai arba darbo santykiai (įgalojimas, pavedimo sutartis, darbo sutartis, pareigūniai nuostatai ir pan.) (Rekomendacija „Dėl baudžiamosios atsakomybės juridiniams asmenims taikymo“ 23 p.).

Šie duomenys gali suteikti informacijos, būtinos kartu su fiziniu asmeniu nusikalstamą veiką inkriminuoti ir juridiniam asmeniui.

2.2 Trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovas

Procese ypatingą reikšmę įgyja trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovavimas, nes juridinis asmuo negali pats tiesiogiai

įgyvendinti jam įstatymo suteikiamų teisių ir vykdyti pareigų. Baudžiamojame proceso kodekso 388 str. 1 d. numatyta, **jog juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas ar darbuotojas arba advokatas, juridinio asmens įgaliotas būti atstovu procese.**

Juridinio asmens vadovas atsako už juridinio asmens veiklos organizavimą, valdymo reikalus, galutinius darbo rezultatus ir pan. Vadovas yra pakankamai išgilinęs į įmonės ar organizacijos reikalus, veiklą, todėl jis kompetentingas kvalifikuotai ir kokybiškai atstovauti juridinio asmens interesams.

Juridinio asmens atstovu negali būti juridinio asmens vadovas, jeigu jis pats kaip fizinis asmuo traukiamas baudžiamojame atsakomybėn už padarytą nusikalstamą veiką. Tokia nuostata atitinka atstovavimo prasmę – atstovas, naudodamasis jam suteiktomis teisėmis, padeda proceso dalyviui įgyvendinti jo teises ir teisėtus interesus. Be to, ją patvirtina ir teisminės praktikos pavyzdžiai.

Antai baudžiamojame byloje Vilniaus apygardos teismas nurodė, kad apeliacinis skundas dėl Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo priimto nuosprendžio, kuriuo juridinis asmuo UAB „K“ nuteistas pagal BK 202 straipsnio 1 dalį, 222 straipsnio 1 dalį, paduotas bendrovės vadovo A. S. Vilniaus apygardos teismas pažymėjo, kad iš bylos dokumentų matyti, jog UAB „K“ direktorius šioje byloje pats turi nuteistojo statusą. BPK 388 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad trauktino baudžiamojame atsakomybėn juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas ar darbuotojas arba advokatas, juridinio asmens įgaliotas būti atstovu procese. Tačiau tais atvejais, kai juridinio asmens vadovas pats yra patrauktas baudžiamojame atsakomybėn, jis pripažintinas netinkamu trauktino baudžiamojame atsakomybėn juridinio asmens atstovu ir atstovauti juridiniam asmeniui neturi teisės. Teismas konstatavo, kad atsižvelgiant į tai, jog A. S., būdamas UAB „K“ vadovu, šioje byloje pats turi nuteistojo statusą, negali būti pripažintas tinkamu juridinio asmens UAB „K“ atstovu²⁹⁸. Analogiškas nuostatas pateikia Lietuvos apeliacinis teismas kitoje baudžiamojame byloje. Juridinio asmens UAB „R“ atstovu buvo paskirtas šio juridinio asmens vadovas T. S. Teismas konstatavo, kad juridinio asmens vadovas, pagal BPK 388 straipsnio 1 dalies nuostatas, šioje byloje negalėjo

²⁹⁸ Vilniaus apygardos teismas. Baudžiamoji byla Nr. 1A-264/2012.

*atstovauti juridiniam asmeniui, nes jis pats yra patrauktas baudžiamojon atsakomybėn kaip fizinis asmuo už analogiškas nusikalstamas veikas, padarytas jo vadovaujamo juridinio asmens naudai*²⁹⁹.

Anksčiau minėtais atvejais juridinio asmens vadovas gali būti pakeičiamas **juridinio asmens darbuotoju** – vadovaujančias pareigas užimančiu asmeniu, įmonės ar įstaigos darbuotoju, gebančiu tinkamai atstovauti juridinio asmens interesams³⁰⁰. Toks asmuo turi gebėti atstovauti juridinio asmens interesams, turi būti veiksnus arba dėl pakankamo profesinio lygio bei tinkamo išsilavinimo galėtų tinkamai suvokti atstovo pareigų esmę. Kaip jau buvo minėta, tais atvejais, kai juridinis asmuo pasižymi sudėtinga struktūra, vadovaujamas pareigas užimančiu asmeniu gali būti pripažinti juridinio asmens struktūrinių padalinių, pavyzdžiui, filialo, atstovybės, departamento ir pan. vadovai.

Trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovu taip pat gali būti **advokatas**. Jis gali būti įgaliotas atstovauti juridiniam asmeniui procese tuo atveju, jeigu juridinis asmuo neturi tam tinkamo darbuotojo, arba bet kokių kitų atveju, jeigu juridinis asmuo mano, kad tikslinga, jog jo atstovu procese būtų advokatas.

Kai pateikiamas įgaliojimas būti atstovu procese, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras priima nutarimą pripažinti asmenį juridinio asmens atstovu. Jeigu juridinis asmuo paskiria atstovu netinkamą asmenį arba visai nepaskiria atstovo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras nutarimu paskiria juridinio asmens atstovą iš vadovaujančias pareigas einančių arba kitų juridinio asmens darbuotojų. Nesant galimybės paskirti tinkamą atstovą iš juridinio asmens darbuotojų, atstovu skiriamas advokatas.

Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 388 straipsnio 3 dalį trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovu gali būti skiriamas ir antrinę teisinę pagalbą teikiantis advokatas, *mutatis mutandis* taikant Lie-

²⁹⁹ Lietuvos apeliacinis teismas. Baudžiamoji byla Nr. 1A-193/2010.

³⁰⁰ Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [Kn. 2]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 411.

tuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo³⁰¹ 21 straipsnio 1, 2, 3, 4 ir 5 dalių nuostatas, reglamentuojančias advokato parinkimo ir paskyrimo tvarką.

Proceso metu dėl svarbių priežasčių (pavyzdžiui, atstovu paskirtas asmuo nutraukė darbo santykius su įmone, išvyko į komandiruotę ar susirgo) gali būti paskirtas kitas trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovas. Naujai paskirtas atstovas turi būti supažindintas su pranešimu apie įtarimą dėl juridinio asmens padarytos nusikalstamos veikos, įtariamojo asmens teisėmis ir pareigomis, numatytomis Baudžiamajo proceso kodekso 21 straipsnyje.

Baudžiamajo proceso kodekse nurodyta, kad trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovas naudojasi visomis įtariamojo ir kaltinamojo teisėmis. (388 str. 4 d.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje esama pavyzdžių, iliustruojančių trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovo procesinę padėtį:

„<...>Šioje byloje tiek G. B., tiek UAB „A“ (atstovas G. A.) buvo pareikšti įtarimai, vėliau jie tapo kaltinamaisiais ir buvo nuteisti. Baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens UAB „A“ atstovas G. A. (jis ir šios bendrovės bankroto administratorius) pareiškė kitam kaltinamajam – G. B. civilinį ieškinį dėl 1 198 201 Lt žalos atlyginimo, kuris Kauno apygardos teisme buvo gautas 2008 m. gegužės 6 d. Šis teismas civilinio ieškovo pripažinimo klausimą privalėjo išspręsti nutartimi (BPK 110 straipsnio 1 dalis). Teismas šio klausimo apskritai nesvarstė ir nutarties dėl baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens – UAB „A“ – pripažinimo civiliniu ieškovu nepriėmė. Be

³⁰¹ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 54-2675 (nauja įstatymo redakcija). Įstatymo įsigaliojimas ir taikymas. Šis įstatymas, išskyrus 3 straipsnį ir šio įstatymo 1 straipsnyje išdėstyto Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo šeštąjį skirsnį ir 2, 6, 7, 9, 11, 14, 15 ir 23 straipsnių nuostatas, susijusias su taikinamuoju tarpininkavimu, įsigalioja 2014 m. sausio 1 d. Šio įstatymo 1 straipsnyje išdėstyto Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo šeštasis skirsnis ir 2, 6, 7, 9, 11, 14, 15 ir 23 straipsnių nuostatos, susijusios su taikinamuoju tarpininkavimu, įsigalioja 2014 m. liepos 1 d. Jeigu sprendimas dėl antrinės teisinės pagalbos teikimo buvo priimtas iki šio įstatymo įsigaliojimo, antrinės teisinės pagalbos išlaidos apskaičiuojamos ir apmokamos vadovaujantis iki šio įstatymo įsigaliojimo galiojusio Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 14 ir 19 straipsnių nuostatomis.

to, šioje byloje UAB „A“ apskritai negali būti pripažinta civiliniu ieškovu, nes ji yra baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo ir jos atstovas turi tokias pačias teises kaip įtariamasis ir kaltinamasis, taip pat atlieka šių proceso dalyvių pareigas (BPK 388 straipsnio 1, 4 dalys). BPK 21 straipsnio 4 dalyje ir 22 straipsnio 3 dalyje nustatytos įtariamojo ir kaltinamojo teisės, tačiau ten nenumatyta, kad įtariamasis ar kaltinamasis gali pareikšti civilinį ieškinį, ar apskųsti nuosprendžiu paskirtą bausmę kitam nuteistajam. Tokias teises turi tik nukentėjusysis (BPK 44 straipsnio 10 dalis). Taigi toje pačioje byloje baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo, turintis kaltinamojo teises, negali būti dar ir civiliniu ieškovu, ir prašyti iš kito kaltinamojo atlyginti žalą bei prašyti kitam kaltinamajam ar nuteistajam paskirti griežtesnę bausmę <...>. ³⁰²

Kita vertus, juridinio asmens atstovo procesinę prigimtį galima greinti su įgaliotuoju atstovu, kuris, neturėdamas savo savarankiško procesinio statuso, įgyja teises to proceso dalyvio, kuriam atstovauja (BPK 55 str. 2 d., 56 str. 1 d.). Tokiu atveju abejotina yra nuomonė, kad „jeigu atstovu paskirtas juridinio asmens vadovas ar darbuotojas žino kokias nors reikšmingas bylai aplinkybes, jis ikiteisminio tyrimo metu ir nagrinėjant bylą teisme apklausiamas kaip liudytojas, nes toks atstovas nėra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir jam nesuteikiama konstitucinė teisė neduoti parodymų“³⁰³. Baudžiamojos proceso kodekso 80 straipsnis nepakankamai tiksliai, tačiau nurodo, jog „atstovai (sistemiškai aiškinant įstatymą galima teigti, kad turimas galvoje būtent įgaliotasis atstovas) negali būti apklausiami kaip liudytojai dėl aplinkybių, kurias jie sužinojo atlikdami atstovo pareigas“. Šia prasme įgaliotasis atstovas prilyginamas gynėjui, t. y. įgyvendinama pamatinė asmens, teikiančio procese teisinę pagalbą (BPK 55 str. 1 d.) ir proceso dalyvio, kuriam teisinė pagalba yra teikiama, konfidencialaus bendravimo ir tarpusavio pasitikėjimo nuostata. Kita vertus, Baudžiamojos proceso kodeksas nedraudžia apklausti atstovo pagal įstatymą (BPK 54 str. 3 d.). Tačiau atstovo pagal įstatymą funkcija procese yra ne teikti teisinę pagalbą, o dalyvauti kartu su savo atstovaujamoju asmeniui, kuris dėl amžiaus ar sveikatos negali tinkamai įgyvendinti savo teisių. Taigi nesant

³⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 4 d. nutartis baudžiamojos byloje Nr. 2K-489/2010.

³⁰³ Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojos proceso kodekso komentaras*. [Kn. 2]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 412.

tikslaus reguliavimo, manytina, kad, prireikus apklausti kurį nors asmenį apie svarbias bylai aplinkybes, turėtų būti laikomasi liudytojo nepakeičiamumo taisyklės³⁰⁴ ir atstovo funkcijas patikėti kitam tinkamam asmeniui. Atitinkamai teiginys, kad juridinio asmens atstovas proceso metu gali turėti gynėją arba kelis gynėjus³⁰⁵, kuris yra išvestinis iš BPK 388 str. 4 d, taip pat tiktų tik kalbant apie atstovus, neturinčius teisinės kvalifikacijos, tačiau sunkiai dera su bendromis Baudžiamojo proceso kodekso nuostatomis, kad gynėjo reikia įtariamajam (kaltinamajam), o ne jo atstovui.

2.3 Juridiniams asmenims taikomos procesinės prievartos priemonės

Juridiniam asmeniui gali būti taikomos laikinos procesinės prievartos priemonės:

- laikinas juridinio asmens veiklos sustabdymas;**
- laikinas juridinio asmens veiklos apribojimas.**

Juridinio asmens veiklą laikinai sustabdo ar laikinai apriboja prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nutartimi.

Šios laikinos procesinės prievartos priemonės skiriamos, jeigu traukino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens veikla gali sukliudyti netrukdomą baudžiamosios bylos procesą, taip pat gali pažeisti ūkininkavimo tvarką, padaryti žalos finansams, gamtai, visuomenės saugumui ir intelektinei nuosavybei (BPK 389 str.). **Nurodyti pagrindai yra alternatyvūs**, todėl pakanka bent vieno iš jų, kad procesinė prievartos priemonė būtų pritaikyta.

Įvardytini šie esminiai BPK 389 straipsnyje numatytų juridiniams asmenims taikytinų procesinių prievartos priemonių aspektai: šiomis procesinėmis prievartos priemonėmis siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, užkirsti kelią juridiniam asmeniui pažeisti ūkininkavimo tvarką, padaryti žalos finansams, gamtai, visuomenės saugumui bei intelek-

³⁰⁴ Plačiau apie liudytojo procesinio statuso galima „dubliavimą“ su kitomis proceso funkcijomis žr. Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 64–80.

³⁰⁵ Goda, G., *et. al.*, p. 410.

tinei nuosavybei; siekiant šių tikslų, juridinio asmens veikla, apibrėžta tam tikruose steigimosi ar kituose vidaus tvarką reglamentuojančiuose teisės aktuose, gali būti laikinai apribota arba sustabdyta³⁰⁶.

Šiame kontekste pažymėtina ir tai, kad BPK 11 straipsnyje įtvirtintas proporcingumo principas suponuoja pareigą teismui, priimant kiekvieną sprendimą, susijusį su asmens (taip pat ir juridinio asmens) teisių ir laisvių suvaržymu, kruopščiai tikrinti ir įvertinti, ar toks suvaržymas nebus per griežtas ir neteisėtas. Baudžiamajame procese prievartos priemonės, atsižvelgiant į tai, kad jų taikymas neabejotinai susijęs su svarbiausių asmens teisių, laisvių ir teisėtų interesų suvaržymu, gali būti taikomos griežtai laikantis teisės aktuose nustatytos tvarkos, atsižvelgiant į procesinių prievartos priemonių taikymo sąlygas, tikslus bei taikytiną prievartos priemonę įvertinus per proporcingumo principo prizmę³⁰⁷.

Juridinio asmens veikla laikinai sustabdyta yra tada, kai juridinis asmuo įpareigojamas laikinai nutraukti visą steigimo dokumentuose numatytą ūkinę, komercinę, finansinę ar profesinę veiklą ir uždaryti visus padalinius. Nutartyje nurodomas laikino juridinio asmens veiklos sustabdymo terminas. Prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi šis terminas gali būti pratęstas.

Antai kooperatinei bendrovei, kuri buvo įtariama padariusi nusikalstamas veikas, numatytas BK 20 straipsnio 2 dalyje, 228 straipsnio 2 dalyje ir 20 straipsnio 2 dalyje, 182 straipsnio 2 dalyje, apylinkės teismo nutartimi buvo paskirta laikina procesinė prievartos priemonė – laikinas juridinio asmens veiklos sustabdymas 6 mėnesiams, įpareigojant bendrovę nutraukti visą steigimo dokumentuose numatytą ūkinę, komercinę, finansinę veiklą. Juridinio asmens – kooperatyvinės bendrovės veiklos sustabdymas buvo pratęstas dar trims mėnesiams. Kooperatinės bendrovės atstovas skundu prašė panaikinti skundžiamą nutartį. Teigė, kad teismas visiškai neanalizavo byloje esančių duomenų; nurodė, jog skundžiama nutartis yra formali, nemotyvuota. Apygardos teismas, išnagrinėjęs skundą, konstatavo, kad teismas pratęsė procesinę prievartos priemonę esant įstatyme numatytiems pagrindams –

³⁰⁶ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-47/2013.

³⁰⁷ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo mėn. 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-47/2013.

siekdamas užkirsti kelią ūkininkavimo tvarkos pažeidimams, finansinės žalos atsiradimui, t. y. laikydamasis BPK 389 straipsnyje numatytų nuostatų. Teismo išvados buvo pagrįstos ikiteisminio tyrimo medžiagoje esančiais duomenimis. Esant pagrįstam įtarimui, jog kooperatinės bendrovės paraiškoje paramai gauti yra įrašyti neteisingi duomenys, atsižvelgiant į tai, jog Nacionalinė mokėjimo agentūra prie Žemės ūkio ministerijos neatsisakė šiai bendrovei suteikti paramą, o tik pratęsė paramos sutarties rengimui reikalingų papildomų dokumentų pateikimo terminą iki tos datos, iki kurios yra sustabdyta bendrovės veikla, apylinkės teismo išvada, kad tolesnė kooperatinės bendrovės veikla gali pažeisti ūkininkavimo tvarką ir padaryti žalos finansams, buvo pripažinta kaip pagrįsta. Nurodoma, kad įtariamam juridiniam asmeniui taikoma procesinė prievartos priemonė nepažeidžia BPK 11 straipsnyje įtvirtinto proporcingumo principo, taip pat maksimalūs šios priemonės taikymo terminai pažeisti nebuvo³⁰⁸.

Juridinio asmens veikla laikinai apribota yra tada, kai juridiniam asmeniui uždraudžiama užsiimti tam tikra steigimo dokumentuose numatyta veikla ir juridinis asmuo įpareigojamas uždaryti tam tikrą juridinio asmens padalinį. Nutartyje teismas nurodo laikino juridinio asmens veiklos apribojimo terminą. Prokuroro prašymu šis terminas gali būti pratęstas.

Teismų praktikoje paprastai ši procesinė prievartos priemonė skiriama, siekiant uždrausti juridiniam asmeniui, kuriam pareikšti įtarimai ar kaltinimai padarius nusikalstamą veiką, verstis ta steigimo dokumentuose numatyta veikla, kurią vykdant galbūt ir buvo padarytos inkriminuojamos nusikalstamos veikos. Pavyzdžiui, „<...>Klaipėdos miesto apylinkės teismas 2008-12-05 nutartimi tenkino prokuroro prašymą ir laikinai trijų mėnesių laikotarpiui – nuo 2008-12-05 iki 2009-03-05 – apribojo UAB (duomenys neskelbtini) ūkinę veiklą, uždraudžiant kraujo komponentų saugojimą ir paskirstymą UAB (duomenys neskelbtini) Klaipėdos mobiliajame punkte, adresu (duomenys neskelbtini), Klaipėda. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartyje nurodė, kad iš 2008-06-27 Valstybinės akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnybos prie Sveikatos apsaugos ministerijos rašto Nr. D2-5970-(1.25.)

³⁰⁸ Panevėžio apygardos teismo 2012 m. rugpjūčio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-771-366/2012.

matyti, kad UAB (duomenys neskelbtini) turi išduotą įstaigos asmens sveikatos priežiūros licenciją Nr. (duomenys neskelbtini). Tačiau ši licencija suteikia teisę UAB (duomenys neskelbtini) teikti kraujo donorystės paslaugas (duomenys neskelbtini) Kaune, bei laboratorinės diagnostikos paslaugas (duomenys neskelbtini), o UAB (duomenys neskelbtini) licencija vykdyti kraujo donorystės veiklą (duomenys neskelbtini), Klaipėdoje, išduota nėra. <...> Kaip matyti iš byloje esančių duomenų, UAB (duomenys neskelbtini) licencija, suteikianti teisę vykdyti kraujo donorystės veiklą (duomenys neskelbtini), Klaipėdos m., išduota nėra, todėl ši veikla gali būti, kad yra vykdoma neteisėtai. Darytina išvada, kad (duomenys neskelbtini) veikoje yra nusikalstamos veikos, numatytos LR BK 202 str. 1 d., požymių. Teismas nutartyje pažymėjo, kad trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens UAB (duomenys neskelbtini) veikla gali būti, kad pažeidžia ūkininkavimo tvarką, nes nuo 2008-04-01 UAB (duomenys neskelbtini) Klaipėdos mobilusis punktas, adresu (duomenys neskelbtini), Klaipėdoje, neturėdamas licencijos kraujo donorystei, vykdydamas dalį šios veiklos – kraujo komponentų saugojimą ir paskirstymą, pažeidžia Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo (Žin., 1998, Nr.109-2995) 45 str. 3 p. nuostatą – teikti tiktas asmens sveikatos priežiūros paslaugas, kurios nurodytos įstaigai išduotoje licencijoje bei Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2007 m. kovo 2 d. įsakymu Nr. V-156 (Žin., 2007, Nr. 31-1148) patvirtintų Asmens sveikatos įstaigų licencijavimo taisyklių 50.3 p. nuostatą – užsiimti licencijoje nurodyta veikla tik licencijoje nurodytais adresais, tokiu būdu UAB (duomenys neskelbtini) Klaipėdos mobiliojo punkto vykdoma veikla viršija sveikatos apsaugos ministro 2006 m. birželio 20 d. įsakymu Nr. V-516 patvirtintų „Kraujo donorystės įstaigų kokybės sistemos standartų ir specifikacijų“ 3 p. nurodytą mobiliųjų punktų veiklą, UAB (duomenys neskelbtini) yra skirtinos procesinės prievartos priemonės – laikinas ūkinės veiklos apribojimas uždraudžiant kraujo komponentų saugojimą ir paskirstymą UAB (duomenys neskelbtini) Klaipėdos mobiliajame punkte <...>. ³⁰⁹

Prieš taikydami laikinas procesines prievartos priemones, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras turėtų juridinio asmens atstovą

³⁰⁹ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamosiose bylose Nr. 1S-270-361/2008.

raštu įspėti apie galimą šių priemonių taikymą. Susiklosčius neatidėliotinais situacijai, galima kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją ir be išankstinio juridinio asmens atstovo įspėjimo. Praktikoje šias procesines prievartos priemones reikėtų taikyti tik kraštutiniu atveju, nes tai gali sukelti sunkias socialines pasekmes³¹⁰.

Nutartis, kuria laikinai sustabdoma juridinio asmens veikla ar laikinai apribojama juridinio asmens veikla, juridinio asmens atstovui paskelbiama pasirašytinai. Minėta nutartis siunčiama antstoliui vykdyti. Juridinio asmens atstovas ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis laikinai sustabdyti juridinio asmens veiklą ar laikinai apriboti juridinio asmens veiklą gali apskųsti aukštesniajam teismui per septynias dienas nuo nutarties gavimo dienos. Prokuroras nutartį neskirti laikino juridinio asmens veiklos sustabdymo ar laikino juridinio asmens veiklos apribojimo gali apskųsti minėtais terminais ir tvarka (BPK 389 str. 8–9 d.).

Baudžiamojo proceso kodeksas nenurodo termino, kuriam gali būti paskirtos šios procesinės prievartos priemonės, taigi gali susiklostyti situacija, kad bylos tyrimo ir nagrinėjimo metu paskirta procesinė prievartos priemonė po nuosprendžio įsiteisėjimo tiesiog „pavirsta“ bausme, nes Baudžiamasis kodeksas numato analogiškas bausmes.

Baudžiamojo proceso kodekso XXVIII skyriaus straipsniai nenumato jokių išimčių, draudžiančių trauktinam baudžiamajon atsakomybėn juridiniam asmeniui taikyti kitas procesinės prievartos priemones, taip pat ir laikiną nuosavybės teisės apribojimą. Tokią galimybę užtikrina jau minėtos 387 straipsnio 1 dalies nuostatos, be to, apie tai tiesiogiai nurodoma BPK 151 straipsnyje. *Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo metu prokuroro nutarimu, vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso 151 straipsniu, trauktinam baudžiamajon atsakomybėn juridiniam asmeniui buvo paskirtas laikinas nuosavybės teisės apribojimas į Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimu paskirtą 1 907 230,37 Lt biudžeto dotaciją. Vilniaus m. 2 apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimis šio paskirto laikino nuosavybės teisės apribojimo terminas du kartus buvo pratęstas po tris mėnesius. Surašius kaltinamąjį aktą, ši byla perduota Vilniaus apygardos teismui. Vilniaus apygardos teismas nutartimi to paties laikino nuosavybės teisės į 1*

³¹⁰ Goda, G., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. [Kn. 2]: V–XI dalys (221–461 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 414.

907 230,37 Lt biudžeto dotaciją apribojimo terminą dar kartą pratęsė, iki bus išnagrinėta ši baudžiamoji byla³¹¹.

KLAUSIMAI

Kaip turėtų būti aiškinama juridinio asmens sąvoka, įtvirtinta BK 20 straipsnyje?

Paaiškinkite juridinio asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn sąlygas, nurodytas BK 20 str. 2, 3 d.

Kaip turėtų būti sprendžiamas traukiamo baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens kaltės klausimas? Ką reikėtų nustatyti?

Ar tais atvejais, kai dėl vienos nusikalstamos veikos įtariamai juridinis ir fizinis asmenys, turi vykti vienas (bendras) bylos tyrimas? Kodėl?

Kas gali būti trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovu? Trumpai juos apibūdinkite.

Kokia yra trauktino baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovo teisinė padėtis?

Kokios laikinos procesinės prievartos priemonės gali būti taikomos traukiamam baudžiamojon atsakomybėn juridiniam asmeniui? Kokie jų skyrimo pagrindai ir taikymo sąlygos?

Ar gali būti taikomos traukiamam baudžiamojon atsakomybėn juridiniam asmeniui kitos procesinės prievartos priemonės?

PRAKTINĖ UŽDUOTIS

Buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 192 straipsnį. Ikiteisminio tyrimo metu nustatyta, kad UAB „P“, vykdydama savo veiklą, neteisėtai pla-

³¹¹ Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutartis, priimta baudžiamajoje byloje Nr. 1N-24/2008.

tina ir laiko komerciniais tikslais fonogramas, audiovizualinius kūrinius, kompiuterinius žaidimus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas įteikė UAB „P“ vadovui A. S. pranešimą apie įtarimą dėl juridinio asmens padarytos nusikalstamos veikos ir pranešime nurodė, kad per nustatytą terminą trauktinas baudžiamojon atsakomybėn juridinis asmuo turi paskirti ir įgalioti asmenį būti jo atstovu procese.

Pateiktame įgaliojime juridinio asmens atstovu buvo nurodytas pats įmonės vadovas A. S., kuriam pagal tą patį Baudžiamojo kodekso straipsnį buvo pareikšti įtarimai kaip fiziniam asmeniui.

Remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, įvertinkite pateiktą situaciją. Ar A. S. gali būti pripažintas UAB „P“ atstovu baudžiamajame procese?

II. TEISMO BAUDŽIAMOJO ĮSAKYMO PRIĖMIMO PROCESAS

1. Teismo baudžiamajo įsakymo priėmimo proceso samprata ir jo požymiai

Teismo baudžiamajo įsakymo priėmimo procesas yra įtvirtintas galiojančio Baudžiamajo proceso kodekso IX dalies XXXI skyriaus pirmame skirsnyje (418–425 straipsniai).

„Teismo baudžiamajo įsakymo priėmimo procesas – tai supaprastinta baudžiamoji procesinė forma, pagal kurią prokurorui pasiūlius ir įtariamajam neprieštaraujant, teisėjas, remdamasis ikiteisminio tyrimo metu surinktais duomenimis ir esant aiškioms baudžiamosios bylos aplinkybėms be nagrinėjimo teismo posėdyje vienasmeniškai priima baudžiamąjį įsakymą, kuriuo kaltinamajam pagal Baudžiamajame kodekse nustatytą sankciją gali būti paskiriama Baudžiamajo proceso kodekso leistina bausmė.“³¹²

Baudžiamasis procesas gali būti užbaigtas teismo baudžiamuoju įsakymu tik tuo atveju, jei yra visos šios sąlygos:

- 1) dėl nusikalstamų veikų, už kurių padarymą gali būti skiriama kaip viešintelė ar alternatyvinė bet kuri bausmė, išskyrus atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos (418 str. 1 d.);
- 2) kaltininkas atlygina ar pašalina padarytą žalą, jeigu žala buvo padaryta, arba išsipareigoja tokią žalą atlyginti ar pašalinti (418 str. 1 d.);
- 3) prokuroras pareiškia iniciatyvą užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu, o įtariamasis šiai iniciatyvai neprieštaruoja (418 str. 3 d.);
- 4) nukentėjusysis nepaduoda skundo dėl prokuroro sprendimo užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu, o jeigu paduoda, ikiteisminio tyrimo teisėjas to skundo nepatenkina (418 str. 4 d.);

³¹² Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančauskienė, J. *Specifinės baudžiamajo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 46.

- 5) bylos aplinkybės yra aiškios, antraip (jei jos nebūtų pakankamai aiškios ir kilusias abejones būtų galima pašalinti tik nagrinėjimo teisme metu) teisėjas turi nutartimi perduoti bylą nagrinėti teisme, t. y. pereiti prie bendrojo baudžiamojo proceso modelio (423 straipsnio 1 dalis);
- 6) kaltinamasis sutinka su bausmės paskyrimu teismo baudžiamuoju įsakymu ir nereikalauja, kad byla būtų nagrinėjama teisme bendra tvarka (422 str. 1 d.)³¹³.

Mokslinėje literatūroje yra skiriami formalieji ir vertinamieji supaprastinto baudžiamojo proceso formų požymiai.

„*Formalieji požymiai – tai Baudžiamojo kodekso (įstatymo) specialiosios dalies straipsniai, įtvirtinantys nusikalstamų veikų sudėtis, kurias atitinkančias veikas baudžiamojo proceso įstatymas leidžia tirti ir nagrinėti supaprastinta procesine tvarka.*“³¹⁴

„*Vertinamieji požymiai – tai nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių aiškumas (akivaizdumas), kaltinamojo prisipažinimas, kitų baudžiamojo proceso dalyvių pozicija dėl proceso baigties bei kiti turintys reikšmės veiksniai, galintys lemti greitesnę bei paprastesnę nusikalstamos veikos tyrimo ir nagrinėjimo tvarką. Šie požymiai supaprastintose baudžiamosiose procesinėse formose gali būti svarbūs tiek pavieniui, tiek ir kartu.*“³¹⁵

Formalusis teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso požymis yra aiškiai įvardytas Baudžiamojo proceso kodekso 418 straipsnio 1 dalyje: „*Dėl nusikalstamų veikų, už kurių padarymą gali būti skiriama kaip vienintelė ar alternatyvinė bet kuri bausmė, išskyrus atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos <...>*“³¹⁵. Taigi baudžiamuoju įsakymu gali būti skiriama bet kuri bausmė, išskyrus tuos atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos. *Pavyzdžiui*, 2011 m. lapkričio 29 d. Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo baudžiamajame įsakyme nuspręsta: „*I. M., a. k. (duome-*

³¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-350.

³¹⁴ Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 42.

³¹⁵ Ten pat, p. 44–45.

nys neskelbtini), pripažinti kaltu padarius nusikaltimą, numatytą Lietuvos Respublikos BK 284 str. 1 d., ir paskirti jam 9 mėnesių laisvės apribojimo bausmę, įpareigojant jį per vieną mėnesį nuo teismo baudžiamojo įsakymo įsiteisėjimo pradėti dirbti arba užsiregistruoti darbo biržoje ir per 6 mėnesius neatlygintinai išdirbti 100 valandų sveikatos priežiūros, globos ir rūpybos įstaigose ar nevalstybinėse organizacijose, kurios rūpinasi neįgaliaisiais, nusenusiais ar kitais pagalbos reikalingais žmonėmis.³¹⁶

Taigi pirmoji sąlyga, norint pradėti baudžiamojo įsakymo priėmimo procesą, yra Baudžiamajame kodekse nustatyta sankcija ir Baudžiamojo proceso kodekso 418 straipsnio 1 dalyje leistina bausmė. Pažymėtina, kad ši sąlyga yra formali ir ją privalu nustatyti.

Vertinamasis teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso pozymis yra baudžiamosios bylos aplinkybių aiškumas (BPK 423 str. 1 d.). Šiuo atveju turi būti aiškios nusikalstamos veikos aplinkybės. Tai turi patvirtinti ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys. Taip pat negali būti neaiškumų dėl nusikalstamos veikos juridinės kvalifikacijos, dėl bausmės paskyrimo, žalos atlyginimo, turto konfiskavimo ir pan. Sprendimą surašyti teismo baudžiamąjį įsakymą (BPK 420 str. 1 d. 1 p.) teisėjas priima tik tuo atveju, kai, išnagrinėjęs prokuroro pareiškimą dėl teismo baudžiamojo įsakymo surašymo ir kartu pateiktą ikiteisminio tyrimo metu surinktą medžiagą, nekyla abejonių dėl nusikalstamos veikos aplinkybių, kaltinamojo kaltės, siūlomos kaltinamajam sankcijos ir pan. Jeigu teisėjui dėl minėtų aplinkybių kyla abejonių ir jų negalima pašalinti neišnagrinėjęs bylos teisme, jis priima nutartį perduoti bylą nagrinėti teisme (BPK 420 str. 1 d. 2 p.). Tai reiškia, kad bus pereita prie bendrojo baudžiamojo proceso modelio. *Antai baudžiamojoje byloje buvo nustatyta, kad nukentėjusiajai L. K. buvo padaryta 8800 Lt turpinė žala. Liudytojos apklausos metu nukentėjusioji parodė, kad civilinio ieškinio byloje nereikš, nes dalis pagrobtų daiktų jai buvo grąžinta, tačiau liko neaiški likusios žalos dalis, kuri turėjo būti atlyginta ar pašalinta, arba kaltas asmuo privalėjo įsipareigoti tokią žalą atlyginti ar pašalinti (BPK 418 str. 1 d.). Šiuo konkrečiu atveju pirmosios instancijos teismas turėjo teisę perduoti bylą nagrinėti teisme ir surengus*

³¹⁶ Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo 2011 m. lapkričio 19 d. baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. 1-775-170-2011.

*teisiamąjį teismo posėdį išspręsti klausimus su nukentėjusiajai neatlygintos ir nepašalintos padarytos žalos dydžiu, ir įpareigoti kaltą asmenį ją atlyginti ar pašalinti*³¹⁷.

Kitas lemiamas vertinamasis baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso požymis yra įtariamąjo³¹⁸ (pabraukta aut.) neprieštaravimas dėl šios procesinės formos taikymo. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nenurodoma, kaip turi būti įforminamas įtariamąjo sutikimas ar prieštaravimas dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu. Tačiau tai turi būti padaryta, iki prokuroras surašys Baudžiamojo proceso kodekso 419 straipsnyje nustatyto turinio pareiškimą, nes, įtariamajam nesutikus su proceso užbaigimu baudžiamuoju įsakymu, procesas privalo vykti bendra tvarka. Rekomendacijose dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu³¹⁹ nurodoma, kad per 7 dienas nuo ikiteisminio tyrimo medžiagos gavimo prokuroras, išsikvietęs įtariamąjį, turi raštu jam pranešti apie prokurorui suteiktą galimybę kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu. Pranešime turi būti nurodyta šio proceso tvarka ir pasekmės, kokios rūšies ir dydžio bausmę prokuroras siūlys teisėjui paskirti už padarytas nusikalstamas veikas. Taip pat turi būti užfiksuota įtariamąjo nuomonė. Įtariamasis (savo ranka) galėtų įrašyti: kad jis suprato apie galimybę procesą užbaigti baudžiamuoju įsakymu, šio proceso tvarką ir pasekmes, kokios rūšies ir dydžio bausmę prokuroras siūlys teisėjui paskirti už padarytas nusikalstamas veikas; tam pritaria ar prieštarauja, pareikšti nuomonę dėl siūlomos bausmės rūšies ir dydžio. Šį pranešimą turi pasirašyti prokuroras, įtariamasis ir (jeigu dalyvavo) gynėjas. Pageidautina, kad įtariamasis konkrečiai nurodytų, su kokios rūšies

³¹⁷ Šaulių apygardos teismo 2013 m. sausio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-227-519/2013.

³¹⁸ „Baudžiamojo proceso kodekso 418 straipsnio 3 dalyje klaidingai yra minima kaltinamojo, o ne įtariamąjo sąvoka. Šiuo aspektu paminėta Baudžiamojo proceso kodekso straipsnio nuostata neatitinka to paties kodekso 22 straipsnio 2 dalies.“ Cituota pagal Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 49.

³¹⁹ Rekomendacijos dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47 (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymu Nr. I-187 redakcija).

ir dydžio bausme jis sutinka. Nesutikimas su siūloma bausme netrukdo užbaigti procesą baudžiamuoju įsakymu³²⁰.

Vertinamasis teismo baudžiamojo įsakymo proceso požymis yra ir nukentėjusiojo sutikimas su prokuroro sprendimu užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu. Šis sutikimas yra išreiškiamas kaip neprivalomas – pagal Baudžiamojo proceso kodekso 418 straipsnio 4 dalį nukentėjusysis gali (pabraukta aut.) paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl prokuroro sprendimo užbaigti procesą baudžiamuoju įsakymu. Tačiau įstatymas reikalauja apie šį sprendimą būtina pranešti nukentėjusiajam. Baudžiamojo proceso kodekse nenustatyta, kaip turi būti pranešama nukentėjusiajam. Tačiau Kodekso 418 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad prokuroro sprendimą kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu nukentėjusysis gali apskųsti teismui per septynias dienas nuo pranešimo gavimo (pabraukta aut.). Vadinasi, nukentėjusysis turi turėti rašytinį dokumentą, kuris patvirtintų, kad prokuroras nusprendė kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu, ir kurį galėtų pateikti ikiteisminio tyrimo teisėjui kartu su savo skundu. Būtina užfiksuoti momentą, kada nukentėjusysis gavo prokuroro pranešimą apie sprendimą kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu, nes nuo to priklauso šio sprendimo apskundimo per septynias dienas terminas. Rekomendacijose dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu rekomenduojama išsikviesti nukentėjusįjį į prokuratūrą ir pasirašytinai įteikti jam pranešimą apie priimtą sprendimą. Taip pat nurodoma, kad pranešimą nukentėjusiajam galima siųsti registruotu laišku, o juridiniam asmeniui ir faksu³²¹.

Dar vienu vertinamuoju baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso požymiu laikytinas ir žalos atlyginimas nukentėjusiajam. Prokuroras

³²⁰ Be BPK 418 straipsnio 3 dalyje numatyto įtariamojo sutikimo dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu, BPK 422 straipsnio 1 dalyje nustatyta kaltinamojo teisė nesutikti su teismo baudžiamuoju įsakymu paskirta bausme ir reikalauti teismo surengti bylos nagrinėjimą bendra tvarka.

³²¹ Rekomendacijos dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47. (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymu Nr. I-187 redakcija).

negali kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu, jeigu dėl asmens veikos padaryta žalos ir ji neatlyginta ar nepašalinta arba nėra įsipareigojimo tokią žalą atlyginti ar pašalinti. Žalos atlyginimą ar pašalinimą turi patvirtinti ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenys. Jei įtariamasis įsipareigoja žalą atlyginti ar pašalinti, toks įsipareigojimas privalo būti raštiškas ir jame privalo būti nurodyti žalos atlyginimo ar pašalinimo terminai³²².

2. Ikteisminis tyrimo pabaigos ypatumai

Ikteisminis tyrimas teismo baudžiamojame įsakyme procese yra atliekamas vadovaujantis bendromis ikiteisminio tyrimo reguliavimo nuostatomis ir išimtimis, numatytomis Baudžiamojame proceso kodekso 418–419 straipsniuose.

Pareiškimas dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu

Užbaigus ikiteisminį tyrimą ir esant reikalaujamiems teismo baudžiamojame įsakyme proceso taikymo pagrindams, prokuroras turi galimybę priimti sprendimą (t. y. surašyti pareiškimą) dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu. Prokuroro pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu turinio reikalavimai yra nustatyti Baudžiamojame proceso kodekso 419 straipsnyje:

- „1) nurodyti kaltinamojo vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, šeiminių padėtis, profesija, darbovietė ir prokuroro nuožiūra – kiti asmens duomenys;
- 2) trumpai aprašyta veika, dėl kurios padarymo kaltinamasis turi būti nubaustas baudžiamuoju įsakymu;
- 3) nurodytas baudžiamasis įstatymas, numatantis atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką;
- 4) išvardyti pagrindiniai duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas;

³²² Rekomendacijos dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47. (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymu Nr. I-187 redakcija).

- 5) *nurodyta siūlomos kaltinamajam skirti bausmės rūšis ir dydis ir išdėstyta kaltinamojo nuomonė dėl to.*“

Taip pat šie reikalavimai yra detalizuojami ir papildomi Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu bei teismų praktikos³²³. „Teisėjai turi reikalauti, kad prokuroro pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu turinys atitiktų BPK 419 straipsnyje numatytus reikalavimus. Prokuroro pareiškime taip pat turėtų būti siūlomi sprendimai dėl turto konfiskavimo, dėl uždraudimo naudotis specialia teise, dėl kardomosios priemonės kaltinamajam, kol įsiteisės teismo baudžiamasis įsakymas, dėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo, dėl daiktinių įrodymų, dėl proceso išlaidų atlyginimo. Prieš perduodant teisėjui prokuroro pareiškimą dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu ir ikiteisminio tyrimo metu surinktą medžiagą, kaltinamasis turi būti supažindintas su prokuroro siūlomais priimti sprendimais.“³²⁴

Lyginant Baudžiamojo proceso kodekso 419 straipsnyje nustatytus reikalavimus su reikalavimais, nustatytais Baudžiamojo proceso kodekso 219 straipsnyje, galima įžvelgti, kad prokuroro pareiškimui dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu yra keliami mažesni reikalavimai nei kaltinamajam aktui (pavyzdžiui, kaltinamajame akte turi būti nusikalstamos veikos aprašymas, o prokuroro pareiškime turi būti trumpai (pabraukta aut.) aprašyta veika, dėl kurios padarymo kaltinamasis turi būti nubaustas baudžiamuoju įsakymu). Tačiau pagal teismų praktiką prokuroro pareiškimas dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu yra prilygintinas kaltinamajam aktui. **Laikoma, kad kaltinamasis aktas**

³²³ Rekomendacijos dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47. (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymo Nr. I-187 redakcija). ; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarimas Nr. 48 „Dėl teismų praktikos, taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2005, 22.

³²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarimas Nr. 48 „Dėl teismų praktikos, taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2005, 22.

ar pareiškimas dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu neatitinka įstatymo nuostatų, kai jame nenurodytos arba neteisingai nurodytos svarbios veikos faktinės aplinkybės, turinčios atitikti baudžiamajame įstatyme numatytus nusikalstamos veikos sudėties požymius (pavyzdžiui, veikos padarymo vieta, laikas, būdas, padariniai ir pan.), ir dėl to šio dokumento turinio defektai suvaržo kaltinamojo teisę į gynybą, be to, kaltinamojo akto ar pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu trūkumai turi būti tokie, kurių negalima ištaisyti nagrinėjant bylą teisme ir kurie trukdo ją nagrinėti teisme (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-142/2009).

Pavyzdžiui, apeliacinės instancijos teismas nesutiko su apylinkės teismo išvadomis dėl prokuroro pareiškimo užbaigti bylos procesą teismo baudžiamuoju įsakymu turinio trūkumų. Buvo konstatuota, kad pareiškime, pateiktame pirmosios instancijos teismui, yra Baudžiamojo proceso kodekso 419 straipsnyje išvardyti būtini prokuroro pareiškime nurodyti duomenys – kaltinamojo anketiniai duomenys, pateikti nusikalstamų veikų aprašymai, kurie sutampa su kaltinamajam A. K. pareikštu įtarimu, ir iš kurių aišku, kokias nusikalstamas veikas kaltinamasis A. K. padaręs. Taip pat pareiškime nurodyti Baudžiamojo kodekso straipsniai, numatantys atsakomybę už suformuluotą kaltinimą atitinkančias veikas, pagrindiniai duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas bei kiti Baudžiamojo proceso kodekso 419 straipsnyje numatyti duomenys. Pirmosios instancijos teismas nepagrįstai nurodė, kad prokuroro pareiškime „veika nėra net trumpai aprašyta“, nes iš nusikalstamos veikos, numatytos Baudžiamojo kodekso 208 straipsnio 1 dalyje, aprašymo matyti, kada ir koku būdu ji buvo padaryta, be to, kaltinimas savo apimtimi nėra pernelyg ilgas ar nesuprantamas. Pastebėtina, kad kaltinamasis A. K. nenurodė, jog jam pareikštas kaltinimas yra neaiškus ar nesuprantamas. Taip pat buvo nurodyta, kad A. K. pagal Baudžiamojo kodekso 208 straipsnio 1 dalį pareiškė kaltinime nenurodyti kreditoriai ir jiems padarytų žalų dydžiai nėra prokuroro pareiškimo užbaigti bylos procesą teismo baudžiamuoju įsakymu trūkumas Baudžiamojo proceso kodekso 419 straipsnio 2 punkto prasme, nes šie duomenys gali būti patikslinti bylą nagrinėjant teisme. Nurodoma, kad tai, jog kaltinime nenurodyti visi kreditoriai, kurių interesai buvo pažeisti, ar tai, kad nenurodytas likusiems kreditoriams padarytos žalos

dydis, pagal teismų praktiką nepripažįstama esminiu Baudžiamojo proceso kodekso 419 straipsnio 3 punkto ar Baudžiamojo proceso kodekso 219 straipsnio 3 punkto pažeidimu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys bylose Nr. 2K-411/2009, 2K-450/2009, 2K-259/2010, 2K-126/2012, 2K-223/2012). Darna išvada, kad prokuroro pareiškimas dėl bylos proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu surašytas laikantis BPK 419 straipsnio reikalavimų, o skundžiamoje nutartyje nurodytus prokuroro pareiškimo trūkumus (netikslumus) galima pašalinti bylą nagrinėjant teisme³²⁵.

Susipažinimas su ikiteisminio tyrimo medžiaga

Dar vienas ikiteisminio tyrimo, rengiantis užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu ypatumas, taikomas praktikoje yra tas, kad nei įtariamajam, nei kitiems proceso dalyviams nėra sudaroma galimybė vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso 218 straipsniu susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kai ikiteisminis tyrimas yra baigtas ir įtariamasis sutinka su prokuroro pasiūlymu užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad abejotina, jog tokia praktika atitinka Baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimus. Baudžiamojo proceso kodekso 418 straipsnio 3 dalyje yra teigiama: „*Jei prokuroras ikiteisminio tyrimo metu nusprendžia kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu ir kaltinamasis tam neprieštarauja, kaltinamasis aktas nėra šomas. Šiuo atveju prokuroras surašo pareiškimą, kurį kartu su ikiteisminio tyrimo metu surinkta medžiaga išsiunčia teismui pagal teismingumą.*“ Taigi susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga klausimas baigus ikiteisminį tyrimą specialia teisės norma nėra reguliuojamas. Todėl teigiama, kad bendroji norma, įtvirtinta Baudžiamojo proceso kodekso 218 straipsnyje, kuriame yra nustatyti reikalavimai prokurorui užbaigus ikiteisminį tyrimą, taikomi iki surašant kaltinamąjį aktą ir baudžiamojo proceso dalyvių teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, taip pat ją papildyti, šiame supaprastintame procese galėtų būti taikoma³²⁶.

³²⁵ Šiaulių apygardos teismo 2013 m. liepos 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-865-282/2013.

³²⁶ Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajanauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 52.

Tačiau pagal prokurorų ir teismų formuojamą praktiką įstatymo reikalavimas, įtvirtintas Baudžiamojo proceso kodekso 218 straipsnyje nėra taikomas. Antai Rekomendacijose dėl proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu yra nurodoma: „*Susipažinti nepateikiama bylos medžiaga ar susipažinimas nutraukiamas, kai prokuroras yra priėmęs sprendimą užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu, t. y. surašė ir pasirašė pareiškimą dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu <...>.*“

Šios pozicijos, kad pastarasis Baudžiamojo proceso kodekso straipsnis yra netaikomas baudžiamojo įsakymo priėmimo procese, laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas:

„Dėl skunde esančių argumentų apie tai, kad I. B. nebuvo supažindintas su ikiteisminio tyrimo medžiaga, atsakytina, jog ikiteisminio tyrimo procesas I. B. baudžiamuoju byloje pačiam kaltinamajam sutikus buvo užbaigtas baudžiamuoju įsakymu, t. y. tokia BPK 418-425 straipsniuose nustatyto proceso tvarka, kuri nenumato įtariamojo supažindinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga prieš perduodant bylą teismui, kaip tai numato BPK 218 straipsnis, reglamentuojantis ikiteisminio tyrimo pabaigą kaltinamojo akto surašymu. Todėl nepateikus ikiteisminio tyrimo medžiagos I. B. susipažinti, baudžiamojo proceso normos nebuvo pažeistos. Pažymėtina, kad pranešant I. B. apie įtarimą, jam buvo tinkamai išaiškintos įtariamojo teisės, išvardytos BPK 21 straipsnio 4 dalyje, todėl jis galėjo pateikti prašymą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Vykstant bylos nagrinėjimui teisme pagal BPK V dalyje nustatytas taisykles, tokią teisę garantavo BPK 237 straipsnio normos, tačiau jei I. B. nepareišė prašymų, neparodė iniciatyvos pasinaudoti įstatymo suteikta teise susipažinti su bylos medžiaga, teismas neturėjo pareigos pasiūlyti jam susipažinti su baudžiamąja byla.“³²⁷

Pareiškimo dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu įteikimas kaltinamajam

Pagal Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas prokuroro pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu nereikalaujama įteikti kaltinamajam. Šis klausimas buvo iškeltas ir aptartas konstitucinės

³²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamuoju byloje Nr. 2K-440/2009.

justicijos byloje, kurioje buvo priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas³²⁸. Konstitucinis Teismas šioje byloje atitikties Konstitucijai problemos neįžvelgė ir konstatavo, kad remiantis Baudžiamojo proceso kodeksu prokuroro pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu nuorašu, iš kurio kaltinamasis žino, kuo yra kaltinamas, kuo grindžiamas kaltinimas, ir kurį gauna iš teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso grįžus į bendrąjį baudžiamąjį procesą, o tais atvejais, kai iš teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso į bendrąjį baudžiamąjį procesą grįžtama remiantis tuo, kad kaltinamasis nesutinka su proceso užbaigimu teismo baudžiamuoju įsakymu, tai, kuo jis yra kaltinamas, taip pat kitos bylos aplinkybės yra matomos ir iš paties teismo baudžiamojo įsakymo, kurį kaltinamasis, su juo nesutikdamas, yra apskundęs remdamasis Baudžiamojo proceso kodekso 422 straipsnio 1 dalimi.

Mokslinėje literatūroje klausama: kodėl prokuroro pareiškimas dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu nėra įteikiamas kaltinamajam anksčiau, dar prieš perduodant šį pareiškimą teismui? Juolab kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarimu Nr. 48 patvirtintoje Teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą, apžvalgoje buvo pastebėta atvejų, kai prokuroro pareiškimas buvo įteiktas kaltinamajam prieš perduodant bylą į teismą ir tokiai praktikai buvo pritarta.

Atsakant į minėtą klausimą, pateikiama sisteminė teisinio reguliavimo analizė. Remiantis BPK 187 straipsniu asmeniui privalo būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą. Taip pat vadovaujantis Rekomendacijų dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu 16.2. punktu, siekiant, kad nebūtų pažeista kaltinamojo teisė į gynybą, veikų aprašymas prokuroro pareiškime dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu turi atitikti pranešimo apie įtarimą turinį. Be to, paskelbimo įtariamajam apie galimybę kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu protokole, surašomame remiantis BPK 418 straipsnio 3 dalimi ir generalinio prokuroro įsakymu patvirtintu šio dokumento pavyzdžiu, nurodomas Baudžiamojo kodekso straipsnis, už kuriame numatytą nusikalstamą veiką prokuroras siūlo kreiptis į teismą užbaigti bylą baudžiamuoju įsakymu, taip pat kad įtaria-

³²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 10-350.

masis neprieštarauja tokiam siūlymui ir jo pozicija dėl prokuroro siūlomoms bausmės rūšies ir dydžio. Manoma, kad tam tikrą problemą galima išspręsti tik dėl to, kad nei pranešime apie įtarimą, nei paskelbimo įtariamajam apie galimybę kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu protokole nėra išvardyti duomenys, kuriais grindžiamas įtarimas (o vėliau – kaltinimas)³²⁹.

Kiti teismo baudžiamąjį įsakymą priėmimo proceso klausimai yra detalizuojami jau minėtose Rekomendacijose dėl proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu. Jose prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams yra nustatyti reikalavimai, sukonkretinantys Baudžiamąjį proceso kodekso nuostatas.

KLAUSIMAI

Kokios sąlygos (pagrindai) turi būti nustatyti, kad baudžiamąjį procesą būtų galima užbaigti baudžiamuoju įsakymu?

Ar baudžiamuoju įsakymu gali būti paskirta bet kuri Baudžiamajame kodekse numatyta bausmė?

Kaip aiškintinas „baudžiamosios bylos aplinkybių aiškumas“ (BPK 423 str. 1 d.)?

Kokie prokuroro pareiškimo dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu turinio defektai pripažįstami kaip suvaržantys kaltinamojo teisę į gynybą? Atsakymą motyvuokite pavyzdžiais.

Ar būtina prieš surašant pareiškimą dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu atlikti proceso veiksmus, numatytus Baudžiamąjį proceso kodekso 218 straipsnyje? Atsakymą motyvuokite pavyzdžiais.

Ar Baudžiamąjį proceso kodekse yra įtvirtintas reikalavimas įteikti kaltinamajam priimtą prokuroro pareiškimą dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu? Atsakymą motyvuokite pavyzdžiais.

³²⁹ Jurgaitis, R. Baudžiamąjį įsakymą priėmimo procesas: proceso be įprastojo nagrinėjimo teisme ypatumai ir įtariamojo (kaltinamojo) procesinės garantijos. *Jurisprudencija*. 2008, 6(108): 70.

PRAKTINĖ UŽDUOTIS

Vilniaus apygardos teismas teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo proceso tvarka nagrinėjo baudžiamąją bylą dėl užsienio valiutos kontrabandos (BK 199 str. 1 d.). Kaltinamasis M. K., būdamas įtariamuoju, ikiteisminio tyrimo metu sutiko su prokuroro siūlymu užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu, tačiau nesutiko su jam siūlomu baudos dydžiu. Teismas, susipažinęs su prokuroro pareiškimu ir pateikta ikiteisminio tyrimo medžiaga, priėjo prie išvados, kad kaltinamasis M. K. buvo tik tarpininkas, gabenęs užsienio valiutą vienai Rusijos bendrovei, o šios bendrovės vadovai nežinojo, kad užsienio valiuta bus gabenama kontrabanda. Todėl teismo baudžiamuoju įsakymu kaltinamajam M. K. buvo paskirta kur kas mažesnė bauda, nei siūlė prokuroras. Be to, vadovaujantis BPK 421 str. 4 punktu, teismas grąžino kaltinamajam M. K. užsienio valiutą ir automobilį, kuriuo ši valiuta buvo gabenta kontrabanda.

Remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, pakomentuokite visas situacijoje nurodytas aplinkybes.

III. PAGREITINTAS PROCESAS

1. Pagreitinto proceso samprata ir jo požymiai

Pagreitintas procesas yra nustatytas galiojančio Baudžiamojo proceso kodekso IX dalies XXXI skyriaus antrajame skirsnyje (426–432 straipsniai).

***Pagreitintas procesas** – tai supaprastinta baudžiamoji procesinė forma, taikoma apylinkės teismui teismingoms baudžiamosioms byloms dėl nusikalstamų veikų, kurių padarymo aplinkybės yra aiškios, prokurorui suteikiant galimybę kreiptis į teismą dėl bylos nagrinėjimo teisme ne vėliau kaip per Baudžiamojo proceso kodekso nustatytą terminą, pateikiant ikiteisminio tyrimo medžiagą, jeigu buvo atliekami proceso veiksmai.*

Įvardyti šie pagreitinto proceso požymiai:

- 1) pagreitintas procesas gali būti taikomas tik apylinkės teismui teismingoms baudžiamosioms byloms;
- 2) nusikalstamų veikų padarymo aplinkybės turi būti aiškios;
- 3) prokuroras, norėdamas užbaigti procesą pagreitinto proceso tvarka, ikiteisminio tyrimo pradžios dieną arba ne vėliau kaip per keturiolika dienų nuo ikiteisminio tyrimo pradžios dienos gali kreiptis į teismą, kuriam ta byla teisinga, su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka.

Pagreitinto proceso **formalusis požymis** yra įtvirtintas Baudžiamojo proceso kodekso 426 straipsnio 1 dalyje: „<...> *baudžiamoji byla dėl tos veikos padarymo turi būti nagrinėjama apylinkės teisme* <...>. Baudžia-

mojo proceso kodekso 224 ir 225 straipsniuose nustatyta, kokios bylos yra teisingos apylinkės teismui³³⁰.

Pagreitinto proceso **vertinamuoju požymiu** pagal Baudžiamojo proceso kodekso 426 straipsnio 1 dalį yra **nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių aiškumas**. Baudžiamojo proceso kodeksas nedetalizuoja šios sąvokos. Pagal Rekomendacijų dėl proceso baigimo pagreitinto proceso tvarka³³¹ 1.1 punktą nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės yra aiškios, kai yra aiški nusikalstamos veikos padarymo vieta, laikas, būdas, pasekmės, nusikalstamos veikos padarymu įtariamas asmuo ir kitos aplinkybės. Duomenys, leidžiantys įtarti asmenį nusikalstamos veikos padarymu, gali būti šie: jis užklyptas bedarantis nusikalstamą veiką arba tuoj po jos padarymo; mačiusieji, tarp jų ir nukentėjusieji, tiesiogiai nurodo asmenį, kaip įvykdžiusį nusikalstamą veiką; ant asmens ar jo drabužių, prie jo ar jo būste rasti aiškūs nusikaltimo pėdsakai; asmens atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką. Įtariamojo nepripažinimas kaltės arba dalinis pripaži-

³³⁰ **224 straipsnis. Apylinkės teismui teisingos baudžiamosios bylos**

Apylinkės teismui teisingos visos baudžiamosios bylos, išskyrus tas, kurios teisingos apygardos teismui.

225 straipsnis. Apygardos teismui teisingos baudžiamosios bylos

1. Apygardos teismui teisingos baudžiamosios bylos, kuriose asmenys kaltinami padarę sunkius ir labai sunkius nusikaltimus, išskyrus bylas, kuriose asmenys kaltinami padarę nusikaltimus, numatytus Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 135 straipsnio 1 dalyje, 149 straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse, 150 straipsnio 1, 2 ir 3 dalyse, 178 straipsnio 3 dalyje, 180 straipsnio 2 ir 3 dalyse, 182 straipsnio 2 dalyje ir 260 straipsnio 1 ir 2 dalyse, taip pat bylos, kuriose kaltinamieji nusikalstamos veikos padarymo metu buvo Respublikos Prezidentu, Seimo ar Vyriausybės nariais, Konstitucinio Teismo teisėjais, teisėjais ar prokurorais.

2. Baudžiamąsias bylas, kuriose asmenys kaltinami padarę labai sunkius nusikaltimus, už kuriuos numatyta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, taip pat bylas, kuriose kaltinamieji nusikalstamos veikos metu buvo Respublikos Prezidentu, Seimo ar Vyriausybės nariais, Konstitucinio Teismo teisėjais, teisėjais ar prokurorais, nagrinėja apygardos teismo trijų teisėjų kolegija. Kitas baudžiamąsias bylas apygardos teisme nagrinėja vienas teisėjas, išskyrus atvejus, kai bylai nagrinėti apygardos teismo pirmininkas ar Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas sudaro trijų teisėjų kolegiją.

3. Apygardos teismas turi teisę priimti savo žinion kiekvieną baudžiamąją bylą, kuri teisinga tos apygardos apylinkės teismui.

4. Apygardos teismas priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo, numatyto šio Kodekso XXIX skyriuje, bylas nagrinėja pagal šio straipsnio 1 ir 2 dalyse nustatytas teisingumo taisykles.

³³¹ Rekomendacijos dėl proceso baigimo pagreitinto proceso tvarka. Patvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47 (Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 24 d. įsakymu Nr. I-187 redakcija).

nimas pats savaime nereiškia, kad nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės nėra aiškios. Tai yra vienas iš duomenų, pagal kuriuos sprendžiama, ar nusikalstamos veikos aplinkybės yra aiškios. Analogiškos nuostatos yra nurodomos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarime Nr. 48³³² ir konkrečiuose teismų praktikos pavyzdžiuose.

Antai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje buvo konstatuota, jog „nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės yra aiškios, kai yra žinomi veikos padarymo laikas, vieta, būdas, padariniai, veiką padaręs asmuo ir jį apibūdinantys duomenys, kitos nusikalstamos veikos aplinkybės, atitinkančios baudžiamajame įstatyme numatytus nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėties požymius. Įtariamojo (kaltinamojo) prisipažinimas padarius nusikalstamą veiką ir jo parodymai apie nusikalstamos veikos aplinkybes yra tik vienas iš duomenų, pagal kuriuos sprendžiama, ar nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės yra aiškios, šaltinių. Kaltės nepripažinimas arba dalinis pripažinimas pats savaime nereiškia, kad nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės nėra aiškios. Tik įvertinus kaltinamojo parodymus ir kitus teisiamajame posėdyje išnagrinėtus duomenis, sprendžiama, ar veikos padarymo aplinkybės yra aiškios.“³³³

Prokuroro sprendimas užbaigti procesą pagreitinto proceso tvarka nėra saistomas kitų baudžiamojo proceso dalyvių valia, t. y. nebūtinai įtariamojo (kaltinamojo) sutikimas, nesvarbi ir nukentėjusiojo nuomonė. Tačiau svarbus sprendimo priėmimo terminas. Prokuroras su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka gali kreiptis ikiteisminio tyrimo pradžios dieną arba ne vėliau kaip per keturiolika dienų nuo ikiteisminio tyrimo pradžios dienos (pabraukta aut.).

2. Ikiteisminis tyrimo ypatumai

Baudžiamojo proceso kodekso 426 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad prokuroras šio straipsnio 1 dalyje nurodytu atveju kaltinamojo akto nesurašo, tačiau su pareiškimu teismui pateikia ikiteisminio tyrimo metu surink-

³³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarimas Nr. 48 „Dėl teismų praktikos, taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą“. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika*. 2005, 22.

³³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. vasario 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-116/2007.

tą medžiagą, jeigu buvo atliekami proceso veiksmai. Atrodytų, įstatymas nereikalauja kiekvienu atveju atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmų. Tačiau teismų praktika tvirtina priešingai. Dažniausiai ikiteisminis tyrimas pagreitiname procese atliekamas bendra tvarka. Tam įtakos turėjo Rekomendacijos dėl proceso baigimo pagreitinto proceso tvarka, Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas Nr. 48, taip pat Baudžiamojo proceso kodekso nuostatų nesuderinamumas, užkertantis praktines galimybes nepateikti teismui jokios ikiteisminio tyrimo medžiagos³³⁴.

Galima konstatuoti, kad teismai yra „<...> linkę laikytis pozicijos, jog išsamus ikiteisminis tyrimas pagreitiname procese yra ypač svarbus, jog teismai įrodymų rinkime turėtų dalyvauti tik išimtiniais atvejais, o pats bylos nagrinėjimas teisme turėtų būti kaip įmanoma sklandesnis, be pertraukų ir be nukrypimų nuo prokuroro pareiškime dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka suformuluoto kaltinimo“³³⁵. Šią nuostatą patvirtina ir konkretūs teismų praktikos pavyzdžiai.

Pavyzdžiui, skundžiamas teismo nuosprendis buvo priimtas išnagrinėjus bylą pagreitinto proceso tvarka. Šiuo konkrečiu atveju, apeliantas buvo pripažintas kaltu ir nuteistas už kyšio davimą valstybėms tarnautojams už pageidaujimą valstybės tarnautojų neveikimą vykdant įgaliojimus. Iš pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka ir iš skundžiamo apylinkės teismo nuosprendžio turinio buvo matyti, kad R. G. valstybės tarnautojų papirkimo veiksmai įvardijami kaip pasireiškę tuo, jog jis 2011-12-27, apie 9.15 val., miesto policijos komisariato tarnybinėse patalpose, kur buvo pristatytas už padarytą teisės pažeidimą, ant stalo padėjo vieną 200 litų kupiūrą. Nusikaltimas, numatytas Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 227 straipsnyje, yra padaromas tik esant tiesioginei tyčiai. Pagal Baudžiamojo kodekso 227 straipsnį baustinas siekimas kyšiu savo naudai kokių nors konkrečių teisėtų ar neteisėtų valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens veiksmų (neveikimo) vykdant įgaliojimus, siekimas kyšiu išimtinės padėties ar apskritai paperkamo asmens palankumo ateityje. Todėl šios nusikalstamos veikos buvimui pagrįsti būtinas yra tiesioginės tyčios bu-

³³⁴ Jurgaitis, R. Ikiteisminio tyrimo pagreitiname procese teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2005, 75(67): 23–29.

³³⁵ Ažubalytė, R.; Jurgaitis, R.; Zajančkauskienė, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 81.

vimo konstatavimas. Bet koks pinigų policijos pareigūnams davimo faktas, neatsižvelgiant į siekiamą tikslą, negali būti laikomas papirkimu.

Iš bylos duomenų buvo matyti, kad R. G., tiek ikiteisminio tyrimo metu apklaustas įtariamuoju, tiek pirmosios instancijos teismo posėdžio metu apklaustas kaltinamuoju, nurodė, jog kai padarius administracinį teisės pažeidimą jį policijos pareigūnai sulaikė, jis jiems padavė vieną 200 litų kupiūrą, nes norėjo susimokėti baudą. Apeliacinės instancijos teisme nagrinėjant baudžiamąją bylą, R. G. taip pat nurodė, kad jis kyšio policijos pareigūnams nedavė, paduodamas policijos pareigūnams pinigus norėjo susimokėti baudą. Atsižvelgiant į tai, kad pagreitinto proceso tvarka išnagrinėtoje byloje teismo sprendimai gali būti priimami tik tuomet, kai nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės yra aiškios, būtent šias aplinkybes ir buvo būtina aptarti, taip pat pagrįsti ir prokuroro surašytame pareiškime dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka, ir teismo priimtame apkaltinamajame nuosprendyje. Tačiau pirmosios instancijos teismas konstatavo, kad nusikalstamos veikos aplinkybės nekelia abejonių, ir, atlikęs sutrumpintą įrodymų tyrimą, priėmė apkaltinamąjį nuosprendį remdamasis byloje nagrinėjamame įvykyje dalyvavusio policijos pareigūno parodymais, policijos pareigūnų tarnybiniais pranešimais, kuriuose nurodytos aplinkybės iš esmės skiriasi nuo tų, kurias nurodė R. G. Nors pirmosios instancijos teismas bylos nagrinėjimo metu galėjo papildomai apklausti liudytojus ir išsamiai ištirti kitus byloje esančius įrodymus, tačiau jokie veiksmai nebuvo atlikti minėtiems kaltinamojo ir liudytojo parodymų prieštaravimams ir neaiškumams pašalinti. Dėl šios priežasties negalima vienareikšmiškai įvertinti R. G. nurodytų aplinkybių ir daryti neabejotinas išvadas apie nusikalstamų veikų požymių buvimą ar nebuvimą. Visa tai nesuteikė prokurorui pagrindo nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes laikyti aiškiomis ir kreiptis su pareiškimu į teismą dėl bylos išnagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka.

Teismas nurodė, kad prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Taigi prokuroras yra atsakingas už nusikalstamos veikos išaiškinimą, įtariamųjų nustatymą bei tinkamai parengtos ikiteisminio tyrimo medžiagos perdavimą į teismą. Atsižvelgiant į anksčiau nurodytas aplinkybes, daroma išvada, kad ikiteis-

minio tyrimo pareigūnai paviršutiniškai ir neišsamiai atliko ikiteisminį tyrimą, neatliko visų būtinų ikiteisminio tyrimo veiksmų, siekiant nustatyti visas nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes ir pašalinti prieštaravimus tarp R. G. ir liudytojų parodymų, išsiaiškinti kilusius neaiškumus (pabraukta aut.).

Nustačius, kad nagrinėjamoje byloje nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės nėra aiškios ir dėl šios priežasties negalint daryti neabejotinų išvadų apie nusikalstamų veikų požymių buvimą ar nebuvimą R. G. veiksmuose, be to, esant pagrindui manyti, jog byla perdavus prokurorui, atlikus papildomus ikiteisminio tyrimo veiksmus, bus pašalinti kaltinamojo ir liudytojo parodymų prieštaravimai ir kilę neaiškumai ir tai padės teismui nustatyti tiesą byloje, Šiaulių miesto apylinkės teismo nuosprendis buvo panaikintas, o byla kaltinamajam aktui surašyti perduota prokurorui³³⁶.

Prokuroras, siekdamas užbaigti procesą pagreintinto proceso tvarka, surašo Baudžiamojo proceso kodekso 427 straipsnyje nustatyto turinio pareiškimą:

kaltinamojo vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, šeiminė padėtis, profesija, darbovietė, duomenys apie ankstesnį teistumą ir prokuroro nuožiūra – kiti asmens duomenys; trumpai aprašyta padaryta nusikalstama veika: jos padarymo vieta, laikas, būdas ir padariniai; nurodytas baudžiamasis įstatymas, numatantis atsakomybę už tą veiką; išvardyti liudytojai ir nukentėjusieji, kurių parodymais grindžiamas kaltinimas arba kuriuos prašoma apklausti teisiama jame posėdyje, daiktai ir dokumentai, turintys reikšmės nagrinėjant bylą; išdėstyta prokuroro pozicija ir kaltinamojo nuomonė dėl galimybės į bylos nagrinėjimą nekviešti liudytojų.

Tokiu pareiškimu apibrėžiamos nagrinėjimo teisme ribos. Taip pat tai yra dokumentas, kuris leidžia kaltinamajam žinoti, kuo jis yra kaltinamas, ir pasirengti gynybai. Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 427 straipsnio 2 dalį prokuroras privalo vieną pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreintinto proceso tvarka egzempliorių įteikti kaltinamajam.

³³⁶ Šiaulių apygardos teismo 2012 m. kovo 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-166-332/2012. Taip pat žr. Kauno apygardos teismo 2011 m. spalio 17 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 1A-675-120/2011.

Prokuroro pareiškimas dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka turi būti surašomas atsakingai ir griežtai laikantis nustatytų įstatymo reikalavimų, kaip ir kiti tos pačios paskirties prokuroro aktai, kuriais baigiamas ikiteisminis tyrimas. Jei toks pareiškimas būtų pripažintas iš esmės neatitinkančiu Baudžiamojo proceso kodekso 427 straipsnio reikalavimų ir tai trukdytų nagrinėti bylą, teismas, vadovaudamasis Baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 2 dalimi, perduotų bylą prokurorui.

Antai Šiaulių apygardos teismas baudžiamojoje byloje konstatavo: „*Prokuroro pareiškimas teismui dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka pagal savo teisinę prigimtį ir paskirtį yra kaltinamajam aktui prilygstantis procesinis dokumentas, kuriame apibendrinami ikiteisminio tyrimo rezultatai ir suformuluojamas kaltinimas. Prokuroro pareiškime dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka nurodyti kaltinamojo R. B. anketiniai duomenys, trumpai aprašyta R. B. padaryta nusikalstama veika, nurodytas baudžiamasis įstatymas, numatantis atsakomybę už tą veiką, pagrindiniai duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas. Baudžiamojo proceso teisėje, kaltinamajame akte ar jam teisine prasme prilygstamame dokumente kaltinimas negali būti formuluojamas pagal naujus Baudžiamojo kodekso straipsnius, dalis ar punktus, apie kuriuos įtariamasis nebuvo apklausiamas ir apie kuriuos jam nebuvo pranešta. Byloje esančiame prokuroro pareiškime dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka nurodyta, kad ikiteisminis tyrimas pradėtas dėl nusikalstamos veikos, numatytos LR BK 178 str. 1 d., tačiau po aprašytos R. B. padarytos nusikalstamos veikos, nurodytas baudžiamasis įstatymas, numatantis atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką, yra LR BK 178 str. 2 d. (b. l. 58). Jog ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas ir vyko dėl nusikalstamos veikos pagal LR BK 178 str. 1 d., patvirtina ir R. B. pareikštas, ir pasirašytas įtarimas (b. l. 20), kito įtarimo, kad R. B. veika atitiktų LR BK 178 str. 2 d., ikiteisminio tyrimo metu nėra. Kaip matyti, prokuroro pareiškime dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka kaltinimo formuluotė nusikalstamos veikos kvalifikavimo aspektu skiriasi nuo įtarimo formuluotės, nurodytos pagal LR BPK 187 str. įtariamajam R. B. įteiktame paskutiniame pranešime apie įtarimą, nors nusikalstamos veikos aplinkybės yra tos pačios. Atsižvelgiant į šias aplinkybes darytina išvada, kad prokuroro pareiškimas dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto*

*proceso tvarka iš esmės neatitinka LR BPK 427 str. ir 219 str. reikalavimų, dėl ko pirmosios instancijos teismas, patikrinęs, ar prokuroro pareiškimas atitinka tokiam dokumentui keliamus reikalavimus, ir nustatęs tokį pažeidimą, turėjo bylą grąžinti prokurorui. Tokiu būdu buvo pažeista R. B. teisė žinoti, kuo jis yra kaltinamas (LR BPK 22 str. 3 d.), o šis pažeidimas LR BPK 369 str. 3 d. prasme laikytinas esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu, tačiau šis pažeidimas ištaisytinas apeliacinės instancijos teisme. Be to, po kaltinamojo, nukentėjusiosios ir liudytojų apklausos teismas, priėmęs prokuroro prašymą dėl kaltinimo pakeitimo R. B. LR BPK 256 str. tvarka (b. l. 102), patvirtino faktą, kad bylos aplinkybės nėra pakankamai aiškios, kad kyla abejonių, ar veika tinkamai kvalifikuota, todėl pirmosios instancijos teismas turėjo išspręsti klausimą dėl galimumo nagrinėti bylą pagreitinato proceso tvarka.*³³⁷

Tik nustatęs visus būtinus pagreitinato proceso požymius (pagrindus), prokuroras gali kreiptis į apylinkės teismą su pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinato proceso tvarka. Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 426 straipsnio 2 dalį prokuroras kartu su ikiteisminio tyrimo įstaiga privalo pranešti (pabraukta aut.) kaltinamajam, jo gynėjui, nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui ir jų atstovams bei liudytojams apie teismo posėdžio, kuriame byla bus nagrinėjama pagreitinato proceso tvarka, laiką ir vietą. Ikiteisminio tyrimo metu apklaustiems nukentėjusiesiems, civiliniams ieškovams ir civiliniams atsakovams taip pat pranešama, kad jų neatvykimas be svarbių priežasčių laikomas sutikimu nagrinėti bylą jiems nedalyvaujant ir nekliudo nagrinėti bylą, išskyrus atvejus, kai teismas pripažįsta, kad jų dalyvavimas būtinas.

³³⁷ Šiaulių apygardos teismo 2008 m. kovo 17 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-111-64/2008.

KLAUSIMAI

Kokios yra pagreitinoto proceso sąlygos (pagrindai)?

Kada laikoma, kad nusikalstamos veikos aplinkybės yra aiškios? Atsakymą pagrįskite pavyzdžiais.

Ar prieš priimant sprendimą užbaigti procesą pagreitinoto proceso tvarka, būtina atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus?

Koks prokuroro pareiškimas dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka pripažįstamas kaip neatitinkantis įstatymo keliamų reikalavimų? Atsakymą pagrįskite pavyzdžiais.

Kokiu būdu prokuroras kartu su ikiteisminio tyrimo įstaiga privalo užtikrinti reikalingų proceso dalyvių dalyvavimą teismo posėdyje, kuriame bus nagrinėjama byla pagreitinoto proceso tvarka?

PRAKTINĖ UŽDUOTIS

B. buvo pripažintas kaltu už tai, kad 2012 m. liepos 1 d., apie 1 val. nakties, Lazdijų m., vandališkais veiksmais demonstruodamas nepagarbą aplinkiniams ir aplinkai, sutrikdė visuomenės rimtį – be jokios priežasties mesta medžio šaka sudaužė 250 Lt vertės N. priklausančio automobilio priekinį stiklą.

Apeliaciniu skundu B. prašė teismo peržiūrėti bylą ir nuosprendį panaikinti. Jis nurodė, kad dėl teisinio neišprusimo neįsigilinęs į kaltinimą, jis su juo sutiko, tačiau susipažinęs su įstatymais mano kaltu esąs pripažintas nepagrįstai. Jis prisipažįsta sudaužęs automobilio stiklą. Sudaužydamas jį, jis BK 284 str. numatytos nusikalstamos veikos nepadarė, nes jokių vandališkų veiksmų neatliko, nepagarbos aplinkai nerodė ir kitaip visuomenės rimties nesutrikdė ir to padaryti nesiekė.

Skundžiamas teismo nuosprendis buvo priimtas išnagrinėjus bylą pagreitinoto proceso tvarka. Šiuo konkrečiu atveju apelian-tas buvo pripažintas kaltu ir nuteistas už vandališkais veiksmais

pademonstravus nepagarbą aplinkiniams ir aplinkai, sutrikdytą visuomenės rimtį. Duomenys byloje rodo, kad nukentėjusio automobilis stovėjo miesto gatvėje. Iš prokuroro pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka turinio matyti, kad vandalškais nuteistojo veiksmais kaltinimas įvardijo apelianto veiksmus, pasireiškusių tuo, jog šis 2012 m. liepos 1 d. nakties metu, t. y. apie 1 val., be priežasties į gatvėje paliktą stovėti automobilį mesta medžio šaka išdaužė automobilio priekinį stiklą.

Remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, pakomentuokite visas situacijoje nurodytas aplinkybes. Ar šiuo konkrečiu atveju yra pagrindas nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes laikyti aiškiomis?

Ažubalytė R., Jurka R., Šalčius M., Zajančkauskienė J.

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ. Metodinė priemonė – Vilnius:
Mykolo Romerio universitetas, 2014. 272 p.

ISBN 978-9955-19-617-4

Metodinis leidinys „Baudžiamojo proceso teisė“ parengtas įgyvendinant projektą „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr. VP1-2.2-ŠMM-04-V-06-015). Ši metodinė priemonė yra būtina metodologinė pagalba ikiteisminio tyrimo pareigūnams, pagrįsta praktiniu poreikiu ir leidžianti jiems įgyti gebėjimų tinkamai aiškinti ir taikyti atitinkamas baudžiamojo proceso teisės normas. Leidinio autoriai, remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, analizuoja ikiteisminio tyrimo pradėjimą, ikiteisminio tyrimo bendrąsias nuostatas, įrodinėjimą baudžiamajame procese, slaptus (neviešo pobūdžio) ikiteisminio tyrimo veiksmus, ikiteisminio tyrimo ypatumus supaprastintame procese ir baudžiamųjų bylų procese dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų.

Metodinis leidinys „Baudžiamojo proceso teisė“ gali būti skirtas teisės ir kitų studijų programų studentams, teisės praktikams, taip pat visiems besidomintiems baudžiamojo proceso teise.

Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka, Marijus Šalčius, Jolanta Zajančkauskienė

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ

Metodinė priemonė

Redagavo *Ramutė Pinkevičienė*

Maketavo *Romanas Tumėnas*

SL 585. 2014-01-18. 15,36 leidyb. apsk. l.

Tiražas 320 egz. Užsakymas 21 230

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaie Litera“

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt

Metodinis leidinys „Baudžiamojo proceso teisė“ parengtas įgyvendinant projektą „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr. VP1-2.2-ŠMM-04-V-06-015). Ši metodinė priemonė yra būtina metodologinė pagalba ikiteisminio tyrimo pareigūnams, pagrįsta praktiniu poreikiu ir leidžianti jiems įgyti gebėjimų tinkamai aiškinti ir taikyti atitinkamas baudžiamojo proceso teisės normas. Leidinio autoriai, remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, analizuoja ikiteisminio tyrimo pradėjimą, ikiteisminio tyrimo bendrąsias nuostatas, įrodinėjimą baudžiamajame procese, slaptus (neviešo pobūdžio) ikiteisminio tyrimo veiksmus, ikiteisminio tyrimo ypatumus supaprastintame procese ir baudžiamųjų bylų procese dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų.

Metodinis leidinys „Baudžiamojo proceso teisė“ gali būti skirtas teisės ir kitų studijų programų studentams, teisės praktikams, taip pat visiems besidomintiems baudžiamojo proceso teise.

ISBN 978-9955-19-617-4

